Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság

Hungarológiai Értesítő

1987. IX. évfolyam 3—4. szám

Hungarológiai Értesítő
1987. IX. évfolyam 3—4. szám

Hungarológiai Értesítő

A Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság folyóirata
1987. IX. évfolyam 3—4. szám

Felelős szerkesztő: Jankovics József

Hungarológiai Értesítő
A Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság folyóirata
1987. IX. évfolyam 3–4. szám

Szerkesztőbizottság

Ilia Mihály
Kósa László
Szépe György

Felelős szerkesztő: Jankovics József

A szerkesztésben részt vesznek:
Csapody Miklós
Molnár Ildikó
Nyerges Judit

Szerkesztőség: Budapest, Országház u. 30. I. em. 41. 1014
Telefon: 155-9930, 175-9011, 126-os mellék
Postacím: Budapest, Pf. 34. 1250

Az ismertetésre szánt kiadványokat szerkesztőségünk címén Jankovics József nevére kérjük megküldeni.

Tartalom

Könyvismertetések

Magyar irodalomtörténet, 1985 7
Magyar nyelvészet, 1985 177

A hungarológia hírei

A Társaság szervezeti élete
A Szirmai Endre-díj átadása 215
Nekrológ
Aurélien Sauvageot 219
Tudományos ülések, konferenciák
Arcok és eszmék a nyugati magyar irodalomban 222
Hungarológiai konferencia 224
A régi magyar irodalom kutatóinak konferenciája 226
Sík Sándor-emlékülés 228
Műhelyek
Hungarológia Csehszlovákiában 231
Névmutató 239

Magyar irodalomtörténet, 1985

Abody Béla: Arcok, képek, önarcképek.
Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1985. 334 l.

A kötet a népszerű szerző önmagáról és szeretett kortársairól rajzolt portréit foglalja magában, két nagy csoportba sorolva az írásokat, mindkettő beszédes és kifejező: a saját, terjedelmesebb portré címe *Szegény jó öreg Béla bácsi tündöklése és bukása...*, a rövidebb írásoké *Cédulák*. Az elmúlt évtizedek jellegzetes alakja volt Abody Béla, így önéletrajzi jegyzetei egyben az átélt kor szellemi légköréről is sokat elárulnak: funkciókról, barátokról, eszmei vonzódásokról, önértékelésről, a színházi életről, a kabaré világáról, „operaházi életjátékokról" és sok-sok egyébről, ami a hatvanas–hetvenes évek Magyarországán lezajlott. A szerző történelmünk össznépi birtokbavételéhez kíván adalékokat szolgáltatni, néhol csúfondáros, ironikus, néha melankolikus hangulatban és stílusban. A kulturális ügyek intézési módjára, a döntéshozatalra is jellemző történeteket a Cédulák ciklus rövid kis tárcái, emlékforgácsai, töprengései, köszöntői, minikritikái követik. Meghökkentő, sokszor vitára ingerlő kijelentései, ítéletei árnyaltabbá teszik a kötet első részét alkotó önportrét is.

R. T. O.

Agárdi Péter: Korok, arcok, irányok.
Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1985. 596 l.

A szerző legutóbbi tanulmánykötete több szempontból is igen változatos. Másfél évtized írásait foglalja magába 1968-tól 1984-ig. Ezek között találunk portrékat, pályaképeket, folyóirat-elemzéseket, kritikákat, esszéket, korszakokat és irányzatokat elemző tanulmányokat, amelyek időben átfogják a magyar irodalom történetét a régi magyar irodalomtól az 1970-es évek modern lírai, prózai és kritikai törekvéseiig. Az első részben kiemelkedő helyet kap a magyar barokk eposz kétféle változatának, a Zrínyi-féle „realista-szimbolikus" és a Gyöngyösi-féle „dekoratív-allegorikus" eposzi formának a művészi-eszmetörténeti elemzése. Ennek történelmi, társadalmi, ideológiai megközelítési módját és szempontjait vázolja az a rövid tanulmány a '70-es évek elejéről, amely Szűcs Jenőnek a nemzet-vitában elfoglalt álláspontjához egyetértően kapcsolódik. A könyv második fejezete a '30-as évekbeli baloldali szocialista orientációjú irodalomkritika szerepével, szemléletének alakulásával, József Attila kritikai fogadtatásával foglalkozik. A fejezet címe: A harmincas évek progresszív hagyományaiból. A folyóiratelemzések, kisebb kritikák, esszék mellett különös figyelmet érdemelnek a József Attila örökségének és Fejtő Ferenc pályájának árnyalt, gondos értékelését szorgalmazó írások. A harmadik rész a „hetvenes évek" magyar irodalmát elemző-értékelő cikkeket, tanulmányokat gyűjti egybe a következő felosztásban: líra, próza,

irodalomszemlélet és kritika, irodalomtudomány. Az előző két fejezethez hasonlóan itt is többféle, különböző időben keletkezett írást találunk. Így például verselemzést Illyés: *A korosztály behajózása* című műve kapcsán, és tanulmányt a magyar líra 1971-es helyzetéről, illetve a '70-es évek „korszakváltásáról és értékrendjéről". A kötet a magyar irodalomtörténetírás 1945 és 1975 közötti történetének leglényegesebb kérdéseit tárgyaló tanulmánnyal zárul.

Kalmár Melinda

Antal János: Hit és tévedés.
Válogatott cikkek, tanulmányok. Válogatta, sajtó alá rendezte, a bevezetőt írta és az interjúkat készítette: Tóth Pál Péter. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1985. 468 l. (Elvek és utak)

Antal János (1907–1943) híven áll előttünk a kötet alapján, hiszen a különböző folyóiratokban (Korunk, Forrás, Társadalmi Szemle, Gondolat, Szabad Szó, Világirodalmi Szemle stb.) megjelent cikkeit – melyeknek nagy része, valljuk be, ma már csak kordokumentumként értékelhető – mintegy kiegészítik a szerző emberi alakját közelbe hozó visszaemlékezések (Antal Jánosné, Haraszti Sándor) és a társakkal-barátokkal készített interjúk (Dr. Donáth Ferenc, Horváth Márton, Szegő Júlia). A költőként indult Antal János – 1923-ban Becski Andorral közösen Kolozsvárt jelent meg verseskönyve – hamar a mozgalmi útra lépett, s nem véletlen, hogy a tanulmánykötet nagy részét ez irányú munkássága teszi ki *(A hazai munkásmozgalom kérdéseiről, A szociáldemokráciáról, A hivatalos rendszerről, Külpolitikai kérdésekről).*

A szempontunkból érdekes cikkek, tanulmányok az *Ideológia, kultúra és a művészet kérdéseiről* című fejezetben kaptak helyet. Korán fölismeri Mattisz-Teutsch János (ő írja így a nevet) és Bortnyik Sándor művészetét *(Két festő),* üdvözli *Diego Riverát,* és Dési Huber Istvánt *(A proletárművészet problémáihoz),* s a világirodalom nagy alkotói mellett (Ehrenburg, Thomas Mann, Ernest Hemingway) figyelmet szentel néhány magyar szépirodalmi alkotásnak is. Érdeklődési körét elsősorban mozgalmi beállítódása jellemzi, s amikor Szabó Pál *Emberek*jéről *(Úr ír – paraszt is ír),* Gereblyés László németországi riportkönyvéről *(A döntés felé)* vagy Kodolányi János regényéről *(Feketevíz)* szól, gondolkodásmódját ez határozza meg; jobb esetben segíti, de néha – föltűnően irányzatos torzítással – béklyózza. A tanulmánykötet inkább a társadalomtudomány, a munkásmozgalom iránt érdeklődőknek hasznos, az irodalomtudomány művelői nem sok értéket találhatnak benne.

Sz. L.

Áprily Lajos összegyűjtött versei és drámái.
Összegyűjtötte, sajtó alá rendezte és az utószót írta: Győri János. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1985. 783 l.

Minden eddiginél teljesebb vers- és drámakötetet állított össze Áprily Lajos kiváló ismerője, Győri János. Az alapot az ugyancsak az ő gondozásában megjelenő *Megnőtt a csend* című kötet szolgáltatta. A költemények rendje már korábban kialakult. Az Ápriliy Lajos életében megjelent kötetek a költő rendezési elképzelései szerint alakultak, s rendjük a jelen kiadásban is megmaradt. Az 1972-es kiadás óta előkerült újabb verseket a költő halála után megjelent *Akarsz-e fényt* és *A régi forrás* című kötetek kronológiai rendjébe illesztette be a szerkesztő, mint például a *Két ács fia,* a megrendítő *Ómagyar Mária-siralom*-átiratot, vagy az akár életrajznak is beillő *Hoztalak* című költeményeket. A kötet megjelenése fontos és rangos része az Áprily-évforduló eseményeinek.

V. K.

Arany János akadémiai kéziratairól.
Összeállította Antal Jánosné és Sáfrán Györgyi Tőzsér Ágnes segítségével, Keresztury Dezső előszavával. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Budapest, 1985. 180 l.

A könyv Arany János halálának 100. évfordulójára készült, de csak a 103.-ra jelent meg... Gazdag és sokszínű válogatás az Akadémián őrzött temérdek Arany-iratból. Nemigen tekinthető forráskiadványnak: ha külleme tetszetősebb lenne, bibliofileknek szánt kiadványnak mondhatnánk. Párdarabja a szintén évfordulós ihletésű *Arany-kéziratok* (Nagykőrös, 1982.) című kötetnek.

Messzire vezetne, ha eltűnődnénk Arany kéziratainak sorsán; azon, hogy mi maradt meg, azon, hogy mi és hogyan (meg mikor) pusztult el. Történelmünk utóbbi országvesztő százada itt is megmutatkoznék. Arany alkatára gondolva mindenesetre sorsszerűnek tűnik, hogy éppen családi levelezése pusztult el szinte nyomtalanul, azok az iratok tehát, amelyek bepillantást engedtek volna e szigorúan zárkózott férfi életének intimitásaiba, magánvilágának spontán esetlegességeibe.

A pusztulás ismeretében és a megmaradt anyagot szemlélve talán nem felesleges kijelenteni, hogy Arany kéziratos relikviái megérdemelnék az eddiginél sokkal tüzetesebb vizsgálatot. Keresztury Dezső ihletett hangmenetű előszavában például a grafológiai elemzésre tesz javaslatot. Történt már erre kísérlet. Legutóbb Sáfrán Györgyi elevenítette föl (*Arany János leveleskönyve,* Budapest, 1982.) Róna Móric 1917-es és Alfred Gernat–Goldziher Klára 1934-es elemzésének eredményeit. Az alkotólélektan valóban sokat nyerhet az ilyen irányú vizsgálatokból. Ebben a kötetben is számos apróság, lélektanilag magyarázható elem tűnik fel még az avatatlan szemlélőnek is. Az ismert históriai és magánéleti hátterű ballada, *A walesi bárdok* kézirata például szinte regényes izgalmakról tanúskodik. Hol és mikor mekkora és mennyire egyenes a margó, milyen az egyes betűkön, betűcsoportokon megmutatkozó kéznyomás, hol s mikor zárja a 8-as számot fönt stb., stb. – mindezek megérdemlik a szakszerű, történeti és

bibliográfiai megalapozottságú meditációt. (Vessünk pillantást arra a levélfogalmazványra, amelyet 1867 nyarán datál az akkori belügyérnek a Szent István rend lovagkeresztje tárgyában – ahogy az „Én, a nép fia" után betoldja „igénytelen dalnoka" szavakat...)

A kötet ismertetésekor a legfontosabb nyugtázandó tény az, hogy 77 kéziratmásolatot közöl, mértéktartóan szűkszavú jegyzetekkel. A válogatók, szerkesztők a hagyaték sokszínűségének illusztrálását érezhették fő céljuknak, s emögött Arany írói-hivatalnoki tevékenységének sokféleségét. Van itt vers, levél, nyugta, van impurum és tisztázat, van címerrajz és jegyzőkönyv stb. Mi minden foglalkoztatta, s mi mindennel kénytelenült foglalkozni! Az akadémiai tagok ülésrendjétől a kassai dóm tatarozásáig, a cs. királyi felség (az „Apostoli" utólagos beszúrás...) látogatásakor helyénvalónak látszó tagtársi öltönyök meghatározásától („kard nélkül, de illő magyar öltözetben") addig, hogy eldöntse egy tanácstalan hadnagy nem túl bonyolult szintaktikai problémáját, hogy megköszönjön egy honleányok által hímzett díszszőnyeget, vagy hogy postafordultával válaszoljon egy erdélyi csizmadiának, aki amatőr nyelvészként gyanúsítgatja a T. Akadémiát.

A könyvet minden Arany-tisztelő olvasó és kutató haszonnal és szolíd jóérzéssel forgathatja, jóllehet meg kell jegyezni azt a sajnálatos tényt, hogy – talán a kézirat állapota, talán a nyomdatechnika adottságai miatt – néhol és némely szakaszok bajosan olvashatók.

Alexa Károly

Asztalos István: „Vándorlom a világot..."
(Petőfi nyomában a Galga és a Rákos vidékén.) Petőfi Múzeum, Aszód, 1985. 155 l.

Asztalos István népszerűsítő jellegű, helytörténeti múzeumi füzete főként a fiatalok nemzeti ismeretét szolgálja. Petőfi és családja bárminemű kapcsolatát a vidékkel és településeivel, helységenként, olvasmányos módon, gazdag illusztrációs anyag kíséretében ismerteti. A metszet-, kép-, fénykép- és térképanyagon kívül Aszód, Domony, Galgagyörk, Gödöllő, Hévízgyörk, Isaszeg, Kartal, Penc, Pécel, Rákoscsaba és Valkó korabeli viszonyait Vályi András 1796-os, Nagy Lajos 1828-as, Fényes Elek 1837-es és Ferenczy József 1844-es kiadású honismertető monográfiáinak felhasználásával érzékelteti. A névmutatón kívül időrendi áttekintés is kapcsolódik a kötethez. Segítségével a településenként történt és felidézett események, életrajzi adatok kronológiai rendben ismerhetők meg.

V. K.

Babić, Sava: Kako smo prevodili Petefija. Istorika i poetika prevoda.
Matica srpska, Novi Sad, 1985. 397 l.

Egyre kevesebb, szinte ijesztően fogy a szomszédos népeknél azoknak száma, akik anyanyelvük mellett a magyar nyelv birtokában élményként élik meg a magyar

irodalmat. Míg hajdan Hviezdoslav vagy Zmaj, a 20. században Krleža vagy Smrek a belső azonosulás gesztusaival reagáltak a magyar irodalom fejleményeire, addig manapság nagyítóval kell keresni a hozzájuk hasonló értő kritikusokat, irodalmárokat vagy fordítókat. S ha e különféle tevékenységek egy személyben egyesülnek, hármas az öröm: 1. nem vész el egy, a népeket, kultúrákat összekötő hagyomány; 2. irodalmunk híre és értése folytatódik ott, ahol a legnagyobb szükség van rá; 3. irodalmunknak továbbra is vannak együttgondolkodói. Sava Babićot ebben a minőségben már köszöntöttük e kiadvány hasábjain. Tegyük ezt újból új könyve ürügyén, amely a szerb és a horvát irodalom Petőfi-recepcióját elemzi, miközben egyes korok fordításelemzési sajátosságait is dokumentálja, és a témát alkalmasnak ítéli arra, hogy fordításelméleti (és nem elsősorban kapcsolattörténeti!) következtetéseket vonjon le. Szigorúan szerkesztett könyvet adott ki irodalmunk fordítója, ismerője-ismertetője, a vajdasági magyar irodalom tolmácsa: elemzés és kronologikus tárgyalás, bibliográfia és műfordítói gyakorlat, gondolati (elméleti) igényesség és mikrofilológiai feltárás egymást egészítik ki benne, s mindez két, illetve három irodalom alaposnak nevezhető ismeretében. Sava Babićnak határozott és önálló képe van Petőfiről, amely nagyrészt független a Petőfi-művek sokrétű szerb és kevésbé sokrétű (bár alapos, nagy nevekkel jelezhető) horvát befogadásától (Krleža, Krklec!) – ami egyben azt is jelenti, hogy Babić elválasztja Petőfit legendájától, a romantika és népiesség szintetizálóját attól a szereptől, amelyet az értelmezők (és nemcsak a kortársak) neki tulajdonítottak, a költői újítást a költészeti sztereotípiáktól. S megteheti ezt annál is inkább, minthogy már ő maga 1966-ban beállt Petőfi szerb fordítói közé, és így nemcsak a patikamérlegen mérlegelő elemző, hanem a műhelygondokkal küszködő művész aspektusából is képes értékelni Petőfi szerb és horvát nyelvű megszólaltatását.

A könyv felépítése és korszakolása egyfelől a szerb és a horvát irodalomtörténet, másfelől a Petőfi-recepció szempontjait tartja szem előtt. Az elméleti jellegű bevezető után egyfelől jelentős szerb írók-költők Petőfihez való viszonyát taglalja, (pl. Jakov Ignjatovićét, aki személyesen ismerte, Djura Jakšićét, aki fiatalon rajongott érte, illetve a magyar irodalommal és általában a magyarsággal ambivalens kapcsolatban álló Laza Kostićét). Zmaj, a kongeniális fordító külön fejezethez jut (joggal!). A harmadik részben különféle és különböző értékű, kötetben és folyóiratokban megjelenő Petőfi-fordításokról kapunk hírt, például Blagoje Brančić fontos tevékenységéről. A negyedik – történeti – fejezetben Krleža, Mladen Leskovac, Veljko Petrović, Dobriša Cesarić, Danilo Kiš és mások munkásságára derül fény. Bravúrosnak kell minősítenünk a következő, közel negyven lapos elemző fejezetet, amely az *Egy gondolat bánt engemet...* különféle szerb és horvát tolmácsolásait veti egybe, miután magáról a versről is érdekes, ritmikai szempontból is megfontolandó, a fordíthatóság kritériumára rámutató fejtegetéseket közöl. A különböző fordítói meggondolások kapcsán poétikai észrevételeket is tesz, s ezáltal a versben rejlő értelmezési lehetőségeket is képes dokumentálni. A rövidre fogott zárófejezet összefoglalólag ismétli meg a könyv folyamán kifejtett téziseket, amelyeket a jegyzetanyag, majd a névmutató követ. Befejezésül a fordítások bibliográfiáját, valamint a fordítások között eligazodni kívánó olvasó kedvéért a fordítók névmutatóját is megadja. Hasznos a tárgyalt Petőfi-versek ábécérendi mutatója.

Babić könyvét a hungarológia és a fordításelmélet számottevő nyereségeként kell számon tartanunk. Hasznos volna ilyen monografikus feldolgozás a szerb és horvát Ady-recepcióról is.

Fried István

Babits Mihály: Aki a kékes égbe néz.
Kötetekből kimaradt versek és töredékek. Válogatta, gondozta és a jegyzeteket írta: Melczer Tibor. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1985. 133 l.

Ismeretlen, vagy csak folyóiratokban közreadott, nehezen hozzáférhető Babits-verseket, vers-töredékeket kap kézhez az olvasó ebben a nagyon szép, s valóban hézagpótló kötetben. A szövegek válogatója, gondozója, a jegyzetek és az utószó írója, *Melczer Tibor* munkája aligha méltányolható kellőképpen. Rendkívüli filológusi gondossága érzékeny versértéssel és a kor kultúrájának, irodalmának átfogó és mély ismeretével, s mindenekelőtt a versek iránti szeretettel párosul. Szöveggondozási elvei, melyekkel a közreadott, véglegesnek tekinthető változatokat kijelölte, teljes mértékben a babitsi szellemet, az életmű teljesebb és pontosabb megismerését szolgálják. Az ő gondos és sokoldalú aprómunkájának köszönhetően ismerkedhet meg az olvasó az egészen fiatalkori zsengékkel; fedezheti fel a még kialakulatlan, szárnyat és hangot próbálgató költő verseiben Arany, Petőfi vagy épp a szimbolista költők hanghordozását. A korai versek erőteljesen forradalmi szelleme, a változásokat áhító versek éppúgy meglepetésként szolgálhatnak az életmű ismerői számára is, mint a későbbi esztendők Csinszka-ihlette szép szerelmes versei, vagy az érett költő magányos életérzésének szikár dokumentumai.

A külsejében tartalmához méltó könyv fontos állomása annak a folyamatnak, amellyel az irodalomtörténet, az irodalmi tudat végre birtokba veszi, elsajátítja az immár negyvenhat esztendeje halott költő teljes életművét.

Erdődy Edit

Balázs János: A szöveg.
Gondolat Kiadó, Budapest, 1985. 370 l.

A nyelvészprofesszor szerző a hetvenes években keletkezett új tudományágat, a szövegtant először foglalja össze magyar nyelven. A témával kapcsolatos idegen nyelvű és magyar nyelvű szakirodalom szinte teljes körű feldolgozásával alakította ki saját álláspontját és szervezte nem szakemberek számára is követhető nyelvezetű monográfiává anyagát. Azt az egyszerű tényt, hogy „szöveg akkor jön létre, amikor valaki mond valamit valakinek valamiről" minden tényező alapos bemutatásával hozza közel hozzánk, a szövegalkotás és szövegértés minden mozzanatát sokoldalúan elemzi. A szövegszerkesztés és a beszédaktusok elméletébe és gyakorlatába is bevezet, jól kiválasztott példaanyaggal illusztrálja a szöveg szintaktikai, szemantikai és pragmatikai

szintjeit. A számtalan szövegszerkezeti modellből a versszövegeket, a szónoki beszédet, az oklevelet, levelet és rövidebben az elbeszélő szövegek szerkezetét vizsgálja alaposabban. Igen érdekes fejezet taglalja a magyar levélműfaj történetének néhány kiemelkedő fordulatát és legjellemzőbb darabjait (Rákóczi Ferenc, Mikes, Kazinczy levélstílusáról szóló megállapításai nemcsak a nyelvészek érdeklődésére számíthatnak). A szövegtani vizsgálatok távlati feladatai között jelöli ki például a teljes Kazinczy-levelezés módszeres feldolgozását, felhívja a figyelmet a tudományos és didaktikai szövegek szerkezeti sajátosságának föltárására. Tudja, hogy a szövegtan elválaszthatatlan a nyelv- és irodalomtudomány számos ágától, a szemiotikától, pszichológiától, szociológiától, ezeknek a fontos kapcsolatoknak beható vizsgálatára azonban e kötet keretében nem vállalkozhatott. Példaanyaga a teljes magyar szépirodalmi termést figyelembe veszi az első nyelvemléktől a Nyugat-nemzedék jellegzetes irodalmi alkotásaiig, s így nemcsak nyelvészek, hanem irodalomtörténészek, a szépirodalom iránt érdeklődők számára is érdekes, gondolatébresztő olvasmány, s jó szolgálatot tehet a középiskolai és felsőfokú oktatásban is.

R. T. O.

Balogh Edgár: Hídverők Erdélyben 1944–46.
Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1985. 145 l.

A vékony szöveggyűjtemény Balogh Edgárnak a Világosságban 1944 októbere és 1946 októbere között írott 32 publicisztikai írását tartalmazza, melyek a romániai magyarság e kritikus korszakának beszédes dokumentumai. Balogh Edgár nemcsak a Világosság létrejöttének kezdeményezője – a Kolozsvár felszabadulása után már egy héttel megjelenő demokratikus napilap főszerkesztője volt 1944 és 1948 között –, hanem a Magyar Népi Szövetség alelnöke és művelődési osztályának vezetője is. A kötet gondozójával, Kovács J. Bélával folytatott kortörténeti fontosságú beszélgetésében, mely a hátteret megrajzolva megelőzi a válogatást, Balogh Edgár feleleveníti az erdélyi magyarság népfrontos politikai küzdelmeit a Kós Károly-féle 20-as évekbeli kezdetektől a MADOSZ létrejöttén, a Vásárhelyi Találkozó értékelésén át a második bécsi döntésig és következményeiig; szól a Romániai Magyar Népi Szövetség megszületéséről és a Világosság politikai szerepéről, melyet az MNSZ Kolozsváron kiadott országos lapjaként töltött be, szerkesztőségében Benedek Marcellel, Kacsó Sándorral és Kós Károllyal. Az MNSZ ebben az időben valódi politikai-kormányzati tényezőként működött, a megmentett és újraszervezett kisebbségi intézmények egész sorának fenntartását és fejlesztését téve lehetővé, kiépítve a teljes magyar iskolahálózatot az óvodáktól az egyetemekig, szervezve a sajtót, könyvkiadást és kulturális életet. Balogh Edgár a szervezet fölépítését, bázisát, jellegét is ismerteti, szól Petru Groza szerepéről, 1949-cel rekesztve be a beszélgetést, amikor Kurkó Gyárfással, Méliusz Józseffel, Csőgör Lajossal, Demeter Jánossal és Jordáky Lajossal együtt bebörtönözték. Közölt írásai is a Világosság reményeiről, demokratikus kisebbségi küzdelmeiről, művelődéspolitikájáról szólnak, szerencsésen világítva meg a lap jellegét és tendenciáit, s kézbeadva legalább ízelítőül azokat a szövegeket, melyek egy messianisztikus illúzió, politikai va-

lóságnak remélt optimizmus nemes dokumentumai. Különös erénye a kötetnek, hogy jegyzetanyaga nemcsak a háttérbeszélgetés eseményeit és alakjait, Balogh Edgár írásait kíséri gondos magyarázatokkal, hanem a névmutató szócikkszerű kis összefoglalói is segítik a tájékozódást a korszak irodalmi, társadalmi-politikai életében; a *Hídverők Erdélyben* a kutatás hasznos szöveg- és kézikönyve.

Csapody Miklós

Balogh József–Illyés Gyula–Keresztury Dezső: Hírünk a világban.
Az előszót és a jegyzeteket írta Szigethy Gábor. Magvető Kiadó, Budapest, 1985. 84 l. (Gondolkodó magyarok)

Három szerző öt írása, azonos témáról – nemzeti önismeretünk és külföldi megítéltetésünk történetéről. Az egymáshoz kapcsolódó cikkeket a Magyar Csillag közölte 1943-ban. A vitaindítóvá vált írás valójában ünnepi megemlékezés – Balogh József Apponyi Sándor születésének 100. évfordulója közeledtén emlékezik a könyvgyűjtő grófra és a magyarság külföldi képének megismertetése kapcsán tesz vitát kiváltó megállapításokat. A füzet jegyzeteiből megtudhatjuk, kik és hol szóltak hozzá a kérdéshez, ezeknek az írásoknak az összegyűjtése is árnyalhatná a témát. Keresztury Dezső, Illyés Gyula cikkei, majd Balogh válasza nem zárja le a vitát – nemcsak a külföld magyarságképének – főleg az utolsó két évszázadra figyelve – feltérképezése sürgető feladat, hanem nemzeti önismeretünk is hagy kívánnivalót maga után. Erre utal Szigethy Gábor poétikus hevületű előszava is.

N. S. K.

Barabás Miklós önéletrajza.
Sajtó alá rendezte, az előszót és a jegyzeteket írta: Banner Zoltán. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár-Napoca, 1985. 264 l.

Márkosfalvi Barabás Miklós „jobb birtokú nemesek" leszármazottja volt, de apja a napoleoni háborúk után nem tudott visszaszokni a polgári életbe, ezért felesége elvált tőle. Mindkét szülő új családot alapított, és így a gyerek Miklós hazátlanná, magányossá, kiszolgáltatottá vált. Szegénységén úgy próbált segíteni, hogy koszorúkat festett tanulótársai számára, „hogy azokban verset írva, gratuláljanak szüleik nevenapjára". Nagyon hamar ébredt föl benne a hivatásérzet. Nehezen vált el a szeretett Nagyenyedi Kollégiumtól – hol Köteles Pál és Szász Károly tanította, akár néhány évvel később Kemény Zsigmondot –, de Szász arra bátorította, iratkozzék be valahol festőiskolába. Rövidebb szebeni tartózkodást követően a bécsi akadémiára járt, hogy azután Erdélyben kamatoztassa szerzett ismereteit. Ugyanez a gyakorlatiasság késztette miniatűrök festésére, mint amellyel Bukarestben művelt orosz tisztek rendeléseit elégítette ki, majd évtizedekkel később fényképészműtermet nyitott Pesten.

Alig 25 éves korában választották meg az Akadémia tagjának, s ő lett az első, aki Magyarországon meg tudott élni a festészetből. Ebben a kálvinista önmegtartóztatásnak is szerepe volt. Azt hirdette, „akkor kell hencegni az embernek, mikor üres a zsebe, de mikor tömve van, inkább úgy viselkedjék, mintha csak annyi pénze volna, amennyi csak a markában van." A lemondásnak azonban ára is volt, Banner Zoltán az 50-es és 60-as évekre teszi a székely festő „pályája csúcsát", de ez kétségbe vonható. Arc- s főként életképeinek művelődéstörténeti jelentőségét nem lehet vitatni, a 30-as évek táján festett vízfestményei mégis felszabadultabbak. Ekkoriban nyelveket tanult, utazott s rendkívüli kíváncsisággal kereste a kivételes látványokat. Olaszhoni tartózkodásának nemcsak Markó Károllyal s a vízfestményeiről ismert angol Leitch-csel kötött barátsága adott fényt; Susanne Bois de Chesne-nel, későbbi feleségével is itt ismerkedett meg, Wesselényi Polixena mutatta be a hugenotta családból származott lánynak.

Az önéletrajz egyik legvonzóbb részlete, a Vezuv kitörésének leírása, a róla festett szép vízfestményt juttatja az olvasó eszébe, és arra is emlékeztethet, mi rekesztődött ki utóbb Barabás művészetéből a társadalmi igények egyoldalúsága miatt. Maga a festő is szól erről, amikor Szemere Miklóst idézi, kivel közös barátjuk, Barkassy Imre ismertette meg Bécsben: „Szemere sokszor órákig el-elnézegette, amint festettem, és sajnálatát fejezte ki azon, hogy arcképekkel kell foglalkoznom. Azt mondtam neki, hogy nálunk nincs kilátás másból megélni."

Barabás magyar festő akart lenni, s ez művészi céljainak részleges feladására kényszerítette. Pesten Toldy, Vörösmarty, Bajza, Henszlmann, Brassai, jó néhány vezető színész, sőt Széchenyi is barátságába fogadta, Erdélyben közvetlen tanúja lehetett Kemény Dénes közéleti sikereinek, azok a szemléletes leírások pedig, amelyekkel a pesti árvizet eleveníti fel az önéletíró, vagy arra emlékezik, hogyan is bombázta Hentzi Pestet, elárulják, mennyire erős érzelemmel kötődött nemzetéhez. A létező igények kielégítésére azonban leszűkítette látókörét: a 40-es években, angliai tartózkodásakor már értetlenül nézte Turner képeit.

Utoljára az 1849 őszéről írt sorokban lehet találni élményszerűséget: „nem csinálok semmit, csak a szomorú események rajzanak az agyamban. Erőszakkal is más térre akartam terelni a gondolataimat, mert az ember beleőrülhet ebbe az állapotba." A későbbi évtizedekről készített beszámoló már egyre szűkszavúbb. 1861-ben, majd 1867-ben is képviselőnek választják meg a festőt, aki a tanügyi bizottságban a rajz s a mintázás oktatásának átalakításán fáradozik. 1878-ban Pulszky Ferenc szervezi meg félszázados pályafutásának megünneplését. Az önéletírás utolsó szavai 1886-ra vonatkoznak, s a művész középső lányának, Szegedy-Maszák Húgónénak néhány sora tudósít a festőnek 1898-ban bekövetkezett haláláról. A szöveget magának Barabásnak 3146 munkát felsoroló jegyzéke egészíti ki. A 4 színes és 12 fekete-fehér képmellékletről azt írja Banner Zoltán, hogy „az itthoni köz- és magángyűjteményekből" válogatták őket, de ennek ellentmond, hogy a *Bukaresti látkép* budapesti magántulajdonban van.

Barabás önéletrajzát először Kézdi Kovács László adta közre, 1902-ben. 1910-ben ugyanez a hiányos és pontatlan szöveg jelent meg. Lényegesen megbízhatóbb, bár még mindig nem maradéktalanul teljes a festő leszármazottai által készített kiadás, mely 1944 őszén az Erdélyi Szépmíves Céh sorozatában került a nyilvánosság elé, Bíró Béla bevezetésével és jegyzeteivel. Banner Zoltán érthető módon nem a Budapesten ta-

lálható kéziratnak, hanem e megelőző változatnak alapján dolgozott. Becsületére vall, hogy szinte kivétel nélkül szögletes zárójelek közé tett három ponttal jelzi a kihagyásokat. Csupán azt lehet sajnálni, hogy az olvasó könnyen a korábbi sajtó alá rendezés rovására írhatja őket, hiszen az előszóban az áll, hogy e legújabb kiadás „tapintatos kihagyásaiban is" az 1944-ben megjelent változathoz igazodik. Ez nem felel meg a valóságnak. Barabásnak apja italozására vonatkozó megjegyzései maradéktalanul megtalálhatók e kötetben, de mindig félbeszakad a szöveg, valahányszor román férfi hasonló szokásáról esik szó. Sőt máskor is meg van csonkítva az önéletrajz. Hosszabb példát nincs módom idézni, ezért meg kell elégednem egyetlen mondattöredékkel. Dőlt szedés jelzi azt a részt, amely kimaradt ebből a kiadásból: Teleki Blanka grófnő csupán hazafiságból, *hogy jeles magyar nőket neveljen*, Pesten nevelőintézetet állított". A sok kihagyás miatt nem lehet hitelesnek tekinteni ezt a kiadást.

Szegedy-Maszák Mihály

Barta János: A pálya ívei. Kemény Zsigmond két regényéről.
Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985. 112 l. (Irodalomtörténeti Füzetek 115.)

Utolsó előtti könyve ez Barta Jánosnak, akinek neve elől – e sorok írása idején – már nem hagyható el a „néhai", a „megboldogult", a „jó emlékezetű" nevezet. Életművéről majd a jövendő évtizedek szaktudományossága fog ítélkezni, a mi személyes kötelességünk a személyes veszteség tudatosítása. Ezért, tehát az élet és mű „perfekt" jellegéből következik, hogy eme pályavégző tanulmányok olvasásakor inkább figyelünk a tónusra, mint a szaktárgyi eredményekre, mindenekelőtt tehát a témaválasztásban és kifejtésben megbúvó személyességre. Ennek a kis kötetnek a témaválasztása aligha szorul magyarázgatásra.

Barta János két nagy Kemény-elemzést közöl. Olyasfajta tőle megszokott és szinte csak rá jellemző műelemzéseket, amelyek minden elemezhető és elemzendő síkot bejárnak (a grammatikaitól a filozófiaiig), ám közben terepei is általános esztétikai, filozófiai, alkotáslélektani, sőt befogadás- és ízlésszociológiai elmélkedéseknek. A tudósi beszédmód meghatározója itt – a Hamvas Béla által oly szépen megjelenített – „kései művek melankóliája". A szakfejtegetéseket az előszó ízeivel elegyíti az előadás. Valóban prelegálás folyik itt; a meditáció, a töprengés stilisztikuma uralkodik a korábbi – gyakran – pattogós definitív, ellenvéleményekre mindig neszelő modor és hangfestés, indulatiság és szóválasztás helyett. Meg-megvillannak személyes emlékek is, nem oly számban és hangsúllyal azonban, hogy átjátszanák emez értekezéseket az esszé, az élménykritika, az impresszionizmus – Barta Jánostól alkatilag is idegen – szféráiba.

A két tanulmány tárgya a *Zord idő* és a *Férj és nő* – egy históriai, tragikai és nemzetkarakterológiai remeklés és egy gyanúsan „vegyített" műfajú, erőszakoltan indázó cselekménymenetű, bizarrériáktól nem mentes karaktereket mozgató román. Az első műelemzés merituma annak továbbgondolása, amit Barta János már felvetett korábbi Kemény-értelmezéseiben: mi is az író „ősélménye", ősképzete a létezésről, mi az, ami színezi nála a „tiszta epikát" (természetesen nem annyira, hogy lírizálódnának nagyobb fikciós munkái). A mindenki által emlegetett és néhányak által vizsgált „pántra-

gikus" életérzést és létfelfogást veszi újra itt szemügyre Barta János, úgy finomítva a már elhangzottakat, hogy a Keménynél, a Kemény számára megmutatkozó egyetemes bomlási folyamatokat nem ellentétezik felívelő ideálok, vagy legalább a megnyugvás állapota felé mutató létezési folyamatok és stratégiák. Továbbá: Keménynél ez a romlás-vízió elsősorban erkölcsi és esztétikai értékeket veszélyeztet. Az író, úgy látszik, ezeket tartotta a legesendőbbeknek, legtörékenyebbeknek. A „káosz betörése a kozmoszba" írói alapélménye a nagy – nemzeti – öngyilkosság formájában lesz tárgya a *Zord idő*nek. A nemzeti kollektivitás széthullásának okát az irányításra rendelt felső réteg felbomlásával motiválja az író. Ez a világkép és történetfilozófia, a világba vetettek sorsképlet-sorozat olyannyira elidegenítő, hogy az olvasótól a szokásosnál (talán: az elvárhatónál) jóval erősebb önismeretet és empátiát követel. Erről a pontról ível át a tanulmány néhány általános kérdés felé: Kemény olvasói befogadásának nehézsége, a művek esztétikai értékskálájának tágassága, a művészi hatáskeltés elemeinek rétegzettsége stb.

A másik tanulmány egy művészi kudarcot próbál megmagyarázni. Egy fölismert (vagy fölismerni vélt) korigény (a női olvasók igénye!) kielégítésének és a művészi élmény meg néhány regényelméleti elgondolás kimondásának követelménye munkálkodhatott egyszerre az íróban Barta János elképzelése szerint, s ez hozta létre ezt a hibrid formát, irányregény, szalonregény és sorsregény furcsa kevercsét, ez rajzoltatta a mondén nagyvilág kozmopolita atmoszférájú erkölcsiségét a mély sorsproblémák elé. Ez a poétikai felismerés lesz kerete a tanulmány további részében a sorsképletekről mondandóknak, amelyek a teljes Kemény-életmű „sorskatalógusát" is gyarapítják. Felettébb tanulságosak (egész múlt századi epikánk természetére rávilágítóak) továbbá az előadás művészetéről (főleg a narrációról) rögzített tudósi észleletek.

Barta Jánosnak nem adatott meg, hogy Kemény Zsigmondról pályakép-monográfiát írjon (talán igazán hajlama sem volt erre a tudományos műfajra), idevágó értekezéseiből mégis kirajzolódik egy mélyen átgondolt és korszerű Kemény Zsigmond-interpretáció.

A kis kötet appendixében néhány érdekes forráskritikai megjegyzést találunk, mintegy bizonyítékait a rendkívül figyelmes olvasásnak; ezek nem tartoznak ugyan szorosan a fejtegetések fő vonalához, de egy valahai Kemény kritikai kiadás szerkesztőjének örömet fognak majd okozni.

Alexa Károly

Bauer Hilda: Emlékeim. Levelek Lukácshoz.
Szerkesztette, az utószót és a jegyzeteket írta: Lenkei Júlia. MTA Filozófiai Intézet, Budapest, 1985. 250 l. (Archívumi Füzetek V.)

A kötet elején Keresztury Dezső idézi meg Bauer Hildával – Bauer Herbert (Balázs Béla) húgával és Kaffka Margit sógornőjével – kapcsolatos emlékeit. Bauer Hilda, bár nem hagyott maga után jelentős műveket, csak az itt olvasható memoárját és Lukács Györgyhöz írott leveleit, nem volt kisebb formátumú egyéniség, mint híressé vált két fiútestvére. Erről győznek meg nagy műveltségről és pontos értékítéletről tanúsko-

dó emlékezései. (Némi elfogultságról csak a Balázs Béláról mondottak adnak jelzéseket.)

Visszaemlékezései középpontjában a lőcsei és szegedi gyermekkor eseményei és szereplői állnak, a családi legendák, s főként testvérbátyja, Balázs Béla tettei és tulajdonságai. Kötete lapjain nem kisebb személyiségek bukkannak fel – találóan szellemes, pontosnak tűnő portrékban –, mint Bartók, Kodály, Juhász Gyula, Lesznai Anna, s érintőlegesen Babits. Természetesen sok szó esik egyik meghatározó kapcsolatának fő alakjáról, Lukács Györgyről és annak köreiről is. A századelő hangulatának megidézése után Bauer Hilda kései pártfogójáról, Keresztury Dezsőről ad finom rajzú, egyéni elfogultságairól is valló képet.

A memoárokat annak a száz, Lukács Györgyhöz szóló levélnek közlése egészíti ki, melyet a szerző 1909 és 1915 között írt a filozófushoz. E levelek nemcsak fiatalkori önmagáról tudósítanak, hanem arról a majdnem viszonzott szerelemről is vallanak, amely őt Lukácshoz fűzte. Noha Lukács György válaszlevelei nem maradtak fenn, e misszilisek közvetetten is értékes adalékokkal járulnak a tudós emberi-érzelmi viszonyainak alaposabb megismeréséhez.

J. J.

Bél Mátyás: Pest város leírása.
Fordította: Szálka Irma. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest, 1985. 161 l. (Fejezetek Budapest múltjából 1.)

Új sorozatot indított a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjteménye. Szerkesztője, Berza László írja a vállalkozás céljáról, hogy a gyűjteményben található egyedi, vagy ritkabecsű várostörténeti dokumentumokat kívánják elérhető közelségbe hozni. Hasonmás kiadások, betűhív átírások, antológiák, XVII–XIX. századi latin, német és egyéb nyelven előforduló források fordítását, kiadását tervezik.

Első kötetük, Bél Mátyás *Pest város leírása* című műve, amely 1735–1742 között készült, Európa hírű hatalmas munkának, a *Notitia Hungariae novae historico-geographica*nak egy részlete. A reprint kiadásban a hasonmás oldalakkal párhuzamosan jelenik meg a magyar szöveg, Szálka Irma munkája.

A könyvet Bél Mátyás a történeti kronológia szerint három fő részre osztotta: 1. „a városnak magyar korszaka", azaz a kezdetektől 1526-ig; „a város barbár időszaka", azaz Pest sorsa a török idején; 3. „a város osztrák korszaka", vagyis a szerző saját kora. Mindhárom rész 12-15 bekezdésből áll, s ezek a bekezdések sokoldalúan mutatják be a település földrajzi, gazdasági helyzetét, történelmi eseményeit s hétköznapjait. Különösen a harmadik részben, Bél Mátyás koráról olvashatunk izgalmas adalékokat a földrajzi, gazdasági, történelmi leírásokon túl a magán- és középületekről, a polgári hatóságokról, a jövedelmekről, a magyar nemesség kultúrájáról, az évenkénti vásárokról, a mindennapi élet egyéb szokásairól.

A szép kiállítású kötet pótolhatatlan olvasmányt jelent nemcsak a Budapest történetét kutatók körének, hanem a város múltja iránt érdeklődőknek is.

Hegyi Katalin

Benedek András: Színházi műhelytitkok.
Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1985. 514 l.

Hogyan készíti elő a dramaturg a színpadra kerülő dráma szövegét? Elsősorban erről értekezik könyvében Benedek András. De bármiről szól, a személyesség, a belülről szemlélés mindvégig jelen van művében. A tapasztalatok, a műhelytitkok sok évtizeden át, nagy színháztörténeti periódusokban és kiváló írókkal együttműködve halmozódtak föl. Benedek nem titkolja, hogy módszere nem a tudósi objektivitás: amit és ahogy látott, azt rögzíti. Máskor tudatosan háttérben marad, dokumentumokat közöl: „Tisztelettudó főhajtás nálam nagyobb szellemek előtt, fölidézése kevéssé ismert megnyilatkozásaiknak, amelyek egyéniségük, műveik jobb megvilágítását segítik".

A könyvnek majdnem a fele Németh Lászlóról és Illyés Gyuláról szól. A *Vívódó lelkek*ben Németh dramaturgiáját tárgyalja. Másik írásában *A két Bolyai*, az *Utazás*, a *Gandhi halála* a dramaturgi munka „szebbik felére" emlékezteti. A *Színházi műhelytitkok* talán legizgalmasabb darabja a *Galilei* történetét adja. Benedek tanúja lehetett a mű megszületésének. Ám az alkotói folyamat fölidézését nemcsak a kimagasló érték indokolja: a körülmények úgy alakultak, hogy a dráma a maga sorsát is ábrázolta. Ez a másik dráma pontosan érzékelteti a kor atmoszféráját. („... hogyan vált szinte észrevétlenül Galilei alakja Némethéhez hasonlóvá: író, akit írói becsület köt, s ezért érzi tortúrának, amit kívánnak tőle: írásának megtagadása. És fordítva: hogyan alakult a jelen, az előadás körüli bonyodalom olyanszerűvé, mint amit a régmúltban játszódó darab bemutatott.") *A hűség jegyében* címmel a drámaíró Illyés portréját rajzolja meg a szerző. *Az ozorai példa, Fáklyaláng, Dózsa György, Különc, Malom a Séden* – író és színház kapcsolatát mindegyik esetben közelről nézhette. Illyés-leveleket közöl, s közben sok-sok emlékezetes emberi drámát is megörökít – például Gellért Endre tragédiáját.

A harmadik részben az átdolgozások elméleti és gyakorlati kérdéseit vizsgálja Benedek András. Többek között Bornemisza Péter Elektrájának Móricz-féle változatán, Illyés „átigazított" *Bánk bán*ján, a *Czillei és a Hunyadiak* példáján mutatja be a színházi és irodalmi érdekek összeütközését és kibékítését. A színház a homályt akarja kijavítani, a hibákat eltüntetni, az irodalmár viszont „berzenkedik" a szövegváltoztatás ellen. Egyértelműen megfogalmazódik itt az álláspont, hogy vigyázni kell a dráma minden értékére, de a valódi hibákat korrigálni kell. („A színház inkább a teljes szöveghűségről mond le, mint az előadásról...")

Munkatársa volt Benedek András a Hont Ferenc-vezette Független Színpadnak. Ezekből az időkből és a Nemzeti Színház 1945 utáni másfél évtizedéből, nagy korszakából sok érdekes emléke van a szerzőnek. Találó színészportrékat ad, s a könyv utolsó részében *Üzenetek* címmel mintegy a szakma legfontosabb tudnivalóit összegzi.

Olasz Sándor

Bocatius János: Öt év börtönben.
Fordította, a jegyzeteket összeállította és az utószót írta Csonka Ferenc. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1985. 261 l.

A lausitzi születésű Johannes Bocatius az 1590-es évek elején érkezett Magyarországra. Eleinte az eperjesi iskolát vezette, majd Kassára hívták, ahol tehetsége és ügyesen megválasztott pártfogói révén hamarosan a város vezető patríciusai közé emelkedett. A Miksa főherceget ünneplő verseskötete poeta laureatus caesareus címet és magyar nemességet hozott számára. „A manierizmusba hajló késő humanista latin alkalmi költészet legtermékenyebb hazai művelője" (Klaniczay Tibor), hivatásos költő, öntudatos polgár és értelmiségi. Balszerencséjére váratlanul országos események középpontjába kerül. A vészterhes 1604-es esztendőben Kassa polgármestere; kényszerűségből egyre jobban belebonyolódik a politikába. A korponai országgyűlésen kényes diplomáciai küldetést vállal el. A német világi választófejedelmekhez küldik azzal a feladattal, hogy a német közvéleményt meggyőzze a magyar rendek felkelésének jogosságáról. Heidelbergben titkos tárgyalásokat folytat IV. Frigyes udvarában. Innen továbbindulva a braunschweigi herceg területén feltartóztatják és Prágába szállítják. Formális ítélet nélkül tartják fogva a prágai vár börtönében; végül 1610. november 30-án, rejtélyes körülmények között sikerül megszöknie, és kerülő úton hazamenekülnie Kassára.

Bocatius küldetésének, fogságának és szökésének tragikomédiáját (saját maga nevezi így) mutatja be Csonka Ferenc válogatása. A kötet rendkívül érdekes – idáig ismeretlen – dokumentumokat ad közre, és egyben izgalmas olvasmány is. Legfontosabb írása Bocatius *Olympias carceraria* (Öt év börtönben) című latin emlékiratának fordítása. E keresztény-sztoikus szemlélettől mélyen áthatott, nagy irodalmi igénnyel megfogalmazott apológiát szabadulása után, már Bethlen Gábor udvari historikusaként állította össze Bocatius. Az *Olympias carceraria* egy jogtalanul meghurcolt, önérzetében súlyosan megbántott értelmiségi írása. Lapjain érzékelhető az igyekezet, ahogyan Bocatius a saját számára is megpróbálja feldolgozni nyomasztó élményeit. Kiszolgáltatottan, magárahagyatva kellett szembenéznie az udvar rázúduló dühével. Belgiojoso – akinek még 1604-es kassai ellentéteik óta személyes elszámolnivalója is volt vele – szadista kegyetlenséggel saját kezűleg végezte a „rebellis" kínvallatását. Hiába reménykedik megbízóinak segítségében, az 1608-as rezsimváltozás sem nyitja meg tömlöcének ajtaját; végül egyedül felesége áldozatos munkálkodásának és aranyainak köszönhette szabadulását. Nevezetes szökésének részleteiről és segítőiről még évek múltán is csak titkolózva mert írni.

Különösen megrendítő képet adnak a fogoly Bocatius helyzetéről a kötetben közölt vallatási jegyzőkönyvek és a cellájában saját kezűleg összeállított *Supplicatió*ja, amelyre védekezését alapozta. A fogalmazványban a koszorús költő az életéért harcol. Csak a tagadhatatlan tényeket ismeri be, küldetésének törvényessége mellett érvel. Bizonygatja az uralkodó iránti lojalitását és felajánlja szolgálatait az udvarnak (még egy Bocskai elleni merénylet lehetőségét is megpendíti!). Kinyilvánítja készségét – s *szín-leg*, írja később – a katolizálásra is. A különböző műfajú, különböző időpontokban, élethelyzetekben keletkezett dokumentumok (diplomáciai levelek, kémjelentések, elfogató parancsok, jegyzőkönyvek stb.) szinte a modern regények bonyolult szerkesztési technikájára emlékeztető sokoldalúsággal mutatják be Bocatius történetét.

Az *Olympias carceraria* tudós stílusán is átüt az eleven élményanyag: az elfüggönyözött hintó ablakából kileselkedő császár, az öngyilkossági kísérletek, a tortúrák leírása, az éhes prágai oroszlánok üvöltését hallgató, az árnyékszék felől beszállongó, megszárítgatott papírdarabkákra lopva zsoltárokat körmölő rab alakja sokáig emlékezetes marad. Az olyannyira gazdag magyar börtönnapló-irodalmat is fontos, új művel gazdagítja az *Öt év börtönben.*

Csonka Ferenc ihletett és adatgazdag utószavában nemcsak az *Olympias carceraria* keletkezéstörténetét tisztázza, de felvázolja a poeta laureatus életpályáját és költői utóéletének történetét is. Tanulmánya meggyőz arról, hogy Bocatiust ez idáig méltatlanul mellőzte a hazai irodalomtörténetírás. Alakja, költészete nagyobb figyelmet érdemelne. Ezt a célt szolgálja a jelen kötet és az életműnek a közeljövőben megjelenő kritikai kiadása is.

O. G.

Bodri Ferenc: A fiatal Móricz és Esztergom.
Móricz Zsigmond és Esztergom vármegye monográfia. Komárom Megyei Tanács V. B., Tatabánya, 1984. 63 l. (Komárom Megyei Honismereti Kiskönyvtár 11.)

A Komárom Megyei Honismereti Kiskönyvtár karcsú kötete Móricz Zsigmond életének egy igen szűk szakaszát tette nagyítólencse alá. Ebben az időben – valamivel a *Hét krajcár* megjelenése előtt – anyagi okoktól vezérelve a fiatal Móricz az Országos Monográfia Társaság segédszerkesztőjének szegődött. A kor igen jól fizető vállalkozása – Magyarország vármegyéi és városai – pontos, alapos, és legfőként gyors munkát várt. Saját neve alatt, álnéven és más neve alatt a következő fejezeteket írta: Esztergom vármegye és népe; a megye legújabb kori története; a megye természeti viszonyai és a Vaszary Kolos hercegprímás nevével jegyzett előszó; Szatmár megye népe; Bács-Bodrog vármegye néprajza és legújabb kori történelme, valamint a kalocsai érsek előszava, ezeken kívül Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye népismerete. Bodri Ferenc nagy alapossággal kíséri végig – a kortársakat és a korabeli sajtót és sűrűn citálva –, hogyan lett az adatgyűjtőből kiváló tanulmányíró majd monográfia-szerkesztő, és hogyan hatott ki ez az író egész életére, írói módszerére.

V. K.

Boldizsár Iván: Szülőföldünk, Európa.
Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1985. 427 l.

A kötet ötvenhat hosszabb-rövidebb, különböző műfajú, a személyes vallomástól, a közéleti ember visszaemlékezésein át a vitaösszefoglalókig terjedő együtteséből az irodalomtörténeti érdeklődésre is számot tartó ciklust emeljük ki. Ebben – *In memoriam I. Gy. és R. M.* cím alatt Boldizsár Iván fontos életrajzi, irodalomtörténeti ada-

lékokat ad közre Illyés Gyuláról és Radnóti Miklósról, közlései a kortárs pótolhatatlan emlékei közé tartoznak, s fontos vonásokkal egészítik ki az ismert portrékat. Különösen az Illyés szerkesztette Magyar Csillag című folyóiratról szóló esszéje szolgál új, kevéssé köztudott adalékokkal, s nyomatékosítja a nevezetes folyóiratról kialakított véleményeket. Néhány lapnyi írás Keresztury Dezső jellemzéséhez, irodalomtörténeti helyének kijelöléséhez ad segítséget. A magyar külpolitikáról, a magyarság híréről, az írói felelősségről és más érdekes kérdésekről szóló írásai részben a mai szellemi életet jellemzik, részben Boldizsár Iván írói személyiségéről, életművéről tájékoztatnak, publicisztikai irodalmunkat gazdagítják. Az irodalomtörténészeknek, a huszadik századi irodalmat kutatóknak azonban főként a kiemelt írásokat kell számon tartaniok.

R. T. O.

Antonio Bonfini: Beszélgetés a szüzességről és a házasélet tisztaságáról. 1–2. kötet. Fordította, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Muraközy Gyula. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1985. 331, 256 l. (Magyar Ritkaságok)

Antonio Bonfinit a nagyközönség elsősorban mint történetírót tartja számon, bár a Mátyás király, majd II. Ulászló felkérésére írott, a magyarok történetét feldolgozó munkájának teljes magyar fordítása mindeddig nem készült el. A „Beszélgetés a szüzességről és a házasélet tisztaságáról" című, Beatrix királynénak ajánlott opus azon művek sorába tartozik, amelyeket Bonfini az 1480-as évek első felében írt, s amelyeket első, Mátyás udvarában tett látogatása alkalmával ajándékozott a királyi párnak.

A „Beszélgetés" műfaja a Platón és Szókratész által teremtett, az antikvitásban meglehetősen meghonosodott, s a humanizmus által újra felélesztett symposion. A symposion – lakoma közben az erényekről folytatott baráti beszélgetés – műfaja és gyakorlata a korabeli források tanúsága szerint a 15. századi Magyarországon is elterjedt volt. A Bonfini által megörökített vita azonban valós személyek által előadott fiktív beszélgetés. A helyszín Mátyás udvara, a szereplők: a királyi pár, Beatrix fivérei, Geréb püspök, Galeotto Marzio, Bánffy Miklós; az időpont 1484 körül lehet. A háromnapos vita leírása során Bonfini – aki a munka megírása előtt nem járt még Magyarországon – meglepő hitelességgel ábrázolja a korabeli magyar viszonyokat, a szereplőket. A symposion során minden nap új páros érvei csapnak össze: az epikureusnak titulált Galeotto Geréb Lászlóval, az Aragóniai testvérek, János és Ferenc, végül Mátyás és Beatrix folytat vitát a címben megjelölt témakörben. Bonfini művéből hiányzik a műfajban korábban megszokott keretelbeszélés, ezt a tulajdonképpeni vitákat megelőző, egyéb témákról folytatott beszélgetések, illetve Mátyás nagyméretű, a harmadik könyvet bevezető beszéde helyettesíti.

A symposion kétségkívül legizgalmasabb fejezetének, Mátyásnak és Beatrixnek a házasság vagy a szüzesség magasabbrendűségét vitató szócsatáját a politikai háttér teszi érdekessé. Hosszú, meddő házasság után a király a beszélgetés feltételezett időpontja után egy esztendővel, 1485-ben törvénytelen fiát, Corvin Jánost nevezi ki utódjává, megfosztva ezzel feleségét – s az Aragóniai házat – a trónöröklés lehetősé-

gétől. A vitában Beatrix, a mű eszményinek ábrázolt királynéja a szüzességet védelnező, a középkori egyházi tanításokra épülő – s humanista neveltetésre jellemző nódon előadott – érvei kerekednek felül. Az olvasóra marad annak a kérdésnek negválaszolása, hogy Bonfini az Aragóniaiak igazát védi-e, vagy éppen e mesteri ordulattal „szabadítja-e fel" Mátyást utóbbi cselekedetére.

A Magyar Ritkaságok sorozat újabb kötetében napvilágot látott művet a forlító Muraközy Gyula a „Beszélgetés"-sel kapcsolatban korábban nyilatkozott kutaók – Kulcsár Péter és elsősorban Pajorin Klára – véleményét is összefoglaló bevezetővel olvashatjuk.

Keveházi Katalin

Borbándi Gyula: A magyar emigráció életrajza 1945–1985.
Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 1985. 510 l.

A nyugati magyarság irodalmával az utóbbi negyven évben vajmi keveset lehetett foglalkozni. Hogy mennyire keveset, az csak mostanában derül ki, amikor lehet, amikor a politika nyitottabbá vált a számára addig kellemetlen, vagy annak vélt kérdések megvitatásához. Vagy fogalmazzunk pontosabban és körülményesebben: kényszerült nyitottabbá válni.

Most látható, mennyi és milyen színvonalú mű, szerző, megnyilvánulás ítéltetett a magyar irodalmin kívülinek, érdektelennek,ellenségesnek, s még jó, ha „csak" értéktelennek.

Természetesen történtek kísérletek arra, hogy ezt a rendkívül szétszórt és ellentmondásos irodalmat itthon rendszerezzék, sőt, nem kevés próbálkozás irányult a nyugaton élő szerzők, művek, életművek integrálására is, meglehetősen kétes és váltakozó sikerrel. Elsősorban Béládi Miklós, Pomogáts Béla, Szakolczay Lajos és Rónay László munkáit és törekvéseit emelhetjük ki közülük. Olyan jellegű munkát azonban, amely az emigráció történetét, lélekrajzát, művészetét, azaz legfontosabb megnyilvánulásait tárgyalta volna, hiába keresnénk a hazai szakirodalomban. A honi kutatások elsősorban irodalmi, irodalomtörténeti jellegűek voltak. A nyugaton született, összefoglaló igényű munkák közül talán Nagy Kázmér *Elveszett alkotmány*át kell első helyen említenünk, ez a rendszerezés azonban gyakorlatilag csak történeti-politikai összegzés volt.

Borbándi Gyula emigrációs életrajza azért fontos, mert a két egymástól nem idegen, de távoli törekvést összefogja, pontosabban mindkettőt magában foglalja.

A szerző az Új Látóhatár felelős szerkesztőjeként 1958-tól az emigrációs élet, mozgalom, irodalom gyújtópontjában tevékenykedik, annak mozgását belülről látja, s tudós igényességgel és objektivitással rögzíteni tudja.

Munkája természetesen „csak" szelete az emigráció történeti fölmérésének, hiszen 1945 a kezdőpontja az általa tárgyalt időszaknak. Ennek oka valószínűleg az, hogy irodalmi-kulturális, sőt politikai téren a negyvenöt után kezdődő korszak lényegesen másabb, sűrűbb, mint az azt megelőző időszakok voltak, természetes, hogy ekkortól kezdődik meg a nyugati magyarság intézményrendszerének a kialakulása, mely mára rögzíthető, áttekinthető, történetiségében magyarázható.

Borbándi a negyven esztendőt öt nagy korszakra osztja, valamennyi korszakot évszámmal jelöli, illetve jelölő évszámmal jellemzi. „*Negyvenöt* a kezdet, amikor a háború vége sok százezer magyart sodort ki nyugatra. *Negyvenhét* jelzi a magyarországi demokratikus kísérlet kudarcát, a második menekülthullám elindulását és az emigrációs intézményrendszer kiépülését. *Ötvenhat* a magyar forradalom éve és a harmadik nagy exodus nyitánya. *Hatvanháromban* kezdődött, a megtorlás évei után, a magyar társadalom és a nyugat felé nyitás, az emigrációval a szembenállás enyhülése. *Hetvenötben* volt a helsinki konferencia és nem sokkal később visszakerült Budapestre a Szent Korona, a nyugati magyarok körében észlelhetővé vált a politikai tevékenység térvesztése és a szellemi munka fokozatos térnyerése."

Hatalmas tény- és anyagmennyiséget mozgat meg korszakos munkájában a szerző, így a nevek, elnevezések, adatok időnként az olvashatatlanságig összetorlódnak a könyv oldalain.

Ez persze aligha róható fel Borbándinak. Hiszen nem volt, nem lehetett módja szelektálásra (nem is volt természetesen a célja), a minőségi különbségek elhagyásokkal történő jelzésére. Pontosságra törekvő összegzése természetesen nem nélkülözi a kuriózumokat sem, kevesen tudják például, hogy az első emigráns irodalmi díjat Madách Imréről nevezték el. De nagy kedvvel tér ki a vitás kérdésekre, az olykor hangosan kitörő botrányok ecsetelésére.

Feltétlenül említést érdemel az a szakszerű, finom pengemunka, amellyel az emigránsok egyes rétegeit, csoportjait egymástól elválasztja, a különbözőségeket és hasonlóságokat megláttatja, felmutatja közöttük az átjárásokat és a kapcsolódási lehetetlenségeket.

Munkájának feltétlenül nagy tiszteletet érdemlő erénye, hogy az emigrációt, annak szerepét nem kívánja felnagyítani, a felmutatható képet nem retusálja, nem elvárásoknak dolgozik, a tények kalauzolják a külhoni magyarság óriás labirintusában.

Fontos felismerése, gyakorlatilag rendszerező elemzésének a konklúziója, hogy az emigráció politikai funkcióját lassan-lassan a művészeti, kulturális funkciók, szerepek váltják fel. Akkor is, ha az újabb politika a tőkebeáramoltatáshoz minden eszközzel igénybe óhajtja venni a messzire szakadt, befolyásos magyarok segítségét. Hosszú távon, s miért ne gondolkodnánk ebben, remélhetőleg nem a dollárokkal kell elszámolnunk, hanem Nyírő József, Márai Sándor, Zilahy Lajos, Cs. Szabó László, Szabó Zoltán, Kovács Imre, Gombos Gyula, Jászi Oszkár, Lengyel Menyhért, Határ Győző, Tűz Tamás, Faludy György és társaik életével, munkásságával. Ehhez a munkához nem rangos felütés, de komoly alapvetés Borbándi Gyula könyve.

Z. T.

Bori Imre: A magyar irodalom modern irányai I.
Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1985. 285. l.

Teljes bizonyossággal volt várható, hogy megannyi résztanulmány után Bori Imre, a századforduló és a huszadik század magyar irodalmának kiváló ismerője végül is eljut meglátásainak és felismeréseinek összegezéséig, s a szintézis igényével összefogla-

lását nyújtja majd a kor irodalomtörténetének. A magyar irodalmi avantgárd történetével foglalkozó könyvei, *A szecessziótól a dadáig*, *A szimbolizmus ideje*, *Az avantgarde apostolai* után figyelme a megelőző korszak irodalma felé fordult, s a *Fridolin és testvérei*, valamint a *Varázslók és mákvirágok* című könyveiben már a századvég és a századforduló kevésbé formabontó irodalmának történetét rajzolja meg, akkor még csak Jókai Mór, Justh Zsigmond, Csáth Géza, Török Gyula, Cholnoky Viktor, Cholnoky László, Krúdy Gyula és Kosztolányi Dezső portréiban. Magától értetődően kívánkozott az arcképek és pályarajzok mögé a korszak társadalomtörténeti függőségében megrajzolt irodalomtörténetének szintézise, melyben a portrék végső formájukban tablóvá szélesednek. Ennek az összefoglaló szándéknak első könyve *A magyar irodalom modern irányai I.* című kötet, melyben Arany János késői korszakától kezdődően Jókai Mór, Vajda János, Asbóth János, Reviczky Gyula, Komjáthy Jenő és Czóbel Minka életművében keresi a polgárosodó magyar társadalom teremtette új életérzések nyomán keletkező modern irodalmi törekvések kibontakozását. A szerző a könyv bevezetőjének szánt „Az új lehetőségek fél évtizede" című fejezetben bejelenti különvéleményét a modern magyar irodalom indulásának tekintett 1867-es korszakhatár tekintetében. Megítélése szerint ugyanis a korabeli magyar irodalomban az „új lehetőségek" korszaka 1859 és 1865 közé tehető, hiszen a „kérdéses fél évtizedben társadalmilag és történelmileg döntőbb, mélyrehatóbb események játszódtak le, mint amilyeneket az 1850-es években, vagy az 1860-as évek második felében, ideszámítva a kiegyezés eseményét is, számon tartunk." Majd hozzáteszi: „Véleményünk szerint 1867 valójában egy folyamat lezárásának aktusát jelöli, nem pedig a kezdeteket jelzi". Ilyen értelemben a modern emberkép megrajzolásakor meghatározó jelentőségűnek tekinti Vajda János 1862-ben megjelent *Önbírálat és polgárosodás*, valamint az 1863-ban folytatásokban közölt *Irányeszmék* című művét. A modern életérzések nyomán keletkezett új költészet első jegyeit azután Arany János kései verseinek remekeiben, mindenekelőtt *Az örök zsidó* című költeményében véli felfedezni.

A Jókairól szóló fejezetben Bori Imre megfogalmazza: „A kiegyezés tulajdonképpen kitolta az életszínpadról a valóságot eltakaró politikai kulisszákat, és az 1870-es években már látható volt, mi az előző majd húsz esztendőben a mélyben lejátszódott: a kapitalizálódás." Ezzel pedig együtt járt az erőteljes társadalmi differenciálódás, ami új „világhelyzetet" teremtett a kor embere számára. Ez az új életérzés kap hangot Jókai korabeli regényeiben is, mindenekelőtt a *Fekete gyémántok* (1870), *Az arany ember* (1872) és *A jövő század regénye* (1872–1874) című műveiben. A regényekben jelentkező kiűzettetés lesz az az életérzés, mely egyaránt felfedezhető Vajda János műveiben – mindenekelőtt az *Alfréd regényében* –, s a már szimbolista ihletettségről árulkodó költői életművében; Reviczky Gyula filozofikus költeményeiben éppúgy, mint Komjáthy Jenő bölcseleti lírájában, vagy Czóbel Minkának a szimbolizmus kiteljesedését jelentő, mélységes-mély válságtudatról árulkodó korai költészetében. Ugyanakkor Bori Imre jelzi: Czóbel Minka korabeli prózája már a szecesszió és a naturalizmus korába mutat előre. A szerző fehér színeiben az irodalomtörténész már a századvég szintézisének igényét véli felfedezni.

Bori Imre *A magyar irodalom modern irányai I.* című könyvében közel három évtized irodalmának értelmezésére vállalkozott, s a magyar irodalmi szimbolizmus első korszakának értékelésével zárja fejtegetéseit. Ugyanakkor könyvének utószavában

jelzi, hogy következő kötetében „többek között a magyar naturalista irodalom első szakaszát" mutatja be.

Mák Ferenc

Botka Ferenc: Üzenet Szibériából.
Hadifogság és irodalom 1914–1921. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1985. 348 l.

A kötet két részből áll: fele Botka Ferenc összefoglaló tanulmánya a hadifogoly-irodalomról, ennek néhány kiemelkedő alakjáról, eddig kevésbé ismert életművekről. Az eddigi kutatási eredmények áttekintésén túl számos új adalék, összefüggés feltárására vállalkozott, a történelmi mozgások irodalmi vetületét követve összegezi e sajátos korszak irodalomképét. Részletesen taglalja a hadifogság és a forradalmak irodalmának tematikáját, eszmeiségét, intézményrendszerét, s egyes írói pályaképek hatását az itthoni irodalomra. Részletesebben foglalkozik az orosz forradalom mellé állt hadifogoly-mozgalommal is, tovább gazdagítva történészek, hadtörténészek, irodalomtörténészek e tárgyú kutatásait. A kötet másik – nagyobbik – fele dokumentumokat ad közre az alcímben jelzett időszakról: kéziratos hadifogolylapok cikkeit, a hadifogságban működő színházakról szóló tudósításokat, Zalka Mátéra vonatkozó emlékezéseket. Bányai Kornél nem ismert vagy elfeledett írásait is olvashatjuk itt, nehezen hozzáférhető újságokból kerültek ide Karikás Frigyes elbeszélései, végül Markovits Rodion híres regényének *(Szibériai garnizon)* keletkezéstörténetéről közöl Botka Ferenc ismeretlen tényeket, leveleket. A kötetet gazdag képanyag és igen részletes, további kutatásokra ösztönző jegyzetanyag egészíti ki.

R. T. O.

Stephanus Brodericus: De conflictu Hungarorum cum Solymano Turcarum imperatore ad Mohach historia verissima.
Edidit Petrus Kulcsár. Oratio ad Adrianum VI. Pontificem Maximum. Edidit Csaba Csapodi. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985. 91 l. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum, Series Nova VI.)

Brodarics István, 16. századi humanizmusunk egyik jeles képviselője ugyan folyamatosan jelen van irodalmi köztudatunkban, de a szakirodalom mégis meglehetősen keveset foglalkozik vele. Egyművű szerzőnek számít, holott a mohácsi csatáról s annak előzményeiről beszámoló munkáján kívül tekintélyes számban maradtak fent történelmi vonatkozásban is fontos tényeket közlő humanista levelei, többek között 1508-ból, a csecsemő II. Lajos koronázásáról beszámoló írás, s a mohácsi csatamezőről VII. Kelemen pápához, illetve Mária magyar királynőhöz intézett levelek. Kár, hogy Brodarics műveinek kritikai kiadását nem tették teljessé levelezésével is. Brodarics humanista műveltségére és elhivatottságára jellemző adat az is, hogy padovai tanulmányai idején ő kísérelte meg először Janus Pannonius fentmaradt verseit kiadni.

A mohácsi csatáról szóló *Historia verissima* Brodarics legterjedelmesebb alkotása, eredetileg voltaképpen I. Zsigmond lengyel királyhoz intézett levél, melyet Brodarics Ferdinánd császártól való elpártolása, 1527. március 18. után írt. A mű már 1527. április 18-án megjelent nyomtatásban Krakkóban. Még ugyanebben a században többször is kiadták, s jó néhányszor megjelent a következő két évszázad folyamán is. Első, bár csak kivonatos magyar fordítását Heltai Gáspár készítette. A téma kivételes érdekességén kívül – amely az abban a korban kiemelkedően soknak számító kiadásoknak is fő oka volt – a munka gondos szerkesztése, szép latinsága, kiszámított stilisztikai megformáltsága, történelmi méltányossága, objektív, oknyomozó szemlélete, plasztikus jellemzései és leírásai is figyelmet keltettek, s történetírásunk iskolateremtő alakjává avatták a szerzőt.

A kötetben szerepel még Brodaricsnak egy eddig ismeretlen munkája, VI. Hadrián pápa előtt mondott beszéde, melyben II. Lajos követeként a mind erősebben fenyegető török támadás ellen kért segítséget a pápától 1522-ben. A beszédet feltehetően 1523 elején nyomtatták ki. Egyetlen fentmaradt példánya a sevillai Biblioteca Capitolare Columbinában található. Itt fedezte fel kutatóútja során kiadója, Csapodi Csaba. A beszéd eredeti nyomtatott kiadásának fotómásolatát jelenleg már az Akadémiai Könyvtár Mikrofilmtára is őrzi.

A két munka kiadása a latin auktorok kritikai ediciójának klasszikus szabályaihoz igazodik: a kötet elején a szerző életéről és munkáiról szóló rövid, latin nyelvű összefoglalás található; a két mű előtt a hozzájuk kapcsolódó tudnivalók: a kéziratok és a közel korabeli nyomtatott kiadások leírása és stemmájuk; a magyar fordítások fölsorolása; a kiadásnál követett helyesírási elvek és rövidítések; a lapok alján a szövegkritikai, a kötet végén a tárgyi jegyzetek, valamint az alapos és szakszerű névmutató.

Érdemes itt megjegyezni, hogy a *Historia verissimá*nak a kritikai kiadást követő magyar nyelvű szövege már 1977-ben megjelent a Magyar Remekírók *Humanista történetírók* című kötetében, Kulcsár Péternek, a jelen kritikai kiadás készítőjének fordításában, *Igaz történet* címen.

Uray Piroska

Czímer József: Függöny nélkül.
Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1985. 301 l.

Czímer József könyve a több mint negyven éven át dramaturgként dolgozó szerző szakmai önéletrajza. Ezért elsősorban a magyar színháztörténeti kutatás forrásmunkájának tekinthető. Hosszabb részek foglalkoznak az Ifjúsági Színház, a Vígszínház és a Pécsi Nemzeti Színház belső életével, igazgatók, főrendezők művészi elképzeléseivel, a színház mindenkori művészetpolitikai függőségével. A kötet tíz fejezetre tagolódik, de a témák újból és újból visszatérnek, váltják egymást a művészetfilozófiai, esztétikai elmélkedések, az esszéisztikus vallomások, az anekdoták, a visszaemlékezések. Czímer József a végére kíván járni annak, hogy mi is a dramaturg dolga a színházban, hol a he-

lye annak belső hierarchiájában. Hogyan segíthet egy színház művészi arculatának kialakításában, hogyan ösztönözheti alkotásra a kortárs írókat, bábáskodhat-e maradandó művek megszületésénél. Irodalomtörténeti szempontból is érdekes Bródy Sándor *Tanítónő* című darabjának első, szöveghű előadásáról írott visszaemlékezése.

A mai színház és a mai magyar dráma viszonyáról kapunk képet a könyv Hernádi Gyuláról, Csurka Istvánról, Weöres Sándorról, Örkény Istvánról, Devecseri Gáborról szóló részeiben. Az a köztudott tény, hogy a Pécsi Nemzeti Színház 1968-tól rendszeresen mutatta be Illyés Gyula darabjait, gyümölcsöző együttműködést feltételez író, dramaturg és színház között. Így, át meg átszövi Czímer József könyvét az Illyés Gyulával végzett közös munka emléke, amely valóban szinte példa nélküli a magyar színház és irodalom történetében.

Stauder Mária

Csapláros István: A lengyel irodalom Magyarországon.
(Fejezetek a lengyel irodalom magyarországi fogadtatásának történetéből.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985. 179 l. (Modern Filológiai Füzetek 37.)

Évtizedek óta kutatja a lengyel–magyar irodalmi kapcsolatokat Csapláros István. Ebben a gyűjteményes tanulmánykötetben a lengyel irodalom magyarországi fogadtatásának több koron átívelő részleteit mutatja be. A kötet súlypontja a reformkor és a Bach-korszak, illetőleg a századelő. Két tanulmány foglalkozik korábbi időszakokkal *(A lengyel téma XVII. és XVIII. századi előzményei, Magyar érdeklődés a felvilágosodás kori lengyel irodalom iránt).*

Köztudomásúan számottevő „lengyel divat" volt Magyarországon a reformkorban, ennek történeti összefüggéseit jelentős részben már föltárta Kovács Endre; Csapláros István sok új vonatkozással gazdagítja ezt a képet *(A lengyel folklór magyarországi népszerűsége; Sárosi Gyula, a lengyel nép és a lengyel irodalom barátja).* A tanulmányok másik része egy-egy századeleji nagy lengyel klasszikus magyarországi utóéletének, fogadtatásának a bemutatása. Közülük a két Nobel-díjas – Henryk Sienkiewicz és Władisław Stanisław Reymont – igazi karriert futott be hazánkban. Stefan Żeromski nem került bele oly mélyen a magyar irodalmi köztudatba, a kötetet záró hosszú tanulmányban a lengyel klasszikus és Magyarország kapcsolatairól olvashatunk.

K. Gy. Cs.

Géza Csáth: Oppio e altre storie.
Traduzione dall'ungherese a cura di Marinella D'Alessandro. In appendice La piega e il coltello di Marinella D'Alessandro. Edizioni e/o, Roma, 1985. 154 l.

A kelet-európai kultúrára specializálódott Edizioni e/o (azaz est/ovest) a német, cseh, lengyel és orosz fordítások mellett a magyar sorozatában eddig Balázs Béla és Kopácsi Sándor egy-egy könyvét adta ki. Most a kiadó egy 19 darabot tartalmazó

válogatást jelentetett meg Csáth Géza novelláiból. Az 1983-as angol novelláskötet után így már olasz fordításban is olvasható ízelítő Csáth műveiből. A válogatás az 1905 és 1912 között írott novellákból készült, Csáth különböző elbeszélés-típusai képviseltetnek benne, s természetesen megtaláljuk a kötetben a leghíresebb darabokat az *Ópiumtól A varázsló kertjéig*. A válogatás és a színvonalas fordítás általában jól reprezentálja a novellairó Csáthot.

A fordítást és a válogatást végző Marinella D'Alessandro *A seb és a kés* címmel kísérőtanulmányt írt a kötet végére. Ebben részletesen bemutatja Csáth novelláinak kiadástörténetét, az író életrajzát műveinek felsorolásával, és utalva zenekritikusi és orvosi tevékenységére is. Majd Csáth novelláinak világát, jellegzetes helyszíneit, figuráit és előadásmódját elemzi, s utalásszerűen megemlíti Csáth művészetének kapcsolódási pontjait a kortárs európai és magyar kultúrához.

A könyvet Sassy Attila szecessziós rajzai illusztrálják az 1909-es Ópium-álmok című kötetből.

K. Zs.

Cseke Péter: Hazatérő szavak.
Publicisztikai írások, riportok (1975–1980). Albatrosz Könyvkiadó, Bukarest, 1985. 247 l.

A költő-műfordítóként indult Cseke Péter (1945) neve már a hetvenes évek elején színvonalas kulturális publicisztikája nyomán vált ismertté az akkoriban még gazdag színképű romániai magyar sajtóban, később pedig hézagpótló irodalomtörténeti tanulmányokat publikált a népi irodalomról, Horváth István életművéről, a Természről és az Erdélyi Fiatalokról. Kialakította sajátos riporttechnikáját, ami azonban még fontosabb: rendkívül jó arányérzékkel találta meg témáit és interjúalanyait az erdélyi magyar szellemi élet különféle területeken működő szakembereiben, ezáltal a kisebbség erősen művészetközpontú szellemi életének eseményei, művei mellett hírt ad majd minden magyar nyelven folyó művelődési tevékenységről is. Első kötete, a *Víznyugattól vízkeletig* már jelentős művelődéstörténeti adatokkal szolgált az azóta megszűnni látszó Forrás-sorozatban (Kriterion, 1976), majd pedig a *Látóhegyi töprengések* című könyvében (Kriterion, 1979; ismertetése: Hungarológiai Értesítő, 1981/3–4. 28–29.) szólaltatta meg a jelenkori és a két háború közötti művelődés néhány fontos alakját. Jelen kötete másfél évtizedes újságírói-szerkesztői tevékenység eredménye. Az első, líraibb hangvételű riportegyüttes a Székelyföld, közelebbről a szülőföld, a Nagy-Homoród mente hagyományos paraszti világának fölbomlását, a bomlásfolyamatok kulturális-közösségi hatásait rögzíti, keresve a népművészet átörökítésének és további gyarapításának lehetőségeit, külön fejezeteket szentelve a népzenekutatásnak, falusi együtteseknek és művelődési köröknek, részletezőbb riportban szólaltatva meg Ráduly János folklorista-tanárt, fölidézve Ősz János és Seprődi János működését is. Ezek a reménykeltő eredményekről beszámoló írások – miként a könyv más, a magyar sajtóval és muzeológiával foglalkozó írásainak egy része is – a hetvenes

évek végén születtek. A címadó sorozat a Homoród menti művelődési hetekről szolgál adatokkal, valamint a homoródszentmártoni képtárról, melynek gondolatát az azóta betiltott *Korunk Galéria* intézménye adta.

A könyv második nagy fejezete az egyes alkotókról és a magyar könyvkultúra állapotáról rajzol képet: rövid riport mutatja be Gálfalvi György kritikust és szociográfust, a *Szülőföldön világszélen* (Kriterion, 1974) szerzőjét, egy 1972-es írásban a *Jegenyekör* költőjét: Farkas Árpádot, terjedelmesebb elemzésben pedig Szabó Gyula és Duba Gyula prózáját, realizmusukról és történeti érdeklődésükről is szólva. Jellemző, hogy Cseke figyelme kiterjed a kisebb, szakmai körök érdeklődését kiváltó teljesítményekre, így a helytörténész Borbáth Károly munkásságára, Nagy Miklós mezőgazdasági szakíró életművére és a *Román–magyar – Magyar–román Mezőgazdasági Szótár*ra is; a fejezet végén közölt olvasásszociológiai montázsa, számos vallomás, kérdőíves válasz és statisztikai adat birtokában készült összesítése – egyéb adatok híján – különösen fontos. Egységes és a sajtótörténeti feldolgozásnak számos ötletet kínáló fejezet a Lapkultúránk a hetvenes években, amelynek írásai a tendenciák felrajzolásával, a legtöbb helyen pontos példányszám-megjelöléssel és elemzéssel az azóta átalakított Napsugár című nevezetes gyermeklapot (melyet Asztalos István alapított 1957-ben) és szerzői körét (Kányádi Sándor, Lászlóffy Aladár, Bajor Andor, Szilágyi Domokos, Hervay Gizella stb.) mutatja be. Külön vázlatban foglalja össze az egykor nemzedéket indító IM (Ifjúmunkás) történetét; a lap a kolozsvári egyetem Gaál Gábor-Köréből nőtt ki, melynek másik hajtása az ugyancsak 67-es *Vitorla-ének* című antológia, a második Forrás-nemzedék színreléptetője volt. Cseke külön szól az IM Kilátó-rovatáról, melynek 1970 óta kötetnyi anyaga jelent meg. Egy másik írásból, mely *A Hargita költészete (1968–1973)* és *A kolozsvári Igazság irodalmi anyaga (1969–1973)* című feldolgozások apropóján született, kiderül, milyen keveset tudunk az akkori (1975–76) Kolozsvár szellemi életéről, irodalmi és művészeti vitáiról, amelyeknek jórésze – mint Bustya Endre híres sorozata Ady és Csinszka házasságának valódi történetéről – a magyar irodalomtörténetírás és filológia legszínvonalasabb újdonságai közé tartozott. A szerző figyelme kiterjed a Munkásélet című lap Munkásművelődés elnevezésű mellékletére, a Falvak Dolgozó Népe kulturális rovatára, a marosvásárhelyi Új Élet című képeslapra (melynek főszerkesztője Sütő András), az 1968-ban indult és 1986-ban megszüntetett Művelődés című folyóirat évfolyamainak vizsgálatára, bibliográfiai munkásságának értékelésére és természetesen a Korunkra is; fontos írása Csekének az a vázlata is, amely a román akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények címen évente kétszer, magyarul megjelenő tudományos műhelyfolyóiratának hozadékát, ennek húsz évfolyamát értékeli (1976–77). Cseke írása jelzi azt is, mennyire hiányzik az elmúlt évtizedek erdélyi magyar nyelvészetének és irodalomtudományának a rendszeres számbavétele. A fejezetet az Igaz Szó azóta megszűnt Kilátó című Világirodalmi rovatának bemutatása zárja, míg a könyv utolsó fejezetét a korábban a Művelődésnek készült, falusi múzeumokról, emlékházakról szóló riportanyag alkotja. Ezek sorában a Tarisznyás Márton (nevezetes munkája: *Gyergyó történeti néprajza*, Kriterion, 1983) alapította gyergyószentmiklósi, a székelykeresztúri, a nagyszebeni Brukenthal, a nagyváradi, székelyudvarhelyi múzeumok és a kisbaconi Benedek Elek Emlékház kerülnek részletesebb bemutatásra, történetükkel együtt riportszerű kommentárokkal.

Csapody Miklós

Csépe Imre emlékezete.
A Csépe Imre emléknapokon elhangzott értekezések és más írások. Egybegyűjtötte, a szövegeket gondozta és az előszót írta: Csordás Mihály. A Forum Könyvkiadó és a Csépe Imre Emlékbizottság közös kiadása. Újvidék, 1985. 120 l.

Csépe Imre (1914–1972), „a harmincas-negyvenes évek bácskai béres- és parasztvilágának ábrázolója" Kishegyesen született, s szülőfaluja már az író halálának évében megrendezte az első emléknapot, s azóta rendszeresen megemlékezik fiáról. A Csépe-napok műsorának központjában – írja a kötet előszava – „az első pillanattól az irodalom- és művelődéstörténeti, nyelvészeti, valamint néprajzi témákról tartott előadások álltak", melyeknek nagy része természetesen Csépe Imre munkásságával foglalkozott. A Csépe-emléknapok, ugyancsak a bevezető közli, a Szenteleky-, Szarvas Gábor- és Szirmai-napok mellett fontos szerepet töltöttek be a jugoszláviai magyar művelődésben. A Kishegyesen évek során elhangzott értekezésekből válogat a kötet, amely nem törekedhetett teljességre, hiszen „az idő vasfoga már szétrágott néhány kéziratot, hangszalagot".

A gyűjtemény három nagy egységből áll: I. Csépe Imre irodalomtörténeti helyéről; II. A Csépe-nyelv tájain; III. Portrék és egy csoportkép. Az első részben az életrajzot tárgyaló s személyes emlékekkel megtűzdelt írások mellett – Urbán János: *„Falumba érjek az éj előtt"*, Fehér Ferenc: *A világon felejtett szemmel,* Csordás Mihály: *A falu írója: Csépe Imre* – azok a nagyobb lélegzetű tanulmányok érdemelnek figyelmet, melyekben kirajzolódik az író sajátos egyénisége, mi több, a vajdasági irodalomban betöltött szerepe; a műelemzések során az életmű egy-egy jellegzetes darabja különösen hangsúlyt kap. (Bori Imre: *Csépe Imre irodalomtörténeti helyéről:* Vajda Gábor: *Csépe Imre, a táj írója:* Juhász Géza: *Kisparaszti lét- és magatartásformák Csépe Imre kisprózai alkotásaiban:* Czine Mihály: *Ismerkedés Csépe Imrével;* Horváth Mátyás: *Madártemetés.*) Bori Imre megállapítása mintegy kijelöli Csépe helyét a jugoszláviai magyar irodalomban: „írónk prózairói erényeit kétségtelenül azokban az írásokban szemlélhetjük, amelyekben a tárgyias részletek kerülnek előtérbe."

A kötet második részének tanulmányai az író nyelvművészetét vizsgálják, evvel is bizonyítván, hogyan kötődött Csépe a vajdasági tájhoz, a szülőföld emlékeihez (Matijevics Lajos: *Tájnyelvi jellegzetességek Csépe Imre műveiben;* Virág Gábor: *Csépe személynevei;* Radmila Marković: *A nyelvjárási kifejezésformák sajátságai és szerepe Csépe Imre elbeszéléseiben;* Sátai Pál: *Szókészlet, fonémák, zsargon. Csépe Imre Tarisznyás emberek című novelláskötetének nyelvi anyaga).*

A harmadik rész írásai vegyes műfajúak: köszöntők (Juhász Géza: *Lesz-e hang némaságunkra ráfelelni?* – Fehér Ferenc ötvenéves; Csordás Mihály: *Dimenziók és színek látója.* – Németh István ötvenéves; Hornyik Miklós: *Az alapozó.* – Szeli István hatvanéves), irodalomtörténeti igénnyel készült kisportrék (Szeli István: *Portrévázlat Bori Imréről;* Juhász Géza: *Harc a gúny fegyverével.* Bogdánfi Sándor, a szatirikus; Bányai János: *Simokovich Rókus*), a couleur locale különféle változatait nyomon követő irodalomtörténeti vázlatok (Juhász Géza: *A szülőföld ihlető ereje.* Séta a kishegyesi és feketicsi születésű írók bölcsőhelye körül), és műfaji elemzések (Juhász Géza: *Maréknyi emléksár a szülőhelyről.* Orbán János prózájáról) zárják a tanulmánykötetet.

Sz. L.

Csorba Sándor: Szemere Bertalan neveltetése és pályakezdése (1812–1838).
Miskolci Városi Könyvtár, Miskolc. 1984 [1985]. 129 l. (Borsod–Miskolci Irodalomtörténeti Füzetek 14.)

A szerző Szemere Bertalan olyan életszakaszának föltérképezésére vállalkozott, amely eddig meglehetősen feltáratlan volt. Célkitűzését sikerrel valósította meg: elég részletes képet rajzolt a sárospataki kötelező érvényű oktatási tananyag feltárásával Szemere alsóbb iskoláiról, tanulmányi erőfeszítéseiről, s irodalmi működésének kezdeteiről. Ezután – főleg Ormós Lászlóval, Kölcseyvel és Kossuthtal folytatott levelezése alapján – annak a szellemi fejlődésnek lehetünk tanúi, arról az esztétikai és politikai programról értesülünk, amely a század harmincas éveiben jellemzi Szemerét. Csorba Sándor 1838-cal zárja le munkáját, azzal az évvel, amikor *Az utazás külföldön* megjelent, s amikor, a szerző szerint befejeződött Szemere Bertalan neveltetésének, világképének kialakulása, amely szakaszra az olyannyira óhajtott, s végre valóra vált peregrináció tette fel a koronát.

J. J.

Csudatörténetek. Száz példa 17–18. századi katolikus prédikációkból és példagyűjteményekből.
Válogatta, az előszót írta és a jegyzeteket összeállította: Sinkó Ferenc. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1985. 312 l.

A példa, latinul exemplum, rövid, tanulságos történet, amely az előadás élénkítésére, a beszélő mondanivalójának, tanításának megvilágítására, bizonyítására szolgál. A klasszikus görög régiség forrásvidékéig visszanyúló, mintegy 5000 alaptípusra visszavezethető, gazdagon tenyésző, variálódó példázat-hagyománykincs a keresztény kultúra egyik fontos, közös öröksége. Már a kereszténység első századainak egyházatyái is előszeretettel alkalmazták írásaikban, virágkora azonban Európában a XII–XIV. századra tehető. A műfaj klasszikusai közé tartozik a magyar Temesvári Pelbárt. A nagyszámú és elterjedt példázat-gyűjtemény, promptuárium létrejöttét a gyakorlati igények, az új típusú kolduló-prédikáló szerzetesrendek szükségletei magyarázzák. A hitújítás korától e gyűjtemények mindinkább az egyéni elmélkedés, a kegyes célú szórakozás eszközeivé is váltak. Ez a jellegzetesen középkori forma óriási népszerűségnek örvendett hazánkban egészen a barokk korszak végéig – sőt, tovább; szekularizálódva, anekdota formájában a magyar próza egyik fontos hagyományává nőtt. A XVI–XVII. századi magyar nyelvű nyomtatott könyvtermésben valószínűleg – a históriás ének mellett – a példázat a legnagyobb létszámban jelen lévő epikus műfaj (különösen, ha a határait tágítjuk a fabula, az állatmese irányába).

Míg az exemplum-motívumok termékenyítő hatása a legutóbbi időkig kimutatható irodalmunkban, a műfaj jelentős hazai képviselőinek munkáit alig ismeri a nagyközönség. Nemrégiben protestáns prédikációk példázataiból jelent meg egy válogatás (*Monda nékik egy példázatot...* Budapest, 1982.), most pedig hat katolikus egyházi író egy-egy művéből szemelgetett ki száz történetet Sinkó Ferenc. A források: Vásár-

helyi Gergely: *Világ kezdetitől fogva jóságos és gonosz cselekedeteknek summái* (Kolozsvár, 1622.); Káldi György: *Az vasárnapokra-való prédikációknak első része ...* (Bécs–Pozsony, 1631.); Pázmány Péter: *A római anyaszentegyház szokásából ... rendelt ... prédikációk* (Pozsony, 1636); Taxonyi János: *Az emberek erkölcseinek és az Isten igazságának tükörei* (Győr, 1740.); Bertalanffi Pál: *Keresztyén bölcsesség* (Nagyszombat, 1754.); Telek József: *Tizenkét csillagú korona* (Buda, 1769.).

A majdnem 150 évet átfogó válogatás hangulata meglepően egységes. Az eltelt hosszú időszak alatt a példázat szinte semmit sem változott. A történetekben végig hasonló a didaktikus és szórakoztató elemek keveredése. Megtudhatjuk például, hogy „miért nem verte meg Szent Mónikát az ura", hogy „mi jót tanult Szent Ephrem egy híres kurvától", vagy hogy „használ-e a nyúlnak, ha szárnyakat kap". A kiválogatott száz részlet elsősorban a veretes nyelvezetű, mégis könnyed történetelmondás szépségével ragadja meg a mai olvasót.

A kötetet sajtó alá rendező Sinkó Ferenc kísérő tanulmánya jó bevezetést ad az exemplum-irodalom nemzetközi és hazai történetébe. A szövegeket a megértéshez feltétlenül szükségesnél jóval terjedelmesebb, alapos jegyzet- és mutatóanyag egészíti ki.

O. G.

Deák Tamás: A történet értelme.
Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1985. 557 l.

Az Erdélyből Magyarországra települt és 58 éves korában elhunyt író könyvének a *Válogatott és bizalmas esszék* alcímet adta. Szerteágazó világirodalmi érdeklődésének és a magyar irodalom klasszikusai iránti csodálatnak bizonyítékai veretes stílusban megfogalmazott írásai Ovidiusról, Molière-ről, Gogolról, Turgenyevről, Dickensről, Balzacról, Flaubert-ről, Goethéről, Stefan Zweigről és másokról egy-egy meghatározó jelentőségű művük kapcsán. Véleményét – „az esszé művelőjének jobban kell írnia, mint a tudósoknak, és másképp kell olvasnia" – maradéktalanul megvalósítja írásaiban, amelyekben az irodalomtörténeti tudásanyag és a személyesség arányai mindig egyensúlyban vannak. Kiemelkedő esszéként tarthatjuk számon Ibsen utolsó darabjáról *(Ha mi, halottak feltámadunk)* szóló elemzését és önvallomását, valamint a *Száz év Madách* című izgalmas, sokrétű, eredeti írását. Babitsról és Szerb Antalról, a zenéről vagy a szorongásról szóló esszéi is figyelemreméltóan új szempontokkal gazdagítják korunk értelmiségi töprengéseit, az alkotó ember elődeihez való viszonyáról való tudásunkat, az alkotáslélektan kevéssé ismert területeit.

R. T. O.

Debreceni Szemle 1912–1915. Repertórium.
Összeállította: Berényiné Varga Ibolya. Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára, Debrecen, 1985. 153 l. (Tiszántúli Időszaki Kiadványok Repertóriumai, XI.)

Ebben a kötetben a Debreceni Szemle című – tartalmilag és kivitelezésében egyaránt igen színvonalas – hetilap anyagát dolgozta fel Berényiné Varga Ibolya. A lap ismerete ma is fontos. Olyan szerzői voltak, mint Ady, Kaffka Margit, Krúdy, Juhász Gyula, Tóth Árpád, Kosztolányi, Lengyel Menyhért, Kardos Albert. Az 1912. január 1. és 1915. október 20-a között vasárnaponként megjelenő orgánum Debrecen korabeli kulturális életéről (színház, zene, mozi) is bepillantást nyújt az érdeklődőknek.

Az első fejezetben Berényiné tanulmányát olvashatjuk Szathmáry Zoltánról, a tevékeny lapszerkesztőről, majd 28 képes melléklet dokumentálja a tagikus sorsú irodalmár életművét.

A Debreceni Szemle pontos bibliográfiai leírása után kezdődik maga a repertórium, amelynek szerkezete követi a lap szerkezetét, illetve formáját. Így az alábbi rend szerint találjuk meg a cikkek adatait: szerkesztőségi közlemények, címlapképek, „fejcikkek", szépirodalom, a hét eseményei, irodalomkritika, a színház, zene, képzőművészet hírei, illetve bírálatai, a tudomány rovata, moziműsor, végül pedig a hirdetések és meghívók sora. Ezzel a tagolással könnyen áttekinthetővé válik a repertórium. A kötet végén az ilyen jellegű munkáknál nélkülözhetetlen névmutató segíti a tájékozódást.

Hegyi Katalin

Deme Zoltán: Verseghy könyvtára.
Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985. 103 l. (Irodalomtörténeti Füzetek 113.)

A füzet két forrásközlést tartalmaz. Az első: Verseghy Ferenc öregkori könyvtárának jegyzéke, mely hagyatéki leltározás céljából készülhetett, és a prímási levéltárban maradt fenn. Háromszázötven tételt sorol fel ábécérendben. – A másik forrás az a katalógus, melyet maga Verseghy készített 1810-ben könyvtáráról. Ezt Gálos Rezső már 1932-ben közzétette. A mostani kiadvány csak azokat a tételeit közli (szám szerint kétszázhetvenhármat), amelyek a későbbi jegyzékben nem szerepelnek.

Mindkét lista sok hasznos adatot nyújt a kutatás számára Verseghy irodalmi érdeklődéséről és kapcsolatairól. A kiadvány használatát megkönnyíti a hiányos adatokkal listába vett könyvcímek azonosítása és a gondos jegyzetapparátus.

L. S.

Dénes Zsófia: Ami a százból kimaradt.
Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1985. 319 l.

A századik életévét betöltött írónő nem sokkal halála előtt állította össze ezt az esszégyűjteményt, amelyben a húszas évek elején keletkezett és 1984-es keltezésű írások egyaránt szerepelnek. Mint más hasonló jellegű köteteiben, ebben is jelentős találkozásairól szóló emlékeit, fontos világtörténelmi és hazai eseményeket kommentáló eszmefuttatásait, egy-egy kötetről írott kritikáit, kortársai halálára készült írásait, fiatalokhoz szóló tanácsait adta közre. Karácsonyi üzenetében így foglalta össze saját munkájáról alkotott véleményét: „Tulajdonképpen koromat írtam meg; nem annyira eseményekben, mint inkább kortársaim ábrázolásában. Mert emberek hordozzák és formálják a századokat." E kötetből a *Mit jelent nekem a magyar nyelv* és a Tatay Sándorról szóló *Földön fut a füstje, égbe hat a lángja* írásait kell kiemelni vallomásos hangjuk és az írónő jellegzetes műfaját reprezentáló voltuk miatt.

R. T. O.

Dér Zoltán: Szülőföld és költője.
Írások Kosztolányiról. Életjel, Szabadka, 1985. 214 l. (Életjel-könyvek)

Dér Zoltán új tanulmánykötete a szabadkai irodalomtörténész különböző lapokban és folyóiratokban (Üzenet, Létünk, Új Írás, 7 Nap) megjelent, Kosztolányi Dezső életműve kapcsán íródott elemzéseit, irodalomtörténeti áttekintéseit, kritikáit, interjúit tartalmazza. Dér eddig is több könyvet szentelt Szabadka nagy fiainak, Kosztolányi Dezsőnek és Csáth Gézának, ezek közül nem egy az egyetemes magyar irodalomtörténet és művelődéstörténet számára is becses, mi több: forrásértékű. A nagy szerelem, Kosztolányi azonban van annyira gazdag, hogy az irodalomtörténet búvárlója újabb és újabb kincsekre leljen az életműben, illetve szemlézhesse a pályatársak Kosztolányi-képét, evvel is ünnepelve az író születésének századik évfordulóját.

Tehát az ünnepi kötet egy nem is akármilyen sornak a folytatója: a *Mostoha és egyéb kiadatlan művek*et (1965), az *Első műhely*t (1970), a *Fecskelány*t (1970), a *Negyvennégy levél* címűt (1972) és az *Ikercsillagok*at (1980) követi; méghozzá avval a tudatossággal amely hosszú évtizedek óta az irodalomtörténész tollát vezérli: „a Kosztolányi-jelenség titkát elsősorban Szabadkán kell keresni".

A könyv az alábbiak szerint épül föl: az első nagy részben a terjedelmesebb, összefoglaló igénnyel készült tanulmányok kaptak helyet *(A szülőföld hőforrásai, A motiváló otthon, Kosztolányi Szabadkája, A Négy fal között stíluselemei, Kosztolányi és a nyelvvédelem),* a másodikban a különböző Kosztolányi-köteteket elemző esszékritikák (*Ami az Összes versekből kimaradt, A „kolozsvári" Kosztolányi, A „bukaresti" Kosztolányi – és egy régi gond* stb.), a harmadikban a költő utóéletét tárgyaló művek bírálatai (*Rónay László: „Ki volt ez a varázsló?", Bori Imre Kosztolányi-tanulmányáról, Schöpflin Aladár Kosztolányi-képe, Levendel Júlia: Így élt Kosztolányi* stb.), a negyedikben pedig két interjú (Beszélgetés Illyés Gyulával, illetve *Az érett Kosztolányi* című mű szerzőjével, Kiss Ferenccel).

Noha a meghatározott alkalmakra készült írásoknak különböző a mélysége – az egyik pólust talán *A Négy fal között stíluselemei* című, részletezően pontos tanulmányban nevezhetjük meg, a másikat több kisebb terjedelmű recenzióban –, Dérnek sikerül ezeket a közleményeket egységgé formálni. Ha némelykor kísért is az ismétlés-ismétlődés veszélye, még a legkisebb cikkben is van olyan mag, amelyre érdemes figyelnünk (az *Összes versek*ből kimaradt zsengék mindnyájunk tudását gyarapítják, a Kántor Lajos-válogatta „kolozsvári" Kosztolányi mivel túlságosan a lírai elbeszélőre összpontosít, bizonyos csonkítással is jár, így maradhatott ki a drámai *Fürdés* stb).

A *Szülőföld és költője* című tanulmánykötet újólag figyelmeztet a szabadkai hagyománykutató-műhely fontosságára, az Üzenet című folyóirat, és a lassan három évtizedes élőújság, a könyvkiadást is pártoló Életjel eléggé nem becsülhető, az egyetemes magyar irodalmat ezernyi adalékkal, forrással gazdagító szerepére.

Szakolczay Lajos

Dojcsák Győző: Amerikai magyar történetek.
Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 1985. 255 l.

„Az emberiség arra ítéltetett, hogy csak azt ismerheti meg, ami írva van, és ezekből az életekből semmi sem vált papírrá" – idézi a szerző *Lénárd* Sándort kötetének élén, amelynek célja, hogy megismertesse az – elsősorban fiatal – olvasót az amerikai magyarok történetével. Munkája nem történelemkönyv a szokott értelemben, hanem színesen megírt történelmi elbeszélések sorozata, amelyeket magyar utazók (*Haraszthy* Ágoston, *Bölöni Farkas* Sándor, *Xantus* János, *Kecskeméthy* Aurél) műveiből, illetve rövidebb-hosszabb ideig Amerikában élt magyarok (*Újházi* Klára, *László* Károly, *Ács* Gedeon) naplóiból vett terjedelmes idézetek tesznek színesebbé. Az utazók indiánokkal való találkozásai, a rabszolgaság kérdésében elfoglalt álláspontjuk bemutatása után a szerző sorra veszi azokat az államokat (Iowa, Pennsylvania), illetve nagyvárosokat (San Francisco, New Orleans, Saint Louis, Cleveland), ahol már a múlt század közepéről, vagy korábbról is találhatók feljegyzések, emlékek ott élt magyarokról. Külön történet foglalkozik az amerikai polgárháború folyamán a Frémont tábornok seregében harcolt magyarokkal; velük a Kossuth-emigráció és Kossuth amerikai utazásának irodalma többször is foglalkozott. A kötet befejező írásaiban megismerhetjük a szobrász *Finta* Sándor élettörténetét, akinek emlékét és műveit a túrkevei Finta Múzeum őrzi, és a Dél-Amerikába elvándorolt *Szabó* Lászlót, akinek *Magyar múlt Dél-Amerikában* című úttörő vállalkozását (ld. *Hungarológiai Értesítő* 1984/3–4. 157–158.) egészíti ki új, ismeretlen adatokkal. A kötetet gazdag illusztrációs anyag teszi teljessé.

K. J.

Domokos Sámuel: Magyar–román irodalmi kapcsolatok.
Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1985. 353 l.

A tudós szerző életművének legjavából adott gondos és jól szerkesztett válogatást a magyar–román irodalmi kapcsolatok s egyáltalán e két jobb sorsra érdemes, távlati érdekeiben azonos, mégis minduntalan konfliktusba sodródó nép és nemzet viszonya iránt érdeklődőknek.

A kötet első része a szerző amaz irodalomtörténeti tanulmányait tartalmazza, amelyek 1956 és 1973 között szak- és irodalmi folyóiratokban jelentek meg. Ám akad azért közöttük újabb keletű írás is, *A budai Egyetemi Nyomda román kiadványai és dokumentumai* című dolgozat eredetileg az azonos című gyűjtemény bevezető tanulmányaként látott napvilágot 1982-ben.

Miként a kötetcímmel megegyező első fejezetcím is utal rá, az ide sorolt írások csaknem kizárólag a magyar–román irodalmi kapcsolatok legjavával, legkiválóbb szerzőinek kölcsönös recepciójával, a két irodalom nagy alkotóinak műfordító tevékenységével foglalkoznak (Eminescu, Petőfi, Goga, József Attila), közismert irodalmi barátságokról vallanak (Ady–Goga,: Ady–Emil Isac) s aprólékos munkával föltárt filológiai adatok pontosítását végzik el (Eminescu magyar fordítóiról).

Helyszűke miatt ezúttal csupán *A román irodalom magyar nyelven* című tanulmányt emelném ki, mely szakszerű áttekintést nyújt mindarról, ami a két irodalmat a XIX. század elejétől 1966-ig egyre intenzívebben s egyre szervesebben összeköti: Kazinczy Ferenc erdélyi útinaplójától Jókai Mór, Zilahi Károly, Ács Károly reform- és abszolutizmuskori román kapcsolatain és rokonszenvein, valamint Josif Vulcan irodalomszervező tevékenységén át, Goga és Ady felemás, mégis előremutató barátságáig, vagy, már nagyobbat ugorva az időben, Szemlér Ferenc 1940-es példaszerű *Mai román költők* című antológiájáig. Ugyanilyen gondos számvetést készít a szerző Áprily Lajos, Dsida Jenő, Franyó Zoltán, Szabédi László, Illyés Gyula, Jékely Zoltán, Szemlér Ferenc, Kiss Jenő, Gáldi László műfordító pályájáról, amelyek többsége már 1944–45 után teljesedett ki. A szerző maga is említi, hogy e téren a bőség zavarával küszködött, a fiatalabb nemzedék tagjait név szerint már nem is említette.

S miben jelölhetjük meg a „hídépítők" erőfeszítéseinek eddigi részeredményeit? Sommás és fellengzős értékelés helyett elegendő talán – Domokos Sámuel nyomán – két számadat: az 1985. évvel bezárólag „több mint száz (román) műfordító háromszázhatvanhat Petőfi-vers, illetve prózai írás tolmácsolására vállalkozott". Eminescutól viszont „európai viszonylatban a legtöbbet mi fordítottunk: verseiből több száz fordításunk van és két összes verseit közlő kötetünk is, Kibédi Sándor (1934) és Franyó Zoltán (1961) tolmácsolásában".

A második fejezet, mely *A román népköltészet közép-kelet-európai kapcsolatai* címet viseli, bár szintén gazdag hungarológiai vonatkozásokban, más tematikájú: Domokos Sámuel másik kedvelt szakterületének, a kelet-európai betyárballadák összehasonlító vizsgálatának legjobb eredményeit foglalja füzérbe. Különösen vonatkozik ez *A kelet-európai népek betyárballadái*, illetve *Az újgörög kleftiszballadák és a román népballadák* című tanulmányaira, amelyekről annak idején, az ötvenes évek második felében a kérdéskör román, bolgár, görög és francia szakértői is nagy elismeréssel nyilatkoztak. Nem véletlenül, hiszen a szerző azt a komplex, mindenre kiterjedő, elfo-

gulatlan módszert és szemléletet érvényesítette, mely egyedül alkalmas e bonyolult és számos (nemzeti) érzékenységet sértő tudományág eredményes művelésére. Az mindenesetre a népköltészetben járatlan olvasók számára is nyilvánvalóvá válik, hogy a közép- és délkelet-európai népek folklórkincsét át- meg átszövik a közös elemek és a hasonló vonások. Ezek szétboncolása pedig nagy szakértelmet és higgadt elemzőkészséget igényel.

Ugyancsak fontosnak érzem a Pintye Gligor kővárvidéki román nemesből lett híres betyárnak szentelt mikrofilológiai pontosságú tanulmányt és a hazai románság gazdag néprajzi hagyományait feltáró másik két írást is, a kétegyházi Miorița (bárányka)-kolindáról, illetve a legendás hírű méhkeréki Vasile Gurzău kétnyelvű meséiről, amelyeket a szerző 1968-ban értékes kötetben is közzétett.

Borsi-Kálmán Béla

Égi csikón. Kötött formájú versek antológiája.
Összeállította és verstani magyarázatokkal ellátta: Mózes Huba. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár-Napoca, 1985. 351 l.

A kötet verstani összegzés és ehhez szabott antológia. A bevezető tanulmány (A versforma kötöttségének kategóriái) hasznos verstani eligazító, melynek kiindulópontja a szótag és a ritmus. A lehetséges rendszerek számbavétele után a szerző a magyarban használatos versrendszereket tekinti át: az ütemhangsúlyost, az időmértékest és a kettő együtteséből adódó szimultán verselést. Ez utóbbiról szólva kiemeli, hogy „a szimultán verselés sajátos válfaját azok a költemények képviselik, amelyekben az ütemhangsúlyos és az időmértékes ritmusalakítás szabályai elválaszthatatlanul összefonódnak". Talán ennél is fontosabb megjegyzése ugyanitt az, hogy ha a szimultán ritmus túl bonyolult, „az ilyen költeményeket már nehezen különböztethetjük meg a kötöttség béklyóit lerázó szabadversektől".

A bevezetőt szemléltető fejezet követi (Verstani fogalmak, kifejezések), amelyben elsősorban a verslábak, strófák, versszerkezetek, rímképletek és jelölésük olvasható. Ezt egészíti ki a kötet végén függelékként álló fejezet (Verstani jelek, képletek).

Az antológia beosztása a verstani kategóriákhoz igazodik, azoknak szemléltetője. A szóban forgó verstani kategóriákat Mózes Huba magyar versekkel, illetőleg magyar műfordításokkal illusztrálja. A kategorizálásnak megfelelően a nagyobb, átfogóbb fejezetek alfejezetekre tagolódnak (itt csak a nagy fejezeteket említjük meg). Az első az időmértékes sorokkal foglalkozik. Az ezt megvilágító versek között találjuk az *Iliász* tizennyolcadik éneke mellett Radnótitól a *Hetedik eclogát*, Csokonaitól a *Keserédest*, Babitstól az *Énekek énekét*.

A második egység az időmértékes periódusokról szól, példaként hozva egy Catullus-verset *(Szerelem és gyűlölet)*, Janus Pannonius *Pál pápáról*, Vörösmarty *A Guttenberg albumba* és Babits Mihály *Balázsolás* című versét. A harmadik fejezet témája az időmértékes strófa. Ezt példázza sok egyéb mellett Horatiustól a *Faunushoz*, Berzsenyitől az *Osztályrészem*, Czuczor Gergelytől a *Riadó*, József Attilától a *Kései siratót*. A negyedik fejezet az időmértékes versszerkezeteket tárgyalja. (A példaanyag

Villon *Ballada az eltűnt idők asszonyairól,* Eminescu *Glossza,* Juhász Gyula *Egyedül* című verseit tartalmazza.) Az ötödik fejezet az ütemhangsúlyos sorokat és strófákat tárgyalja, az erre mondott példák között természetszerűleg sok a népköltészeti mű, de mellettük mások is előfordulnak (pl. Ady *Az ágyam hivogat,* József Attila *Tiszta szívvel,* Szabó Lőrinc *Szeretlek* című versei.) A hatodik fejezet szimultán ritmusú sorok és fajták tárgyalását tartalmazza. Itt a Weöres-versek vezetnek *(Égi csikón, Falusi reggel),* de találunk József Attila *(Várakozás)* és Endre Károly *(Elsodort éj)* verseket is.

Mózes Huba jó verstani szintézisének és antológiájának értékét didaktikai funkciója is növeli.

Szabó Zoltán

Elek László: Művelődés, irodalom Békés megyében. I.
(A XVI. századtól a XIX. század derekáig.) Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága, Békéscsaba, 1985. 257 l. (Békés Megyei Múzeumok Közleményei 9.)

Elek László több évtizedes kutatómunkával gyűjtötte össze Békés megye irodalmi emlékeit, azzal a céllal, hogy ismeretterjesztő anyagot bocsásson mind a megye hagyományai iránt érdeklődők, mind pedig az azt oktatók számára. Ehhez részint a már feltárt anyag összegezése, részint önálló, főleg helytörténeti érdekű kutatások elvégzése s eredményeinek közreadása kínálkozott alkalmas módszerül. Nem vállalkozhatott persze egyedül a megye teljes művelődéstörténetének megírására: érdeklődésének középpontjában a Mohács utáni történelmi események irodalmi vetületének, a helybéli irodalmi-nyelvi törekvéseknek és iskolatörténeti mozzanatoknak feltárása állt. Tárgyi tudása – ez az anyag természetéből fakad – a jelenhez közelítve mélyül, illetve gazdagodik ismeretekben. Egy-egy versre, versrészletre vagy történeti említésre hagyatkozhat csupán, míg a gyulai várra vonatkozó verseket vagy a török kori hódoltság irodalmi emlékeit tekinti át – legfőbb érdeme ezek összegyűjtésében és egymás mellé rendelésében áll. A Körösvidék költőjének, Szakál Lajosnak életét és költészetét, vagy Sárosi Gyula költészetének békési vonatkozásait feltáró-bemutató, nagyobb lélegzetű írásai már egyetemesebb irodalomtörténeti igénnyel és haszonnal készültek. A kötet legterjedelmesebb tanulmánya a szarvasi Vajda Péter Gimnázium történetének első ötven évét (1802–1852) dolgozza fel.

J. J.

Életünk-repertórium 1963–1982.
Összeállította: Nagy Éva. Az anyaggyűjtésben közreműködtek: Köbölkúti Katalin, Székelyné Török Tünde. Az előtanulmányt írta: Láng Gusztáv. Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtár, Szombathely, 1985. 263 l. (Életünk könyvek)

Irodalmi életünkben és a köztudatban az Életünk című, Szombathelyen működő folyóirat a 70-es évek végén, az évtizedfordulón vált számontartott műhellyé, a repertóriumát bevezető Láng Gusztáv által minőségi regionalizmusnak nevezett értékképzés jegyében pedig a 80-as évek derekára lett a legtöbb meglepetést okozó, mert a legkezdeményezőbb, hol régi adósságot törlesztő, hol pedig az irodalmi életbe új funkciókat hozó négy legjobb magyarországi irodalmi lap egyike. Ez az alapos munkát és igényességet követelő eredmény néhány szerkesztő teljesítménye, ám a repertórium az előzményekről, a hőskor kudarcairól és sikereiről is számot ad az adattár sajátos műfajának törvényei szerint. Az Életünk évtizedes termését föltáró segédeszköz megjelentetését az évforduló hozta. Az irodalomtörténész bevezetőjét a folyóirat bibliográfiai leírása követi, melyből láthatóan az Életünk 1963–1969 között antológiaként, évente 3 alkalommal, később 1977-ig folyóiratként, évi 6 számmal jelentkezett, 1977-től máig pedig havonta, Pete György főszerkesztő irányításával. A repertóriumszerkesztők szakmai előszava a kötet használatát könnyíti, bár az eligazodást 10 esztendő majd 2000 tétele között a szerzők alfabetikus sorrendjében, felsorolt műveik közt a jól szerkesztett mutatórendszer is segíti. A repertórium a legkorszerűbb feltárás elvei szerint készült, de az Életünk-könyvek sorozatdarabjaként és az irodalmi folyóiratrepertórium-kezdeményezések példájaként is említendő.

Csapody Miklós

Elmaradottság és ideológia a XIX–XX. században.
Szerkesztette: Vass Henrik. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985. 185 l.

A Magyar Történelmi Társulat 1981 februárjában tartotta azt a vándorgyűlést, amely az ideológia és a történelem kapcsolatát vizsgálta különböző társadalomtudományi szakemberek részvételével. A kis kötet e tanácskozás előadásainak több esetben bővített szövegét tartalmazza az előadások elhangzási sorrendjében. A sokféle szempontot érvényesítő vizsgálatsorból két irodalmi vonatkozású tanulmányra kell felhívni a figyelmet: Nagy Péter *Szabó Dezső és ideológiája forrásai* című tanulmányára, valamint Sziklai László írására: *Lukács György a poroszságról és a német ideológia nyomorúságáról.* Nagy Péter kiterjedt kutatásainak bizonyos szálait emeli ki e munkában, azt vázolja, milyen forrásokból táplálkozott a Szabó Dezső-féle elmélet és publicisztikai gyakorlat. Főképpen francia szerzők munkáinak hatását mutatja ki (Comte, Guyau, Barres, Taine, Gabriel Tarde és mások). „A pozitivizmustól a pragmatizmusig halad ez a gondolatrendszer-egyveleg, benne kiemelkedő helyet biztosítva Nietzschének és Gobineau-nak..." – összegezi Nagy Péter röviden azt a gondolati forrásvidéket, amely a „harmadik út" ideológiájának hátteréül szolgált. A nagy számú Lukács-tanulmány között az itt szereplő Sziklai-írás Lukácsot Németország

és a német ideológia történészeként mutatja be nagy filológiai apparátus és több fontos összefüggés bemutatása segítségével. A szerző kutatási szempontjait azzal indokolja, hogy „a poroszság bármilyen formájával szembeszegezett szellem követelményét" ma sem érzi elavultnak. A további tanulmányok is nagy érdeklődésre számíthatnak azok körében, akik a mai ember személyiség-struktúrájának kialakításában a történelmi ismereteket nélkülözhetetlennek tartják.

R. T. O.

Erdélyi János: Úti levelek, naplók.
Válogatta, szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta T. Erdélyi Ilona. Gondolat Kiadó, Budapest, 1985. 518 l.

Erdélyi Jánosról mondott akadémiai emlékbeszédében Greguss Ágost az elhunyt életművének sokoldalúságát és egységét méltatta. Költő volt, aki nagyot alkotott mint a népköltészet gyűjtője és tudósa, mint kritikus és esztéta, mint filozófiai író, s tevékenységének minden ágában ugyanazon törekvés vezette. „A nemzeti önismeret volt a cél, melynek megközelítésére kitűnő elméje minden erejét szentelte: a nemzet saját szellemét tárta a nemzet elé, hogy önmagával megismerkedjék, hogy lássa ama tulajdonait, melyeknek eddigi fennállását köszöni, de lássa azokat is, melyek nemegyszer vészekbe döntötték. Kétszeres fontosságú tanulságok ránk magyarokra nézve, kiknek – ellentétben más boldogabb, nagyobb nemzetekkel – nem csupán arról kell gondolkodnunk, hogy haladjunk, hanem arról is, hogy megmaradjunk. Ennek legelső kelléke pedig a meg nem hamisított, világos önismeret. A nemzetet saját lelkével megismertetni, ez volt Erdélyi János életének föladata; s dicsőség neki, hogy megoldotta!"

A nemzeti önismeretet szolgálta Erdélyi János útleíróként is, akár hazai, akár külföldi utazásairól számolt be. Itthon a népélet megnyilvánulásait figyelte, külföldön a népéletnek, a hazai társadalomnak átalakításához keresett tanulságot és ösztönző mintát.

Bár a reformkorban oly nagyon fontos utazási irodalomnak Erdélyi János az egyik legkiválóbb művelője, az útleíró alakját sokáig eltakarta a kritikusé és tudósé. Úti jegyzeteiből 1951-ben közölt egy kötetet T. Erdélyi Ilona, jórészt kéziratokból. Ez a könyv azonban csak Erdélyi János külföldi utazásairól adott számot; a mostani kiadvány hazai úti leveleit is tartalmazza, melyek annak idején a Regélő Pesti Divatlapban (1842–1843), az Erdélyi Híradóban (1845–1846) és a Zempléni Híradóban (1864) jelentek meg, egy pedig kéziratban maradt.

Az utazó Erdélyi János figyelme mindenre kiterjedt, a francia parlament vitáira éppúgy, mint Itália képtáraira, vagy a londoni ködre, melynek különös, fojtott fényjátékait turneri módon írta le. Kidolgozott útirajzain kívül fennmaradt úti naplója is, melyben friss tapasztalatait és gondolatait jegyezte le. Az osztrák fővárosban például ezt: „Bécsben forradalom csak 12 óráig lehetne, mert akkor mindenki hazamenne, enni!" Meglepő, hogy egy magyar írónak éppen ez jutott az eszébe, 1844-ben. Négy év múlva a pesti forradalmárok mentek haza délben ebédelni, de azért egészen jó forradalom volt az.

T. Erdélyi Ilona időrendi táblázatot (az utazó állomásairól) és gondos jegyzeteket csatolt az értékes kötethez.

L. S.

George Faludy: Selected Poems. 1933–80.
Edited and translated by Robin Skelton in collaboration with the author. University of Georgia Press, Athens, 1985. 232 l.

A Victoria egyetemen tanító Robin Skelton készítette az eddig legteljesebb angol válogatást Faludy György verseiből. A kötet száznál több verset tartalmaz, amelyek közül a legtöbb még 1956, a jelenleg Torontóban élő költő újabb emigrációja előtt íródott, bár találunk benne számos darabot újabban írt szonettciklusából is. Nyomon követhető tehát az a folyamat, amely a hajdani heinei–brechti emlőkön nevelkedett romantikus Villon-átköltőből a nyugati civilizáció rothadását kárhoztató, keserves sztoikus posztromantikust faragott. Ami változatlan Faludy lírájában, az a hol mohó, hol kifinomult, sőt már-már átszellemült szenzualitás, ami legszemélyesebb verseiben megnyilvánul, képeit, rímeit is áthatja. Bár az elmúlt évtizedekben kevesebb rímes verset írt, mint korábban, a „tipikus" Faludy-vers érzékletes képeket és metaforákat önt érett, néha már túlérett rímekbe.

Ezt az angol nyelvű Faludy-kötetet összesen tizenegyen fordították, angolok, kanadaiak (talán amerikaiak is) és külföldön élő magyarok. A legsikeresebbnek azok a fordítók látszanak, akik megpróbálták Faludy verseinek formai jegyeit is visszaadni. Az igen sok verset fordító Robin Skelton mellett ezek közé tartozik Eric Johnson, George Johnston és a magyar születésű, de már angolul verselő kanadai George Jonas. Más fordítók el-elcsúsznak a parafrázis felé, és enyhén szólva átírják Faludyt, így Dennis Lee a marokkói versek egyikében-másikában és Arthur Koestler, az egyetlen általa fordított *A vérebek* (The Ballad of the Hell-Hound) c. versben. Még Skelton is félrefordít néha, például a *Kasbah* című versben azt a kifejezést, hogy „nőd hervadó locsok", úgy fordítja, hogy „your wife [is] a fading chatterbox". Vannak aztán esetek, ahol az 1980-as *Összegyűjtött versek* (mennyire definitív?) szövegéhez képest teljes versszakok kimaradtak, így pl. a *Börtönóda egy régi dámához* és a *Tanuld meg ezt a versemet* című költeményekben. A kötethez Eric Johnson írt túláradó, de lényegében felesleges bevezetőt, Robin Skelton pedig utószót és informatív, ötlapnyi életrajzot Faludy Györgyről.

Gömöri György

Fekete Gyula: Tengercsepp.
Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1985. 357 l.

A közéleti fórumokról is jól ismert szépíró több évtizedes feljegyzéseiből válogatta egybe ezt az aforizmáknak, írói noteszlapoknak, gondolatfutamoknak nevezett

vegyes műfajú írásokat tartalmazó gyűjteményt. Anyaggyűjtésről, a témák iránti érzékenységről, állandó véleménynyilvánításról – egy írói műhely működéséről tudósítanak ezek a hol tűnődő, hol indulatos, hol informatív jegyzetek. Nyolc ciklusba rendezte az író a változó terjedelmű szövegeket, a cikluscímek jól eligazítanak a töprengések tárgyáról: A szellem napvilága, Irodalom, Közélet, Társadalom, Haza és nagyvilág, Magánélet, Jövő, Vezércsillagok. Aggodalmát fejezi ki számtalan jelenség láttán, ezek közül az irodalommal kapcsolatos jelenségek közül azt teszi többek között szóvá, hogy közoktatásunk, tankönyvírásunk átáll a világirodalomcentrikus, esztétikacentrikus irodalomszemléletre. Bírálja a szerinte már az ipari termelés nívójára elért irodalmi kísérletezést, kifejti nézeteit a kettős elkötelezésű irodalomról, az irodalom és a közéleti felelősség kapcsolatáról, a kritika hibáiról, az olvasás, a könyvtárak fontosságáról és sok egyébről. A haza és nagyvilág, a történelem fogalmának értelmezése, a múlt megítélése, a Kárpát-medence társadalmi gondjai mellett még igen sok kérdésről mond sommás véleményt, aforizmáival bizonyára többen nem mindig értenek egyet, célja kimondottan a továbbgondolkodásra késztetés, a gondolatok szembesítése, a mindennapjainkról alkotott kritikus szemlélet népszerűsítése.

R. T. O.

Fekete J. József: Olvasat.
Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1986. 104 l. (Gemma Könyvek 18.)

Szentkuthy Miklós munkásságáról mind ez ideig nem készült irodalomtörténeti feldolgozás; az első önállóan megjelent kis könyv szerzője, a vajdasági Fekete J. József sem monografikus módszerrel dolgozik, hanem kommentárokat fűz a nagyszabású és mind elismertebb életműhöz. A fiatal irodalomkritikus az újvidéki egyetemen szerzett diplomát, az Új Symposionban és a Hídban lépett fel tanulmányaival, jelenleg a zombori rádió magyar nyelvű műsorának szerkesztőjeként dolgozik. Munkája az Olvasat címet viseli, s címválasztására a következőkben ad magyarázatot: „Munkám (...) a műalkotás viszonylatában nem nyújthat végleges definíciót, pusztán azt szándékozik illusztrálni, mi az, amit az átlagolvasó megérez egy Szentkuthy-mű olvasásakor, mi az, amit fel tud ismerni, el tud helyezni minden nagyobb utánjárás nélkül." A szerző nagyjából azokon az utakon halad, amelyet az eddigi Szentkuthy-irodalom – Németh László, Szerb Antal, Halász Gábor, Hevesi András, Hamvas Béla, Béládi Miklós, Bori Imre és Bányai János írásaira gondolok – jelölt ki, azaz az életmű látszólagos ellentéteinek feloldására fordítja a figyelmét. Melyek is ezek az ellentétek? Az életmű belső dimenzióit ilyen fogalompárokkal, illetve fogalmi ellentétekkel szokás érzékeltetni: ráció és/vagy fantázia, valóság és/vagy mítosz, esszé és/vagy epika – s bizonyos, hogy Szentkuthy mindezeknek az ellentétpároknak újszerű értelmet ad, pontosabban a teremtő művész módszerével oldja fel a fogalmak hagyományos antagonizmusát.

A kötet minderről hiteles képet kínál, s találó módon jelöli meg a Szentkuthy-művek gondolati, illetve poétikai karakterét is, midőn a következőket jelenti ki: „Mániákus imitációvággyal alkotja ugyanis egymás után az emberi relációk alapvető kézikönyveit. Végcélja (a *Jelenségek Jegyzéke)* egy olyan mitológia megalkotása, amely-

nek a középpontjában az *ember* pánintellektualizmusa, pánerotizmusa áll, az álom és a precízió, fikció és imitáció ős ichtiosaurus-mocsarában". Ez a jellemzés Szentkuthy műveinek önmeghatározásához igazodik: az író saját életművéről mint *De rerum naturá*ról vagy *Catalogus rerum*ról beszélt. Igen fontosnak tartom ugyanakkor, hogy több helyen is rámutat a Szentkuthy-regények megszerkesztettségére, belső gondolati rendjére, arra, hogy a látszólag improvizációs jellegű regénystruktúra hátterében valamilyen szerves epikai gondolatmenet áll. E műveket ugyanis – a kommentátor maga mondja – egy nehezen követhető asszociációs rendszer hatja át, ami a korábbi „olvasatok" értelmében a „racionális káosz", a „katalóguskaleidoszkóp" képzetét kelti. Fekete J. József ezzel szemben a regényanyag rejtett elrendezettségére hivatkozik: mint kimutatja, a *II. Szilveszter második élete* epikai struktúrája a mumifikálás testrészenként történő előrehaladását követi, az *Arc és álarc* gondolatai a strasbourgi dóm alakzataihoz kötődnek, a *Fekete reneszánsz* felépítése pedig egy fiktív dombormű plasztikai rendszerét utánozza. A kommentárok itt lényegbevágó poétikai felismerésekké válnak, egy jövendő nagyobb tanulmány körvonalait sejtetik.

Pomogáts Béla

Ferenczy Miklós: A Lilla-per (1844–1852).
Almásneszmély, 1985. 145 l.

Ferenczy Miklós Csokonai Vitéz Mihály szerelmének, Vajda Juliannának utolsó éveit örökíti meg *A Lilla-per* című könyvével. Annak az asszonynak a hétköznapi küzdelmeiről beszél, akiről közvetlen környezete is pontosan tudta, hogy ő a Lilla-dalok ihletője, a nagy költő múzsája. De ez a tény sem a per elindítását, sem a per kimenetelét nem befolyásolta.

Vajda Julianna első férje, Lévai István 1840-ben kelt végrendeletében sógorára és három unokaöccsére hagyta vagyonát – felesége jóváhagyásával. A jelenlévő két tanú vallomása szerint a végakarat csak az asszony halála után kerülhetne nyilvánosságra. 1844-ben, Lévai temetése után négy évvel Vajda Julianna megismerkedett Végh Mihály mocsi református esperessel, akivel hamarosan házasságot kötöttek. Ezért az addig lepecsételt végrendeletet felbontották. A Lévai-fivérek így ismerték meg a rendelkezés tartalmát, ami arra sarkallta őket, hogy Vajda Juliannától még életében követeljék a rájuk eső vagyoni részeket.

Ennek a pernek az anyagát, jegyzőkönyveit áttanulmányozva, közzétéve, valamint a helybéli neszmélyi lakosok szájhagyomány útján terjedő emlékeit felhasználva számol be a szerző a 8 évig húzódó perről, amelynek lezárása után Vajda Julianna néhány év múlva meghalt.

A könyvet a család leszármazottairól, környezetükről és tárgyaikról készített fotók egészítik ki.

Hegyi Katalin

A föld megőszült. Emlékiratok, naplók az abszolutizmus (Bach) korából. I–II.
Szerkesztette: Tóth Gyula. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1985. 737, 537 l.

Ez a két kötet, melyhez a szerkesztő Vörösmartytól választott korjellemző címet, folytatása a *Küzdelem, bukás, megtorlás* című, ugyancsak kétkötetes műnek (1978), és része egy könyvsorozatnak, mely az 1848 és 1867 közti időszak magyar emlékirat- és naplóirodalmának szemelvényes bemutatását ígéri.

A jelen kiadványban huszonhét szerző írásaiból kapunk bőséges válogatást. A szerzők közül egy osztrák (Kempen, 1855-től 1859-ig a Habsburg-birodalom rendőrminisztere), a többi magyar. Frankenburg Adolf, Táncsics, Orbán Balázs, Szemere Bertalan, Madarász József az irodalom és a politika ismert szereplői; Váry Gellért piarista atya, Szárazberky Nagy József bihari birtokos, Lónyay Jánosné nemesasszony, Koós Ferenc jobbágyszármazású lelkész, Vasváry Ferenc kecskeméti szabómester és mások, kevésbé ismert szerzők. A szerkesztő, úgy látszik, csak a magyarországi események irodalmát kívánta bemutatni, ezért mellőzte az emigránsok (Pulszky, Kászonyi Dániel, Ács Gedeon, László Károly stb.) írásait, de – nem tudni, miért – hiányoznak hazai emlékírók is, például Francsics Károly, és jó néhányan olyanok, akik az első kötetekben szerepeltek ugyan, de az 1850-es évekről volna még mondanivalójuk. Hiányzik nagy bibliográfusunk, Szinnyei József naplója, mely *Bach-korszak* címmel jelent meg, s ennek az időnek – egy vidéki város (Komárom) –, hétköznapjainak kimeríthetetlen dokumentumértékű és lebilincselő stílusú forrása.

A címlap hátoldalán ez áll: „A kötet anyagát felkutatta... Tóth Gyula." Ez kissé szerénytelenül hangzik. Felkutatni *kiadatlan* kéziratokat szokás, Tóth Gyula viszont csak *nyomtatott* szövegekből válogatott (gyakran a magyarázó jegyzeteket is átvette a korábbi kiadóktól), ráadásul munkáját Kacziány Géza és mások bibliográfiái nagy mértékben megkönnyítették.

A közzétett szövegekhez terjedelmes apparátus járul: bevezető (8 lap); minden szemelvény előtt szerzőjének rövid bemutatása; valamint az idegen szavak és a személynevek betűrendes jegyzéke magyarázatokkal. Tóth Gyuláról már régebbi munkáiban (Kemény Zsigmond műveinek kiadása és a jelen sorozat korábbi kötetei) kiderült, hogy nagyobb szabású textológiai és filológiai munkával nem tud megbirkózni. Ezúttal sem. Bevezetője semmitmondó; jegyzeteiben a szükséges és hasznos felvilágosítások közismert szavak és dolgok magyarázgatásával vegyülnek; adatai közül jó néhány téves. (Táncsics műveit nem hét, hanem tizenkét kötetben adták ki: Fourier nem 1835-ben halt meg, hanem két évvel később.)

Szokatlan és elképesztő, hogy a szó- és névmagyarázatok teljes szövegét mind a két kötet végén kinyomtatták, kétszer 66 lapon. Ez megkönnyíti ugyan a kötetek használatát, de papírtékozlásnak számít olyan időben, amikor tudományos monográfiák szerzőit nemegyszer jegyzetapparátusuk csökkentésére kényszerítik. Amit viszont ebben a kiadványban spóroltak meg, az a nagyon is szükséges névmutató, holott csak a lapszám szerinti előfordulásokat kellett volna feltüntetni a névmagyarázatok listájában, s ez a terjedelmet nem, csupán a munkát növelte volna meg.

A hazai könyvkiadásnak eléggé el nem ítélhető gyakorlata manapság, hogy régi szövegekből a kényesnek vélt szavakat kihagyja és szögletes zárójelbe tett három ponttal helyettesíti. A közönség persze már régen rájött, hogy ilyenkor az „oláh"

vagy más efféle szó hiányzik. A jelen kiadvány olvasója is rá fog jönni, hogy az első kötet 337. lapján ez a szó maradt ki. Máskor azonban (I. k. 514, 526, 528, 569.) Tóth Gyula megtréfálja az olvasót: három pontot és szögletes zárójelet használ, noha a szövegből nem hagyott ki semmit.

Lukácsy Sándor

Földes Anna: Örkény-színház.
Tanulmányok és interjúk. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1985. 467 l.

Ez a könyv a szerző tizennegyedik megjelent kötete, a kötetek nagyobb része színészekkel, rendezőkkel, írókkal készült interjúkat tartalmaz, két tanulmánykötete kortárs irodalmi műveket elemez, Móra Ferencről, Bródy Sándorról és Jászai Mariról készült monográfiái mellett megírta *Jászai Mari és a magyar színház* címen a magyar drámatörténet egy nagy fejezetét is. Ezekből az előzményekből látható, hogy Földes Anna mély vonzalmat érez a színház és a 20. századi, s főként a kortárs irodalom iránt egyaránt, s ez az érdeklődés vezette e munkája elkészítéséhez. Minden eddigi írásának tapasztalatait felhasználta jelen köteténél is, azonban e kötet új módszereket is igényelt: elmélyült műelemzéseket, az életút és a műalkotások összefüggéseinek igen széles körű vizsgálat által történő feltárását, a kortörténeti dokumentumok értelmezését, a világirodalmi változások magyarországi hatásának kimutatását, a szakirodalom megállapításainak ütköztetését a szerző saját véleményével, a magyar színházi élet változásainak nyomon követését az Örkény-drámák bemutatóinak aprólékos értékelésével. A szerző Örkény István drámaírói munkásságát sorsdöntő jelentőségűnek tartja a kortársi művészetben, s e jelentőségnek megfelelően fejti fel a drámai életmű minden fontosnak ítélt szálát. Komplex eljárása következtében valóban meggyőzően állítja elénk az írói szemléletből kifejlődő újításokat, a drámák gondolati tartalmát, formai megoldásait, a kirobbanó és az országhatárokon túl is folytatódó siker titkait. Felbukkanó ötletek megvalósulásának filológiai feltárása, életrajzi töredékek, rendezői töprengések, egy-egy figura aprólékos jellemzése és a kritikák idézése változnak a tanulmányokban, amelyek végül az egész Örkény-életműre vonatkozó lényeges ítéletekké, átfogó értelmezésekké állnak össze. A tudományos érvelés, a filológiai hitelesség mögött állandóan érződik a szerző szenvedélyes elfogultsága, a kivételes műalkotásokat létrehozó író iránti tisztelete, amely azonban nem rejti el a hibákat sem. Az író ideológiai tévedéseinek bírálatára, egyes művei gyengeségeinek bemutatására ugyanúgy teret szentel, mint a zseniális gondolatok kidomborítására, a teljes drámaírói termés gondolati ívének megrajzolására, az ünnepi bemutatók ragyogó pillanataira és az író meghasonlásainak, megtorpanásainak elemzésére. Fontos nyelvi megformáltság, tömörség, a súlyos gondolati tartalmak közérthető közvetítése jellemzi a jól választott címekkel is orientáló tanulmányokat. Minden drámáról, átdolgozásról, műfaji variációról, jellegzetes Örkény-hősről fontos mondanivalója van a szerzőnek, izgalmasan és érdekesen követi nyomon nemcsak a dráma születését az írói műhelyben, hanem az előadásokat, a színpadra állítás folyamatát is életszerűen és hatásosan rögzíti. A kötet második része elsősorban az utóbbiakról szól: a rendezői

nehézségekről és a mű megvalósulásában vállalt szerepről, a színészek felfogásáról és alkotótársi gondjaikról-örömeikről kérdezi Földes Anna azokat, akik nélkül nem válhatott volna a magyar színházművészetben ilyen jelentőssé Örkény drámairói munkássága. A megszólaltatott „társszerzők": Kazimir Károly, Sulyok Mária, Székely Gábor, Major Tamás, Marton László, Garas Dezső, Tordy Géza és Valló Péter. Töprengéseik, kritikáik és elragadtatott vallomásaik kitűnően egészítik ki a kötet első, nagyobbik részének tudományos elemzéseit, filológiai ismeretanyagát, a drámák újszerűségét bizonyító gondolatokat. A kortársi dráma nagy alakjáról szóló monográfiaértékű (de nem monográfia műfajú) könyvet a magyar és a külföldi színpadokon készült fényképsorozat illusztrálja.

R. Takács Olga

Futaky László: Könyvespolc.
Könyvismertetések és kritikák. Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár, Nyíregyháza, 1985. 182 l. (Szabolcsi Téka 1.)

A Szabolcs megyében élő könyvtáros szerző tízéves kritikusi termésből válogatta ezt a kis kötetet. Az írások nagy része a megyéhez kötődő vagy a megyében élő szerzők könyveiről mond bírálatot, ajánlja az olvasók figyelmébe a kortárs irodalom jó néhány kimagasló alkotását. Balázs József, Békési Gyula, Cserhát József, Fábián Zoltán, Kurucz Gyula, Madár János, Sumonyi Zoltán és Váci Mihály kötetei után Benjámin László, Déry Tibor, Illyés Gyula, Örkény István, Nagy László, Abody Béla, Beke Kata, Bisztray Ádám, Csoóri Sándor, Jókai Anna, Karinthy Ferenc, Nagy András, Pünkösti Árpád, Szabó Magda, Sütő András és Veres Péter egy-egy nevezetes könyvéről olvashatjuk Futaky László véleményét, melyet sokszor az országos lapokban megjelenő kritikáknál, elemzéseknél korábban olvashattak a megyei lapokat forgató érdeklődők.

A szépirodalmi művek kritikáit egy csokorra való irodalomtörténeti és művelődéstörténeti könyvismertetés követi, s egy ciklust az olvasási, könyv- és könyvtárkultúra körébe tartozó eszmefuttatásoknak szentel a szerző. Szerényen könyvtárosi segédanyagként, irodalmi, helytörténeti forrásként jelöli meg a kötetet. Tárgyilagos mérlegelései, a köztudat formálására tett rokonszenves erőfeszítései azonban szélesebb irodalomtörténészi érdeklődésre is számot tarthatnak.

R. T. O.

Fülep Lajos Baranyában.
Összeállította: Huber Kálmánné és Mendöl Zsuzsa. Az előszót írta: Tüskés Tibor. Baranya Megyei Könyvtár, Pécs, 1985. 50 l.

Az adattár Fülep Lajos Zengővárkonyban töltött húsz évének dokumentumait tartalmazza. Az összeállítók a korabeli baranyai sajtó valamennyi Fülep által írt,

illetve róla szóló cikkét, közleményét felkutatták. Az országban egyebütt megjelent, Fülep baranyai munkásságára vonatkozó anyagot 1927-től napjainkig kísérték figyelemmel. A tételeket időrendben közlik: az első cikk a zengővárkonyi kinevezést adja hírül, majd nyomon követhetjük a csöndes, de termékeny két évtized eseményeit: a Baumgarten-díj elnyerését, a Janus Pannonius Társaság megalakulását s működését, a pécsi egyetemi előadásokat. Fülep rengeteget tett Zengővárkony gazdasági és művelődési életének fellendítéséért, tanulmányokat írt, kiterjedt levelezést folytatott. Az adattár a források kézbevétele nélkül is érdekes olvasmány, a bibliográfiai leírásokat ugyanis gyakran szövegközlések is követik. Így két nehezen hozzáférhető interjút és egy cikket újra teljes terjedelmében olvashatunk, szintúgy néhány olyan levelet, melyeket az időközben elköltözött Fülep Lajos zengővárkonyi ismerőseinek írt.

Tüskés Tibor előszava Fülep pályafutását vázolja föl, különös tekintettel a dokumentumok által feltárt időszakra.

D. K.

Garai Gábor: A megtartó költészet – prózában.
Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1985. 221 l.

A közelmúltban elhunyt költő számos verskötete mellett folyamatosan publikálta tanulmányait, esszéit, kisebb prózai írásait. E kis gyűjtemény – címének megfelelően – a poézisről szóló nézeteit, a költőtársak életművével foglalkozó méltatásait, mestereinek és elődeinek hatását taglaló vallomásait, a fiatal költőnemzedék beilleszkedésével kapcsolatos irodalompolitikai felfogását, műfordítói munkájának tapasztalatait tartalmazza. Egy-egy gondolatot, egy-egy emléket örökít meg Arany János, Gellért Oszkár, Illés Endre, Jékely Zoltán, Vészi Endre, Somlyó György, Ladányi Mihály, Franz Kafka J. R. Becher, L. Novomeský, H. M. Enzensberger, Illyés Gyula, Rab Zsuzsa műveinek olvasása közben, hosszabb tanulmányban méltatja Simon István és Váci Mihály munkásságát, s közreadja azokat az interjúkat, amelyeket vele készített Domokos Mátyás, Kabdebó Lóránt és a Napjaink című folyóirat. Ezekben részletesen kifejti véleményét a közügyekben érdekelt költészetről, közösen elemzik Garai Gábor *Századvég* és az *Én lelkem mire csüggedsz el* című versét. Garai Gábor prózai írásai hitelesen árnyalják és egészítik ki a lírai életművet.

R. T. O.

Gerelyes Endre: Kilenc perc.
Válogatta, sajtó alá rendezte és előszó: Simonffy András. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1985. 569 l.

Gerelyes Endre (1935–1973) 1960-ban tűnt fel kötet-címadó novellájával, életében négy kötete jelent meg, 1975-ben *Tigris* címmel adták ki válogatott műveit.

A jelenlegi kiadás bő válogatás az életműből, sokoldalúan mutatja be a hatvanas években indult írónemzedék egyik legtehetségesebb tagjának írásművészetét.

Pályatársa, a kötet összeállítója csaknem három ívnyi *Így hinni* című előszóul szolgáló tanulmányára azért kell itt felhívnunk a figyelmet, mert irodalomtörténeti értékelését adja egy jellegzetes kortársi életműnek, a modern magyar próza alakításában tevékeny részt vállaló, küzdelmes életű írónak. Személyes hangvétel, a korai halál felett érzett fájdalom és tárgyilagos, megalapozott ítéletek, elemzések, a műveket érzékletesen bemutató leírások, a köteteket fogadó kritikai visszhang pontos filológiai feldolgozása egyszerre jellemzi ezt a tanulmányt. Nemcsak azért fontos a kortársi irodalomtörténet számára, mert Gerelyes Endre életművéről alapos és szinte teljes képet ad, hanem azért is, mert egyben egy másik írói műhelybe is betekintést nyújt: Simonffy András művészetről, közéletről, irodalompolitikáról, emberről alkotott felfogását is nyomon kísérhetjük egy másik író művének befogadási folyamatát elemző önvallomásában. Irodalomszociológiailag is fontos adalék a hatvanas–hetvenes évek irodalmi közéletéről, a nemzedék közérzetéről, az eléjük állított példákról és tabukról, a művészi kifejezésért vívott küzdelmükről ez az írás. A kor irodalomtörténetét megíró kutató nem nélkülözheti Simonffy András művét, olyan sok tárgyi adattal és továbbgondolható szemponttal, összefüggéseket kínáló gondolattal tudja felfedni Gerelyes Endre munkáin át az átalakuló próza számos jellegzetességét.

R. T. O.

Gróf Széchenyi István intelmei Béla fiához.
A kötetet összeállította, a szöveget gondozta, az utószót és a jegyzeteket írta: Fenyő Ervin. Szigethy Gábor előszavával. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1985. 366 l. (Magyar Hírmondó)

Széchenyi parainézise először 1921-ben jelent meg a döblingi irodalmi hagyaték egyéb darabjaival. A német nyelvű, magyar, francia, angol betétekkel tarkított szöveg magyar fordítása (Váradi József munkája) hamarosan önálló kötetben is napvilágot látott. Jelen kötet az *Intelmek* negyedik, az eredeti alapján kijavított, és minden korábbinál teljesebb kiadása.

A mű valójában hosszabb terjedelmű levél, melyet Széchenyi 1857 novemberében vetett papírra döblingi magányában Béla fia számára. Megírására Béla angliai utazásával kapcsolatos elégedetlensége, atyai aggodalmai ösztökélték. Nagyralátó terv részeként, konkrét feladatokkal ellátva küldte fiát a szigetországba – nem kis részben azért is, hogy az elkerülhesse az első ízben Magyarországra látogató király (trónbitorló!) előtti tisztelgés kínos kötelességét. Tapasztalatszerzésre, jól kamatoztatható személyes kapcsolatok építgetésére bíztatta az alig húszesztendős fiatalembert, de elsősorban megálmodott politikai pályafutásához minden szempontból megfelelő jövendőbeli feleség kiválasztását várta volna el tőle. A nyomasztóan híres, nagy formátumú apa árnyékában élő, belső bizonytalanságokkal küszködő Széchenyi Béla csendes lázadással szegül szembe a szülői intenciókkal; hajlamai, tehetsége nem készteti őt közszereplésre, inkább a sport, a vadászat érdekli. Idegenkedik a trónörökös-

höz illő „dinasztikus" házasság gondolatától, érzelmei egy nyolc évvel idősebb, férjezett hölgyhöz, Lady Staffordhoz vonzzák.

A kötetben közölt, az *Intelmek* keletkezésének körülményeit megvilágító, többnyire máig kiadatlan dokumentumok alapján jól nyomon követhetjük az utazás kapcsán kibontakozó családi konfliktus állomásait. A peregrinációra készülő fiút Széchenyi mindennapos olvasmányul szánt *Pantheon*nal látta el. Rengeteg jótanács, ötlet, javaslat található az Angliába küldött 6 levelében is. A levelek felszabadult, derűs hangvételéből kiérződik, hogy fia utazása kapcsán saját ifjúkori élményei elevenednek meg újra fantáziájában. Béla naplója, úti jegyzetei nagy nekibuzdulás után gyéren csordogálnak, végül teljesen elapadnak. Az atyja által rábízott apróbb kérdésekről is sorra megfeledkezik.

Feleségéhez írott 13 levelében nagy teret kapnak Széchenyinek fia neveltetésével, jövőjével kapcsolatos kétségei, aggodalmai. Különösen kiváltja bosszúságát egy jelentéktelen kis cikkecske, melyben Béla egy angliai vadászkalandját meséli el a *Lapok a lovászat és vadászat köréből* című folyóirat olvasóinak. Méltatlan bemutatkozás ez a legnagyobb magyar fiától! A külvilág eseményei iránti szenvedélyes érdeklődését fokozatosan visszanyerő, de mégis tehetetlenségre kárhoztatott, magányos döblingi remete egyenrangú barátot, politikai szövetségest remélt kinevelni szeretett fiából. „Olyan vagy nekem – írja az *Intelmek*ben –, mint azok a meseregénybeli lovagok, akiknél a gyengébb teremtmények oltalmat keresnek; – sőt mint azok a kiválasztottak (...) akiknek az a rendeltetésük, (...) hogy egy haldokló népet megmentsenek a pusztulástól." Parainézisében utoljára próbálta meg rávezetni Bélát az általa megálmodott életútra. A tépelődő hangvételű, kétség és remény közt őrlődő, elfojtott indulatoktól terhes levél jellegzetes Széchenyi-írásmű; a naplójegyzetek és a *Nagy magyar szatíra* rokona.

A két Széchenyi kapcsolatát nagy lélektani érzékenységgel mutatja be, és helyezi a kor politikai közéletének kontextusába Szigethy Gábor előszava és Fenyő Ervin kísérő tanulmánya.

O. G.

Gyertyán Ervin: „Tisztán meglátni csúcsainkat".
Tanulmányok József Attiláról. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1985. 352 l.

A címlapon József Attila 1929-es fényképe látható, a főcím pedig idézet a költő *Szocialisták* című verséből. A könyv Gyertyán Ervin hat, korábban a sajtóban közölt József Attila-tanulmányát, egy először itt napvilágot látott írását és három olyan „életelemzését" tartalmazza, amelyeket a szerző előbbi kötetében, a *Párbeszéd sokszemközt* címűben (1973) már közzétett. Alighanem tudatos kompozíciós szándék nyilvánul meg abban, hogy az írások élén egy átfogó tanulmány áll, amelyben Gyertyán az életmű egészéről fejti ki álláspontját, s a sor egy összefoglaló cikkel zárul, amely a költő helyét jelöli ki a magyar és világirodalomban.

A közbenső nyolc írás három nézőpontból tekinti át a József Attila-kérdést. Az egyik aspektusból nézve József Attila alkotói és életpályája egy dráma (vagy egy

passiójáték) lejátszódásának mutatkozik. A szerző e drámát elemezve arra vállalkozik, hogy egyrészt lefejti a fiktív, mítoszi, legendai burkot a tragédiáról, és feltárja a költő valóságos sorstörténetét, másrészt a mellékszereplőknek egy dramaturgiai konstrukció érdekében átköltött jelleme és színpadi gesztusai mögül felmutatja valóságos arcukat és reális cselekedeteiket. Gyertyán sorra szemügyre veszi mindezeket a bonyodalmakat, kolliziókat, feszültségeket (és ezek feloldási módjait), amelyek a költő és családi környezete (apja, anyja, öcsödi nevelőszülei, nővérei, gyámja), szerelmei (Vágó Márta, Szántó Judit, Flóra) orvosai (Gyömrői Edit, Bak Róbert), elvtársai (az illegális kommunisták), barátai (elsősorban a Szép Szó köre) között kialakultak, lezajlottak. Nem feledkezik meg riválisairól (Illyés, Pákozdy) és szerzett ellenfeleiről (Németh László, Babits) sem.

A József Attila-jelenség vizsgálatának egy másik lehetőségét Gyertyán számára a költő politikai álláspontjának, filozófiai beállítottságának, tudományos felkészültségének sok irányú körülhatárolása jelenti. Ezen belül két problémát elemez tüzetesebb figyelemmel. Az egyik: a költő művészetbölcseleti felfogása, a másik: a marxizmus és a freudizmus összeegyeztetésére tett kísérlete, azaz – a szerzőt szabadon idézve – hogyan integrálta József Attila a pszichoanalízis tanulságait döntőnek és meghatározónak tekintett marxista világfelfogásába?

Gyertyán harmadik megközelítési módja: az időben legtágabb értelemben vett József Attila-recepció elemzése és méltatása. Öt nagy és egy sor kisebb vállalkozást tesz mérlegre a József Attila-irodalomból. Vitába száll Forgács Lászlónak József Attila esztétikájáról, Vértes Györgynek a költő és az illegális párt viszonyáról, a Bókay–Jádi–Stark szerzőhármasnak a költő betegségéről írott műveivel, kritikailag elemzi Révai József Attila-képét, méltatja Vágó Márta emlékiratát. A „kisebb" vállalkozások, amelyekről véleményt nyilvánít, két csoportra oszthatók: részint az életmű egykorú recepciójára, részint pedig az 1980-as József Attila-évben leírt és elhangzott megnyilatkozásokra.

Legközvetlenebbül a harmadik aspektus árulkodik a könyv alapvetően polemikus hangoltságáról. De a József Attila-dráma szereplőinek ügyében tett megállapítások döntő hányada is perújrafelvétel számba megy, nem beszélve az „életelemzéseket" átható legendaoszlató eltökéltségről, mítoszromboló elszántságról, az ártatlanul stigmatizáltak melletti indulatos kopjatörésről. Közelebbről szemügyre véve a szerzőnek a gondolkodó József Attilával kapcsolatos felfogását, kitűnik, hogy ez is szenvedélyes polémia a költő marxizmusának helyes értelmezése, freudizmusának rehabilitációja és a polgári örökség szükségesnek és elégségesnek ítélt számbavétele érdekében. A könyvet olvasva tehát lépten-nyomon vitázó, méltató, igazságtevő, rehabilitáló, támadó, védelembe vevő akciókra bukkanunk.

Ezek a folytonosan hullámzó, lüktető állásfoglalások hol fellendítik, hol megbénítják az olvasási kedvet. A Forgáccsal és a Vértessel folyó polémia majdnem a teljes egyetértés örömét nyújtja,ugyanígy „helyettünk beszél" Gyertyán, amikor Vágó Márta emlékiratát kiemelkedő írásműként méltatja. Révai tudományos eredményeit és főként József Attiláról írott szövegeit azonban messze valóságos érdeme fölé emeli, az irodalompolitikus durva melléfogásaival az indokoltnál jóval elnézőbb. Bókay és az őt

méltató Erős Ferenc esetében pedig arra ügyel, hogy fegyvere minél hangosabbat durranjon s így túllő a célon: elijeszti a szakembereket a stigmatizálás jelenségének tárgyilagos elemzésétől is. Ugyanez a hideg-meleg zuhany fogadja az olvasót, amikor a szerzőnek az egykorú kritikai fogadtatásról vagy az 1980-as jubileumi év terméséről alkotott véleményével ismerkedik meg.

A filológus ezen túl elég sok apróbb pontatlanságot és komolyabb hibát fedezhet föl a kötetben. Az előbbiekre példaként megemlítem, hogy Gyertyán 1934 helyett két ízben is 1935-re teszi a moszkvai írókongresszust, amelyre József Attilát nem hívták meg (73., 94.), illetve, hogy a kitűnő József Attila kutatót, Szőke Györgyöt makacsul Szőke Péternek kereszteli át (170., 180., 184.), igaz, később Szőke visszakapja igazi utónevét is (204., 206.). Már súlyosabban esnek latba az olyan hibák, amelyeknek mintapéldánya Illyés és József Attila 1937-es személyes kölcsönviszonyának félreinterpretálása. Csak a tények hiányos ismeretéből fakadhat ugyanis az a megállapítás, hogy „József Attila élete utolsó esztendejében ismét közelebb kerülnek egymáshoz". A jelek arra vallanak, hogy a két egykori barát a Siesta-szanatóriumban valóban megbékélt egymással, ámde a békekötésre nem utolsósorban azért volt szükség, mert „József Attila élete utolsó esztendejében" következtek be kapcsolatuk eddigi legválságosabb hónapjai: heves személyi rivalizálás tört ki köztük és ez egy igen rosszízű „költői" párbajban csúcsosodott ki.

Gyertyán könyvének legfőbb érdeme, hogy meghúzza a kereteket, amelyek között az egészséges József Attila-recepció folyhat, felhívja a figyelmet a költőről átöröklött kép idejét múlt részleteire, leleplezi a befogadás rossz beidegzettségeit, óva int az ártalmas szélsőségektől, elősegíti a minden dogmatizmustól megszabadult, korszerű József Attila-értelmezések és értékelések születését. Még akkor is, ha – egy nyelvi fordulatával élve – magát a tényleges elemző munkát többnyire „átengedi az irodalomtörténészeknek".

Tverdota György

Gyulai Pál: Vörösmarty életrajza.
Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1985. 270 l.

A három klasszikus magyar író-életrajznak mindegyikét író írta: Petőfiét Illyés, Jókaiét Mikszáth, Vörösmartyét Gyulai Pál.

Az ilyen plutarkhoszi rangú műveknek illik közkézen forogniuk. Ezt, hosszú és megmagyarázhatatlan késedelem után, a könyvkiadás végre Gyulai Pál számára is lehetővé tette.

A könyv először 1866-ban jelent meg. Előtte Gyulai Pál a költő tizenkét kötetes – szövegkritikai igényű – kiadását rendezte sajtó alá. Az életrajzíró tehát gondos filológiai munkára támaszkodhatott. A tudós alaposságot riporteri leleményességgel párosította: kortársakat faggatott ki, anekdotás eseteket jegyzett le. Végül a portré fő vonásait a kritikus rajzolta meg. Az életrajz sokoldalú mű, egyöntetűvé Gyulai Pál stílusa teszi, amely minden külsőséges eszközről lemond, s ezért alig érzékelhető, olyan, mint a tiszta víz: átlásztó és üdítő.

Az új kiadás művelt közönségre számít. Nem csatoltak hozzá magyarázó (netán mentegető) elő- vagy utószót, a szerző egy-egy téves ítéletének korrigálását az olvasóra bízták. Klasszikusoknak nincs szükségük gyámbotra, felnőtt közönségnek járószalagra.

Lukácsy Sándor

Hallgatásra kárhoztatva. Gyurmán Adolf kiadatlan röpirata.
Szerkesztette és a bevezetőt írta: Varga János. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1985. 213 l. (Nemzet és emlékezet)

1847-ben Széchenyi *Politikai Programm Töredékek* címmel könyvet adott ki Kossuth és az ellenzéki tábor politikája ellen. Nézeteinek megcáfolására Gyurmán Adolf, a kiváló publicista, Kossuth régi munkatársa röpiratot írt. Habsburg-ellenes hangja miatt hazai megjelentetésére nem számíthatott, külföldi kiadásra pedig, úgy látszik, nem volt mód, ezért a fontos politikai vitairat csak most láthatott napvilágot, Varga János gondozásában, aki – hogy a vita érthető legyen – a bevezetőben részletesen ismerteti Széchenyi könyvét, és hitelt érdemlően bizonyítja, hogy a név nélkül fennmaradt kézirat Gyurmán Adolf műve.

L. S.

Hamvas Béla: Az öt géniusz.
Balla Bálint bevezetőjével, Mattheusz János és Hanák Tibor tanulmányával. Szerkesztette: Balla Bálint és Molnár József. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 1985. 201 l.

Hamvas Béla jóformán csak egyetlen nagyobb terjedelmű művében választotta tárgyul a magyar kultúra elemzését, és ez *Az öt géniusz*. A magyar múlt művelődéstörténeti emlékeit és nem utolsósorban a magyar írókat csoportosítva állapított meg öt tartományt, amelyek a történeti ország területén az európai kultúra különböző karakterű tradícióihoz kapcsolódtak: a délnyugati az antik, görög eredetű Ó-Európához kapcsolódik, a nyugati a tulajdonképpeni, indusztrializált Európához, az északi a szlávság világához, a keleti – a tágabb értelemben vett Erdély – Bizánchoz, végül a középső, az Alföld a végső soron nomádnak megmaradt, illetve a nomádságba visszasóvárgó ksathriya-é, Hamvas sajátos kasztelméletének harcosáé. Berzsenyi, Széchenyi, Tompa, Kemény és Arany az öt géniusz legjellegzetesebb írói képviselője. Az egész országé csak Jókai, akinek művészete mind az öt szellemiséget egyesíti. A kötet tartalmazza *A száz könyv* című írást is, valamint Hamvas megjelent írásainak bibliográfiáját. Balla Bálint Hamvas műveinek hányatott sorsáról ír előszavában, és megindokolja, hogy a magyarországi cenzurális viszonyok miatt miért kellett az író e műveinek közlésére, illetve újraközlésére egy nyugati magyar kiadónak vállalkoznia. Hanák Tibor tanulmánya filozófiatörténeti közelítésben tárgyalja Hamvas gondolatvilágát, Mattheusz

János pedig az író élet- és pályaképét rajzolta meg. A könyv megjelenése nyitánya volt annak a Hamvas-reneszánsznak, amelynek ápolásába azóta már a hazai könyvkiadás is bekapcsolódott.

Szörényi László

Hankiss Elemér: Az irodalmi mű mint komplex modell.
Tanulmány. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1985. 693 l. (Elvek és utak)

A szerző, aki jó egy évtizede már kizárólag szociológiával foglalkozik, példás szerénységről tesz tanúbizonyságot, amikor művének előszavában arra kéri az olvasót: tekintse ezt a kötetet a 60-as évek „egyik dokumentumának". A kötet írásai valóban a 60-as évek vitáinak kereszttüzében keletkeztek, s Hankiss a jelen kötetet a hetvenes évek elején – nagydoktori értekezésként – állította össze. Az eltelt idő ellenére azonban nem olvashatjuk puszta tudománytörténeti érdekű dokumentumként Hankiss írásait. Nem is vet túl jó fényt az irodalomelmélet utóbbi tizenöt évére, hogy a kötet elsőrangú szellemi izgalmat nyújt, bár a szerző hosszú listát ad azokról, akik „minden bizonnyal messze túlhaladtak" az ő megközelítésén.

Hankiss elmélete igen egyszerűen összefoglalható – ahogyan maga a szerző is teszi könyve bevezetőjében. A műalkotás tehát Hankiss szerint komplex modell, amelynek különböző vetületei vannak, s ezek szerint elemezhető. Így a műalkotás diakrón tekintetben aktív és passzív modellnek tekinthető, a szinkrónia tengelye mentén pedig szerkezeti, funkcionális és interstrukturális vetülete van a műalkotás-modellnek. De amolyan „vegytiszta" elméleti fejtegetéseket, ha valaki éppen ilyenekre vágyik, elég keveset találunk. Sok-sok példával, de elméleti megalapozást nyújt a struktúra fogalmát taglaló és a műalkotást mint komplex modellt meghatározó bevezetés. Az irodalomlélektani összefoglaló könyv (1970) zömét veszi át a második fejezet, s van még néhány rövidebb alfejezet az elemzés kvantitatív módszereiről és az oszcillálás fogalmáról. Hankiss írásmódjában az a lenyűgöző, hogy a legelvontabb elméleti kérdéseket is elfogulatlanul, tekintély-citálások nélkül, egyszerű példákkal és élvezetes stílusben beszéli meg olvasójával. El tudja hitetni vele, hogy amire együtt rájöttek, azt rögtön használni is lehet, ki lehet próbálni. Az írásmódon túl pedig: talán Hankiss volt eddig az utolsó olyan magyar irodalomelméleti szakember, aki a műalkotás elemzésének teljes és eredeti elméletét dolgozta ki. A több helyütt megjelent cikkek így egy nagy egységbe állnak össze, s a pályamódosító tudós hiányát még fájdalmasabbá teszik.

Persze Hankiss nem csak nagyralátó elméletalkotó, hanem érzékeny elemző is. Vannak – egyrészt – az egyes művekre összpontosító alapos, példás értelmezések. Újra nagy élményt jelent Kosztolányi háromsorosának és a *Hamlet*nek elemzése; az előbbi egy rövid szöveget helyez négy különböző szintű elemző apparátus rasztere alá, az utóbbi egyetlen, de igen összetett szempont szerint elemzi a dráma szövegét. Vannak – másrészt – nagy korpuszra épülő, egy szempontot érvényesítő, összefoglaló jellegű (mondjuk így:) struktúra-értelmezések. A regénybefejezések és a „katarzisgépezetek" rendszerezése sokakat bizonyára a ráismerés felszabadult nevetésére fakaszt (ez is a katarzis egy formája lenne?).

Ha nem az egyes elemzésekre, s nem is az elméleti összefoglaló fejezetekre, hanem a könyvre mint egységre figyelünk, feltűnik, hogy az elméletépítés és a gondolati utak következetes bejárása Hankissnál mini-elemzések, szemléltető példák, párhuzamok, értelmezési ötletek egész zuhatagával, tűzijátékával jár. Így a könyvnek legitim olvasata az is, ha valaki ezeket mazsolázza ki, függetlenül az éppen terítéken levő elméleti (t)ételtől.

Sajnálatos, hogy a vaskos kötetből a kiadó a névmutatón takarékoskodott, s hogy legalább tipográfiailag képtelen volt az alapos jegyzeteket a főszövegtől elkülöníteni.

Kálmán C. György

Hatvany Lajos levelei.
A válogatás és a szöveggondozás Hatvany Lajosné és Rozsics István munkája. A jegyzeteket Hatvany Lajos és Rozsics István írta. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1985. 516 l.

1967-ben jelent meg a *Levelek Hatvany Lajoshoz* című gyűjtemény, amelynek 1897 és 1961 között írt 535 darabját kb. 6000 darabból válogatta ki az író (Hatvany magát mindig annak tartotta) és literátor (ez a megjelölés állhat közelebb az igazsághoz) özvegye. A mostani kötet, noha felépítésében (előszó, levelek, jegyzetek, mutatók, képanyag) nagyon hasonlít rá, nem pedáns ellentéte az előzőnek. Nem csupán Hatvany Lajos leveleit közli, hanem a terjedelem nagyobbik hányadában levélváltásokat – Adyval, Földessy Gyulával, Krúdyval, Remenyik Zsigmonddal, József Attilával. Eme főanyag mellett a kötetnek mintegy kétötödét adják a másokhoz írt Hatvany levelek. Ezek a „mások" korántsem tekinthetők marginális alakoknak. Ambrus és Gyulai, Babits és Bródy, Buber és Hauptmann, Thomas Mann és Brandes stb. századunk európai és magyar kultúrájának, humán mentalitásának és ezen belül irodalmi szellemiségének jellegadói voltak. Viszonyuk Hatvanyval és Hatvany viszonya velük sokféle, néha változó-változékony is (Ady!) – szerkesztői-szerzői, baráti, munkatársi, patrónusi-patronálté, írói-kritikusi stb. A könyv utolsó darabja Németh László kondoleáló levele Hatvany özvegyéhez 1961-ből: búcsú a kiváló ellenféltől, a szellemi különállásban is jelezve a tiszteletet és szeretetet.

A kötet ismertetésekor feltétlenül említendő Illés Endre nyitó „krétarajza", amely plasztikusan – egyszerre kritikusan és beleérzőleg – vázolja fel Hatvany szellemiségét, alakját, mentalitását, irodalmi-polgári karakterét. Ugyancsak szót érdemlő Hatvany Lajosné gyűjtő és válogató munkája, valamint utószava (ahol – szakszövegben meglepően – de rokonszenves nyilvánvalósággal, következetesen „uram"-nak mondja a „forrásanyag" címszereplőjét). Feltétlenül kiemelendő az a kutatómunka, amelyet Rozsics István jegyzetei tükröznek, melyek homályos utalások, harmad- és negyedrangú közszereplők tömegére derítenek fényt. Hatvany Lajos régi kommentárjai forrásértékűek Adyra és a Nyugat-mozgalomra vonatkozóan.

Író volt-e vagy irodalmár e levelek zömének írója-küldője? Adalék lehet eme dilemma mérlegelésekor az a lényegre utaló tünet, hogy míg Hatvany mániákusan gyűj-

ti a hozzá írt leveleket, az övéi vagy fennmaradtak, vagy nem nagyszerű kortársai hagyatékában. Irodalmi filantróp volt – az biztos, de hogy baleknak lássuk-e inkább, vagy önzetlen mecénásnak, erre már nehéz határozott választ adni. Kortársai sem tudtak. Szerepe – a gazdag, írogató literátoré – végtelenül kényes szerep volt, hibátlanul és hosszú ideig, s mindenkinek egyformán kedvére – eljátszhatatlan. Rajongása az irodalomért – a régiért és az újért – mindenesetre példaszerű, egy olyan kor és polgári mentalitás üzenete, amely noha „kapitalista" volt, nemcsak a pekuniális tényezőket tartotta értéknek.

Amit itt még elmondhatunk a levélgyűjtemény kommentálása közben Hatvanyról, annyi mindössze, hogy Hatvany Lajos bár végigélte századunk kétharmadát, igazából a századelő embere volt. Levelezése arra bizonyíték, hogy olyan korban lehetett élet- és pályakezdő, amikor tehetséggel és pénzzel, lelkesültséggel és értéktisztelettel, munkával és liberális szellemiséggel egy kontinensszéli ember is egyenrangú európai polgár lehetett. De hát mint Krúdy írja Hatvanynak 1925-ben: „Mindnyájan meghaltunk, kedves Laci, Ferenc Józseffel együtt." Ez a levélgyűjtemény és kommentár erről beszél és ehhez szól hozzá személyessége által is forrásértékű „adalékként".

Alexa Károly

Héra Zoltán: Válasz a szfinxnek.
Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1985. 453 l.

A kötet megjelenése óta elhunyt szerző költőként és évtizedekig a Népszabadság című napilap kritikusaként, esszéírójaként volt jelen a magyar irodalmi életben. Bár az irodalmi köztudat formálásában a napilapnak is nagy szerepe lehet, a legfontosabbnak tartott írások kötetbe gyűjtésével hosszabb időre is szerette volna a szerző megőrizni nézeteinek, szenvedélyes odaadásának, harcainak, a kortárs irodalom befogadására tett kísérleteinek eredményeit. Ezért válogatott össze egy terjedelmes gyűjteményt kulturális jegyzeteiből, reflexióiból, kritikáiból, töprengéseiből, jellegzetes képet adva egy huszadik századi elkötelezett publicista értékrendszeréről, vitamódszereiről. Négy beszédes alcím alá sorolta az időben elszórtan keletkezett, különböző terjedelmű és műfajú írásokat: *Időzés az elődöknél, Társaink az időben, Szavak, Tündér változatok.* Minden írásnak erénye a tömörség, hiszen kiszabott terjedelemben készülhettek, így sokszor sarkított vélemények is szerepelnek a néhány lapnyi cikkben. Az elődökről szóló írások közül Radnóti Miklósról készült vázlatára, Weöres Sándor *Három veréb hat szemmel* című antológiájáról szóló elemzésére kell felhívnunk a figyelmet, a kortársak közül Illés Endréről és Lengyel Józsefről írt a legmelegebben. A Szavak című röpke töredékek a kritikáról, a nyelvromlásról, a költészet befogadásáról szólnak, egy-egy kortárs szerzőt fricskáznak meg, s az irodalmi élet egy-egy jelenségét kárhoztatják, állítják éles fénybe, vitaszellemünket ébresztően. Fáradhatatlanul kommentálta olvasmányait, a tapasztalt furcsaságokat, a neki nem tetsző megnyilvánulásokat, az övétől eltérő nézeteket. Az állandó érdeklődés, nyitottság, a szenvedélyes vélemény-nyilvánítás, az egyértelmű állásfoglalás vállalása rokonszenves tulajdonsága a szerzőnek még akkor is, ha nem minden olvasója ért egyet vele.

R. T. O.

Herczeg Ferenc emlékezései. (A várhegy. A gótikus ház.)
A bevezetőt írta és a szöveget gondozta Németh G. Béla. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1985. 478 l.

A *Történelmi regények* (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1983) címmel közreadott kötet után most Herczeg önéletrajzi visszaemlékezéseit veheti kézbe az olvasó. *Az „úri középosztály" történetének egy dokumentuma: Herczeg Ferenc emlékezései* címmel bevezést író Németh G. Béla megállapítja, hogy az író emlékezéseit az önéletírás, emlékirat, vallomás műfaji variációinak egyikébe sem lehet ellenvetés nélkül besorolni; emlékmozaikok láncolata, melyeknek időrendi egymásutánja sem áll össze még kerettel egybefogott képpé sem. Hogy mégis jól körülhatárolható arc és életvitel, kontúros viselkedésfajta és értéktudat tűnik elő ebből a mozaikszerű kötetből, az annak köszönhető, hogy az ember felületibb világában Herczeg kitűnő megfigyelő volt, s az elbeszélés eszközeit, a mesterség fogásait kiválóan ismerte és biztosan alkalmazta. Emlékezései első részében egy fiatal ember színes, érdekes, néha bensőséges ábrázolása mellett egy fontos etnikai és szociális rétegnek, egy zárt közösség életének, szokásvilágának kitűnő miliőrajzát is adja. A visszaemlékezések történeti, történetszociológiai, mentalitástörténeti jelentősége elsősorban az, hogy hű tükre egy sajátosan magyar társadalmi rétegnek és történeti alakzatnak, a magyar „úri középosztály"-nak, s így gazdag forrásul és kincsesbányául szolgálhat a történet- és irodalomszociológusnak, amellett természetesen a „közolvasó" is megtalálja benne érdeklődése színes, tartalmas kielégítését.

Sajnálatos viszont, hogy a kiadás előkészítésének körülményeiről tájékoztató részben ismét olvashatjuk, hogy „... *néhány* olyan mellékesen odavetett, az előadás menetébe szervesen nem fűződő mondatát, megjegyzését hagytuk el Herczegnek, mely a szomszéd népeket sérthetné, vagy faji előítéletnek is magyarázható..."

Ny. J.

Herczeg Gyula: A régi magyar próza stílusformái.
Tankönyvkiadó, Budapest, 1985. 293 l.

Herczeg Gyula XIX. és XX. századot átfogó stíluselemző vizsgálata után *(A modern magyar próza stílusformái, A XIX. századi próza stílusformái)* ezúttal a régiség irodalmát térképezi fel a stíluskutató szempontjából. Régi magyar prózán közelebbről a XVI–XVIII. század magyar nyelvű nyomtatott prózai alkotásait érti, tehát a középkor ezúttal kimarad az elemzésből. A korábbi kötetek módszerét követve a középpontba itt is a mondatszerkesztés, a mondatalakzatok kerülnek. Régebbi prózairodalmunk stiláris rétegeit feltárva Herczeg megkülönböztet „életszerű, mesterkélt és világos" stílust, köztük helyezkedik el a *Szenvedély és mértéktartás*, valamint *A tárgyiasság felé* fejezete.

A szemelvények kiválasztása jól reprezentálja a szerző vizsgálati módszerét, egyben a nem szakkutatókra is tekintettel van, mert a közelmúltban megjelent, hozzáférhető szövegekből válogat. Nem tudunk azonban egyetérteni azzal a kirekesztő-

leges szándékkal, amely kihagyja a prédikációkat, imádságokat. Az indok: a műfaj „elkötelezett és túlságosan is – ma így mondhatnánk – technikai jellege" ma már tarthatatlan kizáró ok.

A kötet jegyzetanyaga nem dicsérhető olyan egyértelműen, mint a szemelvények kiválasztása, elemzése. Teljesen esetleges és helypazarló egy-egy szöveg megjelenési adatainak közlése és sajnos sok az elírásból eredő tévedés is. A legbántóbb – nem kizárólag nyomdai – hibák: Bornemissza (5., 64.1.), Tótfalusi Kiss (60.1.). Eurípica (65.1.). Király György: A filozófus kalandozásai – helyesen: filológus (264., 289. 1.), Bellus Ilona – helyesen: Ibolya (291. 1.), Szander – helyesen: Szauder (299. 1.) Meglehetősen nagyvonalú a következő szakirodalmi hivatkozás is: „Legújabban Tarnai Andor foglalkozott Temesvári Pelbárt beszédeivel." Hol, mikor? A kötetet tankönyvként használó egyetemisták, magyartanárok pontosabb eligazítást, példamutatóbb jegyzetelést érdemelnének.

Németh S. Katalin

Hermann István: Lukács György élete.
Corvina Kiadó, Budapest, 1985. 235 l.

A szokásosnak mondható megkésettséghez ezúttal némi esetlegesség is elegyül. Az 1985-ös centenárium körül, Hermann István könyvével egyidejűleg és azt követően jócskán megszaporodott az amúgyis terebélyes Lukács-irodalom, s jóllehet Hermann István hozzájárulása a legjelentősebbek egyike, ez a felgyülemlett termés mára már megérdemelne egy összefoglaló felmérést.

Az időközben elhunyt szerzőnek sem ez az első könyve Lukácsról: megelőzte a *Lukács György gondolatvilága* (1974), számos idevágó tanulmányáról nem is szólva. Jogos hát a kérdés, milyen módon és mértékben érvényesülnek a későbbi műben a „gondolatvilággal" szemben az „élet" mozzanatai. Magában a könyvben expressis verbis úgyszólván semmi sem igazít el a szerző koncepcióját, szempontjait, programját illetően, kivéve a borítón közölteket, miszerint a szerző monográfiájának vezérfonala Lukács kései *Megélt gondolkodás* c. önéletrajza, s célja, Lukács nyomán, annak felderítése, „hogyan lettek a személyes tulajdonságok, hajlamok és tendenciák ... társadalmilag tipikussá". Ebből is nyilvánvaló, hogy Hermann István nem szándékozott a tudós életének külsődleges történéseit, eseményeit és fordulatait enciklopédikusan feljegyezni. A szellem emberének életrajza többnyire amúgy is (mint valaha Füst Milán írta, önmagára értve) „munkarajz", a leírt élet belső epikájának a grafikonja, sosem öncélú, mindig az életmű jelentékenysége teszi elmondásra érdemessé. Lukács esetében azonban többféle megoldás kínálkozhatott, hiszen az ő élete, politikai elkötelezettsége és szerepvállalásai következtében igazán nem szűkölködött fordulatokban, s élettörténete ennek folytán nem csupán filozófiájához szolgáló kulcsként tanulságos.

Hermann István könyve végső soron egy újabb (s természetszerűen tíz esztendő tapasztalataival és kutatási eredményeivel bővült) bemutatása Lukács György gondolatvilágának, csakhogy itt a filozófus életművének tárgyalása jobban igazodik az élet

időrendjéhez, s elsődlegesen nem annyira mások eszméivel, mint inkább élete eseményeivel és fordulópontjaival való kölcsönhatásban. Ezt bizonyítja a mű tartalomjegyzéke is, mely címadásaiban (akár egy irodalomtörténeti korszakbeosztás) elegyíti az életpálya és a gondolati fejlődés állomásait. Példaképpen a fő fejezetek címeiből: „Ítélőszék önmagunk felett", „Ítélet a polgári világ felett", „A népfront útján", „A háború idején", „A polgári társadalom bírálatának újabb szakasza"; az alfejezetek címeiből: „A sajátos avantgarde", „Az újplatonista esszé", „Újabb lépések a népfrontideológia felé", „A Lukács-vita és következményei", „Az ítélet problémája Sztálin halála után", „*Az esztétikum sajátosságá*nak születése" stb. A szerző jártassága, avatottsága vitathatatlan, nem hallgatjuk azonban el, hogy olvasóját sűrűn próbára teszi: meglehetősen sok előzetes ismeretet feltételez róla, s nem is egyenletesen: néhol közhelyeket magyaráz, másutt megmagyarázatlanul hagy sok mindent, amit csak a területen korábbról otthonosan mozgó olvasó érthet meg.

A könyv első mondatait érdemes szó szerint ideiktatni: „Lukács György életének van egy olyan sajátossága, melynek következtében életrajzát viszonylag könnyű megírni. Ha volt valaki, aki életében példaadóként óhajtott élni, akkor ez Lukács volt. Ennek a példaadó életnek kezdetekor már maguk azok a körülmények, amelyekbe Lukács beleszületett, sok szempontból lehetővé tették egy *ilyenfajta élet kigondolását*" (az én kiemelésem, R. P.). Hermann István az imponálóan népes közösséget alkotó, bár állhatatosnak tűnő egységében nagyon is sokszínű Lukács-iskola oszlopos tagja. Feltehető hát, hogy még ha (amint illik) sine ira et studio alkotta is meg művét, végső soron a mester iránti megbecsülés motiválta. Nem az ő hibája, hogy Lukács élettörténetének feldolgozása szomorúbb olvasmány, mint gondolatvilágának elemzése. Lukács György életművének jelentőségét ma már aligha vitathatná bárki is: gondolatainak, egyéniségének kellett legyen bizonyos varázsa, vonzereje, másképp hogyan alapozhatta volna meg világraszóló tekintélyét, gyűjthette volna maga köré a lelkes tanítványok és követők ekkora táborát, hogyan válhatott volna tárgyává annyi magasztalásnak és vádnak, főszereplőjévé annyi polémiának? Hermann István könyve igazolni látszik, amit már korábban is tudni véltünk: a nagytudású és nagy hatású gondolkodó életének fő erénye nem a gondolkodásbeli és magatartásbeli *következetesség*, hanem annak nemes *igénye*, amely még azokat is lenyűgözi, akik rendszerét idegennek érezték maguktól. Élete krónikája azonban inkább arról vall, mily kompromisszumok, méltatlan taktikázások árán kényszerült ezt az igényt megőrizni olyan erőkkel szemben, melyek tekintélyét a múló idő – ha nem becsüljük is túl a könyv megjelenése óta napvilágot látott felfedezések és leleplezések horderejét – alaposan megtépázta.

Rákos Péter

„Az időt mi hoztuk magunkkal".
Tanulmányok a szocialista irodalom történetéből. Szerkesztette: Illés László. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985. 692. l. (Irodalom – Szocializmus)

A szocialista irodalom történeti és elvi kérdéseit elemző kötetek sorában, amelyek az elmúlt két évtizedben jelentek meg, ez a hatodik. Szerkesztője, Illés László

bevezetőjében a történeti és ideológiai szemléletmód és a nemzetköziség tudatának változatlanul érvényes, meghatározó szerepét hangsúlyozza a „változó időben". Az eddigi kötetekhez hasonlóan ez utóbbi gyűjteményben is hazai és külföldi szerzők tanulmányait olvashatjuk a magyar és a nemzetközi szocialista irodalom áramlatairól, történeti, elvi és elméleti kérdéseiről. A Lukács György születésének századik évfordulójára megjelent tanulmányok közül jó néhány Lukács pályájának egyes korszakaival, történelmi, esztétikai felfogásának bizonyos problémáival foglalkozik. Ezek között Egri Péter Lukács György líraelméletét igyekszik megrajzolni, részletesen elemezve például Lukács álláspontját Caudwell költészetével kapcsolatban. Lackó Miklós (jórészt korábban megjelent írásait felhasználva) a „Blum-tézisek" politikai állásfoglalásának és Lukács kultúráról vallott elképzeléseinek szoros összefüggéseit és azok húszas, harmincas évekbeli alakulását elemzi. Almási Miklós Lukács ontológiai elképzeléseinek '60-as évekbeli változásairól, Sziklai László moszkvai írásainak utóéletéről, Szerdahelyi István *Az esztétikum sajátosságá*nak gondolati előzményeiről ír. A hazai szocialista irodalom portréi között találjuk Szabolcsi Miklós József Attila-tanulmányát a költő marxista idő- és történetszemléletéről, és Aczél Géza, illetve Csaplár Ferenc írásait Kassák Lajosról. József Farkas Sinkó Ervin világnézeti útjának állomásairól ír. A nemzetközi proletárirodalom arcképei között találjuk a Mike Goldról, Henri Barbusse-ről, Hugh McDiarmid költészetéről szóló írásokat. A Korunk és a népi irodalom kapcsolatát Pomogáts Béla elemzi.

Az előzőek mellett a kötet másik felét a szocialista irodalom általános elvi, elméleti kérdéseiről szóló tanulmányok, és a nemzetközi proletárirodalmak fejlődésének történeti tapasztalatait tárgyaló írások teszik ki, így a koreai és az észt irodalomról szólóak. A kötet elején és végén két átfogó művelődéstörténeti, irodalomtörténeti tanulmány áll: Köpeczi Béla és Agárdi Péter írásai. Ez utóbbi *Korszakváltás és értékrend* címmel a magyar irodalom hatvanas évekbeli átalakulásával és egy új írónemzedék kialakulásának sajátos kérdéseivel foglalkozik.

Kalmár Melinda

„... Igévé vált."
Tanulmánygyűjtemény az ELTE XX. századi Magyar Irodalomtörténeti Tanszéke által hirdetett Babits Mihály életműve c. hallgatói pályázatra beadott dolgozatokból. Szerkesztette: Sipos Lajos. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, 1985. 147 l.

Babits Mihály születésének 100. évfordulójára hirdette meg a címben jelzett pályázatot a Bölcsészettudományi Kar. A számos érdekes és magas színvonalú munkából készült ez a válogatás. A díjnyertes és a dicséretben részesített tanulmányokat tartalmazza az igénytelen külsejű, mindössze 300 példányban sokszorosított kis füzet. Kilenc tanulmányból öt a lírikus Babits pályaképének feltárásához járul hozzá elmélyült, kiérlelt, igen gondos filológiai munkán alapuló verselemzésekkel, négy tanulmány pedig eszmetörténeti és prózapoétikai problémákat dolgoz fel. Ruttkay Helga a *Psychoanalysis Christiana*, Németh István a *Sunt lacrimae rerum*, Bodrog Beáta a *Szaladva fájó talpakon*, Koncz Virág a *Régen elzengtek Sappho napjai*, De-

meter Mária (az első díj nyertese) a *Verses napló* című költeményt elemezte szuverén módon, a nem túl nagy számú Babits-vers elemzéseket további szempontokkal, a nyelvi, stilisztikai, poétikai, etikai módszerek elmélyült alkalmazásával, kifejtésével gazdagítva. Meglepő érzékenységről, tárgyismeretről tanúskodik valamennyi dolgozat, mégis érdemes külön is felhívni a figyelmet Ruttkay Helga elemzésére, ahogyan a rendkívül bonyolult, nagy jelentőségű vers titkait felfejti és értelmezi. Bárdos F. László Babits Mihály és az irodalmi társaságok 1920 és 1938 közötti viszonyáról közöl saját kutatásain alapuló új adatokat és összefüggéseket, Szalay László a tömeg és nemzet fogalmát értelmezi Babits gondolatvilágában, elsősorban a költő esszéinek alapján, kortársaival folytatott vitáinak bemutatásával. Boronyák Rita és Odorics Ferenc *A gólyakalifa* című regény elemzésére, illetve a történet előzményeinek, addigi feldolgozásainak és a Babits-regény közötti eltérések kimutatására vállalkozott. A tanulmányok minőségük, értékük, adatgazdagságuk révén a Babits-irodalom fontos és érdemes eredményei.

R. T. O.

Ignotus: Emma asszony levelei. Egy nőimitátor a nőemancipációért.
Összeállította, bevezetés és jegyzetek: Kardos Péter. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1985. 342 l. (Magyar Hírmondó)

A századforduló divatos lapjának, a Hétnek egyik munkatársa, a kor publicistáinak bevett szokása szerint mindenféle (mintegy másfél tucat) álnéven tette közzé vegyes témájú írásait.

Aki e neves és „ezernevű" publicistának a millénniumot követő évtizedben született műveiből válogatva állít össze kötetet, úgy vélheti, az egyedül lehetséges módon jár el, ha ezeket egyik ráragadt álnevén Ignotus írásaiként bocsátja közre. Talán még akkor sem vét nagyot a szerkesztő a szerző önmegsokszorosító ambíciója ellen, ha teljesen elhagyja a szövegek alatt szereplő álneveket. Kivéve egy esetet: az Emma nevet. Az álnév itt nem választható el károsodás nélkül a szövegtől, nem helyettesíthető az Ignotus névvel anélkül, hogy a megértésben zavar ne támadna. A zavart a Hétben megjelent levelek közzétevője, Kardos Péter úgy kerüli el, hogy a kötet címlapján szerzőként ugyan Ignotust tünteti föl, de a címbe a levelek alatt szereplő női nevet, Emma asszonyét foglalja.

Ez az egyedül méltányos megoldás, mert ha egy férfi női nevet illeszt írásai alá, vállalnia kell a női mivolt egy sor természetes velejáróját. Nemcsak a kedélyes türelmetlenséggel elviselt férjet, nemcsak a kínnal szült gyermeket, hanem a polgári közegben élő asszony jellegzetes szerepeit, tevékenységeit is. Szükségképpen megjelennek továbbá a szövegekben a személyiség nőies vonásai: a kacérság megnyilvánulásai, az élet bizonyos oldalai iránt tanúsított fokozott érzékenységből származó témák, a nyelv, a stílus, az írásmodor feminin jellegzetességei.

Nem mintha Emma asszony megteremtésével valami ördöngősséget követett volna el Ignotus, hiszen ezt akármely novellista vagy regényíró megteszi. Az Ignotus Emma esetében érvényesülő fikció csak annyiban más, hogy a szerző a „hősnője" által végzett cselekvéseket, a vele történt eseményeket egyes szám első személyben

ragozott igealakokkal fejezi ki, s hogy ez a nőalak a publicisztika világában sürgölődik.

Nem érdemes tehát az alakteremtés technikai részleteinél időzni, sokkal érdekesebb – Kardos Péter kitűnő előszavát követve –azt vizsgálni, miért keltette életre Ignotus Emma asszony alakját. Oknak éppenséggel elég lenne a szerepjáték öröme, a másik nem gondolkodás- és érzésmódja, viselkedése megtévesztően tökéletes utánzására való törekvés, kétes értelmű szóval: a nőimitátori ambíció. Gondolhatunk ennél sokkalta prózaibb, gyakorlatiasabb indokra is: az újság érdekének szolgálatára, arra, hogy az írott szó hagyományosan célba vett fogyasztójának, „honunk szebbkeblű hölgyeinek", vagy modernebb, profánabb kifejezéssel: az „unatkozó polgárasszonynak" az érdeklődését kívánhatta Ignotus ezzel a „fogással" is jobban lekötni.

Mindez lehet, de nem boríthatja homályba a „levelek" mélyebb pátoszát: maradandóságukat nem ilyen-olyan érdekek, hanem egy komoly, a századfordulón különösen aktuálisnak érzett ügy szolgálata biztosítja: a női egyenjogúság ügyéé. Ebben a küzdelemben sietett Ignotus a nők segítségére: nem a szüfrazsettek küzdelmének rokonszenvező, de passzív szemlélőjeként, nem is a nőemancipáció melletti állásfoglalásokat a szónoki pódiumra tartogató szövetséges kényelmes szerepében, hanem mintegy „amazon" egyenruhát öltve, beleképzelve magát a szenvedő alanyok, a közvetlenül érintettek helyzetébe. Ignotus szerepvállalása mögött az a meggyőződés húzódik, hogy morális és intellektuális értelemben a nő is férfi. Azaz a nőimitáció nem jelent számára nehéz és kockázatos feladatot, mert a női kellékek és külsőségek mögül nem valami mély, misztikus nőiséget akar felszínre hozni, hanem nő és férfi közös emberi lényegét, a két nem természetének lényegi azonosságát.

Azonban nem a női egyenjogúsítás programja a legmélyebben fekvő feltárandó rétege Emma leveleinek, hanem maga az a jellegzetes emancipációs gondolkodásmód, amelynek más alakváltozatai (tematikusan elsősorban a zsidóemancipáció és az elnyomott dolgozó réteg felemelésének problémái) is fel-felbukkannak a levelekben. Emma asszony csevegéseinek tehát az ember felszabadításának szándéka, hite ad súlyt.

Papírjaikba eltemetett régi írások feltámasztása mindig bizonyos kockázattal jár. Közelebb hozhatják a mai közönséget szerzőjükhöz, de el is idegeníthetnek tőle. Kardos Péter munkája nyomán az előbbi esély vált valóra: Ignotus hagyatéka újabb értékes gyűjteménnyel bővült.

Tverdota György

Intellectuels français, intellectuels hongrois – XIIIe–XXe siècles.
Szerkesztette: Jacques Le Goff és Köpeczi Béla. Akadémiai Kiadó–Éditions du CNRS. Budapest–Paris, 324 l.

A kötet az 1980 októberében Mátrafüreden megrendezett francia–magyar kollokviumon elhangzott előadásokat és hozzászólásokat tartalmazza. A tanácskozás célja az volt, hogy megvizsgálja az értelmiség szerepét és helyzetét Franciaországban és Magyarországon a középkortól napjainkig, s a párhuzamosságok és eltérések

kiemelésével megpróbálja „az értelmiség" definícióját adni. A magyar tanulmányokat Fügedi Erik és Székely György (középkor), Klaniczay Tibor (reneszánsz), Csanak Dóra, Wellmann Imre, Szabolcsi Hedvig és H. Balázs Éva (felvilágosodás), Vörös Károly, Kosáry Domokos, Diószegi István és Vadász Sándor (XIX. század), valamint Karády Viktor, Köpeczi Béla, Németh Lajos, Lackó Miklós és Ferge Zsuzsa (XX. század) írták. A kötetet a kollokviumon szétosztott kérdőívre adott válaszok zárják.

K. J.

Irodalomtörténeti és művelődéstörténeti tanulmányok.
Szerkesztette: Kósa László és Szegedy-Maszák Mihály. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, 1985. 323 l.

A kötet címoldalából nem tudható meg, a tartalomjegyzékből is nehezen, de a rövid bevezetőből kiderül, hogy mi célból adtak közre az ELTÉ-n tizenhat magvas tanulmányt. „Németh G. Béla fáradhatatlan tanulmányírói munkásságának is lehet köszönni, hogy a művelődéstörténet visszaszerezte Magyarországon a tudományok közötti méltó helyét. (...) Tanítványainak és barátainak egy szűkebb köre határozta el, hogy ... tanulmánykötetet állít össze a kiváló tudós tanár hatvanadik születésnapjára." A tanulmányok méltóan jelzik a professzor fő kutatási területeinek spektrumát, a XIX. század második fele és a XX. század első fele irodalom- és művelődéstörténetét. S a tanítványi, munkatársi tisztelet fejeződik ki e „törzsanyag" prehisztorikumára (kései XVIII. század és a XIX. század első fele), valamint a kortársi magyar irodalomig terjedő utóéletére rávilágító munkákban.

Ami a szorosan vett irodalomtörténeti anyagot illeti, Szörényi László: *Latin költészet 1770 és 1820 között* című tanulmánya mutat ez „előtörténetre". Értékes, európai és tengeren túli területeket átfogó feltárása bemutatja a klasszicizmus eszményeit követő *imitatio* mibenlétét és a nemzetközi, nemzeti sajátosságait, Oroszországtól Anglián (és a gyarmatok révén Indián) át Latin-Amerikáig, Itáliától Hollandiáig, és tovább. S a magyar irodalomtudomány számára külön nyereség az, hogy nemcsak a hazai kései neolatin költészettel, hanem e poézis művelőinek közvetlen és közvetett európai kapcsolatalval s kisugárzó hatásával is megismertet. S még érdekesebbek Szörényi azon – elsősorban számára továbbmunkálásra érdemes – feltételezései, amelyek egy-egy külföldi újlatin poéta magyar klasszikusokra (Berzsenyire, Vörösmartyra és másokra) gyakorolt, esetleges hatását veti fel.

Már Németh G. Béla kutatásainak korszakába vezet át a kötet másik jeles irodalomtörténeti dolgozata, Aczél Richárd: *Szubjektum és történelem Arany János lírai költészetében* című munkája, amely felsorakoztatja a költői elhallgatás kísértésével mindvégig viaskodó Arany e poétikai lélekállapotot kifejező állomásait. A költő elegiko-óda elméletét alkalmazza – Horváth János nyomán – Arany saját verseire is, hangsúlyozván Gyulai – az elégikus Aranyt illető – igazát. Ezt keresi Arany ősz-verseiben, ennek jegyében elemzi a *Kertben*t, s fogalmazza meg fő tételét, miszerint „a történelem inkább a szubjektum létrehozójaként, mint annak produktumaként tér vissza a versbe."

A kötet irodalomtörténeti súlypontja – nem feledkezve meg olyan XIX. századi témákról, mint Imre László: *Arany László és Lermontov*, vagy Bojtár Endre: *Filológus és filológia Közép-Európában* című dolgozata –, mégis a XX. századra tehető. Ezt jelzi a három Babits-téma is. Így Balla Kálmán értékelése az *Anyám nevére* című versről, mint a létértelmezés, sorsösszegzés babitsi vonulatának első darabjáról. Azután Kiss Gy. Csaba írása a *Halálfiai*, valamint a lengyel Maria Dąbrowska *Éjjelek és nappalok* című regényének „párhuzamáról". Továbbá Mész Lászlóné *(A klasszikus dráma újrateremtésének kísérlete – Babits Mihály: Laodameia)* dolgozata a mű világirodalmi gyökereiről, s a benne feltárulkozó tragikus vétség mibenlétéről. És tanulságos a másik „nyugatos" téma is, Szegedy-Maszák Mihály tanulmánya Kosztolányi *Nero*járól, amely a regénybeli császár történeti kútfőkkel szembesített – „értékeit" veszi számba, s igazolja a megváltás mozzanatának a műben történő jelentkezését.

Az eszmetörténész Németh G. Bélát köszönti az irodalmi közelmúltunkig vezető három tanulmány. Buzinkay Gézáé az esszéíró Németh László történelemszemléletéről; Reisinger Jánosé Rónay György *Napló*járól és Veres Andrásné Konrád György: *A látogató* című regényének recepciójáról.

A művelődéstörténet professzorát a par excellence irodalmi dolgozatok mellett a társtudományok művelői közül is többen megtisztelték írásukkal. E tanulmányok is méltóak lennének a részletesebb ismertetésre. Így mindenekelőtt Gergely András munkája, *A társadalom és az állam liberális jellegű átalakulása Magyarországon (1830–1848)*, amelyből különösen figyelemreméltó a közvélemény szerepének alakítása (sajtó!), s kivált az, ahogy a szerző az 1848 áprilisi törvényeket – Deák István és Szabad György meghatározásait felhasználva – mint „alkotmányt" jellemzi. Becses írás Keserű Katalin dolgozata *Az értelmiség a képzőművészet szemében* (1850–1867), Kósa László tanulmánya a pozitivista folklorisztika kialakulásáról, vagy Ritoók Zsigmond értekezése: *Homérosz és századunk*. És kiemelkedő egy szerzője által jegyzetnek minősített – történeti esszé Török Endre tollából, *A katasztrofális okosság*, amely a modern történelemnek az emberek tudatában tételeződő, sokszoros inkognitóját mutatja be, s az egyedül a halállal szembesülni képes egzisztencialista megoldás jelzése után nem kevesebbet állít, mint hogy ennek a civilizációnak a végefelé járunk ugyan, de Saint Exupéry-vel vallja, hogy vágyakozásainkkal immár újabb, melengetőbb létezés felé közelítünk.

Mindez az itt érintett kötetbéli érték akkor lett volna igazán méltó a Barta Jánosnak az ItK 1985. 1. számából átemelt köszöntőjével külön is megtisztelt professzorhoz, ha a tomust gondozóik tematikus vagy időrendi szempontok szerint megszerkesztik. Ehelyett a szerzők nevének betűrendjét követő sorrendben, ömlesztve, s ekként teljesen eklektikus terítésben kaptuk kézbe a jobb sorsra érdemes dolgozatokat.

Melczer Tibor

Jankovich Miklós a gyűjtő és mecénás (1772–1846).
Tanulmányok. Szerkesztette: Belitska-Scholtz Hedvig. Budapest, 1985. 304 l., 48 t. (Művészettörténeti Füzetek 17.)

A tizenhárom tanulmányt közlő kötet méltó emléket állít Nemzeti Könyvtárunk második alapítójának, több gyűjteményünk áldozatkész gazdagítójának.

Bényei Miklós kortörténeti áttekintése után, melyben a korszak művelődési formáinak, a művelődés intézményrendszerének alakulását tárgyalja, Berlász Jenő a könyvgyűjtő Jankovichot mutatja be mértéktartóan részletező életrajzzal kezdve tanulmányát. A Nemzeti Könyvtár monográfusához méltó filológiai alapossággal követi nyomon a két Jankovich-téka kialakulását, a gyűjtés, vásárlás állomásait (Carolus Wagner, Fejérvári Károly, Dobai Székely Sámuel gyűjteményeinek megvásárlási körülményeit), majd a kialakult könyvtár ajándékozása, s részben megvétele körüli huzavona részletes történetét ismerhetjük meg, s azt a szomorú esetet, amit Jankovich családja az ő halála után élt át a második téka elárverezéséig. Entz Géza a főleg iparművészeti gyűjteményt kiegészítő festményeket mutatja be, melyek közül a legfontosabbak a hazai történelem nagy alakjairól fennmaradt darabok (Hunyadi László, Esterházy Miklós, I. Rákóczi György stb.). Huszár Lajos és H. Kolba Judit az iparművészeti gyűjtemény kialakulását kíséri figyelemmel, majd a gyűjteményeket ismerhetjük meg részletesebben. Huszár Jankovichot mint a kor éremgyűjtőinek s szakértőinek egyikét állítja elénk, érdekes képet adva a XIX. század első felének numizmatikai életéről, szakirodalmáról. A Jankovichról e szempontból kialakított képéhez forrásként az érmék mellett levél- és kézirattári anyagot is használt (pl. a Jankovich-levelezést). Kolba Judit a Jankovich-gyűjteményből a Nemzeti Múzeum ötvöstárgyai közé került 1266 darabot vizsgálja, külön említve a fegyvereket és a második ötvöstárgy-gyűjteményt. Az egyes darabok művészettörténeti jelentőségére való rámutatáson túl képet kapunk a gyűjtemények kialakulási folyamatáról, a műtárgyak provenienciájáról, Jankovichnak az e tárgyakkal kapcsolatos adminisztrációjáról is. Nagy Emese Jankovich régészeti és műemléki tevékenységét elemezte, megrajzolva a történeti segédtudományoknak az e korszakban bekövetkezett fejlődési vázlatát. A két régészeti gyűjtemény elemzését követi a lelőhelyes tárgyak jegyzéke, illetve a csak a vásárlási hellyel jelzett anyag felsorolása. Küllős Imola a szenvedélyes gyűjtő egyik nagy tervéről, a Nemzeti Dalok Gyűjteményének létrehozásáról számol be a Jankovich-féle kéziratos énekeskönyvek folklorisztikai vizsgálatáról írott tanulmányában, amelyhez függelékként a magyar világi verseket tartalmazó énekeskönyvek és az egyéb, néprajzi szempontból fontos kéziratok jegyzéke csatlakozik. Jól folytatja ezt Korompay Bertalan közleménye: „Betűrendes mutatók és kiegészítések Jankovich Miklós énekgyűjteményeihez". A következő három tanulmányban a tudományszervező és mecénás Jankovich a központi alak. Ifj. Jankovich Miklós a nagy névrokon folyóiratterveit és folyóirat-mecénáskodói tevékenységét ismerteti (főleg a Tudományos Gyűjteményről szólva, ahol az 1830-as évekig befolyása volt Jankovichnak) és beszámol arról a tervéről, amely a szenvedélyes gyűjtőt a magyar bibliográfia-történet egyik kiemelkedő alakjává tette volna. Jankovich Miklós ugyanis elkészítette a Közönséges Magyar Könyvtár című könyvészetét 1533–1833 időhatárral. Toldy Ferenc ugyan – átdolgozási javaslatokkal élvén – megakadályozta a kiadását, ez azonban nem gátolta meg abban, hogy bőven

hasznosítsa azt munkásságában. A most újonnan előkerült munkát sem Szabó Károly, sem Petrik Géza nem ismerte. Belitska-Scholtz Hedvig azt a széles körű, s tettekkel büszkélkedhető tevékenységet idézi emlékezetünkbe, amelyet Jankovich a színházi mozgalom támogatásában fejtett ki (alapítványok, Pesti Nemzeti Színház tervezete, részvénytársaság alapítása, aktív gyakorlati munka). Vásáry István a magyar őstörténet iránt érdeklődő, a magyar szónemzésről értekező, Nagylaki Jakcsics Gergely és Ógyallai Besse János utazását támogató, jelentését kiadó, az őstörténeti kérdésekről levelező Jankovichcsal ismertet meg bennünket. E három tanulmányt egészíti ki az építkező Jankovich Miklósról szóló adatgazdag rövid közlemény, Bibó István írása. A tanulmányok sorában V. Windisch Éva az immár számos oldaláról megismert magyar arisztokrata személyi levéltárát mutatja be, annak részletes inventáriumát is közölve.

A gazdag dokumentumanyagra épülő tanulmányok Jankovich Miklós sokoldalú tevékenységén keresztül a XIX. század első felének művelődéstörténeti képét is megrajzolják, élettel töltve meg a bevezető tanulmány nyújtotta vázlatot.

A kötetet bő, német nyelvű összefoglalók, mutatók és gazdag képanyag zárja.

Monok István

Janus Pannonius: Epigrammata – The Epigrams.
Edidit et in Anglicum vertit – Edited and translated by Anthony A. Barrett. Corvina, Budapest, 1985. 252 l.

Janus Pannonius végre megszólal angolul is Anthony A. Barrett Vancouver-i klasszika-filológus professzor jóvoltából. Előszavának azt a kijelentését ugyan, hogy először jelenik meg Janus valamelyik általánosan ismert nyelven, némileg korrigálnunk kell, hiszen éppen a jelen kötetet is útra bocsátó Corvina Kiadó adott ki 1973-ban egy francia Janus-antológiát (Janus Pannonius: *Carmina selectiora – Poèmes choisis*, éd. Tibor Kardos), terjedelmét és igényességét tekintve azonban vitathatatlanul Barrett munkája viszi el a pálmát.

A filológus-fordító az epigrammákat tekinti a költő életműve legfontosabb részének, kiadását ezért ezekre korlátozza. Elvben az összes epigramma latin szövegét és angol interpretációját szándékozik közölni, de minthogy könyvét elsősorban egyetemi hallgatóknak és a magyar kultúra iránt érdeklődő művelt olvasóknak szánja s ezért nem kíván szerzőségi, hitelességi kérdésekbe bonyolódni, az epigrammák legteljesebb kéziratként számon tartott Codex Vindobonensis-ben szereplő csaknem négyszáz verset adja ki, mellőzve a másutt, szórványosan előforduló darabokat. Annál is inkább, mert a szóban forgó kéziratot a Váradi Péter-féle, még Mátyás megbízásából összeállított, de sajnos elveszett kódex másolatának tartja. Szövegkiadása alapjául a bécsi kódex nyomán haladó Teleki-kiadást veszi, de felismerve ennek, illetve az alapul vett kéziratnak a hibáit, számos emendációt hajt végre. Ezek megokolását nem a jelen könyvben, hanem egy külön cikkben közölte (Florilegium 4. 1982. 228–245).

Mivel a kétnyelvű epigramma-kiadással jórészt didaktikai és népszerűsítő célokat óhajt szolgálni, az epigrammákat nem a bécsi kézirat (illetve a Teleki-kiadás) sorrendjében közli, hanem versformák szerint csoportosítja. Bár ily módon egy az eddigi kiadásokénál is esetlegesebb, a tartalmi és időbeli összetartozást teljesen mellőző

sorrendet kapunk, e formai elveken alapuló sorrend új színt jelent a Janus-kiadások történetében. A latin szövegek megértetése lévén a célja, a tudós fordító hangsúlyozza, hogy nem kreatív műfordítást, hanem pontos interpretációt kíván nyújtani, s ettől, a jámbor olvasó sokkírozásának elkerülése érdekében csak a Janus verseiben olvasható obszcén szavak esetében tér el, szalonképes, de a kontextusban félreérthetetlen szavakat használva.

A könyv elé Bak János, Barrett Janus-kutatásának egyik ösztönzője írt egy Janusról és munkássága történeti hátteréről tájékoztató gondos, elsősorban Huszti és Birnbaum monográfiáira támaszkodó tanulmányt, megkönnyítve az olvasónak a Janus-életmű megértését. (Megjegyezzük, hogy az egyébként mintaszerű összefoglalás a 41. lapon Beatrix királynét tévesen Alfonso, nem pedig I. Ferrante nápolyi király lányaként említi.) A könyv végén Barrettnek az egyes versekhez fűződő történeti, mitológiai stb. magyarázó jegyzetei állnak, valamint egy konkordancia az epigrammák Teleki-kiadásbeli sorrendjével.

Klaniczay Tibor

Jékely Zoltán összegyűjtött versei.
Összegyűjtötte, sajtó alá rendezte és az utószót írta: Győri János. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1985. 726 l.

Két évves *Az utolsó szál liliomhoz* című kötet megjelenése után – mely a fél évszázados költői termést rendezte, még Jékely Zoltán közreműködésével és jóváhagyásával sajtó alá – verseinek újabb, immár teljességre törekvő kiadását tarthatjuk kezünkben. A kutató, az olvasó és főként az életmű szempontjából rendkívül szerencsés, hogy mindkét munka Győri János nevéhez fűződik. Költemények, amelyeket annak idején a költő önmagával szemben alkalmazott szigora, illetve igényessége kihagyott a kötetből, és egyéb kéziratban maradt versek most rendre bekerültek a kötetbe, ugyanakkor a már korábban kialakult és Jékely Zoltán által kedvelt és szorgalmazott rendezőelv szerint – időrendben, mivel „költészetét életrajzi szerkezetű és folyamatos énregénynek nevezte". Nem mindig volt könnyű dolga a kötet lelkiismeretes, avatott összeállítójának, ugyanis minden korábbi kötetbe kerültek be addig kiadatlan versek, előkerültek tévesen datált vagy egyáltalán nem keltezett művek. Az utószóból kiderül, hogy ezúttal szándékosan csak négy költemény maradt ki, két magyar nemzetiségi fájdalomnak hangot adó, valamint az *Egy honatya költőre* című és az *A kor dicsérete* címűnek egy része.

V. K.

Juhász Mária: A realizmus változatai.
Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1985. 237 l.

A szerző egy ideig középiskolai tanár volt, majd a hatvanas években a Kortárs című folyóirat belső munkatársaként aktív kritikusi tevékenységet folytatott. Nem

a rövid, ismertető típusú kritikákat kedvelte, hanem a nagyobb lélegzetű, az irodalomtörténetírás tapasztalatait is felhasználó elemzéseket. A kötet ezekből ad közre kilenc írását, ebből három filmekkel foglalkozik: Andrzej Wajda, Ingmar Bergman és Bo Widerberg egy-egy alkotását veszi aprólékosan szemügyre, etikai és művészi szempontokra egyaránt érzékenyen. Két hosszabb tanulmány az orosz és szovjet irodalom tárgyköréből való: a 19. századi orosz irodalom magyarországi jelenlétének kérdéseit tekinti át, illetve Blok és Ady forradalom-képét mutatja be vallomásaik és tanulmányaik tükrében. A legterjedelmesebb írások négy magyar szerző munkásságát elemzik egy vagy több művük alapján: Németh László, Illyés Gyula, Lengyel József, Sánta Ferenc világképét, motívumrendszerét, etikai elkötelezettségét, intellektuális alkatát mutatja be és a kortárs irodalomban betöltött szerepüket, jelentőségüket erősíti meg, a róluk megjelent kiterjedt szakirodalom eredményeit részben felhasználva, részben azokat új összefüggésekkel, új nézőpontokkal gazdagítva.

R. T. O.

Kabdebó Lóránt: Szabó Lőrinc.
Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1985. 295 l. (Nagy magyar írók)

Kabdebó Lóránt évtizedeket szentelt a XX. századi magyar líra egyik kiemelkedő, ellentmondásos egyéniségű lírikusának, három terjedelmes monográfiában dolgozta fel pályájának minden lényeges fordulatát, életművének szinte minden jelentős alkotását. Kiadta a költő naplóit, leveleit, cikkeit, hévízi versfüzetét, pályakezdésének dokumentumait; a Szabó Lőrinc-filológia legavatottabb ismerőjeként számos tanulmányban egészítette ki és formálta a költőről az irodalmi köztudatban élő képet. Ebben a kis könyvben összefoglalja a költőről alkotott nézeteit, kutatási eredményeit, a legújabb irodalomtörténeti eredmények felhasználásával teljesebbé teszi eddigi munkáinak megállapításait. Összefüggő, egységes képet rajzol Szabó Lőrinc költői pályájáról és az ezzel szorosan összefonódó személyes életútjáról. Helyenként pontosítja az életrajzi adatokat, néhány műelemzésnél máshová helyezi a hangsúlyt, mint eddigi írásaiban, de alapvetően az elvégzett kutatások összegzésének tekinthető ez a pályakép. A szerző nem titkolt szándéka, hogy a szélesebb olvasóközönség számára kívánta közel hozni a költői teljesítményt, a század történelmi viharaiban élő személyiség erényeit és hibáit. Jól követhető stílusban, jó arányban közli hol az életrajz fontos eseményeit, hol az egyes versek, kötetek legfőbb jellemzőit, az epikus vers, politikus vers, létversek szerepét Szabó Lőrinc költészetében. Kiemelten méltatja a *Tücsökzene* című versfüzért és *A huszonhatodik év* szonettjeit, a műfordító költő kivételes érdemeit. Idézetei, az irodalomtörténeti értékelések felidézése, valamint a találó képanyag és a függelék jól egészítik ki a kötet tartalmát, elemzéseit, s teszik élvezetes és hasznos olvasmánnyá a pályaképet.

R. T. O.

Kacsir Mária: A varázslat elemzése.
Színikritikai napló. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1985. 287 l.

Kacsir Mária a bukaresti Előre, majd A Hét szerkesztőségi tagjaként az újságírás mindenesei közül vált színikritikussá. Jelen kötetébe az 1958 és 1984 között keletkezett írásait mentette át a rotációs papírról. Napilapkritikái olyan korszak tanúvallomásai, amelyben a romániai magyar színházaknak önmagukon túlmutató jelentőségük volt. Beszámolói révén a szatmári, a sepsiszentgyörgyi, a marosvásárhelyi és a kolozsvári teátrumok ihletett pillanatainak – egy-egy Harag György- vagy Tompa Gábor-rendezésnek, egy-egy Csíki András-alakításnak – éppúgy kései tanúi lehetünk, mint a legfontosabb világirodalmi alkotások betörésének az erdélyi színpadokra. Tanulságosak a *Bánk bán*nal való küzdelem pillanatait vagy a Vígszínház vendégjátékát – Déry-, Örkény-, Csurka-darabokkal – megörökítő sorok.

Nemcsak kritikákat, fesztivál-beszámolókat találunk a kötetben, hanem izgalmas naplójegyzeteket is, mint például azokat, amelyek Harag György bukaresti rendezése folyamán készültek, amikor a szerző megfigyelhette a rendező alkotói módszerét, hogyan alakult keze alatt az előadás, s hogyan vélekedtek minderről a román színészek.

A kötetet Örkény István *Tótékjának* temesvári és iaşi előadását összevető kritikák zárják.

J. J.

Kacsó Sándor: Virág alatt, iszap fölött – Fogy a virág, gyűl az iszap – Nehéz szagú iszap fölött.
Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1985. 618, 732, 679 l.

Kacsó Sándor (1901–1984) élettörténete az erdélyi magyar kisebbség szellemi és politikai életrajza is, fél évszázadra terjedő emlékirata a korszak elsőrendű társadalom- és irodalomtörténeti forrása, újabb memoárirodalmunk legértékesebb darabja. E hatalmas mű 3 vaskos kötet, melynek kézirata 1968 és 1983 között született, összesen hat könyvben beszéli el a történelmet a szerző személyes életútját követve, melyet mindvégig a radikalizmus, a kisebbségi érdekek csorbítatlan képviselete és a humanizmus jellemzett a szépíró, a szerkesztő, újságíró és politikai vezető működésének valamennyi területén. A *Virág alatt...* 1901 októberéig terjed. Kacsó születésétől a Brassói Lapok átszervezéséig, amikor mint munkatárs, Kacsó megtelepedett a városban; érzékletesen és pontosan, legjobb szépírói erényeit megmutatva eleveníti meg a mikházi szülőház, a gyermekkor, a falu és a rokonság világát, a marosvásárhelyi katolikus főgimnázium életét, ahol 1920-ban érettségizett. Ekkor még mérnöknek készült, továbbtanulását azonban egész nemzedékéhez hasonlóan az impériumváltozás következményei akadályozták, generációjának többsége külföldre kényszerült. Beszámol a magyar egyházak iskolapolitikai kezdeményezéseiről és a mozgalmas kolozsvári diákéletről, melynek sűrűjébe 1920 őszén került, az elsők közt szánva rá magát a román egyetemre való beiratkozásra. Ekkori éveinek egyik fontos emléke és a kisebbség szellemi életének is emlékezetes dátuma a Tizenegyek antológiájának megszerveződése

(1923), a nemzedék eszmei tájékozódásának kezdete; Kacsó ugyanez év őszén lett a Keleti Újság munkatársa is, pontosan követve és rögzítve a kisebbségi politika kísérleteit. Beszámol Codreanu kolozsvári látogatásáról és a húszas évek derekán mindennapos antiszemita és magyarellenes megmozdulásokról, az egyetemi légkörről, mely a bukaresti politikai élet szoros függvényeként mind jobban megromlott. Ugyane kötetben eleveníti meg Kacsó a Helikon születésének körülményeit, személyes részvételének emlékeit, Benedek Elek távolmaradásának történetét s végül párizsi utazását, melyre a Kemény-féle alapítvány 30 000 lejes irodalmi díjával indult. A kötet első novelláskönyvének (*Utoljára még megkapaszkodunk*, 1927) és regényének (*Vakvágányon*, 1930) keletkezéstörténetét is tartalmazza, mely a korszak irodalmi életének, az Erdélyi Szépmíves Céh működésének jellemző rajzát is magában foglalja; az emlékiratnak ezek a szálai természetesen a másik két kötetet is átszövik. A *Fogy a virág*... az átalakulóban lévő Brassói Lapok szerkesztőségének, Brassó magyar szellemi életének bemutatásával kezdődik; a lap, melynek ekkortól munkatársa, 1940-ben történt betiltásáig pedig főszerkesztője volt, Kacsó működésének legfontosabb területeként maradt fönn az irodalom- és sajtótörténetben: a mintegy 30.000-es példányszámban megjelenő igényes és hatékony napilapban Kacsónak közel félezer cikke és riportja jelent meg, melyek tájékozódást segítő, józan és bátor hangú írások voltak, különösen a nagy erkölcsi tisztaságról tanúskodó, semmiféle tekintélyt és érdeket nem tisztelő vezércikkek sora. Szerepet vállalt a nagyhatású *Vallani és vállalni*-vitában (1929), és a Vásárhelyi Találkozó eszmei előkészítésében is. Fölidézve a magyar bankpolitika csíki és gyergyói manőverei ellen vívott küzdelmeit, feleleveníti a hivatalos magyar politika támadásait is, és részletesen idézi a Tizenegyek évfordulója kapcsán a kortársakat is, hiteles jellemzését adva Balázs Ferencnek, Nyírő Józsefnek, Tamásinak, Szabó Dezsőnek és fiatalabb erdélyi kortársainak. Elbeszéli a *Vakvágányon* megjelenésének kálváriáját, miközben kitekint az Erdélyi Fiatalok (1930) megszerveződésének előzményeire, fogadtatásukra és erjesztő, új mentalitást formáló hatásukra is. Külön adatgazdag fejezetekben jeleníti meg a brassói ÁGISZ szövetkezet, a székely földművesség gazdasági megsegítésére létrehozott szervezetnek, és az általa indított tudománynépszerűsítő Hasznos Könyvtár (1933) füzeteinek történetét; ez a szervezői és kiadói munka a magyar sajtótörténetben teljesen ismeretlen. Az emlékirat második kötete 1937 őszének felgyorsult eseményeivel, a Találkozó előkészületeivel ér véget a 30-as évek ifjúsági mozgalmainak és konfliktusainak számbavétele után. A *Nehéz szagú iszap fölött* az első két könyv romániai kiadásai után most lát először napvilágot, a Vásárhelyi Találkozó eseményeinek részletes számbavételétől 1945 közepéig, Kacsó szabadulásáig követve az életrajzot; s talán az eddigieknél is fontosabb háború utáni időszak (Magyar Népi Szövetség, az 50-es és 60-as aktív évek) megírására Kacsó Sándornak már nem jutott ideje. A Találkozót illetően nemcsak kronológiát és értékelést ad, hanem közli Nagy Imre, Nagy István és mások leveleit; a korszak folyamataira nézve főként Jancsó Béla levelezésének közlése forrásértékű. Alapos fejezetek jellemzik az 1938-ban bevezetett királyi diktatúra időszakát s benne a Bánffy Miklós, Bethlen György, Szász Pál és Gyárfás Elemér vezette Romániai Magyar Népközösség működését, az EMGE (Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület) munkáját. (A második bécsi döntést követően Kacsó Sándor Nagyenyedre költözött, ahol az EMGE megbízásából az Erdélyi Gazdát szerkesztette irodalmi tevékenysége mellett.) Feltárja az

1940–44 közti korszakot, mikor Szász, Kacsó és Márton Áron hősi helytállását követően sokadmagával a Tîrgu-Jiu-i internálótáborba zárták, ahonnan csak esztendő múltán szabadult. E műve dokumentumanyagában lényegesen gazdagabb az előző kettőnél, hiszen Kacsó a Brassói Lapok cikkeit és más iratanyagokat, a kutatás újabb eredményeit kevéssé poetizáltan, magyarországi kiadásra számítva használhatta fel. Emlékirata a korszak megértésének pótolhatatlan forrása, az önvizsgálat és a számvetés példás etikai teljesítménye.

Csapody Miklós

Karácsony Sándor: A magyar észjárás.
Sajtó alá rendezte, utószóval és jegyzetekkel ellátta: Lendvai L. Ferenc. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1985. 561 l. (Magyar Hírmondó)

1939-ben jelent meg a mű első kiadása, teljes címe: *A magyar észjárás és közoktatásügyünk reformja* volt, s azonnal nagy visszhangot váltott ki a szakemberek – pedagógusok, filozófusok, pszichológusok – és a művelt olvasók körében egyaránt. Megjelenése idején nem csupán a közoktatás reformjának megalapozásaként, jól végiggondolt rendszereként olvashatták, hanem a kor téveszméi ellen, a fajelmélet tévedései ellen fellépő felelős hozzászólásként is. A magyar gondolkodás történetében fontos kordokumentum ez a sokáig nem méltatott, sőt, súlyos vádakkal illetett mű, amelyet most Lendvai L. Ferenc rendezett sajtó alá, látott el alapos jegyzetekkel és eligazító utószóval. Meggyőzően elemzi Karácsony Sándor tanulmánygyűjteményének érdemeit, gyakorló pedagógusi munkásságából eredő és sokoldalúan alátámasztott felismerését: a magyar társadalomban és a magyar kultúrában mutatkozó hasadás megszüntetésének szükségességét. Karácsony keserűen állapította meg, hogy a magyar nép társadalmi-műveltségbeli állapotainak megfelelő, egyben fölemelkedését is szolgáló iskolarendszer utoljára a reformáció eredményeképpen jött létre. Bírálta a korabeli iskolarendszert, feudálisnak, bürokratikusnak és konzervatívnak tartva azt, az új iskolarendszert és pedagógiát társaslélektani alapon képzelte és dolgozta ki. Szoros kapcsolatot tételezett föl egy népközösség életmódja, gondolkodása, nyelve és művészete között, és ez a máig korszerű gondolat szabta meg tanulmányainak irányát, tartalmát. Lendvai L. Ferenc aprólékosan kimutatja Karácsony Sándor gondolatainak, elméletének pozitívumait és ma már elfogadhatatlan elemeit, kijelöli helyét a magyar reformgondolkodók sorában, amivel egyben az elmúlt évtizedek egyik adósságát is törleszti.

R. T. O.

Käfer István: A szlovák és a cseh irodalom magyar bibliográfiája a kezdetektől 1970-ig. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985. 749 l.

Igen jelentős vállalkozás ez a bibliográfia, alapvető forrásmunka a cseh–magyar és szlovák–magyar irodalmi kapcsolatok kutatói számára, de föltehetően nélkülözhetetlen segédkönyve lesz a művelődéstörténészeknek is. Mintegy 20 ezer tétel szerepel a vaskos kötetben. Hosszú évek munkája eredményeképpen kerülhetett sajtó alá Käfer István bibliográfiája. A szerző hétszáz önálló könyvet, hatszáz periodikumot dolgozott föl, ezeknek pontos jegyzéke a bibliográfia bevezetője.

A szlovák és a cseh részben egyaránt találunk tematikus tárgyrendi, illetőleg az egyes szerzőket bemutató fejezetet. A tematikus fejezet belső felosztása a következő: A szlovák (illetve: cseh) irodalom általában (ezen belül: Kézikönyvek, tanulmánykötetek; Tanulmányok, cikkek, recenziók; Antológiák, Biográfiai és bibliográfiai adatok), Népköltészet, históriás énekek, népmesék és mondák (Monográfiák; A népköltészet általában, Irodalom, Fordítások, szövegközlések; Népmesék, mondák; Nyelvjáráskutatás), A szlovák irodalom egyes korszakai (Régi szlovák irodalom, a felvilágosodástól 1849-ig; 1850–1918 között; 1919–1944 között; a szlovák, illetve cseh irodalom 1945-től 1970-ig), Egyéb irodalmi, kulturális kérdések. Külön rész foglalkozik az 1919 utáni magyarországi szlovák nemzeti kisebbség irodalmával. A bibliográfia harmadik nagy fejezete a Kapcsolatok, komparatisztika címet kapta. Ebben a fejezetben tárgyalja a szerző a magyar–szlovák, illetőleg magyar–cseh kapcsolatokon kívül a magyar–csehszlovák kapcsolatokat, továbbá a cseh–szlovák kapcsolatokkal foglalkozó irodalmat, valamint a kelet-európai kapcsolatok, a nemzetiségi kérdés, a komparatisztika kérdéseinek irodalmát. A kötetet mutató egészíti ki.

K. Gy. Cs.

Kecskés András: Versek tükre.
Az iskolai versértelmezés lehetőségei. Megyei Pedagógiai Intézet, Veszprém, 1985. 258 l. (Megyei pedagógiai körkép kiskönyvtára)

A Megyei Pedagógiai Intézet és a Magyar Pedagógiai Társaság Veszprém megyei Tagozata átgondolt, jól szerkesztett sorozatának 26. köteteként jelent meg a verstan egyik kiváló szakértőjének 1972 és 1983 között keletkezett cikk- és tanulmánygyűjteménye. Az elméleti írásokat tartalmazó Mire jó az irodalom? című ciklust huszonöt részletes, hagyományos és új módszereket a legoptimálisabban vegyítő verselemzés követi, ebben Csokonai-verstől Nagy László-versig a magyar költészet jeles és az iskolai oktatásban szereplő alkotásait hozza közel olvasóihoz a szakember és a gyakorlati pedagógus. Hiánypótló munka ez, hiszen tanárok, diákok és a versszeretők egyaránt keveslik az ilyen jellegű, korszerű és közérthető elemzéseket. Igen jól használható és tanulságos A költészet világa címet viselő ciklus is, ez ismeretterjesztő céllal készült verselemzések gyűjteménye, tizenhárom kitűnő költemény versszervező elemeit, művészi értékeit tudatosítja bennük Kecskés András. A gyakorlati használhatóságot szolgálja a legtöbb elemzett vers teljes szövegének függelékbeli közlése, s az elemzett versek

betűrendes felsorolása. A versértő közönség nevelésére és a szakszerű verselemzések iránti igény növelésére egyaránt alkalmas kiadvány egyetlen hiányossága, hogy országos könyvesbolti vagy könyvtári hálózatban lehetetlen hozzájutni, egyelőre csupán a Veszprém megyeiek okulását szolgálja.

R. T. O.

Kelt Balázsfalván... A román–magyar levelezés múltjából 1746–1916.
Ştefan Pascu akadémikus előszavával közreadja Ioan Chindriş és Kovács Ferenc. A bevezetést írta: Kovács Ferenc. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1985. 334 l.

„Mintegy 900 éve a románok történetét nem lehet megírni a magyarok történelme nélkül." George Barit, akinek magyar levelezését a szerzőpáros korábban már közreadta, egyik történeti munkájában írta le e sorokat. A *Kelt Balázsfalván...* 170 esztendőt átfogó 148 levele ennek a hitelesen megírandó igaz román történelemnek az alapozásához is hozzájárul, jelezve csak a román nemzeti életben oly fontos politikai és művelődési szerepet betöltött Balázsfalva kapcsolatteremtő és -fenntartó jelentőségét, azokat a tudományos és politikai kontaktusokat, melynek hordozói az itteni vallási és kulturális intézményekben írott és ide érkezett levelek voltak. Ezek anyaga azért is együtt olvasandó Barit levelezésével, mert jelenleg a magyar–román kapcsolattörténet ilyen, közreadott dokumentumainak ez a két legfontosabb fejezete. A kötet ezért sem Balázsfalva históriája, hanem eszme- és nagy részben irodalomtörténet is. A magyar és latin nyelvű anyagot a politikai előszót követően Kovács Ferenc félszáz lapos, alapos művelődéstörténeti bevezetője előzi meg, mely még a levélanyagot követő, szakszerű és jól használható jegyzetapparátus előtt eligazít, néhány ponton a mai tudomány kutatási eredményeit is összekötve a levelek némely megállapításaival. A több mint 100 lapnyi függelék rövidítésjegyzéket, a levéljegyzetekben lelőhelyi megjelelölést, szövegmagyarázatot és számos más eligazítást foglal magában, terjedelmes névmutatóval és a leveleskönyv tartalomjegyzékével (a levelek írói, címzettek), időrend szerint.

A szövegek textológiailag kitűnő közzététele és válogatásuk egyaránt nélkülözött forráskiadványhoz segíti a kutatást, dicsérve a közreadók tudását és szándékait.

Csapody Miklós

Kenyeres Ágnes: Egy könyvtár hétköznapjai.
Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1985. 251 l.

A szerző – jeles irodalomtörténész és lexikonszerkesztő – másfél évtizedig volt az Egyetemi Könyvtár kézirattárának munkatársa. A könyvtárat 1561-ben alapította Oláh Miklós esztergomi érsek, a szerző ettől az időtől a jelenig kalauzolja végig az olvasót a nagymúltú gyűjtemény sorsán, mindennapjain. A bensőséges, személyes hang nagy tudományos biztonsággal, óriási anyagismerettel párosul, s mindvégig érdekesen

és izgalmasan bontakoznak ki a könyvtár életének részletei, egyes kéziratok, könyvek odakerülésének mozgalmas fordulatai, a korvinák hazakerülése Törökországból, a könyvtárat látogató tudós mesterek portréi. A kézirattárba került hagyatékok ritkaságait, a kutatás nélkülözhetetlen forrásait is bemutatja. Nagy fejezetet szentel a szerző *Kazinczy Gábor* hagyatékának. Ennek feldolgozásáról, a munkafolyamatokról olyan szakszerűen és egyben élvezetesen számol be, hogy az olvasó megismerheti belőle a könyvtárosi munka e különleges ágát. A könyv több fejezetében esik szó *Szinnyei József* nevezetes és adatgazdag naplójáról, amelyben 1872-től, az Egyetemi Könyvtárba kerülésétől a könyvtárra vonatkozó fontos tudnivalókat, eseményeket, művelődéstörténeti érdekességeket, személyes élményeket is feljegyezte. Szinnyei megörökítette a jelenleg is használt épület építkezésének és átadásának folyamatát, felidézte *Toldy Ferenc* könyvtárigazgatói működését, s a naplóbeli számos jelentős feljegyzést Kenyeres Ágnes kitűnően építi bele a saját kutatásait is tartalmazó színes könyvtártörténetébe. A tények hiteles, szakszerű sorolásába időnként anekdotákat, kuriózumokat is beleszőtt, s a kötetet igen jó, a könyvtár nevezetességeit, híres vezetőit ábrázoló képanyaggal tette színesebbé.

R. Takács Olga

Keresztury Dezső: A magyar önismeret útja.
Sajtó alá rendezte, bevezette és jegyzetekkel ellátta: Szigethy Gábor. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1985. 57 l. (Gondolkodó magyarok)

A sorozatban közreadott esszé első ízben majd fél évszázada jelent meg a *Szekfü Gyula* által szerkesztett, azidőtt igen nagy hatású *Mi a magyar?* című tanulmánygyűjteményben. S bár e munka – némiképpen kibővítve, a cenzurális szempontokat mellőző megformálásban – másodjára is napvilágot látott 1946-ban a szerző *Helyünk a világban* című kötetében, mégis az első változat, a külső (és belső) cenzúra által kinyomtathatóra csiszolt szöveg élt és hatott a kor szellemi életében. Olyannyira, hogy tulajdonképpen nyitánya, kiindulópontja volt a Magyar Csillag hasábjain 1943–44-ben zajló – Illyés Gyula kifejezésével – *Hírünk a világban* cím alatt összefoglalt vitának. „A nemzet az önismeret által emelkedik ki a pusztán csak tenyésző lét formájából; ebben a síkban szemléli önmagát, múltja emlékezetét, jelene adottságait s jövője álmait" – fogalmazza meg az alaptételt Keresztury Dezső 1939-ben.

Az esszé, a cím és az iménti idézet által sugallt témakörhöz híven, nemzeti önismeretünk mibenlétét, annak korszakonként változó tartalmait s főként eszmei, erkölcsi, szociális és politikai vonzatait vizsgálja egy évezred históriai változásainak tükrében. A tárgy lényegéből következik, hogy Keresztury elemzése különösen 19–20. századi nemzeti énképünk, önismeretünk boncolásánál mélyül el s válik megfogalmazásaiban is tisztábbá, pontosabbá. S itt jut el – főként nemzeti történelmünk nagyjai magyarság-eszményének, a nem lebecsülendő hatású konzervatív nemzeteszme s nem utolsósorban a kívülről érkező oktrojáció, a külországi magyarság-képek ütköztetésével, elemző egybevetésével – olyan következtetésekhez, amelyek jelenkori nemzetfölfogásunk, önismeretünk szerves részeit alkotják, alkothatják.

Az esszé ilyenfajta, a jelenhez igazított értelmezését segíti elő a sorozatszerkesztő Szigethy Gábor érzékeny, napjaink adottságait s az önismeret kívánalmait okosan egyeztetve mérlegelő előszava. A kötetet filológiai és könyvészeti apparátus egészíti ki.

Endrődi Szabó Ernő

Kiss Tamás. Bibliográfia.
Összeállította Julow Judit. KLTE Könyvtára, Debrecen, 1985. 48 l. (Tiszántúli személyi bibliográfiák 2.)

A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára újabb bibliográfiai kötetet jelentetett meg, és ezúttal hosszas szünet után a személyi bibliográfiák sorozatból. Julow Judit bibliográfiáját Görömbei András Kiss Tamást méltató meleg hangú bevezető sorai nyitják meg. Az önálló művek és a róluk szóló ismertetések fejezetet a folyóiratban, hírlapokban, antológiákban megjelent versek, majd a regény- és elbeszélésrészletek, Kiss Tamás tanulmányai, esszéi és egyéb publicisztikai írásai, kritikái és műfordításai követik. Külön fejezetben találhatók azok a kiadványok, amelyekben szerkesztőként és társszerzőként – mint a dalok és betétversek szövegírója – működött közre. A vele készített interjúk, a neki szóló köszöntések, méltatások és dedikációk után a nyomtatásban megjelent fényképek zárják a bibliográfiai részt, amelyhez névmutató kapcsolódik.

V. K.

Kiss Tamás: A főnix szárnya alatt.
Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1985. 248 l.

Kiss Tamás, a Nyugat harmadik nemzedékéhez tartozó költő, tizenhatodik könyvében esszéit, kritikáit, írótársairól szóló emlékeit gyűjtötte össze. Debrecenben töltötte egész életét, mégis az egész irodalommal állandóan szoros kapcsolatban volt, minden érdekelte, mindent figyelemmel kísért. Csokonai Vitéz Mihály, Németh László, Krúdy Gyula, Móricz műveiről szóló tanulmányai mellett fontos irodalomtörténeti dokumentumként olvashatjuk a debreceni Ady Társaságról szóló összefoglalását. Könyveim, barátaim cikluscím alatt foglalta össze Illyés Gyula, Weöres Sándor, Jékely Zoltán, Takáts Gyula, Károlyi Amy, Szabó Magda, Csorba Győző, Nemes György és Mocsár Gábor műveiről szóló személyes hangú elemzéseit, s rövidebb megemlékezéseit, születésnapi köszöntőit Évforduló címen közölte. Itt vallomást ír Csokonairól, idézi József Attilát; Gulyás Pál, Tóth Árpád, Oláh Gábor, Gaál Gábor portréjához rajzol egy-egy újabb vonást, elmeséli egy napját Tamási Áronnal, köszönti Darvas Józsefet, Pákozdy Ferencet, elbúcsúztatja a fiatalon meghalt debreceni költőnőt, Várkonyi Anikót, felhívja a figyelmet Kardos Pál irodalmi tanulmányaira, s végül közzéteszi Laczkó András vele készített interjúját. Finom rajzolatú pasztellképekre emlékeztető írásaiból a nagy elődök és a szeretett kortársak tisztelete, értékeik költőre való kieme-

lése, egy harmonikus lélek világszemlélete árad. Az élő irodalommal foglalkozók számára tanulságos és hasznos gyűjtemény, az irodalomkedvelő olvasók számára szép élmény *A főnix szárnya alatt.*

R. T. O.

Kistükör. Magyar irodalomtörténeti arcképek.
Szerkesztette, a bevezetőt és az életrajzokat írta: Pomogáts Béla. Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest, 1985. 158 l.

Az Anyanyelvi Konferencia védnöksége gondozásában készült könyvecske a magyar tanulmány- és esszéirodalomban megnyilvánuló irodalomtörténeti gondolkodást mutatja be, a magyar irodalom önmagáról alkotott képét rekonstruálja oly módon, hogy írók és esszéírók szövegeiből válogat, s ezen keresztül bontakozik ki a magyar irodalomtörténet folyamata. A hét évszázados magyar irodalomról portrésorozat keretében készült így egy sajátos kalauz, amelyet külföldi és magyarországi irodalomoktatásunk, kulturális közvetítő intézményeink igen jól használhatnak. A könyv szerkesztője jellegzetes szövegek kiválasztásán túl bevezető áttekintésekben vázolja fel a történeti folyamat nagyobb korszakainak jellegzetességeit, s röviden megadja a méltatott írók legfontosabb életrajzi adatait. Ő maga „olvasókönyv"-nek nevezi az elkészült munkát, amelynek írói és az általuk készült portrék iránt egyaránt érdeklődhetnek a magyar irodalomra kíváncsi olvasók. Ötvenöt klaszszikus alkotónk szerepel a kötetben, Janus Pannoniustól Szilágyi Domokosig terjed a sor, néhány alkotóról több írás részletét is olvashatjuk. A kötet ismeretterjesztő műként és szépirodalmi szöveggyűjteményként egyformán figyelemre érdemes olvasmány.

R. T. O.

Klaniczay Tibor: Pallas magyar ivadékai.
Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1985. 354 l.

A régi magyar irodalom történetének az utóbbi fél évszázadban legnagyobb hatású, legkoncepciózusabb tudósa és egyben tudományszervezője – vitathatatlanul – ennek a tanulmánygyűjteménynek a szerzője. Tudjuk, nincs olyan szakasza és kulcskérdése a reneszánsz és a barokk korszaknak, ahol és amelyben ne az ő – szakmailag elfogadott – alapvetései szerint folynának a kutatások. Vagy – pontosabban szólva – mind a reneszánszról, mind a manierizmusról, mind a barokkról olyan korszakkoncepciót alakított ki Klaniczay, amelyekről két-három évtizeddel létrejöttük után is elmondhatjuk, hogy megfelelő kereteinek és kielégítő értelmezési közegeinek bizonyultak a további kutatásoknak.

Talán tudományszervezői vállalásainak megsokasodása és tudománypolitikai tennivalóinak fölerősödése magyarázza, hogy csaknem egy évtizedet kellett várni újabb tanulmánygyűjteménye megjelenésére. Ám lehet, hogy az ok ennél mélyebb, a személyes szakma, a tudósi egzisztencia feladatkijelölő övezetébe tartozik. Bár ezt csak maga a szerző tudná eldönteni és megválaszolni (ha egyáltalán), azt mindenesetre a szaktárs olvasó is felmérheti, hogy egy új tematika, új érdeklődési irány kialakulásáról ad markánsan hírt ez a kötet. Ez pedig olyan eleme a magyar köztörténetnek és történeti szociológiának, a művelődés- és kultúratörténetnek, amelyet különösen mostohán kezelt az elmúlt ötödfél évtized. Ez az értelmiségtörténet. Klaniczay új kötetének első és hangsúlyosabb fele lényegében ezzel a kérdéskörrel foglalkozik. A kérdést már régebbi manierizmus-tanulmányaiban érintette.

Ha korunk szellemének kívánnánk hódolni, azaz minden históriai momentumot a napi politika szolgálatába próbálnánk állítani, nem volna nehéz a mai antiintellektuális idők szellemét, az újabb magyar politika értelmiségellenes manipulációit – legalább a középkorvégtől eredeztetni. Lényegében és metaforikusan szólva: Klaniczay arra keres választ, miként lehet az, hogy „a XVI. században hazánk a nyugati kereszténységhez tartozó Európa egyetlen egyetem nélküli országa"? S még ebben a tanulmányban meg is felel rá. A négy-öt korábbi egyetemalapítás egyike sem volt „hosszú távú, messze előre néző politikai bölcsesség" hozadéka, hanem személyes motivációk, ambíciók, intézményes magánakciók, rövid távú politikai érdekek következménye. Hazai egyetem nélkül pedig – ugye – nincs szakértelmiség, nincs tudomány, könyvkiadás, oktatás – nincs tudatos nemzetvezetés. Az értelmiség, ha kisarjad is valahogy, el fog menni, ha hazajön, félre kell tennie igazi céljait az alkalmazkodás érdekében, szakadás jön létre a külföldön magas szinten és az itthon csak a közvetlen érdekeknek megfelelően iskolázottak között stb. Végső fokon itt van annak a máig kiható rendellenességnek a gyökere, hogy „inkább a zsenik és a dilettánsok országa lettünk, mint a szolíd szakembereké". *(Egyetem és politika a magyar középkorban* és *Értelmiség egyetem nélküli országban.)*

Nem lehet nem szólni arról, hogy az ilyen – talán evidenciának tetsző – tanulság kimondásához Klaniczay Tibor szakterületén miféle irdatlan méretű és mélységű szakmunka szükséges: a kötetet záró csaknem három íves, sűrűn szedett jegyzetapparátus lehetővé teszi ide a betekintést. Zrínyinél egy „szűkebb" szakkérdés kifejtéséhez és egy glosszárium közléséhez 237 „lábjegyzetre" volt szükség... (Megjegyzésre érdemes, hogy Klaniczay első Zrínyi-monográfiája több mint harminc éve jelent meg, több mint húsz éve az alaposan átdolgozott és kibővített 2. kiadás, de azóta is talál folyamatosan értelmezni és korrigálni valót nagy barokk eposzköltőnk életművének ismeretében.)

A tanulmányokat továbbra is „kívülről" szemlélve hosszan értekezhetnénk „alkalmi" jellegükről. Természetesen minden műalkotás végső soron alkalom terméke, de azért nyilvánvalóan van különbség aközött, hogy egy mű belső szakmai fejlődés, ismeretek akkumulálódása során, esetleg ihletett felismerés révén jön létre, vagy ha egy külső esemény - olykor, s nemritkán protokolláris kívánalma teremti elő. Klaniczay új kötetének legtöbb darabja külső késztetésre íródott: résztanulmányok nemzetközi szakművek számára, utószó, előadások, könyvbírálat, ünnepi megnyitók. Egyetlen megjegyzést a látszat eloszlatása végett. Klaniczay tanulmányai

azt mutatják, hogy szerzőjük minden alkalmat fontosnak tart – tudományos alkalomnak. Nemcsak az érezhető ki – pusztán a tanulmányok szövegéből, alaposságából, lendületéből –, hogy ezek az alkalmi írások irányt is szabhattak, többletértelmet is adhattak az alkalomnak, hanem az is, hogy a szerzőnek lehetett némi szerepe magának az alkalomnak a létrehívásában – szervezőként. Aki pedig azon akadna fenn, hogy mennyi előadás, tanulmányszöveg elhangzásának, illetve megjelenésének színtere nemzetközi közeg, annak azt is érdemes figyelembe venni – minden „vonzatával" együtt –, hogy ez a szerző első olyan könyve, amelynek a címében a „magyar" jelző szerepel. A magyar mint európai kultúra, nemzet ... mint lehetőség.

Húsz tanulmány, értekezés, historiográfiai összegzés (stb.) található ebben a kötetben, s mivel mindegyikről itt szó nem eshet, emeljünk még ki hármat a könyv jellegének és a szerző tudományos szellemiségének illusztrálása végett.

Az akadémiai mozgalom és Magyarország a reneszánsz korában módszertani bravúrként említhető. Egy rendkívül élénken színezett európai körkép után veszi sorra az idevágó magyar adatokat. Valamennyi információ ismert volt már, de Klaniczay invenciózussága kellett ahhoz, hogy a szerény magyarhoni eseteket egységben lássuk, s a szerzőre jellemző fanyarsággal mi magunk is értelmezhessük helyünket Európában és távolságunkat Európától. A *Nicasius Ellebodius leuveni és római tanulmányai* azért figyelemreméltó, mert ennek a kiemelkedő humanistának felfedezése és a magyar későreneszánszba való beillesztése Klaniczay érdeme. Ez az újabb tanulmány a filológust, a régi kéziratok, az elsődleges források nagy kultúrájú vizsgálóját reprezentálja. S hogy a tanulmánykötet második felére is utalás történjék *(A reneszánsz és barokk kutatás műhelyéből)*, hivatkozzunk *A magyar reneszánszkutatás* című dolgozatra. Ez egy berlini előadás szövege, s arra bizonyíték, amiről fentebb már volt szó. Jelesül: ha valaki él egy alkalommal, abból nem feltétlenül következik prezentációjának alkalmiassága. Klaniczay itt rendkívül szakszerűen és visszafogottan leírja a magyar reneszánszkutatás elmúlt száz évét, oly módon azonban, hogy folyamatosan érzékeltetni akarja és tudja: a magyar kutatás azért része az európainak, mert a magyar múlt részese az egyetemes európai tradíciónak. S mivel mérlegelése szigorúan szakszerű, nemcsak német hallgatói, hanem magyar olvasói is elhihetik, különösebb „nemzeties mérgeződés" veszélye nélkül, hogy a reneszánsz kor Magyarországa nemcsak egyike Európa reneszánsz államainak, hanem olyan is, amely különös színeivel Európa számára is különös érték, számon tartandó tradíció.

Klaniczay Tibor tanulmányai nemcsak a szaktudományosságnak eseményei, hanem az újabb magyar értelmiségi eszmélkedésnek is fontos darabjai. Meg kellene találni a formát, a módot arra, hogy ezek az értékek áttörjenek a szakmai munkamegosztás falain, hogy tanulságai szélesebb köröket is elgondolkodtathassanak. A magyar társadalom – ha szabad így mondani – mentálhigiénés gondozásához ez feltétlenül hozzátartoznék.

Alexa Károly

Kolozsvári Grandpierre Emil: Összefüggések.
Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1985. 161 l.

A népszerű prózaírót egész életében foglalkoztatták a magyar társadalomban fellelhető anomáliák, lemaradások, furcsaságok, a nyitott, pezsgő szellemi életet gátló tényezők. Munkásságának meghatározó eleme volt e káros jelenségek bemutatása, a változásra érett típusok ábrázolása, a magas szinten folytatott, legjobb értelmű felvilágosító szellemi tevékenység. E kötete egy fiatalabb beszélgetőtárssal folytatott dialógusait rögzíti mindazokról a tárgykörökről, amelyek a leggyakrabban foglalkoztatták: miért jellemző Magyarországon a filozófiai műveltség hiánya, milyen a művelt ember eszménye: a használhatatlan gondolkodási sablonok leküzdése, a társasági élet újabban kialakuló formái, a szervezés nehézségei, a célravezető cselekvés keresésének igénye, a kultúra forrásai, az életstílus és a viselkedés összefüggései, a szakbarbár könyvek, tanulmányok hibái, azok kártékony hatása. Minden kérdéskörhöz a mindennapi életből vett frappáns példák segítik a meggyőzést, megértést, elfogadást, olykor egy-egy könyvről olvashatunk szinte szakkritikai terjedelmű és mélységű véleményt. Egyik vesszőparipája a magyar típusok negatívumainak bírálata, külön fejezetet szentel a szerző ennek a témának, s összegezi ellenvetéseit a jelenlegi oktatási rendszerrel szemben. A kötet tehát nem szakmunka, nem szépirodalmi mű, hanem nagyon eleven, pergő stílusú esszé napjaink közéleti-szellemi problémáiról, egy szuverén alkotó élettapasztalatainak rögzítése.

R. T. O.

Kontextus.
Madách-műhely 1985. Irodalom, irodalomkritika, publicisztika. Összeállította és szerkesztette: Tőzsér Árpád. Madách Könyv- és Lapkiadó n. v., Bratislava, 1985. 134 l.

A pozsonyi Madách kiadó Műhely-évkönyveinek új folyamában az első szám terjedelme ellenére mintapéldája a kisebb nemzetiségi – pontosabban kisebbségi – irodalom igényes önreflexiójának. A szűkös viszonyok között is igazolni képes egyik közreműködőjének, a nemzetközi tekintélyű Dionýz Ďurišinnak megállapítását: „...a nemzetiségi irodalom nem másodrendű irodalomtörténeti képződmény, nem függ más irodalomformációktól, nincs azoknak belsőleg alárendelve, hanem önálló történelmi jelenség sajátos funkcióval, programmal és történelmi létének jellegzetes formáival." Ez az évkönyv a korábbi füzetek tallózó-bemutató jellegével szakítva a szlovákiai magyar irodalmi öntudat, a gondolkodásmód és a teljesítmény megnyilvánulásának koordinátákat és összefüggéseket kereső fóruma, afféle nyílt tér kíván lenni. Tőzsér Árpád szerkesztői figyelme és igényessége tette, hogy a hármas összefüggésrendszerben való számvetés minőségi eredménnyel járt: Stanislav Šmatlák kiindulópontját adja a kötetnek a cseh, magyar, szlovák irodalmi összefüggések néhány vonásával, majd a Tőzsér Árpád, Mészáros László és Szeberényi Zoltán összefoglalása alapján készült *A szlovákiai magyar irodalom 1984-ben* című tanulmány veszi téte-

lesen is számba a termést. A Szép Szó „rovata" szépirodalmi szemelvénygyűjtemény, ahonnan Turczel Lajos *(Irodalomkritikánk 1918–1945 között)*, és Ďurišin idézett tanulmánya *(A nemzetiségi irodalom mint irodalomtörténeti egység)* emelendő ki. A továbbiakban a szlovákiai magyar irodalom néhány jelesének olvasói találkozóiról, a szlovák lapok reagálásáról ad közre az évkönyv ismertetést, ugyancsak kis terjedelmű kritikai rovattal zárva a válogatást.

Csapody Miklós

Kosztolányi Dezső: Blažená smutná pieseň. [*Boldog, szomorú dal.*]
Válogatta: Rákos Péter. A fordítás Václav Daněk munkája, Evžen Gál utószavával. Odeon, Praha, 1985. 202 l.

A Kosztolányi-évfordulóra megjelent könyvecske Rákos Péter válogatásában a költő 43 versét tartalmazza. Így a versek száma legutóbb a *Velká generace. Básnici Nyugatu* (A nagy nemzedék. A Nyugat költői; Odeon, Praha, 1982.; ismertetését lásd: Hungarológiai Értesítő, 1984. VI, 3–4, 183) antológiában tolmácsoltakhoz viszonyítva – illetve ezeket szaporítva – több mint a kétszeresére nőtt. A válogatás ez esetben is alapos. A Kosztolányi-köteteknek részesedéséből összeálló akkordban pedig *A szegény kisgyermek panaszai* (10 vers), *A bús férfi panaszai* (12 vers) és a *Számadás* (11 vers) hangja a legáthatóbb. A teljes felsorolás helyett csak egyes versek címét idézve a kötetre vonatkozólag, a következőket jegyezzük: Üllői-úti fák, Mint aki a sínek közé esett, Ének Virág Benedekről, Akarsz-e játszani?, Nem tudtam én nektek dalolni az újról, csak a régiről, Beírtak engem mindenféle Könyvbe, A nagyvárosban éltem, hol a börzék, Számadás 1–7, Életre-halálra, Esti Kornél éneke, Kétségbeesés, Száz sor a testi szenvedésről, Halotti beszéd, Hajnali részegség, Szeptemberi áhítat. Az „impresszió" variálásának bővebb szerepeltetése a két Panaszból nyilván a költő magyar irodalomtörténeti–líratörténeti pozíciójáról is tudósít. A *Meztelenül* kötet, amely sajátos helyet foglal el az életműben, két verssel képviselt (Szeretet, Egy rossz költő mily megindító).

Zeman László

Dezső Kosztolányi: Izabrane pesme.
Izabrao, preveo, uredio: Lazar Merković, pogovor: Beáta Thomka. Subotica, 1985, 102 l. (Életjel–Subotičke Novine)

A Kosztolányi-évforduló jeles alkalmat szolgáltatott, hogy Lazar Merković válogatásában, fordításában, szerkesztésében és Thomka Beáta értő utószavával önálló kötet jelenjen meg a szülővárosban, Szabadkán Kosztolányi poéziséből. Kosztolányi régóta ismerőse a szerbhorvát nyelven olvasó közönségnek. Mint a gondosan összeállított, bár nem teljes bibliográfiából megtudjuk, *Nérója* már 1931-ben megjelent Zágrábban, 1933-ban Ljubljanában az Adyt is fordító jeles szlovén poéta, Alojz Gradnik

tolmácsolta néhány versét, de fordítói között tartják számon Mladen Leskovacot, irodalmunk, egykor Szenteleky Kornéllal is levelező barátját. S amiről ez a bibliográfia nem tud: Miroslav Krleža már 1922-ben anyanyelvére ültette át Kosztolányinak 1912. május 23-ról írt tárcáját.

Ez a kötet méltón reprezentálja a Kosztolányi-lírát, mint ahogy Thomka Beáta utószava a teljes életműre vet egy pillantást. Világirodalmi párhuzamokkal igyekszik kijelölni költőnk helyét korai szimbolista korszakától (kulcsfontosságúnak érezve Kosztolányi Rilke-esszéjét) a kései líráig, ugyanakkor egységesnek is tételezve a költői életutat. Az utószó szerzője mindenekelőtt Barta János és Németh G. Béla kutatásaira támaszkodik, és szem előtt tartja, hogy értelmezései a kötetben közölt versekre is vonatkozzanak. Igen jó ötlet, hogy Kosztolányi életrajzi adatainak bő közlésekor az adott tárgyévben megjelent művekről írt ismertetéseket, kritikákat, vitacikkeket is adják.

Mindenképpen nyereségnek kell tekintenünk a kötetet, a szerb–magyar irodalmi kapcsolatok fontos, újabb állomásának.

Fried István

Kosztolányi Dezső: Napló. Igen becses kéziratok. (1933–1934).
Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Kelevéz Ágnes, Kovács Ida. A gyorsírásos részeket áttette Schelken Pálma. Múzsák Közművelődési Kiadó–Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 1985. 146 l. (Irodalmi Múzeum)

Kosztolányi különös sorsú naplója, vagy, pontosabb szóval, jegyzetfüzete annak köszönheti fennmaradását, hogy Kosztolányiné 1943-ban – lakásuk 1944-es szétbombázása előtt – Schelken Pálmára bízta abból a célból, hogy a gyorsírásszakértő megfejtse számára az olvashatatlan vagy értelmezhetetlen részeket.

E füzetecske megléte nemcsak azért óriási jelentőségű, mert rámutat arra a veszteségre, amit a többi kötet pusztulásával szenvedett Kosztolányi-képünk és az irodalomtörténet, hanem főként azért, mert a személyes használatra szánt sorok ritka módon vallanak az életmű rejtett összefüggéseiről. A cím ellenére ugyanis nem kronologikus életrajzi naplójegyzeteket olvashatunk, hanem olvasmányélmények megörökítésre érdemesített idézeteit, ötleteket, vázlatokat, gondolatcsírákat. Nyelvészeti-költészeti gondolatfoszlányok tömegét – melyekből művei jelentős része vagy részlete született. Kosztolányi egy-egy betűvel jelzi a műfajt is, hogy miben tervezi megvalósítani ötletét.

E feljegyzések sejtetni engedik azt az egyébként megfejthetetlen folyamatot is, amit művészi alkotásnak hívunk. Egy leendő kritikai kiadás nélkülözhetetlen alapját kell látnunk e munkában, kulcsot Kosztolányi Dezső művészi világához, gondolat- és motívumrendszere alakulásához.

J. J.

Kosztolányi Dezső: Válogatott versek és versfordítások.
A válogatás és a szöveggondozás Réz Pál munkája. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1985. 964 l. (Magyar Remekírók)

A kötet egyaránt tanulságosan tükrözi a válogatással kapcsolatos általános elveket és a sajátosan Kosztolányit illető dilemmákat. Minden válogatás megrostálása egy „egésznek", bizonyos szempontok szerint és bizonyos fokig. E közel ezeroldalas kötet első része (nem egészen a fele) a költő saját lírája, a többi: fordítás. Ami az első részt illeti, Réz Pál utószavából megtudjuk, hogy az 1935-ben, egy évvel a költő halála előtt megjelent *Összegyűjtött verseket* vette alapul, azaz valójában Kosztolányi saját válogatását. Más szóval: a kötetet a költő értékmérő kritériumai szentesítik, amelyekkel azonban „az utókor is egyetért". A három alapvető fontosságú ciklust, illetve kötetet, *A szegény kisgyermek panaszait*, *A bús férfi panaszait* és a *Számadást* teljes terjedelmükben közli, a *Négy fal közöttből* „mindössze" tizenkilenc verset, a többiből kevésbé szigorúan válogatott. A kötetbe felvett versek száma végeredményben az összegyűjtött, illetve összes verseknek hozzávetőlegesen háromnegyede; ez az arány (ha nem tévedünk nagyot), nem is annyira a lírai életmű „elit"-jének a képzetét sugallja, nem a jobb vagy legjobb versekből összesűrített kvintesszenciát, hanem egy gondosan, igényesen „megnyesett" s rendezett struktúrájú egészét.

Ami a versfordításokat illeti, itt bizonyos fokig még nehezebb volt a válogató feladata. Természetesen itt is a korábbi kötetekre támaszkodott, jóllehet (feltehetően valamely hiányzó árnyalatok vagy területek pótlása, illetve kiegészítése céljából) „merített a csak folyóiratokban, hírlapokban, naptárakban megjelent fordításokból és a kéziratos hagyatékból is", ami több a joggal elvárhatónál; ám nem voltak, mert nem lehettek egyértelmű kritériumai. Az olyan szempontok, mint a költő ízlése, a fordítás művészi színvonala, filológiai pontossága, az eredeti versek helye saját irodalmukban, a kordivat stb. többnyire szükségképpen divergálnak. Olvasója (kritikusa) válogatja, ki hiányolja Goethe *Naplóját*, a valaha oly kedvelt bár irodalmilag mérsékelt tekintélyű Géraldy-ciklust, sokallja (vagy netán kevesli?) a távol-keleti költészetet – be kell érnünk annak megállapításával, hogy a műfordító Kosztolányi életművéből is minden lényeges nézőpontra kiterjedő válogatást kaptunk, bár éppen ez a kötet jó alkalmat kínál mélyebb elvi-módszertani aspektusok felvetésére is.

Szólni kell még a szöveggondozásról. Kosztolányi költészetének mind ez ideig nincs kritikai kiadása, s ez nem meglepő: így állunk huszadik századi költőink legtöbbjével. Elismerés illeti hát a filológiai igényességet, melyre a szöveg gondozója munkája során törekedett. Lévén a kötet mégiscsak válogatás, semmiképpen sem mérhető egy kritikai kiadás mércéjével, de talán elmondható róla, amit Szauder József teljes joggal írt le 1960-as Kölcsey-kiadása utószavában, hogy ti. a kritikai kiadás „bizonyos előfeltételeit el kellett végeznie", s annál nyilván jóval többet, amennyit a szöveg rögzített. (Csupán a sors iróniája, hogy míg a szöveg gondozója „néhány nyilvánvaló vagy valószínűsíthető sajtóhibát javított", a nyomda ördöge vagy egyéb nem kívánatos körülmények jócskán meghintették a szöveget újabbakkal, nem is szólva a „ceruzáról", mely már a korábbi kiadásokban eltörölte a „cezúrát" Heine szép költeményének megfelelő helyén.)

A fentebbieket summázva bízvást állíthatjuk – egy sokaktól kedvelt s idekívánkozó műszóval élve –, ha a kötet nem kínálja is Kosztolányi költői életművének extenzív teljességét, kiterjed minden lényegesre, s ekképpen az „intenzív totalitás" jól megalapozott benyomását kelti.

Rákos Péter

Kozma Dezső: Koltói ősz. Petőfi Júliája.
Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár-Napoca, 1985. 205 l., 52 tábla.

1846 áprilisától, a Júliával történt megismerkedéstől az utolsó napokig, 1849. július végéig kíséri nyomon Petőfi életét a Júlia-szerelem dokumentumainak tükrében Kozma Dezső munkája, mely a szélesebb olvasóközönségnek szolgáló irodalmi útikalauz, lélekrajz és múltébresztő olvasmány egyszerre. A szöveggyűjtemény idézett darabjait, a montázs részleteit a szerző szakszerű, de néhol elnagyolt összekötő szövege fűzi egybe; ez az irodalomtörténeti konferansz adja elő a kapcsolat fejlődésének rendjén és a kor politikai, művelődéstörténeti összefüggéseinek hátterét is idézve, miként szűrődtek át az életrajzi események Petőfi költészetébe, hogyan fonódott össze Petőfi politikai-világnézeti orientációja a Júlia-szerelem érzelmi szálával, eközben még különkülön s együtt milyen kapcsolataik alakultak ki, majd pedig a forradalom és a szabadságharc miként „emelte meg" házasságukat, melyből Zoltán fiuk született. Kozma Dezső a sok folyóméternyi szakirodalomból a hálás, mégis nehezen megoldható feladatnak megfelelően szerencsés kézzel válogatott, s a Júlia-versektől a naplójegyzeteken, feljegyzéseken, titkosrendőri jelentéseken, kortársi visszaemlékezéseken át az irodalomtörténetírás Petőfi-méltatásaiig terjedő hatalmas dokumentáció jellemző szövegrészleteit csoportosította a *Megszenvedett szerelem, Szabadság, szerelem* és *Feleségek felesége* címeket viselő fejezetek klasszikus hármasába. A kötetet kísérő fotóanyag érdeme, hogy nemcsak Petőfi és a családtagok, barátok (Szendrey Ignác, Arany, Teleki Sándor stb.) közismert ábrázolásait, hanem a nagykárolyi, szatmári, koltói színterek mai képeit is tartalmazza.

Csapody Miklós

Köpeczi Béla: Magyarok és franciák XIV. Lajostól a francia forradalomig.
Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1985. 457 l.

A szerző több mint három évtized kutatómunkájának során keletkezett 15 tanulmányát gyűjtötte egybe. A kötet – melynek 2 évvel korábban már egy francia nyelvű változata is napvilágot látott – a francia–magyar kapcsolatok történetét kíséri végig az 1664-es magyarországi török hadjárattól a rákövetkező évszázad végéig terjedő időszakban.

A tanulmányok első nagyobb csoportjának tanúsága szerint a XVII. század második felében a francia közvélemény jobban érdeklődött Magyarország iránt, mint

azóta bármikor. Franciaországot nagyhatalmi érdekei már I. Ferenc korától arra ösztönözték, hogy a keresztény szolidaritás eszméjét kisajátító Habsburgok erejének ellensúlyozására jó diplomáciai kapcsolatokat építsen ki a török Portával. Hogy ezt nem jó lelkiismerettel tették, mutatja az Érsekújvárnál harcoló francia csapatok nagy ünneplése. A vasvári békekötéssel és Zrínyi Miklós halálával lekerült a napirendről egy jelentős francia támogatással megvívott magyarországi felszabadító háború lehetősége. Míg az időről időre fellángoló magyar szabadságküzdelmeket a francia nyelvű sajtó és a közvélemény rokonszenve kísérte, XIV. Lajos alapvetően idegenkedett attól, hogy az abszolút hatalom eszményei ellen fellépő, protestáns színezetű mozgalmak mellett egyértelműen elkötelezze magát. A magyarországi „divízió" jelentősége többnyire abban állt, hogy jelentős számú császári haderő lekötésével tehermentesítse a nyugati hadszíntereket. A francia udvar nem tartotta elég erősnek a Thököly-, később Rákóczi-féle mozgalmak katonai erejét döntő győzelem kivívására. Valóságos tárháza a gyáva és pénzsóvár, rebelliskedő magyarok fegyelmezetlen hadviselését kárhoztató közhelyeknek az egykor Bottyán János parancsnoksága alatt szolgált Lemaire brigadéros 1756-ban megjelent *Relation*ja. A rosszindulatúan elfogult brigadérosnál jóval színvonalasabb tollforgatók emeltek szót a magyar függetlenségi harcok ügye mellett. A kötet egy-egy tanulmányt szentel a Bethlen Miklós neve alatt regényes ál-önéletrajzot író Dominique Révérendnak és a Thököly-felkelést hugenotta szempontból védelmező Jean Leclercnek. Eustache Le Noble, „a 17–18. századi magyar függetlenségi harcok legjelesebb publicistája" az ország történetének és közállapotainak alapos ismerőjeként tájékoztatja a francia olvasóközönséget. A szabadságharc történetét enciklopédikusan feldolgozó Rákóczi-életrajzát már 1717-ben angol nyelvre is lefordították (magyarul 1976-ban jelent meg, Köpeczi Béla gondozásában).

A kötet két legterjedelmesebb tanulmánya II. Rákóczi Ferenc politikai és erkölcsi végrendeletének és az *Emlékiratok* keletkezésének körülményeit, forrásait és irodalmi utóéletét vizsgálja. Bemutatva a száműzött fejedelem államelméleti olvasmányait a franciák közül elsősorban Fénelon és Bousset hatását emeli ki. Helyenként, forrásaival vitatkozva Rákóczi határozott önálló véleményt alakított ki. Elítéli például a hódító jellegű háborúkat, hangsúlyozza az uralkodó felelősségét népével szemben, és elismeri az alattvalók jogát, hogy szembeszálljanak az isteni törvényeket megszegő királlyal. E – közvetve a francia abszolutizmust is bíráló – részleteket a sajtó alá rendező kihagyta a *Testament* 1751-es kiadásából.

A felvilágosodás korában erősen lehanyatlott Franciaországban a hazánk iránti érdeklődés. Dom Augustin Calmet számára Magyarország már távoli egzotikus vidék, ahol valósággal hemzsegnek a vámpírok és más vérszívó szörnyetegek. A vámpírhit mint az emberi ostobaság jellemző megnyilvánulása Voltaire-t is foglalkoztatta, aki az *Essai sur les moeurs*-ben szimpátiával, de sok tárgyi tévedéssel tárgyalja a magyar történelem egyes eseményeit. A francia felvilágosodás egy másik nagy filozófusa, Montesquieu személyesen is ellátogatott Magyarországra. Közelről tanulmányozhatta a magyar rendiség intézményét; több helyen is elismerően írt a nemesség nevezetes pozsonyi, Mária Terézia melletti („Vitam et sanguinem!") kiállásáról.

A francia irodalom recepciójának néhány fontos állomását vizsgálja a Fénelon *Télémaque*-jának fordítástörténetét és a vadember-jelkép közép- és kelet-európai elterjedését nyomon követő tanulmány. Végezetül rendkívül érdekes az a kép, amely a

korabeli magyar sajtó tudósításai tükrében alakul ki a francia forradalomról. 1792-től a hazai közvélemény megretten az események radikalizálódásától, és a felvilágosodás eszméivel meghasonulva a XVIII. század haladó filozófusait tette felelőssé a véres anarchia szellemének előretöréséért.

Köpeczi Béla kötetének nagy erénye a téma sokoldalú, eszmetörténeti szempontú megközelítése és a felhasznált forrásanyag – nyomtatott és kéziratos művek, naplók, pamfletek, folyóiratok, történeti és geográfiai munkák stb. – változatossága és gazdagsága. A szöveget érdekes és jól megválasztott képanyag illusztrálja.

O. G.

Krausz Tamás–Mesterházi Miklós: Mű és történelem.
Viták Lukács György műveiről a húszas években. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1985. 235 l.

A szerzők tanulmánya – folyóiratokban megjelent publikációk alaposan átdolgozott változata – kísérlet egy olyan történeti jelenség eszmetörténeti rekonstrukciójára, amelynek tanulságai adalékul szolgálhatnak a mai történelmi alternatívák megválaszolásához, s teljesebbé teszi a kiterjedt Lukács-kutatásból kirajzolódó portrét. Az elemzés fő tárgya Lukács *Történelem és osztálytudat* című munkája, amelynek recepciója jellemző az egész marxi filozófia húszas évekbeli értelmezésére. A szerzők aprólékosan kimutatják e recepció minden lényeges elemét, ellentmondásait, a német és a magyar szakirodalom eltéréseit, összevetik ezeket Lukács visszatekintésével, különböző időpontokban elvégzett számvetésével és értékelésével. A könyv sorsában a munkásmozgalom és a marxista elmélet különféle harcai tükröződnek, ezeket a szerzők tipologizálják, s bírálják az észlelt módszertani tévedéseket. Vállalják Lukács politikai elméleti gondolkodásának elemzését, s bizonyítják azt az állításukat, hogy Lukács nélkülözte az elmélet és a cselekvés közötti harmóniát, s elméletileg is ellentmondásosnak ítélik meg munkásságát. Politikai fejlődésének, messianizmusának sajátosságait történelmi előfeltételekkel, a konkrét eseményekkel, kötöttségekkel magyarázzák. Tanulmányukat igen gyakran hosszú idézetekkel illusztrálják, hogy gondolatmenetüket és kritikai megjegyzéseiket alátámasszák. A Lukács-értékelések közül legrészletesebben *Rudas László* vitairatait és vitamódszerét taglalják, bebizonyítják, hogy Rudas értetlenül szemlélte a *Történelem és osztálytudat*ot. A húszak évek munkásmozgalmi vitáinak központi motívumait is vázolják (pl. a trockizmus elleni harc, a forradalom utáni feladatok stb.). A tanulmány számos sarkított megfogalmazása, rendkívül alapos filológiai apparátusa, új megközelítési módszere nemcsak a Lukács-kutatás egyik jelentős eredményeként, hanem a filozófiai-ideológiai kérdések megközelítésének módszertani lehetőségeként is figyelemre méltó. A kötetet gazdag jegyzetanyag és névmutató egészíti ki.

R. T. O.

Krúdy Gyula: Pesti album.
Publicisztikai írások 1919–1933. Válogatta, sajtó alá rendezte és a jegyzetet írta: Barta András. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1985. 583 l. (Krúdy Gyula művei)

Ez a testes válogatás az újabb Krúdy-életműkiadás tizenhetedik kötete, az 1984-ben megjelent *Magyar tükör* folytatása. Az idegyűjtött írások műfaja éppúgy leírhatatlan a „tárca" a „jegyzet" vagy a „publicisztika" műfaji terminusaival, mint az író hosszabb munkái a „regény"-ével. Azzal sem mondunk sokat, ha azt állítjuk róluk, hogy a „hírlapírói munka termékei", hiszen Krúdy és pályatársai „beszélyeinek" (maradjunk ennél a múlt századi, és újra divatba jönni látszó fogalomnál) zöme is a lapok tárcarovatában mutatta meg magát első ízben az olvasóknak, gyakran hírlapírói kötelezettség termékeként.

A *Pesti album* darabjai rövidebb-hosszabb újságcikkek, amelyekben a látvány és az álom, a valós tények és a fiktívek majdnem annyira elválaszthatatlanok, mint az eminens szépprózai elbeszélésekként számon tartott Krúdy-művekben. A kései olvasónak tehát helyénvalóbb a hangnemre, a tonalitás egyneműségére figyelni, mint a műfaji tisztaságon meditálni. Az írói magatartást mi sem jellemzi jobban, mint az a szerepjáték, a magányos ember szcénája, hogy Krúdy ekkori és itteni cikkeinek javát „levélként" vagy „naplóként" adta közre – egyszerre tüntetve személyességével és a nosztalgiával a szóval talán elérhető másik személyiség iránt. A levélre persze választ nem várva, s azt sem tudva, hogy a napló palackpostaként felbontatik-e valaki által.

Látványleírások, elégikus sóhajok, meditációk ezek az írások. Fontosabb a belső táj, mint amire véletlenül rávetül a hírlapíró tekintete, aki ekkor sem szűnik meg „békebeli" ujdondásznak képzelni és állítani magát. A kötet írásai 1919 őszétől sorolódnak, s egy végtelenül és végérvényesen elidegenült világ üzen bennük önmagáról – egy-egy fa, egy üres telek, egy női sóhaj formájában, az örökké változó évszakokkal, álmokkal, a valódi vagy kitalált múltat előhívó emlékekkel. Néha megvillan a múltból egy szőlőtaposó lány vagy egy csacsihasú polgár képe, de az írónak van szava a kéjvonatra és a futballistákra („a lapdás fiúk") is. A kötet két kulcsszava bizonyára a „magyar" és a „régi". Egy olyan ember tudósít a jelenről, aki csak abban talál megfogalmazható értékeket, ami a múltból maradt itt, vagy ami segít előhívni a csonka és szürke jelen mögül a régi és mind szebbnek tetsző Magyarországot. Egy-egy írói név is előbukkan – Vas Gereben, Kemény, Csokonai, Madách, Petőfi, Reviczky, ifj. Ábrányi Kornél – mintegy előre vetítve azokat a felejthetetlen íróportrékat, amelyeket majd e sorozat valamelyik későbbi kötete fog elénk tárni újra.

Barta András szöveggondozói és kiadói erényeit ebben a kötetben azzal tetézi, hogy kísérletet tesz egy – jobb szó híján – „Krúdy-szótár" munkálatainak megalapozására. Nem szavak tára ez, hanem valami olyasféle egyszemélyes enciklopédia, amely az író belső útjainak (ízlésének, olvasmányainak, álmainak) és nyilvános élete színtereinek (vendéglők, utcák, tájak, újságok) olyan elemeit magyarázza, amelyeket ma már sok olvasó nem tudna önerőből megfejteni. Innen értesülhetünk, hogy a Baltához címzett vendégfogadóban kitűnő a pájsli (ez az ételnév is lassan eltűnik a közbeszédből), hogy hol volt Brauch Ferenc hentesüzlete, hogy mi volt a cinspenner (fél virsli, lében), s hogy az italos fiút ebben a városban gyakorta vájnbursnak szólították.

Alexa Károly

László Zsigmond: Költészet és zeneiség.
Prozódiai tanulmányok. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985. 294 l.

Egy minden szépre érzékeny lélek beszámolója olvasmányélményeiről, amelyek egy hosszú életen át érték. A beszámolók (bírálatok, tanulmányok, monográfia-részletek, vitacikkek) 1959-től kezdve születtek. Korábban a szerző keveset publikált, s ezeket nem is vette fel kötetébe. Az írások két nagy csoportra oszthatók: a vers ritmusának tágabb értelemben vett zenei elemeivel, valamint a rímmel foglalkozó írásokra. Mindezt a szerző „curriculum vitae"-je vezeti be. A tanulmányozott anyag a legnagyobb művészektől való. (Bartók és Kodály; Goethe, Petőfi, Ady, Kosztolányi és József Attila.)

László Zsigmond nem teoretikus alkat, ő maga is ironikusan idézőjelbe teszi az „elméletem" szót. Tételeit korán kikezdte az idő, annál maradandóbbak finom megfigyelései az egyes művek részletszépségeiről. E megfigyelések a „miért szép?" nagy kérdésére segítik megadni a választ.

S. B.

S. Lengyel Márta: Egy tévelygő Habsburg-alattvaló a 19. század derekán.
Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985. 214 l.

A történelem jól dokumentált és kidolgozott nagypolitikai színterein kívül az ügynökök, szélhámosok vagy a történelem kisebb, de kritikus pillanatban jelentőssé vagy érdekessé váló alakjainak világa nem kevésbé fontos, s alkalmanként nagyon tanulságos. E témakörbe tartozó kiadvány volt Frank Tibor könyve Zerffi Gusztávról, amely *Egy szélhámos alakváltozásai* címen jelent meg; s újabban S. Lengyel Márta műve, mely Joseph Chowanetz (másként Julian Chownitz) életét dolgozza fel. (Reméljük, előbb-utóbb sor kerül pl. Bangya János életútjának megírására is.) Chownitznek, ennek az okos, tehetséges, de rendkívül jellemgyenge figurának az életrajza azért jelentős számunkra, mert életének nagy eseménye nemzeti történelmünk nagy eseményéhez kötődik. Ő volt az 1848-as forradalom legradikálisabb, legolvasottabb német lapjának, az Opposition-nak szerkesztője. Az érsekújvári születésű, szláv származású, de német anyanyelvű magyar honpolgár Chownitz katonaként kezdte pályafutását. Lelkes, szorgalmas karrierista lévén szép előléptetések várták, amikor betegsége miatt meg kellett válnia a hadseregtől. Írásból akart megélni. 1838-ban Pesten kísérletezett, tudósításokat írt különféle német lapokba, de már ekkor – mint egész élete folyamán állandóan – vádaskodásaival tekintélyes számú ellenséget szerzett. Végül helyzete lehetetlenné válván, egészségi állapotára hivatkozva útlevelet kért és kapott, s 1840-ben Lipcsébe utazott. Itt az Eisenbach szerkesztését vette át, de viszálykodásokba keveredett, megvált a laptól, Mainzba költözött, s a Rheinlandot szerkesztette. Csípős, személyeskedő vitacikkei újabb ellenségeket szereztek neki, s meg kellett válnia ettől a laptól, majd a várostól is. Stuttgartba költözött, ahol a Rómától elszakadni akaró német katolikus mozgalom egyik lelkes apostola lett. 1845-től már Ulmban folytatta ez irányú tényked
ését, de újabb összetűzések eredményeképp ismét lehetetlenné vált

a helyzete, s a korábbi cikkeiben, röpirataiban Ausztriát is támadó Chownitz egy újabb röpiratban dicsérni kezdte Ausztriát, s Metternichhez fordult, illetve folyamodott hazatérés végett. Az ellenzék leszerelésében mesteri tökélyre szert tett kancellár fogadta az 1846-ban hazatérő Chownitzet, dicsérte bátorságáért, s támogatást ígért. Egyúttal persze alapos tájékoztatást kért a német katolikus mozgalomról. Chownitz karriert várt, de csak egy fogalmazói állást kapott Grazban. Miután innen is távoznia kellett, az akkor már teljesen a forradalom kezdetének lázában égő Pesten tűnt fel. Hamar felismerte a cselekvési lehetőséget és teret, így már 1848. április 9-én megindította *Die Opposition* című lapját. Ez Pálffy Albert Március Tizenötödiké-je mellett a legjelentősebb baloldali orgánum lett. Nagyobb nemzetközi politikai tapasztalatai, gyors reakciókészsége révén Chownitz megbízhatóbb politikai képet adott az ország helyzetéről, mint a többi lapok. Támogatta a munkások ügyét, az iparszabadság s a szabad konkurrencia elvét hirdette; az orosz veszélyre vonatkozó állandó utalásain túl a bécsi reakció veszélyességét is folyton hangsúlyozta. Lapja rövid idő alatt hihetetlen népszerű lett, a szerkesztő ügybuzgalma következtében szinte egyetlen nevezetesebb esemény sem történt Pesten az ő személyes részvétele, s így hitelt érdemlő tudósítása nélkül. Ugyanakkor az általa megsértett személyekkel különböző sajtópolémiákba keveredett, s ez alkalommal szemére hányták régebbi köpönyegforgatásait is. Az országgyűlés megindulásakor éber figyelemmel kísérte a tanácskozásokat, felhívta a figyelmet a külpolitikai elszigetelődésre, majd az oktatási nyelvvel kapcsolatban kikelt a nemzeti türelmetlenség ellen. Jelačić betörése, majd István nádor szökése után a mindig és mindenről jól értesült Chownitz tartva elsősorban attól, hogy győz az ellenforradalom, s akkor számonkérésre is sor kerülhet, „István főherceg legmagasabb nyomdokaiba lépve" a nyugalmasabbnak látszó Bécsbe ment. Itt, kivált Lamberg halála után a magyar forradalom, s a korábban tisztelt Kossuth ellen írt cikkeket, majd Jelačićhoz egy hódoló és bocsánatkérő levelet. A bécsi felkelés leverése után úgy látta, hogy a magyar ügynek vége, Magyarország bukását megérdemeltnek tartotta, de mégis tartva a számonkéréstől, idejében kizsarolt egy útlevelet. Német földre lépve tapasztalhatta a magyar ügy iránti rokonszenvet, tehát azonnal levelet írt a Frankfurter Journalnak, hogy – mint írja – „szeretett hazámnak, Magyarországnak ismét felajánlhatom szolgálataimat egy olyan harchoz, amelyre őt a legördögibb mesterkedésekkel kényszerítették." Egyúttal levelet írt Párizsba is Teleki Lászlónak, szolgálatait ajánlva, s információkat kért. (A levelet egyébként abból az egykorú francia másolatból ismerjük – jegyzi meg a könyv szerzője – melyet a párizsi osztrák ügyvivő kapott a francia rendőrségtől.) Ezután a magyar forradalmat dicsőítő s az osztrák elnyomást elítélő röpiratokat írt, s felszólította Európa népeit, hogy ne nézzék tétlenül Magyarország pusztulását, harcoljanak a reá szabadított „orosz civilizációpusztítók" ellen, mert ha a magyarságot veszni hagyják, ők sem menekülhetnek. Majd Svájcba, Bernbe költözvén itt is kihasználta a magyar ügy iránti érdeklődés konjunktúráját, s megírta a magyar forradalom történetét, amely ma is forrásértékű (függetlenül a szerző indítékaitól). Ezután újabb pálfordulásra szánta el magát, levelet írt a – korábbi röpirataiban gyalázott – Schwarzenberg miniszterelnöknek, hazatérési engedélyt s büntetlenséget kérve. Arra hivatkozott, hogy idejekorán kiábrándult a magyar forradalomból, hivatkozott a bécsi lapokban megjelent cikkeire, s arra, hogy egyéb bécsi lapok támadása késztette a németországi röpiratok s a svájci könyv megírására. Hangsúlyozta, hogy vissza-

tért a katolikus egyház kebelébe, s amit néhány hónap alatt vétett, arra egy élet van, hogy jóvátegye. Ám Ausztria nem tartott igényt szolgálataira, végül Ferenc József 1857-ben kihirdetett amnesztiája után térhetett haza, s telepedett le Bécsben. Itt egyházi körök támogatásával adta ki hosszabb-rövidebb életű ultrakatolikus lapjait, 1876–77-ben még megjelent egy könyve a lovagrendek történetéről, de a mindig feltűnni vágyó Chownitz ekkor már a teljes ismeretlenségben élt, olyannyira, hogy életrajzának jeles és lelkiismeretes kutatója, S. Lengyel Márta még halálának időpontját sem tudta kinyomozni.

A kissé terjedelmesen ismertetett pályakép nemcsak azért figyelemreméltó, mert a történelemben szerepet vállalók egy kevéssé ismert típusát mutatja meg, hanem azért a tanulságért is, hogy nem csak a nagy jellemek teszik a jó szolgálatot az igaz ügynek.

S. Lengyel Márta könyve megbízható és adatgazdag történeti szakmunka, nélkülözhetetlen a korszak történetének alaposabb tanulmányozásához.

Szabó G. Zoltán

Levelek id. Szilágyi Ferenchez (1794–1826).
Közzéteszi: Izsépy Edit. Budapest, 1985. 71 l. (Bibliotheca Universitatis Budapestiensis. Fontes et Studia 2.)

Irodalmunk legrégebbi évszázadainak kutatói magától értetődő dologként indulnak a levéltárba, vagy az egyes gyűjtemények kézirattáraiba, ha munkájukhoz anyagot kívánnak gyűjteni. A XIX–XX. század irodalomtörténész szakértői körében azonban nem a leggyakoribb ez a jelenség, jóllehet az így szem elől tévesztett források alapján újra lehet írni e két évszázad művelődés- és irodalomtörténetét. Az utóbbi néhány évben tapasztalható talán némi változás: e (remélhetőleg) tendencia jegyében jelent meg Izsépy Edit kötete is.

Id. Szilágyi Ferenc (1762–1828) leydeni (1788–1790), majd göttingeni (1791–1794) teológiai, történeti és a keleti nyelveket érintő tanulmányai után tért haza Erdélybe. Kolozsvárt volt lelkész, majd a református gimnázium filológia, később teológia tanára lett. Az iskola igazgatói és könyvtárőri tisztségét is betöltötte egy ideig, így alkalma nyílt a könyvbeszerzés alakításával is támogatni a Teleki Sámuel által is szorgalmazott latin és görög nyelv oktatását és a klasszikus műveltségre hangsúlyt helyező programot.

A most közzétett 23 levél fontos adalék lehet Erdély XIX. század eleji szellemi közéletéről kialakítandó képünkhöz: nem csupán a levélírók személye (Bethlen Pál, Kemény Sámuel, Szentgyörgyi Imre, Gyöngyössi János, ifj. Péczely József, ifj. Szilágyi Ferenc, Bethlen Imre, Szász Ferenc), hanem tárgyuk miatt is: adalékok a korabeli pedagógiai elvekről folytatott vitákhoz, Teleki Sámuel gyűjteményének történetéhez, Gyöngyössi János és Kazinczy Ferenc poétikai vitájához, a korszak peregrinációtörténetéhez csakúgy, mint ifj. Szilágyi Ferenc pályájának megrajzolásához.

A kötetet jól használhatóvá teszi Izsépy Edit eligazító előszava, amely a forrásközleményekhez méltóan mértéktartón rövid, a mutatók és a névmagyarázatok.

Monok István

Levelek Kosztolányihoz (1907–1936).
Válogatta, sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Dér Zoltán. Szabadka, 1985. 126 l. (Életjel miniatűrök 42.)

Kosztolányi Dezső születésének századik évfordulójára jelent meg kis példányszámban az a kötet, amelyet a 7 Nap Mellékletében és az Üzenetben közölt levelekből állított össze Dér Zoltán. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kézirattárából, illetve az örököstől származó misszilisek a közreadó tudomása szerint eleddig kiadatlanok voltak. A majd harminc évet átfogó gyűjtemény ötvennégy szerző kilencvenhárom levelét tartalmazza. A levélírók között a nyugatosok zömének nevével találkozunk, de van levél Weöres Sándortól és Illyés Gyulától, vagy Emil Isactól és Veljko Petrovićtól is. Illusztrációként néhány levélíró fényképével, illetve portréjával szolgál a kötet; a levelek után a szükséges magyarázó jegyzeteket olvashatjuk. A kötet használatát név- és címmutató segíti.

J. J.

Lőrinczy Huba: Fénytörés.
Válogatott bírálatok. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1985. 399 l.

A kötet – mint azt műfajmegjelölő alcíme is hirdeti – könyvbírálatok gyűjteménye. Az itt fellelhető írások időbeli születésének két pólusa 1965 és 1984, tehát meglehetősen nagy intervallumot ölelnek föl, ám ez csak első pillantásra tűnik így, mert a kritikák döntő része a hetvenes évek második felében, illetve a nyolcvanas évtized elején íródott meg. A hatvanas évekből mindössze két írás szerepel, Markovits Györgyi *Üldözött költészet*éről (1967) és Kamondy László *Megdézsmált örömök* című könyvéről (1965).

A könyvet Lőrinczy Huba Kommentár és számvetés című rövid előszava vezeti be, mely mintegy a bírálói ars poética néhány oldalas foglalata kíván lenni. Felsorolja itt példaképeit Bajza Józseftől Rónay Györgyig, s egyúttal néhány szóban megkísérli összefoglalni saját kritikusi elv- és értékrendszerét is: „... e kötet szerzője rendre üdvözölte és elfogadta ama műveket, amelyek a maguk vállalta, teremtette gondolati vagy fikciós rendszeren belül szerinte helyt álltak önmagukért, nemigen udvariaskodott viszont azokkal, amelyek (részben vagy egészben) érvénytelennek bizonyultak. Értékszempontokra ügyelt első renden, nem pedig egyéb, többnyire irodalmon és tudományon kívül eső megfontolásokra".

A bíráló érdeklődési, kutatási területének megfelelően a könyv anyaga három részre, fejezetre tagolódik: az első a Mérlegelések címet viseli, s jobbára a századforduló, a századelő világába kalauzolja az olvasót. Ezen időszakon belül is elsősorban az

irodalmi vonatkozású, szépirodalomról született monográfiákat, tanulmánygyűjteményeket ismertet, elemez, s ez természetes is, hisz Lőrinczy – mint azt korábbi könyve, a *Szépségvágy és rezignáció* is bizonyította – elsődleges irodalomtörténészi kutatási területe éppen ez. Joggal szerepelnek tehát itt a Reviczkyről (Széles Klára munkája) írott fejtegetések Bródy Sándoron át Adyig, Krúdyig. Annál meglepőbb és kevéssé védhető, hogy e fejezetben – mely egyébként éppen az előbb mondottak értelmében egységes tematikájú lenne – helyet kapott néhány, sem a témát, sem a kidolgozottságot tekintve nem idevaló bírálat; így a már említett Markovits-könyv ismertetése, vagy Darvas József, Sükösd Mihály könyveinek bírálata. Török Endre Lev Tolsztoj monográfiája viszont – noha a tematika és a kor szerint helyénvaló – mint egyetlen világirodalmi jellegű kritika, megint csak a fejezet egységét bontja meg.

Jóval koherensebb a következő fejezet, az Eszmetükrök, mely az előző résznek mintegy az eszmei-filozófiai hátterét rajzolja föl az egyes bírálatokon keresztül. Szerepel itt Nyíri Kristóf *A monarchia szellemi életéről* című tanulmánykönyve, Kiss Endre Nietzsche-könyve, A Vasárnap társaság (Novák Zoltán), A Vasárnapi Kör, a Huszadik század körének történetfelfogása és *A Magyar filozófiai gondolkodás a századelőn* című könyvek bírálata.

A legkevésbé egységes fejezet az utolsó, a Próbafúrások című, melyben Lőrinczy a mai magyar irodalomról írott bírálatait gyűjtötte egybe, Palotai Erzsitől Tóth Juditig. A fejezetet Pomogáts Béla *Az újabb magyar irodalom 1945–1981* című kézikönyvéről szóló bírálat zárja, melynek véleményem szerint az lenne az elvi-módszertani feladata, hogy a bíráló irodalomfelfogását is tükrözze a kortárs magyar irodalomról, ám ezt a bírálat kevéssé teljesíti. S ez utóbbi megjegyzés immár átvezet a könyv tematikai ismertetéséről annak igen vázlatos értékeléséhez, minősítéséhez.

Lőrinczy Huba – mint azt előszavában is jelezte – valóban kérlelhetetlen, s nem udvariaskodó bíráló. Bírálata tárgyában mindig észreveszi a pontatlanságokat, a hiányokat, a nem kellőképpen alátámasztott érvelést (tudományos munka esetén), vagy szépirodalmi alkotásoknál az esztétikai-poétikai gyengeségeket, megoldatlanságokat. Úgy tűnik, szigora a legtöbb esetben helytálló, a megvilágított gyenge pontok általában valóban annak bizonyulnak. Van azonban Lőrinczy érvelésének is egy gyenge pontja, mégpedig az, hogy miközben bírál valamit, nagyon gyakran nem derül ki, hogy milyen szempont szerint bírál, mi az a pozíció, melyet ő maga elfoglal, s ahonnét értéktelennek vagy kevéssé értékesnek látszik valami. Nem okoz ez ott problémát, ahol nyilvánvaló – és itt most tágan értett – tárgyi tévedésekkel, utalásokkal foglalkozik, hanem sokkal inkább akkor, amikor már elvi, felfogásbeli kérdéseknek kellene az előtérbe kerülniük. Az kétségtelen, hogy tájékozottsága széles körű, nagy erővel törekszik a filológiai pontosságra, s ugyanezt ezért joggal kérheti mindig másokon is számon. Amikor viszont saját álláspontjának kifejtésére kellene sort keríteni – hogy az olvasó láthassa, mivel szembesítették az éppen adott művet –, akkor sokszor maga is csak utalásokkal, szintén nem kellőképpen árnyalt megfogalmazásokkal él; sőt, mintha kissé gyakran fordulna ahhoz a bírálói sztereotípiához, hogy „nincs terünk" a részletesebb elemzésre, kifejtésre. Jól tudom persze: a műbírálat jellegéből is következik, hogy valóban sokszor kényszerül a kritikus vázlatosságra, sarkított véleményalkotásra, s nem mindig bonthatja ki saját álláspontját részletesen az előtte álló tárgyról. Lőrinczy módszere azonban azért hagy meglehetősen sok kétséget, mert bírálatait

„esszébe, tanulmányba hajló elemzéseinek" minősíti, s ez már jogosan vetheti fel az előbb megidézett problémát. Így aztán Lőrinczynek sajnos igaza van, amikor – ugyan csak hipotézisként, megelőlegezett védekezésként – így ír előszavában: „Csak magára vethet, ha portréja érdektelen avagy kontúrtalan." Magam ez utóbbi minősítésre helyezném a hangsúlyt.

Kevésbé érdekes, mégis meg kell említenem azt is, hogy szemben az általános koncepcióbeli kritikával, Lőrinczy túl nagy teret szentel szinte mindig olyan külsőleges kérdéseknek, hogy milyen egy szerző stílusa, szóhasználata (noha persze sokszor van igaza), s ami még visszatetszőbb, szinte mindig fölsorolja a nem a szerzőnek, hanem a kiadónak, a nyomdának fölróható pontatlanságokat, pongyolaságokat. Össze nem tartozó dolgok kerülnek így együvé, s éppen a fontosabb, lényegesebb kérdések kifejtésének a rovására. Ez is, mármint bírálatainak egész szerkezete, szemléleti kerete közrejátszhat abban, hogy a kortárs irodalomban már jóval kevésbé biztonságosan mozog. Sajnos, itt igazi aránytévesztésről is beszélhetünk, egy esetben mindenképp, s ez az, hogy Bólya Péterről három, eléggé terjedelmes írást is közöl. Bírálatai ugyan keményen rámutatnak Bólya megannyi gyengéjére, a számszerűség, a terjedelem mégis mintha a szerző túlértékelését sugallná, noha annak sem eszmei, sem esztétikai-poétikai értékei nem erről tanúskodnak. Azért is szembetűnő ez, mert a kötet alcíme válogatottnak minősíti a könyvet; Lőrinczy itt viszont ezt semmiképpen nem tette meg, s ezzel arányt tévesztett, mely sajnos nemcsak ebben a kérdésben érezteti hatását. Azt sem hagyhatom szó nélkül, hogy a mértéktartás abban is érvényesülhetett volna, hogy a szerző nem dúsítja könyvét névmutatóval; a gyűjtemény jellege ezt korántsem kívánta meg. Összességében, a *Fénytörés* a századelő kutatójának szolgálhat adalékokkal, de aligha szolgálhat egységes koncepcióval ugyanarról, s ez elmondható a kortársi irodalomról írottakról is. A szigorúbb és így tényleges válogatás „kontúrosabb" bírálói arcélt rajzolt volna ki.

Dérczy Péter

A Lukács-vita (1949–1951).
Válogatta és a jegyzeteket írta: Ambrus János. Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest, 1985. 354 l.

A könyv válogatást, sőt kétszeres válogatást tartalmaz azokból az írásokból, amelyek 1949 és 1951 között jelentek meg hazai folyóiratokban, illetve a Szabad Népben, s amelyek a – most már általánosan – Lukács-vitaként emlegetett irodalmi, politikai vita dokumentumai. Újraközölt írásokról van tehát szó; Rudas László, Horváth Márton, Révai József, Lukács György, Sőtér István, Király István és mások írásai a Csillagban, a Társadalmi Szemlében vagy a Szabad Nép számaiban megtalálhatók. Ugyanakkor válogatás ez a könyv azért is, mert megelőzte egy bővebb kiadás; a Filozófiai Figyelő Évkönyve, az *Irodalom és demokrácia* című szöveggyűjtemény, amely kézirat gyanánt két kötetben jelent meg a Filozófia Oktatók Továbbképző és Információs Központja, a Filozófiai Intézet és a Lukács Archívum gondozásában. Mindkét könyvet Ambrus János látta el jegyzetekkel, és ő írt a válogatás elé *Hazatérés*

reményekkel címmel tanulmányt is, amely előbb mint előszó, a második, rövidebb kiadásban pedig mint utószó szerpel. Ez utóbbi kötet Zoltai Dénes előszavával egészült ki. A cikkek – bírálatok és önbírálatok – megjelenésük sorrendjében követik egymást, érzékeltetve a vita menetében beállott változásokat. A feltehetően nem szakmai közönségnek szánt, könyvesboltokban kapható gyűjteményben csak magyar szerzők nevével találkozunk, így ebből néhány érdekes írás kimaradt: például Fagyejev eredetileg a Pravdában, majd a Társadalmi Szemle 1950. 3–4. számában megjelent írása, amely a kritikai alaphang tónusát a vitában nyilvánvalóan meghatározta. Néhány egyéb – szintén a hazai folyóiratokban megtalálható – írás mellett közöl a bővebb kiadás három olyan cikket: Fejtő Ferenc, Hobsbawm és François Erval–Maurice Merleau-Ponty írásait, amelyeket Magyarországon eddig még nem publikáltak. Emellett tartalmaz néhányat azokból a kritikákból is, amelyek 1947-ben az *Irodalom és demokrácia* első kiadása kapcsán a könyv közvetlen visszhangjaként jelentek meg. Ennek azért van jelentősége, mert a vita vagy per azok körül az írások körül bontakozott ki, amelyeket Lukács ebben a kötetben gyűjtött össze. 1947-ben azonban az MKP taktikája és Lukács stratégiája még nem látszottak egymást keresztezni, nem érdektelen tehát az 1949-et megelőző sajtóvisszhang tanulmányozása sem. Mindkét kötet tartalmaz viszont olyan leveleket, amelyek írói között Lukács György mellett Révai József, Rákosi Mátyás és Gerő Ernő szerepelnek. Az 1949 július közepe és 1952 február vége között keletkezett levelekből egy irodalmi, politikai stratégia és módszertan halvány, de felismerhető körvonalai bontakoznak ki. A szűkebb és bővebb kiadásnak is egyaránt érdeme, hogy figyelmünket ismét ráirányítja egy időszerűtlennek nem mondható vitára, és Lukácsnak a hazatérése utáni években képviselt társadalmi, politikai, ideológiai és irodalmi elgondolásaira, amelyeknek a hátterében nyilvánvalóan ott voltak a '20-as évek végének politikai tapasztalatai, a Blum-tézisek beigazolódni látszó következtetései és a Komintern VII. kongresszusának népfrontpolitikájára alapozott optimizmus is.

Kalmár Melinda

Madách Imre: Lant-virágok.
Füskúti Landerer Lajos, Pesten, 1840. Hasonmás kiadás Kerényi Ferenc tanulmányával. Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, Salgótarján, 1985. 72+14 l.

Az 1840-ben megjelent, 26 verset tartalmazó kötetke nem került könyvárusi forgalomba, a szerző rokoni, baráti körben osztotta szét.

Maguk a versek kevesebb izgalmat is jelentenek olvasójuknak, mint az őket megíró Madách élete, formálódó egyénisége. Egy rendkívül művelt, naprakészen tájékozott, érzékeny fiatalember költeményei ezek, s bár sem a hazafias, sem a szerelmi líra ihletének őszinteségében nem lehet kételkednünk, a versek kimódoltsága, „megfaragottsága" nem vall jelentékeny költőre.

A kötetben az irodalomtörténész egy biedermeier szerelmi regényt rekonstruálhat, megtámogatva azokkal a kutatási eredményekkel, melyek a fiatal Madách gon-

dolatvilágát, életmódját tárták fel, kimutatva közéleti, politikus gondolkodásának csíráit a pesti egyetemi években.

A lokálpatriotizmus nemes áldozatvállalása gazdagítja, kiteljesíti irodalomismeretünket, hiszen a Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága már 1983-ban kiadott egy válogatást költeményeiből, s ezzel a hasonmás kötettel is igyekszik irodalmi köztudatunk figyelmét ráirányítani a lírikus Madáchra.

Ny. J.

Madár Lajos: Magyar irodalmi antológiák és gyűjtemények. Az igazság története– Keresztessy József emlékkönyve.
Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 1985. 1019–1308. 1. (A Petőfi Irodalmi Múzeum bibliográfiai füzetei F. sorozat 15–18.)

Az Irodalmi Múzeum F. sorozata immár a felénél tart és várhatóan az ütemesebb megjelenésnek köszönhetően nem kell még egyszer nyolc évnek eltelnie ahhoz, hogy az utolsó kötetet és a mutatót is a kezünkben tartsuk. A füzetben a gyűjtemények egészen speciális típusai is fellelhetők, például Kardos László: *Tóth Árpád* című doktori disszertációjának vitája vagy a *Kászoni székely népművészet* című, már majdnem monográfiaszerű kötet. Idekerültek a különböző katolikus egyházi énekeskönyvek és az Istenben bízó valóban özvegy, néhai méltóságos született gróf Bethlen Klára úr-asszony ő nagysága: ... kinek örökké fenn-maradó áldott emlékezetére, az utolsó tisztesség-tételnek napján el-mondott halotti tanítások ... c. gyászbeszédkötet. Az értő szakember számára még olvasmánynak is érdekes ez a kötetleírásaiban pontos és igényes, a kötetfeltárás tekintetében pedig alapos munka. A legkorábbi gyűjtemény egy 1713-ból származó énekeskönyv, a legfrissebb pedig az 1984-es Jugoszláviai magyar népmesék 2. kiadása.

Ha az utolsó kötet is napvilágot lát az összevont névmutatóval együtt, akkor a tudományos kutatás és a további bibliográfiai munkák nélkülözhetetlen eszközzel gyarapodnak, hiszen segítségével olyan nevek és adatok válnak visszakereshetővé, amelyek eddig egy antológiacím alatt lapultak a katalógusokban és a raktárakban.

V. K.

Magángyűjtemények a királyi Magyarországon és az Erdélyi Fejedelemségben 1533–1721. Könyvjegyzékek bibliográfiája.
Szerkesztette: Herner János, Monok István. József Attila Tudományegyetem, Szeged, 1985. XVIII, 191 l. (Könyvtártörténeti füzetek IV.)

1981-től szerény külsejű füzetekben elkezdte a szegedi József Attila Tudományegyetem régi magyar irodalomtörténeti tanszéke a régi magyarországi könyvlisták jegyzékének publikálását. Felesleges e jegyzékek fontosságát méltatni. Hagyatéki leltárakban, levelekben, adásvételi szerződésekben és más írásos forrásokban ugyanis több alkalommal is könyvjegyzékek készültek, amelyek az említett könyvek megmaradása,

vagy időközben eltűnése esetén egyaránt a magyarországi művelődéstörténet, könyvtörténet, irodalomtörténet, egyháztörténet és még sok más stúdium számára olyan fontos adattárat képeznek, amely mással alig pótolható. Elszórtan már a múlt évszázadtól kezdve foglalkoztak a forrásanyaggal, azonban a publikált adatok igen szétszórtak, a még nem kiadottak pedig az ismert levéltáraknak is különböző, kevésbé frekventált részeiben találhatók. Ily módon már a jegyzékek jegyzékének összeállítása sem könnyű feladat, és az ilyen munka szinte be sem fejezhető, új meg új források kerülhetnek elő.

A negyedik kötet 164 újabban előkerült jegyzéket tartalmaz, mintegy kétharmadrészben erdélyi vagy ilyen vonatkozású anyagot. További források feltárási lehetőségeire is utal.

A füzet időrendben adja anyagát, a kötet végén a mai és egykori lelőhelyeket, a jegyzékkel kapcsolatos névmutatót és helymutatót adnak. Különösen az újabb füzetben igen gondos a visszakeresés lehetőségeinek biztosítása, vagyis mindig felsorolják, hogy kerülhetett elő a forrás, hol lehet (vagy van) ma, milyen jelzeten. A füzet végén néhány oldalas német (az első kötetben ezenkívül angol) rezümé is található. Ezekből tudjuk, hogy hat kiadványt terveztek, és ezek együtt egy nagyobb könyvtörténeti összegezéshez mintegy dokumentum-anyagként készülnek. A diákkezdeményezésből országos jelentőségű művelődéstörténetivé vált sorozatban eddig 634 jegyzéket adtak közre. A legalább 20 ezer könyvcímet voltaképpen együtt kellene közzétenni. Ez és a sorozat befejezése együtt a lekülönbözőbb területeken használható, kézikönyvszerű forrást ad.

Iványi Béla és mások korábbi, úttörő jelentőségű kutatásaiból úgy látjuk, hogy még van kiaknázni való adat és forrás (például Bécsben, német, esetleg olasz, sőt lengyel és távolabbi területeken). Másrészt a könyvek jegyzéke semmilyen más módon nem pótolható. Meg kell tehát találni a módját annak, hogy hozzáférhető legyen az egyes könyvekre vonatkozó adatok összessége is. Ez azonban már túlnőne e vállalkozás keretein.

Voigt Vilmos

Magyar Bálint: A Magyar Színház története.
Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1985. 483 l.

Több mint fél évszázad történetét fogja át Magyar Bálint munkája: 1897-től 1951-ig követi nyomon a Magyar Színház kanyargós történetét. A szerző színházi kapcsolatai szinte előszámlálhatatlanok – vallomásából megtudhatjuk, hogy „ha minden rokonsági kapcsolatot figyelembe veszünk, egyidős a magyar színészettel." Ő maga színháztörténeti doktorátust szerzett, majd a háború alatt az Opera titkáraként, 1945 után tíz évig a Nemzeti Színház főtitkáraként működött, majd a Vígszínház igazgatója lett. A Magyar Színház története című munka sajátos keveréke a tudományos igényű színháztörténeti monográfiának, és a személyes visszaemlékezésnek. Nem csodálkozhatunk ezen, hiszen a szerző nézőpontja – érthető módon – nem a kívülálló filológusé, hanem a résztvevőé, a szemtanúé. Belülről szemléli a színház világát, bevallottan szubjektív nézőpontból dolgozza fel az eseményeket. „Az egykori

szemtanú feladata kielemezni ebből a paradoxonból a színház múltjának igazi képét. Ne csak újságokból szedegesse össze értesüléseit, hanem szűrje át saját emlékezésein, emlékeit pedig ellenőrizze régi okmányokból, hogy elkerülhesse a történészre álnokul leselkedő csapdákat." – írja a szerző munkamódszeréről.

Magyar Bálint óriási élményanyag és tárgyismeret birtokában dolgozta föl a magyar színháztörténet egy rendkívül fontos darabját. A színháztörténet egyben családtörténet is, hiszen a Magyar Színház a Rákosi-dinasztia (Rákosi Szidi, Beöthy Zsolt, Rákosi Jenő, Rákosi Viktor, Evva Lajos) tagjainak nevéhez, tevékenységéhez kapcsolódik, akiknek vezetésével a színház viharos, sikerekben és kudarcokban bővelkedő utat járt végig. Magyar Bálint igyekszik érvényesíteni munkájában a kronológiai szempontot; ám a szerkesztés, összefogottság nem tartozik a mű erényei közé. Gyakran elkalandozik, előre és visszaugorva az időben – s bár e kalandozások mindig érdekesek és élvezetesek, meglehetősen megnehezítik az eseménytörténetben való eligazodást. A szerző kitér a történelmi, politikai háttérre is, de csak annyiban, amennyiben azok közvetlenül hatottak a színházi életre. Rendkívül érdekesek például a századforduló idejét feldolgozó fejezetek, melyekben rávilágít, hogyan volt képes megnehezíteni, sőt olykor szinte lehetetlenné tenni a politika a színház munkáját az egyébként valóban fontos tűzrendészeti előírások ellenőrzésével és aprólékos betartatásával.

Részletesen, olykor a legaprólékosabb adatokig foglalkozik a Magyar Színház megalapításával, működésével – majd a Király Színházéval. A szervezeti, pénzügyi, adminisztrációs vonatkozások mellett részletesen elemzi a színházak műsorpolitikáját, repertoárját; olykor a kevésbé ismert, a nagyközönség számára szinte hozzáférhetetlen darabokat is bemutatja az olvasónak. A legnagyobb teret és figyelmet azonban a színészegyéniségeknek – a számtalan, ismert, vagy már elfeledett művésznek és művésznőnek szenteli. Az ő pályájuk, egyéniségük áll a fejezetek centrumában. Az érdekes életutak ismertetése kapcsán feltárul a korabeli színházi és művészvilág: tele intrikával, pletykával, jó- és rossz indulatokkal, nagy sikerekkel és bukásokkal, vetélkedésekkel és barátságokkal. Olykor rövid szerepelemzéseket is olvashatunk – mindig a szerző személyes tapasztalataival hitelesítve. És, persze, számtalan anekdotát, rövid történetet, apró, ám jellegzetes epizódot.

A számos, személyes emlékekből, élményekből táplálkozó adalék Magyar Bálint könyvét fontos forrássá teszi a színháztörténet számára – az érdeklődő olvasónak pedig érdekes olvasmányt kínál. Igazi gyakorlati, életközeli színháztörténet ez – mely nem jelenti azt, hogy a szerző nem vállalkozik olykor elméleti jellegű általánosításokra, elemzésekre is.

Erdődy Edit

Magyar költők 20. század. I–III.
Válogatta és utószóval ellátta: Vas István. A szöveget gondozta és a jegyzeteket írta: Szalai Anna. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1985. 743, 869, 911 l. (Magyar Remekírók)

Szép és rendkívül gazdag válogatás a Magyar remekírók sorozatának a XX. század költészetét bemutató három kötete. A válogatás bizonyára nem könnyű munkáját

Vas István végezte; s mint minden antológia, ez is magán viseli az ő ízlésének, irodalomlátásának – olykor elfogultságainak – bélyegét. A könyvhöz írt utószavában ki is fejti, hogy válogatásával a modern magyar költészet protokoll-térképének átrajzolására is törekedett; nem a kialakult értékrend szerint ítélt fontosnak, vagy kevésbé fontosnak egyes költőket, hanem kizárólag az időtálló esztétikai érték alapján. Az antológia „azoknak a költőknek a pályáját kíséri végig, akiknek alakja már 1956 előtt szabad szemmel, közelítő lencse nélkül kivehető volt". Kell is ez a történelmi, időbeli rálátás ahhoz, hogy a vers szövetéről letisztuljon a kor és a történelmi aktualitás mája – mely olykor érdemén felül is értéket enged tulajdonítani egyes alkotásoknak.

Irodalomtörténeti szempontból feltétlenül jogos és helytálló az a törekvés, mellyel egyes szerzőket a válogatás mintegy rehabilitálni akar; azaz, „méltányosabb részesedéshez" próbálja juttatni az addig „igazságtalanul jegyzett" költőket. E törekvés nyomán azonban eltorzulnak kissé a kötet arányai, – különösen ami az 1945 utáni periódus költészetét illeti. Rendkívül szűk teret kap az 1945 után indult „népiek" nemzedéke (Nagy László, Kormos István, Juhász Ferenc) éppúgy, mint az „újholdas" nemzedék. Példaképpen: Pilinszky 35, Nemes Nagy 23 versével szemben olyan közepes költők, mint Vészi Endre 34 verssel van jelen az antológiában; Berda József pedig 85 verssel.

A kötet legfőbb érdeme, hogy számos, alig-alig ismert, elfeledett, s nehezen is hozzáférhető költőt mutat meg a szélesebb olvasóközönségnek, így például az azóta reneszánszát élő Szép Ernőt, Nadányi Zoltánt, vagy Marconnay Tibort. Az olvasó jobb tájékozódását segíti a kötet jegyzetanyaga is (Szalai Anna munkája, aki a szöveggondozást is végezte) a költők életrajzának és műveiknek kronológiájával.

Erdődy Edit

A Magyar sajtó története. II/1–II/2.
Szerkesztette: Kosáry Domokos és Németh G. Béla. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985. 676, 551 l.

Hat évvel a magyar sajtótörténet első részének megjelenése (1979) után elkészült a nagy összefoglaló mű második része is, két kötetben.

Az első kötet időhatárai 1848 és 1867; a második a kiegyezés évétől 1892-ig dolgozza fel tárgyát. Kosáry Domokos bevezetője részletesen kifejti, hogy a hazai sajtó 1848–1949. évi története – az akadémiai irodalomtörténet korszakolásától eltérően – miért került mint új korszak kezdete a második rész élére, s miért nem az első részbe, a reformkori sajtótörténet zárófejezeteként. Érvelése helytálló: 1848-ban, a sajtószabadság és a forradalommal kivívott polgári reformok évében, valami új kezdődött: a polgári sajtó története. – Az 1867-es korszakhatárt a rokonszakmák képviselői sem vitatják, az 1892. év pedig ha nem kínál is olyan nyilvánvalóan tagoló, fontos eseményt, mint a forradalom, vagy a kiegyezés, ugyancsak elfogadható, bár tüzetes megokolása nem ártott volna, annyival is inkább, mert ez az évszám csak a címlapon szerepel, s helyette a tartalomjegyzékben mindenütt és többnyire a szövegben is 1890-et találunk. – Az alkorszakok határjelző évei: 1849 (a forradalom leverése),

1859 (a Bach-korszak vége) és 1875 (a liberális pártok fúziójának esztendeje). A könyv további taglalása a sajtó műfajai szerint történt: külön fejezeteket kaptak a politikai, irodalmi és közművelődési lapok, 1867-től kezdve az élclapok, a női, ifjúsági és gyermeklapok, valamint a tudományos közlönyök.

Ami a tárgyalás módját illeti: az 1848–49. év sajtótörténetét a szerző (Kosáry Domokos) minden orgánumra kiterjedő és nemritkán egy-egy fontosabb cikk tartalmáig hatoló alapossággal írta meg: a továbbiakban erre, a lapok számának és terjedelmének rohamos növekedése miatt, már nincs lehetőség (és jó néhány lap jelentéktelensége miatt szükség sem), ezért a szerzők a fontosabb orgánumok bemutatásának reprezentatív módszeréhez folyamodtak.

Olyan nagy mű létrehozása, mint a hazai sajtótörténet, kollektív erőfeszítést igényel. A második rész első kötetének munkatársai voltak: Antall József, B. Nagy Eszter, Buzinkay Géza, Katus László, Kosáry Domokos, Miklóssy János, Pók Attila és Várady Géza; a második kötet szerzői: Buzinkay Géza, Erényi Tibor, Gergely András, Németh G. Béla és Veliky János.

L. S.

A magyar vers.
Az I. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus – Budapest, 1981. augusztus 10–14. – előadásai. Szerk. Béládi Miklós, Jankovics József, Nyerges Judit. Kiadja a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, Budapest, 1985. 501 l.

1981. augusztus 10–14. között került megrendezésre Budapesten az első Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus, amelynek második témaköre *A magyar vers* címet kapta. A tudománytörténeti jelentőségű kongresszusra magyarországi és külföldi irodalmárok, fordítók gyűltek össze azért, hogy a plenáris ülések utáni beszélgetéseket és a szekcióüléseket tudományos közösségekké változtassák, hogy együtt gondolkodjanak a magyar vers, líra egy-egy kérdéséről. Az előadásokat követő vitákon több alkalommal is megképzett a közös nyelv, a közös értelemadás igénye, de lehetősége is.

Az előadásokat kötetbe gyűjtve 1985-ben adta ki a kongresszus szervezője, a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság. A könyv összeállítása közben igyekeztek „szerkezetileg is követni, és az olvasó számára is rekonstruálni a kongresszus tematikai felépítését, rendszerét, megőrizni a szekcióülések párhuzamos, de egymással szorosan összefüggő jellegét".

A kongresszust *Sőtér István* megnyitó beszéde *(Emlékezés Lotz Jánosra)* vezeti be, majd a 76 szöveget hét témakörbe gyűjti a kötet. Az első címe: *A magyar vers eredete.* Nyilvánvaló a szerkesztés törekvése: a megközelítés módszerétől függetlenül a legrégibb verses szövegeinkkel foglalkozó tanulmányokat kívánta együtt látni.

Pusztai Ferenc a *Régi magyar vers – régi magyar nyelv* című írásában „a versbeli nyelv és a nyelv" kapcsolatával foglalkozva tézisszerűen is összefoglalja a vers és a nyelv relációjának egyik megnyilvánulását: „a vers sokszor nem a beszédből, a kész potencialitásból merít, hanem a nyelvi, beszédbeli újítás éppenhogy a versben jelenik meg". *Benkő Loránd* az *Ómagyar Mária-siralom* keletkezésével foglalkozik; az ed-

digi datálást hibásnak tartja, szerinte a mű korábban született, a „12. század eleje (1250 körül)". Az ősi egyházi latin énekkincsünk és a magyar nyelvű egyházi éneklés kapcsolataira hívja fel a figyelmet *Holl Béla*. *Kálmán Béla* az obi-ugor népköltészetnek főleg a verstani, metrikai szabályszerűségeiről született eddigi megállapításait veszi számba. A témakör leginkább teoretikus igénnyel készült írása *Kanyó Zoltáné Vers és kommunikáció* címmel. A szerző az általános nyelvtudomány egyik iskolájának, a nyelvi játékok elméletének irodalomtudományi adaptációjával értelmezi a mágiát mint a kommunikációs alapformák egyik sajátos változatát; megadja a mágia szintaktikai szerkezetének sémáját is, amely az alapforma különféle műfajainak formalizált elkülönítését teszi lehetővé. *Nyíri Antal a Szabács viadala* című históriás ének eredetét vizsgálja nyelvtörténeti szempontból, s arra a következtetésre jut, hogy e költemény kétségtelen „hamisítvány", szemben Imre Samu megállapításával, aki szerint nem hamisítvány, hanem XV. századi nyelvemlék. *Szegfű László* több tanulmányát foglalja össze a pogánykori hősének változatairól írt referátumában. Konklúziója szerint a pogány kor hőséneke élt még a 11. század második felében is, de hőse már nem a táltos-hérosz, hanem a katonai demokrácia bajnoka, kiválasztott, aki már – az új ideológiának megfelelően – Isten segítségével, annak szándéka szerint hajtja végre dicső tetteit. *Váczy Péter Honfoglaláskori hősi énekeink nyelve és előadásmódja* című munkájában ahhoz a tételhez sorakoztat fel argumetumokat, mely szerint honfoglaláskori hősi énekeink egy jó része nem magyar, hanem török nyelven készült.

A második tematikai egység *A magyar vers nyelvi és metrikai alapjai* címet viseli.

Kifejezetten verstani-metrikai tanulmány *Vargyas Lajos* írása: *A magyar versritmus nyelvi alapjai*. A szerző összefoglalja a magyar vers ritmusát illető nézeteit, szerinte a magyar nyelv ritmusalkotó tényezőnek azt az időjelenséget használja fel, amely a beszéd értelmi tagolódásában játszódik le. Ritmus akkor lesz ebből a kiegyenlítődésből, ha olyan arányos részek kerülnek egymás mellé, amelyek időegyenlőség érzetét képesek kelteni. *Büky László* azok közé tartozik, akik a szintaxis vizsgálatára esküsznek, ha verstanról van szó. Itt arra kíváncsi, hogy a költői szövegművek befejezéseiben az egyes mondatfajták milyen gyakoriak; azonban emellett keresi azok kifejező funkcióit is. A nyelv felől, a nyelvészet módszereivel közeledik a szöveg hangzásához *Deme László*. Mondanivalójának tételmondata talán a következő: „A hangzás magában a szövegben rejlik"; ebből azt a következtetést vonja le gondolatmenetének végén, hogy a versek magukban hordják hangzásukat; s így akusztikai köntösüket nem megadni kell nekik, csak visszaadni; vagyis hangoztatásuk, hangzásuk formáját a maguk természetéhez kell szabni, nem a versmondóéhoz. A szerző főleg a szintaxisban leli meg azt az irányító erőt, amelyet a jó versmondónak meg kell találnia ahhoz, hogy „ne attól függjön a hangzás: ki szaval; hanem attól, hogy mit". *Elekfi László* legfontosabb kérdése: „mi a jambus a magyarban". A verstani jelenséget vizsgálva tipizál is: négyfajta jambust, majd jambusi sort különít el. *Horváth Iván* a régi magyar versek most készülő poétikai, metrikai repertóriumának munkálatairól számol be írásában. *Kerék András* igen eltérő nyelvi anyagon vizsgálja a gyermekverseket, s úgy véli, hogy a bennük kimutatható azonosság oka egy közös idegélettani, lélektani jelenség. A számítógép egy lehetséges irodalmi alkalmazásáról beszél *Papp Ferenc Vers, konkordancia, asszociáció* című írásában. *Szőke György* az enjambement funkciójáról ír József Attila kései verseit vizsgálva. Tipizálja a szövegekben található áthajlásokat, majd az enjambement keletkezési mechanizmusára is kitér: szerinte a tudat mé-

lyebb rétegeiben megbúvó emóciók, indulatok az áthajlásokban közvetlenebbül törnek föl, a maguk primer ambivalenciájában, szimultán jelennek meg egymásnak ellentmondó tendenciák. *Szőllősy-Sebestyén András* szerint a vers dallamát nem a mindennapi beszédhez kell viszonyítani, hanem „az énekelt vers dallamából" lehet azt értelmezni, levezetni. *Wolfgang Veenker* statisztikai módszerrel elemez régi szövegeket abból a célból, hogy a finnugor nyelvek történeti hangtanának néhány kérdését felvesse.

A magyar vers funkciója a magyar irodalomban című harmadik tematikus egység *Németh G. Béla* írásával kezdődik: *A prózai, illetve a verses megformálás arányviszonyáról a magyar irodalomban* címmel. A filozófiai alapozású tanulmány néhány nagyhatású, kor- és rétegreprezentáló kritikusunk felfogását szembesíti részint a mai, tudottnak vehető közvélekedéssel, részint az utolsó nagy szintetizáló vállalkozással, az 1966-os akadémiai irodalomtörténettel. A kérdés szociológiai és művelődéstörténeti megközelítése világos korszakoláshoz vezeti az anyagában fölényes tudású szerzőt. *Marianna D. Birnbaum* Radnóti *Második eclogáját* mint a műfaj humanista ellen-modelljét értelmezi. Műfajelméleti szempontból is érdekes *Bókay Antal* gondolatmenete, amely a lírai versnek egy sajátos – epikus elemekkel induló és záródó – típusát veszi észre József Attila költészetében. A szerző a hegeli dialektikában értelmezi ezeket a szövegeket, és azok mindhárom összetevőjét igyekszik végiggondolni – s nemcsak leíró szempontból, hanem az oeuvre belső fejlődésében is. *Marinella D'Alessandro* Lesznai Anna költészetéről gondolkodván fogalmaz meg kérdéseket a századelő emancipált női típusáról. Korai verseink virágnyelvének értelmezésbeli problémáit veti föl – nem kis bátorsággal, de alapos irodalom- és nyelvtörténeti tájékozottsággal – *Kőszeghy Péter*. Friss, a sablonoktól mentes gondolatmenete költészetünknek egy alapvető jellegzetességére irányítja a figyelmet: azokra a szimbólumrendszerekre, amelyek a folklórtól kezdődően – ha megannyi változatban is – megtalálhatóak líránkban, s amelyeken a „normálkutatás" mint nemlétezőkön a legtöbbször átsiklik. *Láng Gusztáv* a *Tóth Árpád és az expresszionizmus* című tanulmányában annak a paradoxonnak az értelmezéséhez járul hozzá, mely szerint a „nyugatos" költészetelméletek és az avantgárd kapcsolatára az „elvi elutasítás és a gyakorlati vállalás" jellemző. A szerző dialektikus gondolkodásmódjából következően természetes módon kapcsolódnak egymásba formálisan ellentétes fogalmak, és nyújtják egy-egy avantgárd irányzat értő irodalomtörténeti megközelítését. *Melczer Tibor* arra tesz kísérletet, hogy felvillantsa a magyar irodalomnak azt a közfelfogásban alig élő vonulatát, amely szerint az irodalom nem elsődlegesen „a köz dolgainak megfogalmazója", nem az a lényege, hogy politikai intézményeket helyettesít. A magyar jakobinus mozgalom kudarcától számítja azokat a megnyilatkozásokat, melyekből a „költészet mint azílum" olvasható ki. Batsányitól Radnótiig tekinti át e szempontból a magyar irodalmat. Századvégi–századeleji irodalmunkat *„az idő* különösen felfogott" problémáján keresztül gondolja át *Somlyó György;* arról ír, hogy a mi *új* dalaink legtöbbször Európában „már *régi* dalnak számítanak, de merőben újak ott, ahol megszólalnak, s a maga új megszólalásában ez a régi dal önnön régi voltához képest valóban új lesz". *Szendrey Tamás* Vörösmarty költészetének történelem-szemléletét, különösen annak forrásait tekinti át úgy, hogy viszonyítja azt az európai (főleg francia) rokon jelenségekkel. Az amerikai magyar irodalom vázlatos korszakolása után Pólya László pályájáról beszél *Várdy Huszár Ágnes.*

A kötet negyedik nagy témakörének összefoglaló címe: *A magyar verstani elméletek története és tipológiája. Kecskés András* nagy anyagismerettel beszél a magyar verselméleti gondolkodásról tanulmányában. *(Irányzatok és álláspontok a magyar verselméletben.)* Középkori szövegemlékeink versformáinak hagyománytípusaitól az MTA Verstani Munkabizottságának 1981-ben megindult munkájáig fogja át a magyar versről való gondolkodást. *Bodolay Géza,* bár csak a felvilágosodás korának és a reformkornak néhány verselméleti vitáján gondolkodik el, kérdései mai verselméletünk több, alapvető problémájának meglátását előlegezik. Nagy László egyik verstípusát hosszú éneknek vagy hosszú verseknek nevezi a szakirodalom. *Görömbei András* a mitikus világképből vezeti le ezt a formát úgy, hogy a hosszú ének legfontosabb poétikai jellemzőit is megadja. *Nyéki Lajos* tanulmányának összegzésekor találóan mondja ki, hogy a költemény nem ragadható meg teljességében a szemantikai aspektus kikapcsolásával, mégis fontosnak tartja a szűkebb ritmikai-metrikai vizsgálódásokat. A nyelvünkön megszólaló szabad versnek négy típusát különíti el: a magyarost, a jambikust, az időmértékelőt és a prózaverset.

A következő témakör *A versszerűség kritériumai*val foglalkozik a XX. századi magyar költészetben. *Bori Imre* a vers felől közelít a kérdéshez, pontosabban a század eleji „új dal" születéséről, harcairól gondolkodik, s megállapítja három megjelenési formáját: a szabad verset, a prózaverset és a képverset. Elgondolkodtató konklúziója is: „a szemlélt korszakban a költők a verssel szembeni lehetséges kritériumok mindegyikét tagadták már, együtt, az egészet azonban nem". Szintén a modern vers versszerűségének kritériumait keresi *Zsuzsanna Andersen Bjørn.* Ezek egyike az alaki formák szemantizálódása, közülük is főleg a hangstruktúrának az átváltozását emeli ki a szerző. Rendkívül elgondolkoztató, amit a versszerűség talán legfontosabb jellemzőjéről, a ritmusról mond; véleménye szerint a modern vers ritmusa nem elsősorban fonetikai eredetű; egymással összemérhető időtartamok az olvasó átélése közben jönnek létre úgy, hogy a befogadó nem ütemek, hanem egy-egy asszociációs egység idejét érzi egymással ekvivalensnek. A versszerűség kritériumait kutatja *Bodnár György* is. Az európai és a mai magyar irodalomelméleti gondolkodást meghatározó lényegesebb elméletek áttekintése után szögezi le: „fontosnak tartom a költői kép vizsgálatát". A tézis korszakos, a szemantika szabadságharcára utal. A szerző megnevezi azt az eszközt is, amelynek kimunkálása megkerülhetetlen, ha a képről kívánunk teoretikusan gondolkodni: ez az eszköz a versmondat. Annál is inkább, mert századunkban igen látványos a versmondat különbözése a köznyelv mondataitól. Ennek a sokat módosult, mindazonáltal „grammatizálható" szövegszegmentumnak a tüzetes körüljárása vezethet el a modern versbeszéd alapvető törvényszerűségeinek leírásához. *Fehér Erzsébet* főleg Kassák-írások alapján igyekszik közelférkőzni a korai magyar avantgárd poetikájához akkor, amikor a szabad vers kompozíciójának lényegét a téma koncentrációjában és a tárgyelemek sűrítettségében jelöli meg. A Nyugat első korszakának lírai költészetfelfogását kutatja *Kun András.* A kor költőinek, irodalmárainak megnyilatkozásaiból a belső élet intenzív totalitását, az érzés egyeduralmát emeli ki mint alapelemet, amely a többit, így pl. az időt, a versmondatok melódiáját a maga képére formálja át. *Szabolcsi Miklós* konkrét versanyagra, három folyóirat 44 versére támaszkodva beszél a jelenkori magyar költészet olyan általánosítható összetevőiről, amelyeket a versszerűség kritériumainak nevezhetünk. Első konklúziója negatív: a vizsgált szövegek nagy

részében sem metrumot, sem rímet, de még valamilyen megkülönböztethető ritmust sem találunk. Viszont rendelkeznek ezek a szövegek azzal a belső strukturáltsággal, amit hagyományosan képnek nevezünk; ez a kép a köznapi beszédtől eltérő dikcióban (écart) jelenik meg; forrása pedig egy sajátos vershelyzetbeli magatartás: „az Én előtérbe kerülése." *Szathmári István* a két világháború közti időt a költői stílust illetően egy korszaknak tekinti, s kijelenti, hogy a korszak izmusai az avantgárd kereteiben jelentkeznek. Ennek stílusfelfogását hat (a hangzási, a szó- és kifejezésbeli, az alak- és mondattani, a képi, az extralingvisztikus és a szövegtani) szinten tartja vizsgálhatónak. Konklúziója az, hogy az izmusok fő hozadéka a nyelvi eszközök felől az asszociációs és a szintagmatikus lehetőségek szélesítése, a mű felől pedig a nyitottság egyre nagyobb mérvű érvényesítése. *Szilágyi Péter* is a 20. századi magyar költészet poétikájának törvényszerűségeire kíváncsi. Eközben azonban figyel azokra a sajátosságokra is, amelyek líránkat megkülönböztetik a kortárs nyugati lírától. Ez: a „részrealizmus", valamint az egész korszakot jellemző tárgyiasság és konkrétság. A szerző végül kitér azokra a formanyelvi változásokra, amelyeket ezek a sajátosságok megteremtettek. A csehszlovákiai magyar líra legújabb szövegein vizsgálja a versszerűség kritériumait és annak változását *Zalabai Zsigmond.* A depoetizálásban mint egy sajátos szabályrendszerben látja Cselényi László: *Összefüggések...* című verskompozíciójának legfontosabb jellemzőjét, amelyet a szó, a mondat és végül a kompozíció szintjén értelmez. Azonban nem áll meg gondolkodása a leírásnál, az okot is firtatja: azt láttatja velünk, hogy ezt a „poétikát nem valamiféle laboratóriumi poétika alakítja, hanem parancsoló szükséggel maga a valóság", mert a nemzetiségi létformával itt is együttjáró nyelvromlást, nyelvi elbizonytalanodást avatja a költő „tudatosan vállalt stílusképző elemmé, poétikai eljárássá", hogy előre emlékeztessen arra, ami történni fog – a költő tragikus látomása szerint.

A népköltészet a magyar vers rendszerében című következő tematikus egység első tanulmányát *Faragó József* írta. A verses magyar népköltészetről szólván a szerző először az ősköltészet és a népköltészet fogalmát járja körül, majd a népköltészet alapműfajairól, meghatározó törvényszerűségeiről, formavilágáról, végül pedig a folklór és az irodalom viszonyáról beszél. Befejezésül arról a felelősségről szól, amely mindannyiunk illetékessége, jussa, és amely kötelez is, „hogy ismerjük, értékeljük és folytonosságát biztosítsuk" ennek a szellemi tőkének. A napjainkra már csak kisközösségi, házi gyakorlatban található archaikus imádságaink középkori elemeivel foglalkozik *Erdélyi Zsuzsanna.* Páratlan gyűjtő- és kutatómunkájának sommás konklúziója az lehet, hogy ebben a szöveghalmazban mind a pogány–keresztény szemlélet elemei, mind a mágikus-misztikus képzetek egyaránt megtalálhatóak. Főleg azok a szövegmagvak kapcsolják ezeket az imádságokat egy egységes európai hagyományba, amelyek a szenvedéstörténetet jelenítik meg. *Gunda Béla* Babits Mihály és a folklór kapcsolatát vizsgálja. Előbb a költőnek a népköltészetről, pontosabban a folklór-szövegek geneziséről vallott nézetét ismerteti, majd verseiből válogat, keresi azokat a témákat, elemeket, amelyeknek forrásvidéke a népélet, a néphit. A *Toldi* az egész magyarság számára jelkép, az „etnikai identitástudat" alapszövetébe tartozik. Ennek okát *Hoppál Mihály* abban találja meg, hogy a mű kompozíciója, valamint a benne található mítosz-elemek és -párhuzamok egy olyan történetet eredményeztek, amellyel – valamilyen szinten – elvileg mindenki azonosulni tud, mert egy kultúrából, egy rendszer belső adottságaiból,

az elemekből és az építkezés módjából természetesen következik. Az elvi jelentőségű dolgozatban példaszerű a motívumok hasonlóságának vagy azonosságának igazolása is. *Marlene Kádár* a tragikum felől elemzi egyik klasszikus balladánkat, a *Kádár Katát*. Főleg angol és skót szövegekkel, valamint a *Trisztán és Izoldával* hasonlítja össze az általa kiválasztott variánst, így konklúziója az összevetés eredménye – s nem az autonóm szövegként felfogott magyar népballada értelmezése. USA-beli gyűjtőmunkájának legfontosabb hozadékát ismerteti *Kríza Ildikó*. Az amerikai magyarság dalkultúrájának három fejlődési szakaszát nevezi meg: külön etápnak veszi a századfordulót, majd a két világháború közötti időszakot, s végül a jelent. *Küllős Imola* kéziratos énekköltészetünk egyik fajtájával, a lator-költészettel, vagy más néven a pajkos énekekkel foglalkozik – olyan kéziratos énekszövegek alapján, melyeket sem az irodalomtörténet, sem a folklorisztika nem tart számon. Fő tétele az, hogy ezek a szövegek kapcsolatba hozhatóak a 19. századi betyárköltészettel. *Illyés Gyula viszonya a magyar népköltészethez* című írásában *Georg Lück* főleg a népdalok természeti kezdőképe és bizonyos Illyés-versek szerkesztési elvei között talál kapcsolódó pontokat. *Mikó Krisztina* arra a formaváltásra figyel, amely a szentimentalizmus és a klasszicizmus idején következett be líránkban; a magyar időmértékes verselés születését angol és német előzményeikből következteti ki. Tanulmányok, visszaemlékezések adatait felhasználva *Móser Zoltán* azokat a népdalokat igyekszik megkeresni és felidézni, amelyeket József Attila ismert, énekelni szokott. A jól dokumentált „rekonstrukciós kísérlet" az adatok mellett lényegi összefüggésekre is utal.

A kötet utolsó tematikai egységének címe *A magyar vers fordításának lehetőségei és útjai más nyelvekre.* A 23 írás főleg a rokon-, a szomszédos országok és az ún. világnyelvekre történő versfordítások elméleti és gyakorlati kérdéseit tárgyalja.

Verba volant, scripta manent. A magyar kulturális élet e nagy jelentőségű kongresszusának gyümölcsei a kötetet létrehozó szerkesztők – Béládi Miklós, Jankovics József, Nyerges Judit – munkája révén válhattak tudományos életünk továbbhagyományozható, megismerhető, tanulmányozható értékeivé.

Kovács Kristóf András

Marafkó László: Irodalmi séták.
Statisztikai Kiadó Vállalat, Budapest, 1985. 170 l.

Az irodalmi ismeretterjesztés, népszerűsítés egyik jól bevált módszere az írók életrajzi mozzanatainak, köztük életük színhelyeihez fűződő érzelmeiknek az olvasókkal való megismertetése. Marafkó László személyes érdeklődése és az írók, költők iránti figyelem fokozásához értő stílusa következtében igen jól használható, oktatásban, könyvtárak olvasószolgálatában nélkülözhetetlen segédkönyvvel szaporodott a színvonalas ismeretterjesztő irodalom. Huszonhét magyar író (Janus Pannonius, Károlyi Gáspár, Eötvös József, Kovács Pál, Jókai Mór, Szendrey Júlia, Arany János, Kaffka Margit, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Tersánszky Józsi Jenő, Füst Milán, Nagy Lajos, Kassák Lajos, Balázs Béla, Lengyel József, Csuka Zoltán, Tamási Áron, Szabó Lőrinc, József Attila, Gelléri Andor Endre, Radnóti Miklós, Bálint György,

Sarkadi Imre, Nagy László, Váci Mihály, Gáll István) lakóhelyét derítette fel, s ajánlja megtekintésre néhány jellegzetes szövegrészlet, emlék, írótársak szavainak felidézése kíséretében. A helyszínek zöme Budapesten lelhető fel, de az ország más tájain lévő néhány emlékházra is felhívja a figyelmet. Kimondottan az érdekességek felvillantására törekszik, a felelevenített epizódok jellemzőek, csattanósak, mindenképpen felhívó jellegűek, szántszándékkal és jó értelemben didaktikusak.

R. T. O.

May István: A magyar heroikus regény története.
Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985. 180 l. (Irodalomtörténeti Füzetek 112.)

A könyvecske tizenegy művet tárgyal a magyar regény előzményei közül (Mészáros Ignác: Kartigám; Bárótzi Sándor: Kassándra; Dugonics András: Etelka – A Gyapjas Vitézek – A szerecsenek – Jolánka; Fejér Antal: Barklájus János Argenisse; K. Boér Sándor: Bárkláj Árgénisse; Pálffy Sámuel: Erbia – Zomilla; Guzmics Izidor: Meteusz Hunn fejedelem).

A műfaj meghatározása után a szerző röviden áttekinti a heroikus regény külföldi történetét, majd a hazai művek előszavaiból von le tanulságokat. A részletes elemzés során kimutatja a műfaj barokk sajátságait és szerepét a nemzeti öntudat erősítésében, végül stilisztikai megfigyeléseit foglalja össze.

L. S.

Megbíráltak és bírálók. A cenzúrahivatal aktáiból (1780–1867).
Válogatta, sajtó alá rendezte, fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta: Mályuszné Császár Edit. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1985. 671 l. (Nemzeti Könyvtár)

Becses forráskiadvány, mely nemcsak a cenzori intézmény működéséhez szolgáltat számtalan adatot, hanem az irodalom-, színház-, tudomány- és művészettörténet kutatásának is nélkülözhetetlen kézikönyve lesz. Használatát azonban megnehezíti néhány nem éppen szerencsés tulajdonsága.

1. A könyv vegyesen közöl forrásszövegeket és tartalmi kivonatokat. A kétféle közlést nyomdatechnikai megkülönböztetés híján nehéz felismerni.

2. A szövegek nem időrendben sorakoznak, hanem meglehetősen ötletszerű tárgyi csoportosításban, huszonnyolc fejezetbe osztva, gyakran ilyen népszerűsködő címekkel, mint „A francia forradalom fuvallata", „Mit kell tenni Magyar Hazánkban?", „A ponyva öröktől fogva volt", „Ahogy elkezdődött..."

3. A bevezető tanulmány fölösleges kitérőket tesz az irodalom- és színháztörténet területére, és keveset szól magáról a cenzúráról.

4. A jegyzetekből nem mindig tudjuk meg, mi lett egy-egy betiltott kézirat sorsa: megjelent-e később, a cenzúra eltörlése után? egyáltalán fennmaradt-e, vagy elveszett?

5. A jegyzetapparátus sok általános – és ezért fölösleges – tudnivalót, életrajzi adatot közöl az írókról, és éppen az ismertebbekről, a kevéssé ismerteket viszont (pl. Szokolay Istvánt és másokat) kurtán elintézi.

6. Kényelmetlen keresgélést okoz a jegyzetek elhelyezése: a szövegek közé ékelve, egy-egy szemelvénycsoport után, hol több, hol kevesebb lapnyi távolságban a jegyzetre utaló számtól.

7. Nem ritka tárgyi tévedés (pl. Vahot Imre összetévesztése Vachott Sándorral, a 228–229. lapon) s az egyéb figyelmetlenség (pl. az 542–543. lapon a szövegben Homonnai János és Kristály András szerepel, a szemelvény címében és a tartalomjegyzékben Homonnai András és Kristály János).

Megjegyzendő végül, hogy a bemutatott szövegek kizárólag a Helytartótanácsi Levéltár fondjaiból valók; a Takács Sándor-gyűjtemény, az OSzK és az Akadémiai Könyvtár gazdag cenzúratörténeti forráskészletét a szerkesztő nem aknázta ki.

L. S.

I. P. Megela: Realizm Žigmonda Mórica.
Naukova dumka, Kijev, 1985. 270 l.

Ivan Petrovics Megela az utóbbi időben a magyar irodalom legjobb ukrán ismerője és népszerűsítője lett, aki kultúránkat nem csak az ukrán és az orosz, hanem a cseh, a szlovák és a német irodalom párhuzamaiban képes tárgyalni.

Móricz Zsigmond legfontosabb művei olvashatók ukránul. Ezért nagyon is indokolt életrajza és pályaképe megjelentetése. Megela – a magyar szakirodalom részletekig hatoló ismeretével – felvázolja Móricz életének eseményeit és elmondja műveinek „tartalmát". Ilyen értelemben a könyv a szélesebb közönséghez is szóló tudományos munka. (Stílusa ennek megfelelően oldott, olvasmányos.)

Ami a könyv „tudományos" részét illeti: Megela a realizmust tartja olyan központi fogalomnak, amiből kiindulva Móricz munkássága tárgyalható. A realizmust elsősorban történelmileg kialakult stílusirányzatnak véli a szerző, s mint ilyet veti össze a naturalizmussal és az impresszionizmussal, ám ugyanakkor – a szovjet irodalomtudomány évtizedes rossz beidegződésének maradványaként – módszernek is, mégpedig az esztétikailag legértékesebb módszernek. S mivel a módszer szüntelenül tökéletesedik, Megela is kénytelen valami fejlődést feltételezni Móricz pályáján, aminek központi eleme természetesen az eszmei fejlődés, valamiféle forradalmi elkötelezettség vállalása. Mondani sem kell, hogy ez a kissé sematikus kép talán nem egészen igazságos például Móricz fiatalkori műveivel. Megela becsületére legyen mondva, hogy sokszor saját, érzékeny elemzéseivel cáfolja az előre adott sémát.

A könyv az elméleti tisztázatlanság eme ritka megnyilvánulásai ellenére komoly értéke a magyar irodalom külföldi megismertetésének.

Bojtár Endre

Méliusz József: Napnyugati kávéház.
Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1985. 594 l.

Nemcsak a megelőző hatalmas esszéregényeknek, Márai sugallatos *Napnyugati őrjárat*ának (1936) is méltó társa Méliusz újabb poétikus, de pontos és hiteles emlékezésfolyama, melyben, miként a legelső kávéház-kötetben is, „Megint előttünk az irodalom egész látóhatára...", a régi és a kortárs francia, német, román és magyar irodalom nagy ihletői, Méliusz vállalt szellemrokonai és az irodalmi hétköznapok emlékezetes alakjai. Az *Illúziók kávéháza* (1971), a *Kávéház nélkül* (1977) és a *Tranzit kávéház* előtt ez az emlékező kortársi korrajz is foglalat: benne „ugyanazok a gyötrő kérdések sorjáznak ... más összefüggésrendszerben, különböző díszletek között, mégis ugyanazzal a konklúzióval ...: hogy azért mégis, mi is Európa vagyunk, sőt európaiak." Méliusz kifinomult emlékezéstechnikájának módszere szerint az önvizsgáló, megidéző emlékező a maga belső, lelki-tudati világának mérhetetlen tömegű és minőségű tényeit, a belső kávéház momentumait vetíti rá a külvilág eseményeire, tárgyaira, vagy pedig megjelenve közöttük, a megindult asszociációk rögzítése vezet az irodalomtörténeti fontosságú személyességek felé. A jó félezer lapnyi mű első könyve egy 1970-es párizsi út szellemi-erkölcsi tanulságainak gyűjteménye: a 68-as időszak még eleven lázában a napi benyomások hívják elő a magyar és román avantgárd alakjait, miközben Méliusz képes valamennyi irodalmi és képzőművészeti, szellemi irányzatát európai konstellációba helyezni, francia párhuzamokkal. A Café Flore-ban így jelenik meg József Attilától Kosztolányin, Babitson át Kassákig és Radnótiig, Gaál Gáborig és Kunczig számtalan előd és társ, elevenednek meg a 40 év előtti Új Arcvonal-antológia szerveződésének körülményei, s rajzolódik ki Méliusz sokat mondó, retrospektív szellemi önarcképe is. Ugyancsak az utazás közben született gondok és gondolatok öltenek alakot a második könyvben, mely szinte hírügynökségi pontossággal (és politikai, erkölcsi, művelődéstörténeti, irodalmi töprengésekkel) követik egymást a spanyolországi politikai perek eseményei, a Franco-rendszer utolsó éveinek fordulatai, a soknyelvű francia és spanyol állam mind súlyosabb etnikai–kulturális–politikai helyzetének értékelése egy európai kisebbségi magasrendű nézőpontjából. „Kicsinyek pusztítják a kicsiket? Provinciális elmezavar." Miközben a Café Marignan-beli jegyzetlapok is a mindenkori emberi megaláztatás ellen íródtak, számos kényszerűen elvarrott emlékszál Méliusz saját életére, műveire, barátaira, reményeire, börtöneire és a háború utáni kisebbségi helyzet politikai fordulataira utal, vagyis Méliusz József emlékezésfolyamát a naplószerűen tárgyilagos megjelenítés uralja, humanizmusa pedig konkrét. A Napnyugati kávéház, melynek keletkezéstörténetéről a szerző maga is vall, jelentős újabb darabja annak az életműnek, amelyhez az újabb erdélyi magyar önreflexió felfrissülése szorosan kapcsolódik, egy új és történetileg is távlatos kisebbségi ideológia kialakítását sürgetve.

Csapody Miklós

Miklya Jenő: Szeghalomtól Verőcéig. Dapsy Gizella élete a dokumentumok tükrében. Városi Tanács és a Sárréti Múzeum Baráti Köre, Szeghalom, 1984. [1985]. 167 l. (Sárréti füzetek 5–6.)

Dapsy Gizella születésének századik évfordulóján működésének színhelyén példamutatóan, gondosan elkészített kis dokumentumkötettel emlékeztek meg a 16 önálló, kis terjedelmű kötetet és számos cikket, tanulmányt publikáló írónőről. A századelő egyik érdekes alakja volt, a modern irodalom nagy pártfogójaként sok költővel, íróval állt kapcsolatban, levelezése értékes irodalomtörténeti dokumentum, a századelő művelődéstörténetéhez, szellemi életéhez eddig kevéssé vagy egyáltalán nem ismert adalékokat nyújt. Életrajza is érdekes: haladó gondolkodású, mozgékony szellemű asszonyt ismerhetünk meg belőle. Levelei tájékozottságról, jó ítélőképességről, emberismeretről tanúskodnak. Legjelentősebbek *Gyóni Gézával*, *Oláh Gáborral*, *Ady Endrével* váltott levelei, illetve a róluk szóló, másokhoz címzett levelek. Nil álnéven írta cikkeit, sokszor leveleit is így írta alá. Férjével, Rozsnyay Kálmánnal együtt sokat tettek a modern irodalom népszerűsítéséért. Követendő példa, amit a szeghalmi szakemberek tettek: szép kiállítású helytörténeti kiadványban gyűjtötték össze az egész ország területéről városuk nevezetes alakjának a magyar irodalomtörténet figyelmére érdemes dokumentumait. A füzetet jegyzet- és képanyag egészíti ki.

R. Takács Olga

Mikszáth Kálmán Összes Művei 38. kötet.
Elbeszélések 12. kötet: 1886–1887. Szerkeszti: Rejtő István. Sajtó alá rendezte: Rejtő István. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985. 345 l.

Az utolsó negyedszázad a Mikszáth-filológiában a legtöbb eredményt a kronológiai kutatások terén hozta (szoros összefüggésben a sajtótörténeti vizsgálatokkal, s némileg az életrajzra vonatkozókkal is). A művek létrejöttének és megjelenési körülményeinek tisztázása terén néhai Bisztray Gyuláé és újabban Rejtő Istváné a fő érdem. Korántsem öncélú munkáról volt és van szó – elég emlékeztetni Bisztray Gyulának azokra a felfedezéseire, amelyek a *Tót atyafiak* és a *Jó palócok* egyes darabjainak megjelenési idejére vonatkoztak, s amelyek után már nem úgy nézünk ezekre a kötetekre, mint zseniális ráhibázásokra a tónus, az ízlés és a korigény szféráiban –, ám annál nagyobb elismeréssel adózunk a ciklusszerkesztő írónak, a ciklustervező tudatosságának. Mindennek ellenére az elbeszélések sorozatának kiadása nem mentes zavaroktól, amik vélhetőleg a két szerkesztő közötti munkamegosztás praxisának következményei – ám az egész Mikszáth-sorozat sorsa tünete és részese a magyar könyvkiadás és könyvkészítés általános válságának, különös tekintettel a tudományos kiadványok gyászos presztízscsökkenésére.

A kritikai kiadásnak ez a kötete 1886-ból 12, 1887-ből 30 kisebb elbeszélést közöl. Emlékeztetni érdemes arra – s ez az adat is a kronológiai kutatások folyamatosságát jellemzi –, hogy Mikszáth Kálmán művei 1968-as – kimondatlanul is a teljesség igényével fellépő – kiadásának megfelelő kötete (Wéber Károly munkája) 1886-ra 40,

1887-re viszont 25 elbeszélést datál. Ennek oka természetesen nemcsak a kronológiakutatások akkori állapota, hanem a műfaji elhatárolásban megmutatkozó különbségek is. 1887-ben két elbeszéléskötetet publikált Mikszáth, ezek anyagának nagyobb része adja az új kötet törzsanyagát, de akad itt még meg nem jelent elbeszélés is. Az utóbbiak közül a *Társadalom* című azért érdemel említést, mert előzménye Mikszáth talán legélesebb időszembesítő játékának, a Gyulaiból oly heves bírálatot kiváltó *Galamb a kalitkában* című kettős elbeszélésnek.

Ez a három és fél tucat novella nem tartozik a mikszáthi kispróza legerősebb vonulatához. Már nem olyasfajta mitizált történetek, amikkel első nagy sikereit aratta, de még nem is mutatnak az utolsó pályaszakasz modern hangoltságú tragikus darabja felé. Jelentőségük inkább egy-egy alak, tájtípus, konfliktusszerkezet kidolgozásában van, hangnem-kísérletek, műfaji próbák. Rejtő István a tőle megszokott alapossággal tárja az olvasó elé az egyes darabokra vonatkozó filológiai tudnivalókat, a szövegváltozatoktól a homályos tárgyi utalások megfejtéséig. Különös figyelmet érdemel a jegyzeteknek az a 26 lapos, a *Tavaszi rügyek*hez kapcsolódó szakasza, amelyben a sajtó alá rendező – jórészt saját kutatásai alapján – Mikszáth és Selmecbánya kapcsolatát dolgozza fel. S hasonló figyelmet érdemel néhány vár-rege dokumentációja is: ezekből kiderül, hogy az író (hírlapíró) olykor nem átallott egész szövegrészeket máshonnan „átmenteni" szóról szóra saját írásába. Eljárását természetesen menti ennek a műfajnak a közművelő célzata, az, hogy itt a kollektív nemzeti tudat legendáriumának színezése a cél. Mindenesetre ezek a szövegtisztázatok megóvják attól a kutatókat, hogy efféle vendégszövegeken mutassák be Mikszáth stílusának jellemzőit...

Alexa Károly

A mindentudás igézete.
Tanulmányok Németh Lászlóról. Szerkesztette: Szegedy-Maszák Mihály. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1985. 249 l. (JAK-füzetek 17.)

Különféle módszerű, szempontú, különböző értékű, változatos tematikájú tanulmányokból állította össze a kötetet Szegedy-Maszák Mihály. Szemléletmódban, érték- és eszményrendszerben – sokféle szerzőről lévén szó – egységesítő hatóelemet aligha kereshetünk. Az előszó a harmincas-negyvenes éveiket taposó társadalomtudósok Németh László-képét ígéri. (Béládi Miklós, Lackó Miklós és Pethő Bertalan viszont az idősebb generációt képviselik.)

Béládi Miklós *Minőség és erkölcs Németh László gondolatvilágában* című tanulmánya kivételével egy-egy témakört, szeletet világítanak meg a kötet szerzői. A szétdarabolás veszélyét Kiss Gy. Csaba fogalmazza meg: „Csapdákba eshet az értelmező: a kiválasztott területnek a valóságosnál nagyobb jelentőséget tulajdoníthat, a speciális nagyító lencse alatt némelykor torzultan tűnnek föl egyes mozzanatok." Ezt az aránytévesztést azonban jó érzékkel kerülik el a JAK-füzet írói. „Németh munkásságát korántsem egységesen ítéli meg a mai magyar értelmiség." – írja a szerkesztő. Ennek megfelelően bizonyos fokig egymás között is vitatkoznak ezek az írások. Az esszéista értékrendjéről írt tanulmányában például Szegedy-Maszák 1932-től törést lát Németh

pályáján, a *Készülődés* íróját többre tartja a Tanuénál. Béládi épp az ellenkezőjét fejti ki, s azt is bizonyítja, hogy Németh nem volt filozófiaellenes, csupán az „elvontan elméleti rendszeralkotást" érezte „klorofiltalan növénynek".

Lackó Miklós tanulmánya ismét alapvető és megkerülhetetlen a Németh-kutatás számára *(Minőségszocializmus, magyarság, korszerűség).* Buzinkay Géza az esszéíró történelemszemléletét elemzi, Gergely András pedig a Németh–Szekfű-vitát rekonstruálja. „Egy pragmatikus, jobbra munkáló politikus-rétor – egy jövőnek üzenő, a jelent korrigálni is képtelen, ám annak lényegét megragadó író-próféta típusa áll előttünk." – írja Gergely. Kiss Gy. Csaba Németh László Kelet-Európa felfogásának némely összetevőjét vizsgálja, kimutatja a hivatalos ideológiával szembeforduló „tejtestvériség"-eszme formálódását. Kósa László az író és a protestantizmus kapcsolatáról, Monostori Imre pedig a „népművelő" „pedagógus-ethosz"-áról ír. Jogos Monostori megjegyzése *A tanügy rendezésé*vel kapcsolatban: „... a közel négy évtizeddel később szemlélődő – a mai magyar iskolarendszer betegségeit is látva – csak sajnálkozhat azon, hogy ez az 1945-ben született Németh László-i program a mai napig csak papíron létező valóság."

A regényíró Németh Lászlóval két tanulmány foglalkozik. Kulcsár Szabó Ernő az *Utolsó kísérlet*ről a poétika, a regényesztétika szemszögéből mond újat, Pethő Bertalan az *Égető Eszter*t elemzi. A különféle diszciplinákat próbálja egymáshoz fűzni ez a kötet, s nem föltétlenül az előszóban ígértek (egy nemzedék Németh László-képe, „viszonylag kiegyensúlyozott értékelés") között keresendők az erényei.

Olasz Sándor

Monostori Imre: Németh László Sátorkőpusztán.
Komárom Megyei Tanács V. B. Művelődési Osztálya, Tatabánya, 1985. 78 l. (Komárom Megyei Honismereti Kiskönyvtár)

Az Esztergomhoz közeli Sátorkőpuszta Németh László apósának, Démusz Jánosnak volt birtoka a század harmincas éveiben. Németh László életének némely válságos periódusában alkotói menhelyül is szolgált idilli nyugalmával a környék. Előnye volt még az is, hogy a főváros zajától távol, de a nyaraló Babitsékhoz közel volt.

Monostori Imre kis kötetében azokat az életrajzi mozzanatokat eleveníti meg – főleg Németh önéletrajzi írásaira támaszkodva, s egy-egy levéllel kiegészítve azokat –, amelyek Sátorkőpusztához kötődnek. S mint írásából kitűnik, nem csekély jelentőséghez jut a *genius loci* az életműben: a legfontosabb írások és meghatározó gondolatok egyike-másika valóban innen eredeztethető. Itt készült Némethnek a Nyugatban megjelent, új írói generációt bemutató nagy tanulmánya, innen indult hódító útjára a Tanu, s a sátorkőpusztai tapasztalatok belejátszottak a minőségszocializmus gondolatkörének kialakulásába csakúgy, mint a *Kapások* és a *Cseresnyés* létrejöttébe.

J. J.

Móra Ferenc: A magyar paraszt.
Az előszót és a jegyzeteket írta Szigethy Gábor. Magvető Kiadó, Budapest, 1985. 55 l. (Gondolkodó magyarok)

A sorozat legújabb füzete Móra Ferencnek 1932-ben a szegedi Rotary klubban tartott előadását tartalmazza. A „nem politizáló" Móra ebben az írásában is úgy ötvöz anekdotikus elemeket és kemény szociográfiát, hogy belőle politikai indulatokat is kiváltó, lelkiismeretre, társadalmi felelősségtudatra apelláló vádirat lesz. Szigethy Gábor utószavának és jegyzetanyagának fő erénye a Móra-írás változatainak, motívumrokonságának kimutatása. Ugyanakkor e kiváló sorozat szerkesztőjének elfáradásáról is tanúskodik, hogy az előadás elhangzásának helye (ideje) – 1932-ben, Szegeden, a Rotary klubban – összesen kilencszer szerepel az 55 oldalas füzet lapjain.

N. S. K.

Mózes Huba: Forrása rég fakadt...
Tanulmányok, dokumentumok. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1985. 286 l.

Mózes Huba tanulmánykötete a szerző kutatási területeiről tájékoztató válogatás. A tanulmányokat öt nagy fejezet szerint tagolja. Ez első (Szépírás és elmélet) az elméleti kérdésekkel foglalkozó tanulmányokat foglalja magában (József Attila költészettani nézetei, a tudós Szabédi László munkássága – például ritmuselmélete – vagy a regény műfajtani megközelítése, amelyben Schmidt szövegszemantikai szempontjait is értékesíti, jó érzékkel jelezve a megközelítés elvi nehézségeit). A második fejezet (Vers, versmondás, közönség) tanulmányai verstani kérdésekkel foglalkoznak; kiemelhető közülük a népdalvers sorfajairól írott és az Eminescu *Glossza-változat*ainak két magyar fordítását elemző dolgozat.

A leginkább irodalomtörténeti jellegű a harmadik fejezet (A mindennapi szó szüksége). Néhány tanulmány címének, illetőleg témájának puszta felsorolása is jól jelzi a szerző kutatási köreit: Madách-problémák, Dutka Ákos, Móricz Zsigmond és Benedek Elek a húszas évekbeli Romániában, a Napkelet, Brassai Viktor, Avantgarde és fegyelem (Miklós László Forrás-kötetének bírálata). A negyedik fejezet témája a magyar–román irodalmi kapcsolatok (Az önismeret és a kölcsönös megbecsülés szolgálatában). Szóba kerül itt József Attila kapcsolata a román költészettel, téma egy román irodalmi lexikon és a kapcsolatokat összegező bibliográfiák (pl. Domokos Sámuel: A román irodalom magyar bibliográfiája, Réthy Andor és Váczy Leona: Magyar irodalom románul) értékelése; itt szól a Romániai Magyar Irodalmi Lexikonról is. A Széljegyzetek, dokumentumok című ötödik fejezet tartalma az előzőkénél vegyesebb, de jó összetartó erőnek tekinthetjük a közölt dokumentumok adatainak érdekességét, értékét: Szalkay Antal furcsa vitézi versezete, Ady Endre kórrajzi iratai 1909-ből, József Attila *Ars poetica*jának előzményei, a *Kalevala* magyar fordításai.

Mózes Huba kötetének értéke elsősorban abból fakad, amit különben a fülszöveg is hangsúlyoz: a szerző igényes, megbízható filológus, az irodalmi alkotás titkainak értője.

Szabó Zoltán

A Müncheni Kódex négy evangéliuma (1466).
A négy evangélium szövege és szótára. Décsy Gyula olvasata alapján a szöveget sajtó alá rendezte és a szótári részt készítette: Szabó T. Ádám. Az előszót Király László írta. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1985. 524 l.

Az első magyar bibliafordítás elkészült vagy fennmaradt részleteit három kódex tartalmazza: a Bécsi-, a Müncheni- és az Apor-kódex. Érdekes tematikus megoszlásban: míg az első az ótestamentum bizonyos könyveit foglalja magában, addig az utolsó a zsoltárokat. Az Európa kiadó most a két szerémségi pap, Pécsi Tamás és Ujlaki Bálint újtestamentum-fordítását, a négy evangéliumot adta közre, amelyet a kalandos utat bejárt Müncheni Kódex őriz. A fordítók és a kódex útja a magyar történelem mintegy másfél századát (az 1410-es esztendőktől 1575-ig terjedőt) sűríti magába. A szerémségi származású prágai Husz-tanítványokat a huszitaüldözés idején már „elcsángott" hittestvéreik fogadták Moldvában az 1420-as években. Ebből a kelet-európai szegletből került Bajorországba, több kézen át, az említett kódex, amelynek első hiteles másolata 1835-ben készült, az Akadémia közbenjárására. Ezt adta ki Döbrentei Gábor 1842-ben, jegyzeteivel kiegészítve.

A Müncheni Kódexnek azóta több hiteles, sőt betűhű kiadása látott napvilágot. Az 1985-ös kötet újdonsága, hogy mai helyesírással, az eredeti kiejtést lehetőleg megközelítően teszi hozzáférhetővé szélesebb olvasóközönség számára ezt a magyar kultúrkincset és ritkaságot. Külön említést érdemel az önálló szótári rész, amely a szövegben előforduló összes szót feldolgozza, ezzel kivételes filológiai feladatot old meg, s követhetővé, élményképessé teszi magát a szöveget.

Szkárosi Endre

Karl Nehring: Adam Freiherrn zu Herbersteins Gesandschaftsreise nach Konstantinopel. Ein Beitrag zum Frieden von Zsitvatorok (1606). R. Oldenbourg Verlag, München, 1983. 231 l. (Südosteuropäische Arbeiten 78).

Karl Nehring könyve részben monografikus tárgyalása a zsitvatoroki béke történetének s diplomáciai bonyodalmainak, részben Maximilan Brandstetter eddig kiadatlan útibeszámolójának szövegkiadása. Brandstetter az Adam Herberstein által vezetett 1608–1609. évi követség kíséretéhez tartozott, s műve igen fontos, eddig kiaknázatlan forrás a magyar történelemben, valamint a Habsburg–török viszonyban egyaránt fordulatot jelentő zsitvatoroki béke ismerete szempontjából. Herberstein követségének ugyanis a béke ratifikálása, illetve a szultán által aláírt ratifikációs okmány ha-

zahozatala volt a feladata. Mind Nehring monografikus bevezetője, mind az útibeszámoló politika- és diplomáciatörténeti információi elsősorban a magyar történettudomány számára avatják jeles munkává a kiadványt. Értékes hozzájárulás ugyanakkor a magyar művelődés- és irodalomtörténet számára is.

Mint általában a Magyarországon áthaladó külföldi utazók, így Brandstetter beszámolója is fontos forrás a török hódoltságkori Magyarország helyzetére, művelődési viszonyaira, lakosságára stb. vonatkozóan. A jelen kiadványban a 74. laptól a 104-ig olvashatjuk a követség által érintett magyar területek leírását, köztük az Esztergomról, Visegrádról, Budáról, Tolnáról írottakat. Így Brandstetter most első ízben hozzáférhető útleírása újabb gyarapodását jelenti a régi magyarországi itineráriumoknak, sok hasznosítható információval.

Az irodalomtörténész számára pedig az teszi különösen érdekessé, hogy a Herberstein-féle követség egyik tagja, a magyar rendek képviseletében Rimay János volt. Rimay követjárásáról eddig is voltak forrásaink, hiszen már Ipolyi Arnold kiadta Rimay Konstantinápolyban fogalmazott beszédeit, valamint budai leveleskönyvét. Arról azonban nem sokat tudhattunk eddig, hogy a török területen való tartózkodás során Rimay mikor hol járt, mit látott, mikor miben vett részt. Brandstetter írása most segít kiegészíteni Rimay életrajzát, s ezért a Rimay-kutatásnak a jövőben a Karl Nehring által mintaszerűen gondozott kiadást értékesítenie kell majd.

Klaniczay Tibor

Karl Nehring: Iter Constantinopolitanum. Ein Ortsnamenverzeichnis zu den kaiserlichen Gesandschaftsreisen an die Ottomanische Pforte 1530–1618.
München, 1984. 60 l. (Veröffentlichungen des Finnisch-Ugrischen Seminars an der Universität München, Serie C, Band 17.)

A XVI–XVIII. századi magyarországi és balkáni viszonyokra a Bécsből vagy Prágából Konstantinápolyba utazó császári követségek egyes tagjainak az útleírásai elsőrendű források. Többeket közülük már régen értékesített a kutatás, másokat (pl. Brandstetter 1608–1609, illetve Wenner 1616–1618. évi leírásait) a közelmúltban tette éppen a jelen kiadvány szerzője, Karl Nehring hozzáférhetővé. Az útleírók által többnyire torzítottan leírt helynevek okozta nehézség indította a szerzőt arra, hogy ezt a segédeszközt adja a kutatók kezébe. A kis könyv egységes jegyzékbe foglalva adja meg mindazoknak a helyneveknek az azonosítását, melyek a követségek tagjai által írt útibeszámolókban előfordulnak. A tájékozódást a követségek útvonalát bemutató térképvázlat is elősegíti. Külön haszna a kiadványnak, hogy megtaláljuk benne valamennyi ismert követségi útibeszámoló jegyzékét, a pontos bibliográfiai adatokkal.

Klaniczay Tibor

A néma barát megszólal.
Válogatás a Karhausi Névtelen beszédeiből. Válogatta, a szöveget gondozta, sajtó alá rendezte, valamint az utószót és a jegyzeteket írta: Madas Edit. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1985. 603 l. (Magyar Hírmondó)

A nagyközönség számára az Érdy-kódex szövege mindeddig hozzáférhetetlen volt, a múlt századi, nyelvemléktárbeli kiadás mára könyvritkasággá vált. Most, Madas Edit jóvoltából, az olvasók tágabb köre ismerheti meg a magyar nyelvű próza első írói egyéniségét, azt a XVI. század húszas éveiben alkotott ismeretlen nevű szerzőt, akit a szakirodalom Karthausi Névtelenként emleget. Jócskán meghaladta ő a korabeli szerzetes és apáca írók-fordítók irodalmi színvonalát; tevékenységének tudatos voltára jellemző, hogy elsőként illesztett magyar nyelvű mű elé írói programot kifejtő (latin nyelvű) előszót.

A vaskos kódexből Madas Edit jó érzékkel válogatott, mind a prédikációk, mind a legendák közül a legérdekesebbek, a legjobban megírtak, továbbá a magyar vonatkozásúak kaptak helyet a kötetben.

K. P.

Nemeskürty István: Tűnődések történelemről, irodalomról.
Esszék. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1985. 443 l.

Nemeskürty István régi és új írásaiból válogatott egy kötetre valót, olyanokból, amelyeket akár harminc év válasszon el egymástól, mégis a szerző érdeklődésének egységét dokumentálják. Ezért illeszthetők egymás mellé és olvashatók törés nélkül az 1949-ben vagy 1984-ben keletkezett írások, ezért csoportosíthatók a megírás idejétől függetlenül négy nagy tematikus fejezetbe. Az egyes fejezeteken belül azonban megmutatkozik Nemeskürty István témaközelítő módszerének sokszínűsége, így kerülnek össze elméleti tisztázó szándékú tanulmányok, vitacikkek és szubjektív emlékezések.

A kötet első nagy fejezete elméleti jellegű tűnődéseket tartalmaz művészet és történelem kapcsolatáról, történelmi tudatról és nemzeti önismeretről. Mindkét tanulmány nagy erőssége az elméleti megalapozottság mellett a történeti forrásokra támaszkodó pontos tárgyi tudás. Ebben a fejezetben olvasható négy rövidebb írás is, amelyek részben kiegészítik Nemeskürty István *Ez történt Mohács után* című könyvét, részben reflektálnak a kötetet támadó kritikákra. Nem árt itt is utalni arra, hogy a híres-hírhedt Mohács-vita történetét a közelmúltban tanulmányban dolgozta fel Zöldi László. *(Nemzetáruló vagy hazafi? Nemeskürty István Mohács-könyvének fogadtatása a korabeli sajtóban.* Kortárs, 1988. 11. 109–121.)

Ehhez a történelmi fejezethez kapcsolódik a *Mészáros Lázár akadémiai székfoglaló előadása 1845* című tanulmány is, amely egy elveszettnek hitt dokumentum ismertetésével módosítja az első magyar hadügyminiszterről kialakított képet. Ez az írás Nemeskürty *Kik érted haltak, szent Világszabadság!* című könyvéhez kapcsolódik, ahogy a következő is egy korábbi kötetéhez, a *Requiem egy hadseregért* című-

höz. A *Tél, csend, hó, halál* címében Vörösmartyt idézi, de a doni katasztrófa negyvenedik évfordulójára készült.

A kötet egyetlen eddig kiadatlan, ám annál fontosabb tanulmánya a *Befejezett múlt (A pécsi katonaiskola)* története. Az írás értékes kiegészítője Ottlik Géza *Iskola a határon* című regényének. (A kötetben olvasható tanulmány az azonos témát feldolgozó Musilról is: *Robert Musil, avagy a történet, amely nem került elbeszélésre).*

Nemeskürty István irodalmi tűnődései számos érdekes kérdést vetnek fel. A szépprózával foglakozva arra hívja fel a figyelmet, hogy néhány – különösen múlt századi vagy századeleji – szakkutató (történész, temészettudós) munkáját egyszer mint irodalmi alkotást is meg kellene vizsgálni. De nemcsak irodalmi szempontból nem értékelt szaktudósokra, hanem elfeledett költőkre is felhívja a figyelmet, újabb népszerűsítő antológiák után kiáltva. Az ifjúsági irodalom kevéssé ismert értékei után kutatva fontos az a függelék, amely a Könyvbarátok kis könyvei című 1933 és 1941 között megjelent sorozat pontos listáját közli. Gondolatébresztő a *Régi irodalmunk a jelen költészetében* című előadás szövege, amely a téma gazdagságát tekintve még sokkal részletesebb kidolgozásra vár.

Nemeskürty István sajátos érdeklődését tükrözik a Tamási Áronról, Krúdy Gyuláról, Bánffy Miklósról, Bóka Lászlóról, Mándy Iványról szóló tanulmányok is – jóllehet egymás mellé helyezésük kicsit esetlegesnek tűnik. Szubjektív hangvételű visszaemlékezése Bohuniczky Szefire *(Egy eleven írónő)* Nemeskürty pályaválasztásához szolgál adalékkal.

Németh S. Katalin

Nemeskürty István–Liptay Katalin: A magyar művelődés századai.
RTV Minerva, Budapest, 1985. 355 l.

Nemeskürty István szaktudományos munkássága mellett a magas szintű ismeretterjesztés egyik elkötelezett művelője. Ennek a szándéknak a jegyében készült az a 14 részes rádiósorozat, amelyet most kötetben adott közre az RTV Minerva szerkesztősége.

Nemeskürty és rádiós segítője, Liptay Katalin a magyar történelem, irodalomtörténet és zenetörténet legjobb szakértőit nyerte meg ehhez a sorozathoz, olyan egyéniségeket, akik nemcsak leírják, de élvezetesen el is tudják mondani szakterületük legújabb eredményeit. A magyar művelődéstörténet évszázadainak áttekintéséhez a formai előképet Kovacsóczy Farkas erdélyi kancellár 1584-ben Kolozsvárott megjelent párbeszédes politikai elmélkedésében találták meg. Az itt közreadott beszélgetésekben sikerült megőrizni az élőbeszéd erejét, ugyanakkor a szöveg mit sem vesztett tudományos hiteléből.

A beszélgetéssorozat fő célja annak bizonyítása volt, hogy a magyar művelődéstörténet mindig szervesen kapcsolódott a nagy európai áramlatokhoz és a környező országok, népek kultúrájához. Külön előnye a beszélgetéseknek, hogy nem csupán az írott emlékek felidézésére koncentrál, hanem nagy szerepet kap bennük a vokális és hangszeres zene világa is. Ezt az illusztráló anyagot ugyan a papírra vetett sorok nem

mindig tudják közvetíteni, de annál nagyobb öröm, hogy a jól megválasztott irodalmi szemelvények itt is színesítik a tudós beszélgetéseket. Dicséret illeti a szerkesztőket azért is, hogy az idézett szövegek után mindig megadják a pontos lelőhelyet, ezzel is segítve az érdeklődőket a későbbi tájékozódásban.

Végül említsük meg a beszélgetések résztvevőit szakterületük szerinti csoportosításban: Benda Kálmán, Makkai László, Péter Katalin történészek, Mezey László, Tarnóc Márton, Varjas Béla irodalomtörténészek, Dobszay László, Domokos Mária, Rajeczky Benjámin, Szendrey Janka zenetörténészek, Granasztói György építész, Galavics Géza művészettörténész, Zolnay László régész. A beszélgetések aktív résztvevője volt a két szerkesztőn kívül Kiss Tamás és Szabó István, a régi hangszeres zene művelői és Kertész Péter, Mádi Szabó Gábor, Pándy Lajos előadóművészek.

Németh S. Katalin

Németh G. Béla: Századfordulóról – századelőről.
Irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1985. 613 l.

Németh G. Béla új tanulmánykötete – noha a szerző szokása szerint nem közli a felvett dolgozatoknak se az elkészültére, se az első megjelenésére vonatkozó adatokat – egy újabb és szűkebb pályaszakaszról számol be. A kötet – tárgyilag tekintve – Aranytól napjaink irodalmáig és az irodalomtörténettől a művelődéstörténetig ível. Ha a műfajt nézzük: van benne verselemzés és korszakvázlat, pályakép-esszé és műfajszemle, vallomásos rajz és programtanulmány.

A kötet tartalomjegyzékében két és fél tucat cím szerepel, s természetesen mindennemű – még a puszta leírásra szorítkozó – ismertetés is kénytelen a tematika vagy a mentalitás vagy az ízlés csomópontjait megkeresni, hogy a sokszínű és széttartó gyűjtemény jellegéről be tudjon számolni. A legkézenfekvőbb, bár távolról sem optimális, „leltározó" elv a tematikai-korszakelvű.

Németh G. Bélánál az első tárgykör – megszokottan – Arany János életműve. Az utóbbi negyedszázadban a közfelfogást is befolyásoló munkát végzett Németh G. Béla Arany János körül. Ha szövegfeltáró és szöveggondozó, valamint szerkesztői munkáját nem nézzük is, publikált Arany-tanulmányai mennyiségileg egy vaskos monográfia határait súrolják, s nem sok olyan szakasza van az életműnek, amit egy életrajzi monográfiához még ki kellene dolgoznia. Ez a kötet is mintegy négy ív terjedelemben foglalkozik Arannyal. Az értelmezések közül kiemelkedő a mintaszerűen végiggondolt és felépített tanulmánya a *Buda halálá*ról. Ennek a munkának a legfontosabb eleme – nyilván nem függetlenül a műelemzés idejének válsághangulatától – a személyiségtudat és identitászavar, a létezés és a látszatlét problematikája, amely a *Buda halálát* nemcsak az 1850-es évek lírájához köti szorosabban, hanem általában is fontos eleme Arany, a „modern" költő világképének és korérzékelésének.

A kötet második témaköre is viszonylag jól rekonstruálható. Ez portrévázlatokból áll a századvégről, főleg a próza mestereinek és kismestereinek köréből. Mindegyik – hol a rokonszenvben, hol az elutasítás gesztusában – híven tükrözi a szerző tudo-

mányos felfogását, irodalmi ízlését és metodológiáját. Felfedező hajlam, újraolvasó bátorság, eszmetörténeti, lélektani, szociológiai és stiláris-poétikai szempontok egyidejűsége és folyamatos szemmeltartása – ezek a tanulmányok fő konstituáló elemei. Ezen írásai közül érdemes kiemelni a kései – a novellista – Mikszáthot felemelő, és a századvégi líra világnézeti hátterén tűnődő tanulmányokat.

Herczeg Ferenc, Eötvös Károly, Petelei, Gárdonyi stb. után Babits válik főszereplővé. Rejtettebben, mint korábban Arany, de nem kisebb tudományos elkötelezettséggel és vállalt emberi rokonszenvvel. Akadémiai székfoglalója tárgyául is őt választotta, s ebben az előadásban jelöli ki önmaga munkálkodásának terepét is – az irodalom és gondolkodás mezsgyéjén. Amiként Arany, azonképpen Babits esetében is láthatjuk, hogy a művek felől és műelemzések során át közelít a személyiség, a személyiséget meghatározó filozófia, létfelfogás bemutatása felé.

Arany Jánosé és Babits Mihályé mellett József Attiláé a harmadik magyar költői életmű, amely Németh G. Béla vizsgálatainak már évek, évtizedek óta centrumában áll. Most három elemző, illetve összefoglaló tanulmányt vett fel kötetébe József Attila világképéről és poétikájáról – azokon az utakon haladva tovább, amelyekre lépni (a hatvanas években) bizony bátorság kellett.

A további írások többnyire egy-egy huszadik századi műalkotásról beszélnek elemzőleg, vagy egy-egy alkotóról valamilyen alkalom kapcsán és ürügyén. Németh G. Béla ízléshorizontját és ítéletmotivációit ismerve különösebb meglepetéssel nem szolgálnak – egyet kivéve. Ez a Simon Istvánról szóló értekezés és megemlékezés. Konfesszionális szöveg ez, lágy és lírai hangoltságú vallomás szülőföldről, magatartásról, hagyományról. Hatásos ellenpontja ez a cikk a többi írás szigorú fegyelmezettségének, hűvös megszerkesztettségének. Ez a szigor a szakmai morál tünete és összetevője kíván lenni Németh G. Bélánál. Azzal, hogy élesen szakaszoló, rigorózusan arányos és retorikusan felépített tanulmányokat ír, betartva bennük mindig a kérdésfeltevés, az elhatárolás, a kifejtés és a summázat haladványosságát, azzal, hogy fogalmazásmódja ugyan metaforizálásra és neologizálásra hajló, de nem ködös és nem jelentéssokszorozó (jelentés bizonytalanító) – mindezzel Németh G. Béla a forma és a beszédmód szintjén is elítéli azt, amit ő a magyar élet és tudományosság fő hibáinak tart, a frázisosságot, az érzelmi érvelést, a nemzeties mitizálást, a polgárellenes hevületet, az anekdotikus összekacsintást. Hogy ez a kritikai attitűd, ez a hangvétel, ez a szcientizmus és morális beállítódás hol és mikor, mely pontokig elfogadható ebben a kultúrában, az természetesen Németh G. Béla szigorához hasonló szigorral mérlegelendő és ítélendő meg.

A. K.

Németh László élete képekben.
Németh László szövege, összeállította Németh Lászlóné és Lakatos Istvánné Németh Ágnes. A képeket összegyűjtötte, válogatta Lakatos István és Németh Lászlóné. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1985. 217 l.

A kötet képanyaga kilenc nagyobb, időrendben egymást követő egységre tagolva – ...ez a család lett számomra a fundus... (1925-ig), Készülődés (1925–1932),

Tanu-évek (1932–1937), Az idők gerincén (1938–1944), Vásárhelyi idill (1945–1950), Gályapadból laboratórium (1951–1956), Sajkodi esték (1956–1964), Utolsó széttekintés (1965–1969), Tihanyi certosa (1969–1975) – teszi lehetővé az áttekintést Németh László élete és munkássága felett.

A fényképek többsége a család fotótárából származik, de sokan mások is a kötet rendelkezésére bocsátották a gyűjteményükben található, Németh Lászlóhoz kapcsolódó felvételeket.

A gondos és értő szerkesztői munkát dicséri a fotók és a Németh László-idézetek szerves egysége, a szövegek magyarázzák a képeket, s a felvételek illusztrálják az író gondolatait.

A kötetvégi jegyzetek felsorolják az idézetek forrásait és helyeit, a képek jegyzéke pedig tájékoztatást ad a felvételeket készítőkről.

Ny. J.

A nő az irodalomban.
A Magyar Irodalomtörténeti Társaság zalaegerszegi vándorgyűlése. Zala Megyei Könyvtár, Zalaegerszeg, 1985. 192 l.

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1984 májusában Zalaegerszegen tartotta kétnapos ülését *A nő az irodalomban* címmel. A rendezvényen elhangzott előadásokat gyűjtötték össze, és adták ki 250 példányban a Zala Megyei Könyvtár munkatársai.

A köszöntő szavakat Dr. Kustos Lajos, a város tanácselnöke mondta. Számbavette Zalaegerszeg és a megye „szegényes" irodalmi hagyományait, s örömét fejezte ki, hogy ennek az eseménynek otthont adhattak.

Az első napon, Tolnai Gábor elnöki megnyitója után a régmúlt irodalmi életét feltáró dolgozatok hangzottak el. Tarnóc Márton nyitó előadása *Régi magyar asszonyok, régi magyar műveltség* címmel a XVI–XVIII. század asszonyainak sorsát és életmódját vizsgálva feltárta a művészetekhez való viszonyukat. Rámutatott arra, hogy milyen nagy szerepet játszottak a magyar nyelv ápolásában és csiszolásában pusztán azért, mert ők nem tanulták a latin nyelvet, s így mind élőbeszédben, mind levelezésükben anyanyelvüket használták. S. Sárdi Margit tanulmánya Petrőczi Kata Szidóniáról szólt, az első, mai értelemben vett költőnőről, akinek szoros kapcsolata volt a kor egyik sajátos vallásos irányzatával, a pietizmussal. Németh S. Katalin „az asszonyi tudós világról" alkotott vélekedéseket gyűjtötte csokorba a XVIII. századból, Bod Péter Magyar Athenas című, 1766-ban megjelent írói lexikonából kiindulva. Péterffy Ida tanulmányával lépünk a XIX. századba, melynek első felében Horváth Ádám nagy szeretettel és hozzáértéssel alakította ki maga körül a „Götsei Helicon" körét.

A vándorgyűlés második napján korban hozzánk közelebbi témákról esett szó. Pethő György Szendrey Júliáról tartott előadásában érdekfeszítően számol be Petőfi özvegyének viszontagságos sorsáról. Németh József pedig – Kustos Lajos bevezetőjéhez kapcsolódva – a XIX. század eleji Zala megye életéről írt, arról, hogy egy topográfiailag és szellemileg egyaránt határszéli vármegyében mi volt az irodalmi hagyomány sorsa és lehetősége.

Keresztury Dezső, Nemeskürty István és Szigethy Gábor a múltat és jelent kapcsolta össze előadásaiban. Keresztury elméleti alapvetése, az *Irodalmunk és önismeretünk* azt bizonyította, hogy nemzeti identitástudatunkhoz mennyire nélkülözhetetlen irodalmunk ismerete, és ebben milyen nagy az irodalomtudomány felelőssége, közvéleményformáló hatása. Szigethy Gábor *Reformkori etika, mai közgondolkozás* című dolgozatában a XIX. századi reformnemzedék irodalmi és közéleti tevékenységéről számolt be, arra a meggyőződésre jutva, hogy a „reformkor etikus tartását üres szólammá silányítja korunk", s „fényleni akarunk, nem *használni*". Nemeskürty István azt kutatta, milyen mértékben hatott a régi magyar irodalom napjaink irodalmára. Ezért Juhász Ferenc, Csanádi Imre, Jánosy István, Lakatos István, Győre Imre, Kiss Dénes, Péntek Imre költészetét vizsgálva kereste régmúlt hagyományok felbukkanását, majd Illyés Gyula és Weöres Sándor költészetét áttekintve megállapította, hogy mindkettőjük életművében benne foglaltatik a Bessenyei előtti literatúra.

Végül három világirodalmi témát feldolgozó munka szerepelt a konferencián. Szabics Imre az Artur-legendával és az ófrancia udvari regénnyel foglalkozott. Vízkelety András *A középkori német Artus-regények – kinek és miért?* című előadásában arra a következtetésre jutott, hogy e művek sorai mögött „egy fiatal, tehetséges, művelt, laikus réteg küzdött a maga társadalmi–jogi elismertetéséért." Végül Perényi Erzsébet a középkori angol románcokat tanulmányozva kifejtette, hogy a legjobb alkotásokban a jellemábrázolás és a cselekmény kibontakoztatása olyan jellegű és színvonalú, ami ezeket a műveket szinte már a regény előfutáraivá avatják.

A Zala Megyei Könyvtár dolgozói hiánypótló kiadványt hoztak létre, mert információgazdag, értékes, tudományos eredményeket rögzítő kötetet vehetnek kezükbe az érdeklődők.

Hegyi Katalin

Oláh Miklós: Hungária.
Sajtó alá rendezte, tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátta: Szigethy Gábor. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1985. 94 l. (Gondolkodó magyarok)

A tudós humanista, Mária belga királynő brüsszeli udvarában élő, apai ágon román vajdafi, anyai ágon erdélyi magyar nemesi felmenőktől származó Oláh Miklós e traktátusát nagy történeti művének, az *Athila*nak bevezetőjéül szánta.

Az 1536-ban írt mű voltaképpen az első Magyarországról szóló, modern értelemben vett honismereti munka. Tizenkilenc fejezete közül az első három a szkíta–hun hagyományok szellemének megfelelően foglalkozik az eredetkérdéssel és a honfoglalással, jelezve a vállalkozás, az író tulajdonképpeni célját. E fejezetek történeti értéke vitatható – a hun–szkíta–magyar rokonítás és jelesül a hunok históriája még ma sem kellően tisztázott kérdése a történettudományoknak; így hát érthető, ha a szerző elbeszélésében legenda, történeti tény és politikai álom keveredik – ám a korabeli Magyarországot leíró részek többnyire hitelesek, s adatai megbízhatóak.

Külön erénye e fejezeteknek, hogy a leírás, a korabeli geográfiai fölfogás és közigazgatási beosztás szempontjait is szem előtt tartva négy nagy egységben – Dunántúl–

Őrség–(Burgenland)–Fertő-vidék; a Dinári Alpokig terjedő Délvidék; Duna–Tisza-köze–Felvidék; Tiszántúl–Erdély – mutatja be az országot s így ad képet azokról a tökéletes és egységes rendszerként működő ökonómiai-geopolitikai régiókról, amelyek az egykori Hungáriát, ezt a „magyarokat, németeket, cseheket... horvátokat, szászokat, székelyeket, oláhokat, rácokat, kunokat, jászokat, ruténeket" politikai nemzetként egyesítő országot alkották.

A számos értékes részinformációt is tartalmazó munka föltehetően a *Lázár diák*ként ismert térképrajzoló 1514-ben készült s 1528-ban kiadott Magyarország-térképe alapján íródott, mely földabrosz a többszöri másolás-átdolgozás során hozzávetőleg 45 fokkal eltájolódott. Ennek köszönhető, hogy a traktátus szövege az égtájak megnevezésekor néha félreérthető. Helyes értelmezésükhöz a fordítói és szerkesztői jegyzetek segítik hozzá az olvasót.

Endrődi Szabó Ernő

Old Hungarian Literary Reader. 11th–18th Centuries.
Edited by Tibor Klaniczay. Corvina Kiadó, Budapest, 1985. 303 l.

Régi hiányt pótol ez az angol nyelvű szöveggyűjtemény, amely a régi (a XVIII. század közepéig terjedő) magyar irodalmat mutatja be a külföldi olvasónak. Igaz ugyan, hogy az elmúlt harminc esztendőben megszaporodtak a magyar irodalmi művek fordításai a nyugati országokban, de a klasszikusokkal és különösen a régi magyar irodalom nagy alakjaival elég kínos helyzetben voltunk – az érdeklődő külföldinek, aki nem olvasott magyarul, becsületszóra kellett elhinni, hogy volt jelentékeny régi irodalmunk. Ezen a helyzeten változtat a jelenlegi gyűjtemény.

Az információkban gazdag bevezetőt Klaniczay Tibor írta, s feltehetőleg ő válogatta össze a gyűjtemény anyagát is. A legendák, krónikák részleteit és a régi prózai szövegeket a londoni G. F. Cushing professzor ültette át latinból – az ő szaktudását dicséri a *Siralmas panasz* és az *Ómagyar Mária-siralom* fordítása is. A kötetben szereplő tizennyolc Janus Pannonius-vers oroszlánrészét ugyancsak ő fordította (a többit Edwin Morgan), amennyire ezt meg tudom ítélni, jól és szöveghűen. Tinódi Sebestyén is tolmácsolóra talál a kötetben; két hosszabb krónika-részletet fordít tőle az amerikai W. D. Snodgrass. Bornemisza Pétertől egy rövid vers és egy részlet az *Ördögi kísértetek*ből szerepel a gyűjteményben – talán a *Magyar Elektrá*ból is be lehetett volna válogatni egy jelenetet (technikailag az ugyan Szophoklész-fordítás, de gyakorlatilag inkább átköltés), annál is inkább, mert a régi magyar dráma egyáltalán nincs képviselve a kötetben.

Balassi Bálint szép anyaggal, 17 verssel és a *Szép magyar comedia* prológusával szerepel a kötetben, s a fordítások (Keith Bosley és Peter Sherwood munkái) minősége olyan, hogy azokból már képet lehet nyerni Balassi rangjáról az európai irodalomban. Ugyancsak ők fordítottak néhány Rimay-verset, Zrínyi *Szigeti veszedelmé*nek teljes harmadik énekét viszont Cushing professzor tette át angolba, a párrímek lelkiismeretes visszaadásával. De ha már Zrínyinél tartunk, talán vitatható a „Ne bántsd a magyart!" jelmondatnak a kötetben található fordítása („Leave the Hungarians

alone!"). A további prózai szövegek közül érdemes megemlíteni a Pázmány Péter- és Bethlen Miklós-részleteket; az utóbbit Bethlen önéletírásának angliai fejezete képviseli, pontosabban annak egy része, mert már a londoni bordélylátogatás őszinte leírása a lefordított szövegből kimarad. Bethlen Katától is olvashatunk önéletrajzi részleteket, de Kemény Jánostól nem, noha Kemény emlékezései is bővelkednek a jól megírt, érdekes epizódokban. A szöveggyűjtemény Mikes Kelemen nyolc levelével zárul, melyek időben átfogják a rodostói száműzött életének több mint kétharmadát – az első levél keltezése 1717 ősze, míg az utolsóé 1758 decembere. A Mikes-levelek fordítása is a londoni katedrájától nemrégiben megvált Cushing professzor türelmét és szorgalmát dicséri.

Gömöri György

Osvát Ernő a kortársak között.
A szöveget válogatta, összeállította és sajtó alá rendezte: Kőszeg Ferenc és Márványi Judit. Az előszót írta: Márványi Judit. A jegyzeteket készítette: Benedek Mihály. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1985. 587 l.

Csak a századelő teremthetett olyan irodalmi alakot, sorsot, státust és karriert, amilyen Osvát Ernőé volt. Nem bírt különösebb írói, sőt „irodalmári" tehetséggel, úgy lehet, ilyen ambíciókkal sem volt megáldva, megverve. Fennmaradt kisszámú írásai nem mutatják kiemelkedőnek sem a filozófia, sem a stílus területén. Mégis ott látták pályatársai – és nyomukban mi is – kora irodalmi szervezettségének, mozgalmi szerkezetének legmagasabb pontján. Az irodalmi értékelésben az ő szava, sokszor csak gesztusa az, ami után nincs apelláta – pozícióval is bíró megfellebbezhetetlen tekintély volt az irodalmi életben. Olyan büszke, dölyfös, túlérzékeny ifjú majd megkorosodó titánok, mint Ady és Móricz, Kosztolányi és Babits, Kassák és Krúdy adnak szavára. Füst Milán haláláig birkózik vele, Hamvas Béla, akinek nem sok szava volt a magyar irodalomról, esszét ír róla stb. Hogy szerepében és szereplésében mi volt a hasznos a magyar irodalom és az egyes írók szempontjából, és mi a hátrányos, gátló, azt pontosan valószínűleg soha nem tudjuk már felmérni. Az igaz legendák tüzét, amit egy Kosztolányi, egy Karinthy, egy Illyés gerjesztett, utólag aligha csitíthatja bármiféle hűvösen igaz kritika. Talán erre szükség sincs. Osvát így kortünet, így ízlésjellemző. A Nyugat kora ezzel az Osvát-ábrázolattal tűnik irodalmilag hitelesnek.

Csak ekkor, a századfordulón-századelőn juthatott művészetszociális státushoz az olyasfajta személyiség, az olyasfajta művészi tehetség-szerkezet, amilyen Osvát, amilyen Osváté volt: az abszolút befogadó alkat, a művészetért való önfeladó rajongás abszolútuma. Csak ekkor hitték, hogy a befogadás gesztusa alkotótársi, sőt szuverén alkotói gesztus. Emlékezzünk a Gozsdu Elek–Weisz Anna levelezésre, Justh naplójának idevágó részleteire, az Ady–Csinszka viszonyra. Ekkor a hermeneutika nem szakma volt, hanem élet. Osvát is teremtő géniusznak látszott pályatársai szemében, oly mértékben volt képes feloldódni és eltűnni az irodalomban, mások szövegei mögött, oly mértékben tudta lefokozni önnön – bizonnyal meglévő – teremtő energiáit, s felnöveszteni a befogadókat egy eredendően személyiségén kívüli ügy érdeké-

ben. Patrónus volt és lélekidomár, embert formáló és művészt deformáló rabszolga és kényúr, kovász és az ízlés perzekutora. Az „improduktivitás önzetlensége" (Hatvány) munkált-e inkább benne vagy a másik termékenységébe belerejtőzködő önzés – eldönthetetlen.

Az *Osvát Ernő a kortársak között* meghatározhatatlan műfajú kiadvány, célja azonban világos: az emlékőrzés, a tezaurálás. Osvát egyéniségének és szervezői, szerkesztői életművének minél alaposabb dokumentálása. A szerkesztők igen eltérő műfajú és igényességű anyagokból próbáltak egy folyamatos olvasásra alkalmas műegészt konstruálni. Vegyítve-elegyítve, ciklusokba komponálva közölnek darabokat Osvát cikkeiből, leveleiből és egyéb irataiból, Osvátról szóló megemlékezésekből, Osváthoz szóló szövegekből és Osvátra vonatkozó feljegyzésekből. Az anyagnak nem jelentéktelen része forrásközlemény (Elek Artúr és Reichard Piroska feljegyzései, Osvát levelei írótársaihoz, Osvát levelezése Gyulai Mártával, Szini, Füst, Schöpflin levelei stb.).

A kötet jegyzetapparátusa talán a kelleténél szűkszavúbb a magyarázatok terén, s mivel nem adják meg a vonatkozó lapszámot, alkalmanként nehézkes az utalások visszakeresése. Mindent összevetve elmondható, hogy e könyv szerkesztőinek sikerült a szakszerűséget és a populárisabb olvasói igényeket egyeztetni, s méltó emlékjelet állítani annak a tragikus életű, mások írásaiba elrejtőző, önemésztően és néha pusztítóan büszke személyiségnek, akit kortársai a maguk érzékletes és túlzásokra hajló nyelvén az új irodalom „Keresztelő Jánosának" tekintettek.

Alexa Károly

Ölvedi János: Napfogyatkozás. Magyarok Szlovákiában.
Összeállította: Borbándi Gyula. Püski-Corvin, New York, 1985. 185 l.

Ölvedi János a szlovákiai magyar kisebbség soraiból került Budapestre, majd a nyugati világba, ahol haláláig megőrizte érdeklődését és elkötelezettségét szülőföldjének nemzetiségi élete iránt. Érsekújvárott született 1914-ben, bátyja, Ölvedi László a kisebbségi irodalom tehetséges költője volt. A pozsonyi szlovák egyetemen, majd Budapesten végezte tanulmányait, s mint az Egyetemi Kör tagja vett részt az 1937-es Márciusi Front tevékenységében. Újságíró lett, Szekfü Gyula Magyar Szemle című folyóiratának állandó munkatársaként ő írta a szlovákiai magyarság politikai és kulturális életéről beszámoló cikkeket. Az első bécsi döntés után az akkor szervezett felvidéki ügyekkel foglalkozó minisztérium munkatársa volt, majd diplomáciai pályára lépve a szófiai magyar követség sajtóattaséjaként dolgozott. 1945 tavaszán távozott nyugatra s többet nem is tért haza: részt vett az emigráció politikai életében, dolgozott New Yorkban és Münchenben a Szabad Európa rádió munkatársaként, s 1979-es nyugalomba vonulásától 1983-ban bekövetkezett haláláig több írásában is áttekintette a szlovákiai magyarság történetét és helyzetét. Ezek a tanulmányai az Új Látóhatárban, a Katolikus Szemlében és az Irodalmi Újságban kaptak fórumot. Belőlük állította össze Borbándi Gyula a *Napfogyatkozás* című kötetet.

A kötet anyaga tizenkét fejezetre, pontosabban tanulmányra oszlik, ezek rendre mutatják be a kisebbségi sorban élő magyarság politikai és szellemi történetét. Először a régi Magyarország Felvidékének településtörténetét tekinti át, s gazdag statisztikai anyag birtokában bizonyítja, hogy például a régi Pozsony miként vált német városból részben magyar, majd 1918 után német és magyar városból zömében szlovák településsé, vagy a régi Kassa hogyan lett németből magyar és magyarból főleg szlovák. A második tanulmány a kisebbségi élet húsz évének (1918–1938) menetét foglalja össze, a harmadik a második világháború utáni esztendők (1945–1948) kisebbségellenes retorzióit, a negyedik az ötvenes-hatvanas évek (1948–1968) kisebbségi történetét mutatja be. Ezt követik a szlovákiai magyarság demográfiai, illetve jogi helyzetének alakulásáról, a magyar iskolák, majd a magyar nyelvhasználat hátrányosan megváltozott helyzetéről, a magyar sajtóról és a magyar kulturális intézményekről, elsősorban a Csemadokról képet adó fejezetek, végül a különféle „történelmi mítoszok", illetve a kibontakozó szlovák nacionalizmus bírálatai. Ölvedi János, több szlovákiai magyar szerzőhöz hasonlóan, a nemzetiségek közületi jogai mellett érvel, s ennek során az 1968-as csehszlovák alkotmánytörvényre hivatkozik, amelynek első cikkelye azt szögezte le, hogy a köztársaság a cseh és szlovák nemzet, valamint a területén élő nemzetiségek közös állama. Ez az alkotmányjogi formula lehet, a szerző véleménye szerint a szlovákiai magyarság kollektív nemzetiségi jogainak forrása, abban az értelemben, ahogyan a Csemadok vezetőségének 1958. március 15-én közzétett Memoranduma is javasolta.

Ölvedi János tanulmányai a szlovákiai magyarság jogegyenlőségének és ezáltal nemzeti fennmaradásának történelmi követelménye mellett érvelnek, mégsem publicisztikusak, inkább leíró és okfejtő jellegűek. Komoly forráskutatásra és dokumentációra épülnek, és ebben a dokumentumanyagban megfelelő módon vannak jelen a szlovák hivatalos források, a szlovákiai kiadványok is. A kötet szerzője ugyanis nemcsak a nemzetiségi sérelmeket akarja feltárni, inkább az egyetértés, a kiegyezés útját keresi, s ennek során erős kritikával szól a dualista korszak magyar nemzetiségi politikájáról. Könyvének célját is József Attilára utalva jelöli meg: „ez a könyv tanulság akar lenni a jövőre. Arról is szól, hogy kellene rendezni dunavölgyi közös dolgainkat, hogy (...) egymást becsülve építsük dunavölgyi hazánkat. A közös hazát."

Pomogáts Béla

Örkény István: Visszanézve.
Szerkesztette: Radnóti Zsuzsa. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1985. 571 l.

Örkény István életműsorozatának utolsó előtti kötete ez a gyűjtemény, az író tanulmányaival, kritikáival, riportjaival, az 1973-ban megjelent *Arcképek, korképek* című kötet jelentős bővítésével. A Reggel című napilapban közölt rövid kritikák 1947–1948-ból, néhány nagyobb tanulmány, valamint a hátrahagyott feljegyzései között talált Széljegyzetek kötetben először látnak napvilágot. Az 1947-48-ban írt párszoros ismertetések kortárs írók műveiről tömörségükkel, szellemes ötletek szipor-káztatásával már a későbbi nagy Örkény-esszék és a híres „egyperces novellák" előze-

teseinek tűnnek, meghökkentő, sarkított véleményét a korabeli irodalmi köztudat, s mai irodalmi gondolkodásunk sem hagyhatta figyelmen kívül. Példa erre a *Szomjas nemzedék* című írásának prófétikus mondata; „...pár év múlva övék lesz a szó" – írta az akkori újholdas nemzedékről. Érdekes újraolvasni az annak idején nagy visszhangot kiváltott *Pornográfia* című cikkét, s általában az 1947–1948-as bírálatokat, mert kitűnően idézik föl a kor hangulatát is. Devecseri Gábor fordításairól készült kritikája a szakember alaposságával, s nagy szubjektív ráhangolódással elemzi az Odysseia és az Iliász sikerének összetevőit. Déry Tibor regényeiről kifejtett véleményét felhasználhatták Déry monográfusai is, megrendítően szép a búcsúvétele Nagy Lajostól, a Radnóti-elemzés, a Devecseri-portré. Színházról, filmről, képzőművészetről szóló írásai és riportjai nemcsak a tárgyról árulnak el sokat, hanem a szerzőről is. Az írás természetéről, az írók szerepéről, a kultúra jelentőségéről, valamint saját műveinek keletkezéstörténetéről és szándékairól *A mesterség titkaiból* című ciklusba gyűjtött eszmefuttatásai és vallomásai szólnak. Az Örkény-életmű és az író személyisége iránt érdeklődők, a művészetpszichológusok, az alkotáslélektan kutatói számára ez a fejezet szolgál a legtöbb tanulsággal. Mind a témakörök sokszínűsége, mind a hol könnyed, hol nagyon is kemény stílus izgalmas olvasmánnyá teszi ezeket az időben elszórtan keletkezett vázlatokat, önvallomásokat, szenvedélyes kommentárokat. Nemcsak a prózaírás örömeit és gondjait villantja fel, hanem szót emel Budapest elcsúfítása ellen is, színes útibeszámolót ír prágai tartózkodásáról, röviden eligazít különféle műfajú munkái között. A kortárs irodalomtörténet számára is fontos dokumentum ez a kötet.

R. T. O.

Az örvénylő szívű vándor.
Versek Kormos Istvánról. Válogatta, szerkesztette és az utószót írta: Z. Szabó László. Radnóti Emlékbizottság és Irodalmi Társaság, Győr, 1985. 330 l.

Nemcsak a költőt útnak indító szülőföld, a Szigetköz és a Kisalföld szűkebb tája emlékezik ezzel a kötettel Kormos Istvánra, hanem a kortárs magyar költészet színe-java: barátok, tisztelők, pályatársak. A tekintélyes kötet egyrészt azt bizonyítja, hogy a szerkesztő nem annyira válogatta, mint inkább összegyűjtötte a verseket, másrészt azt, hogy Kormos István személye és költészete mindenkinek fontos volt. Az impozáns névsor Weöres Sándortól, Vas Istvánon, Jékely Zoltánon, Tűz Tamáson, Nagy Lászlón át a fiatalabb költőnemzedék képviselőiig, Tolnai Ottóig, Szepesi Attiláig, Zalán Tiborig terjed. Z. Szabó László szerint a kötet „a kormosi lírát igazoló hitvallás, költészetünknek önjellemzésként is figyelemre méltó vallomásláncolata. Egyúttal pedig költői tisztelgés... A magyar költők nagy családjába tartozók küldik utána üzenetüket: hiányát siratják, példáját szeretnék törvénnyé emelni".

Ny. J.

Panek Zoltán: Kihagyott szívdobbanás.
Esszék. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1985. 254 l.

A Dsida Jenő-i „belülről látás fényességének" szüntelen csiszolására a prózaíró Panek Zoltán is az esszét választotta, mely nemcsak műfaji sajátságait, hanem a vallomás, újrafelfedezés, elemzés és arcképvázlat módszerét is kínálja, amint azt a szerző új gyűjteményének magyar és világirodalmi tárgyú írásai mutatják. Mély tárgyismeretről és tudatosan válogatott olvasmányélményekről is bizonyságot tesznek Panek írásai, mint a Montaigne-esszé, melyben Szerb Antal Gyergyai és Babits nyomain jár, vagy a művelődéstörténeti korrajzzá szélesedő Hamlet-értelmezés, miszerint Shakespeare időtlen alakja a cselekvő hős példája. Más írásaiban eszmék útján kíséri végig az ókor irodalmától Szentkuthyig, Illyésig és kortársaiig, a nyelvi kifejezésmód és ötletesség, sziporkázó asszociativitás és kendőzetlen érzelmesség széles skáláin, lírai emléket állítva az erdélyi magyar könyv egyik jelesének, Tóth Samunak is *(A boldog kevesekneK).* Az elmélyültség és termékeny műértés legjobb példadarabjai Panek kötetében az Arany János művéről és a Júlia-szerelem Petőfijéről írott esszék, beléjük szőve a szerző személyes koltói és erdődi élményei is; ezek az írásai irodalomtörténeti, értelmezési konzekvenciákra is jutnak. Tolsztoj szellemének megidézése után egy Krúdy-miniatűrben fogalmazódik újra életmű és korhangulat tömény esszenciájának mibenléte, majd alaposabb, terjedelmesebb és még pontosabb előadásban foglalja össze Panek a maga Móricz-képét *(Egy józan zseni – kivilágos kivirradtig),* s kísérli meg földeríteni, megfejteni az egyidejű prózai ábrázolás technikájának titkát Babits kevesebbet olvasott nevezetes művének, a *Kártyavár*nak az avatott elemzésében *(Ez a Kártyavár állni fog),* melyet majd minden írásához hasonlóan át- meg átszó a kortárs irodalom műveire, soraira való, általában montázsszerű költői utalások, asszociatív megjegyzések és észrevételek rendszere. Nem kisebb élvezettel s ugyanakkor alázattal „hangolódik rá" novellisztikus esszében és nekrológban – Cs. Szabó, Németh László, Arany, Virág Benedek és más régiek, Mikszáth, Krúdy, József Attila és saját kortársai nyomán is – Kosztolányi Dezső ízeinek örömére *(Anyanyelvünk atyamestere),* s búcsúztatja panteista optimizmussal és reménnyel Tersánszkyt *(Az elmúlás személyvonata).* Panek írásainak különös tömbjét alkotják azok a barátság közvetlenségétől áthatott, s máris irodalomtörténeti értékkel bíró emlékezések, jellemzések, amelyek Majtényi Erik alakját, a Nagy Lászlóval, Kormos Istvánnal, Latinovits Zoltánnal, Huszárikkal, Zelk Zoltánnal, Szilágyi Domokossal történt találkozásokat, a szovátai alkotóházban, Kőszegremetén és másutt való, természetközeli, emlékezetes együttléteket idézik, az erdélyi magyar irodalom kortárs íróinak jellemzéseivel, műveik említett, utalásos megjelenítéseivel együtt. Noha a szerzői önvallomás szerint a legszebb esszék e gyűjteményből hiányoznak – mivel Panek még nem írta meg őket –, a meglévő jellemző, szerzőjükre valló vallomások a megidézettekről, s egyben gondolatgazdag, ösztönző olvasmányai az irodalomtörténésznek is.

Csapody Miklós

Péterffy Ida: Horváth Ádám munkássága a „Hunniás" előtt.
Akadémiai Könyvkiadó, Budapest, 1985. 205 l. (Irodalomtörténeti Füzetek 110.)

Péterffy Ida e könyvével a híres énekszerző és dalgyűjtő életének egy szakaszával foglalkozik, akit Pálóczi Horváth Ádámként tartott számon az irodalomtörténet. E névalakhoz azért ragaszkodik, mert maga az író soha nem használta ezt az előnevet, az utókor ragasztotta rá.

Horváth Ádám munkásságát általában első nyomtatott könyve, Hunyadi Jánosról írott eposza, a *Hunniás* ismertetésével szokták kezdeni. Péterffy Ida most, újonnan fellelt kéziratok, a *Holmi-I.* ismerete alapján egyrészt a már ismert életművet helyezi új összefüggésrendszerbe, másrészt pedig Horváth Ádám „korábbi éveinek poétai gyakorlatát" mutatja be ismeretlen kéziratok, új szövegek segítségével.

A nem igazán kidolgozott költői munkák, alkalmi versezetek, köszöntők az életrajzot is megvilágítják, különösen annak a társasági életre vonatkozó adataiban bővelkednek. A szerző a kötet egyes fejezeteiben a költő lakóhelyei, a versszerzés alkalmai, illetve témák szerint csoportosítja anyagát. Kötete végén pedig a *Hunniás*t közvetlenül előkészítő töredékekről, Horváth Ádám Vergilius- és Ovidius-fordításkísérleteiről ad hírt.

Péterffy Ida munkája a feldolgozás didaktikussága ellenére is értékes eredménye a felvilágosodást kutató irodalomtörténetnek.

J. J.

Pethő Sándor: Egy kis nép nagy gondjai.
Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1985. 251 l.

Pethő Sándor a huszadik század egyik jelentős publicistája volt. Rendkívül széles körű közírói munkásságából válogat ez a kis kötet, ízelítőt adva a termékeny történész és újságíró érdeklődési körét, stílusát, elkötelezettségét reprezentáló tanulmányokból, politikai portrékból, filozófiai tűnődésekből és a Magyar Nemzet című napilapban megjelent cikkekből. A kötet elé fia, Pethő Tibor írt szűkszavú bevezetőt, amelyben Szekfű Gyula máig érvényes megállapítását is idézi: „Az eszmék tiszta magasságában járt, távol félelemtől és önzéstől, nem kötve egyébtől, mint az eszméitől, melyet felismert... Ez a pálya sokkal nagyobb termést hozott, semmint ma még igazában lemérhetnők..." Történeti portréi Zrínyiről, Machiavelliről, Pázmány Péterről, II. Rákóczi Ferencről, Görgey Artúrról, a publicista Kossuth-ról máig érvényes felismeréseket tartalmaznak, gondolatébresztőek és a műfaj példateremtő írásai közé tartoznak. Egy-egy irodalmi alkotást (pl. Kodolányi *Juliánus* című regényét) elemezve, a Deák-kultusz hátterén elmélkedve, Napoleon egy-egy tettét felidézve és az itt olvasható valamennyi cikkben egyértelműen kinyilvánítja véleményét kora ellentmondásairól, fenyegető veszélyeiről, a németbarát politika kártékonyságáról. Szókimondása, egyenessége, meggyőző példái, szuggesztív stílusa a felelős közéleti ember követendő magatartását közvetítik a mai olvasóknak is.

R. T. O.

Petőfi Sándor: Poesie.
A cura di Paolo Santarcangeli. I Grandi Scrittori Stranieri UTET, 1985. 225 l.

A magyar irodalom, elsősorban pedig költészet régi, megbízható barátja, a fiumei születésű Santarcangeli professzor nagy munkát végzett: Petőfinek mintegy 130 versét ültette át olasz nyelvre. A válogatás megfontolt és körültekintő: a költő valamennyi fontos verse benne van. Érthető okból nem kísérelte meg a lehetetlent a fordító: átültetni egy idegen nyelvre és egy idegen kultúrkör viszonyai közé a magyar közeg nélkül érthetetlen, élvezhetetlen elbeszélő költeményeket: a *János vitézt*, *A helység kalapácsát*, a *Bolond Istók*ot, *Az apostol*t. Bár ez utóbbi motivikailag a nyugati olvasó számára is megközelíthető.

Santarcangeli, aki gondos, informatív előszavában Petőfi életének és művének ismertetése mellett költészetének itáliai fogadtatását is áttekinti, általában szelíd, megbízható, finom fordításokat készít. Nem erőlteti az aprólékos formahűséget ott, ahol ez lehetetlen, sőt ellenkező hatást váltana ki – nyelvi megoldásaiban viszont éppen arra törekszik, ami előszavában bevallott célja is: hogy bebizonyítsa Petőfi költészetének egykorú európai korszerűségét is.

Fontos vállalkozás ez; mert ha ezt szem elől tévesztjük, lekésünk arról is, hogy felismerjük: Petőfi ízig-vérig mai költő, aki a történelmi katasztrófát akkor ismerte fel, amikor történt, nem évtizedekkel utána.

Szkárosi Endre

Popolo, nazione e storia nella cultura italiana e ungherese dal 1789 al 1850.
[Nép, nemzet és történelem az olasz és a magyar kultúrában 1789-től 1850-ig.] A cura di Vittore Branca e Sante Graciotti. Olschki, Firenze, 1985. 421 l. (Civiltà Veneziana)

A Magyar Tudományos Akadémia és a velencei Fondazione Giorgio Cini immár hagyományosan közös konferenciát rendez háromévenként az olasz(velencei)–magyar kulturális kapcsolatok történetéről. Minden alkalommal más és más korszakot tárgyalnak, időrendben haladva előre, így a reneszánsz, a barokk, majd a felvilágosodás kora után az 1982-ben rendezett ötödik konferencián a XIX. század első felének kulturális kapcsolatairól és párhuzamairól volt szó. A kötet e konferencia előadásait tartalmazza. (A konferencia-sorozat korábbi kötetei: *Venezia e Ungheria nel Rinascimento.* A cura di V. Branca, Olschki, Firenze, 1973; *Rapporti veneto–ungheresi nell'epoca del Rinascimento.* A cura di T. Klaniczay, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975; *Venezia e Ungheria nel contesto del Barocco europeo.* A cura di V. Branca, Olschki, Firenze, 1979; *Venezia, Italia, Ungheria fra Arcadia e Illuminismo.* A cura di B. Köpeczi e P. Sárközy, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982.)

Az előadások zöme a nép, a nemzet és a történelem korabeli értelmezéséhez kapcsolódott, annak politika-, irodalom-, filozófia-, nyelv-, illetve művelődéstörténeti aspektusait világította meg a két ország kultúrájában, részben kapcsolattörténeti kutatások, részben összehasonlító elemzések révén, néhány előadás pedig e problémakör európai hátterét vázolta fel.

A korszak magyar politikai gondolkodásáról, annak alapproblémájáról, a polgári és a nemzeti törekvések közti konfliktusos viszonyról ad áttekintést *Hanák Péter*, nyomon követve a felvilágosodástól a kiegyezésig, mennyiben voltak a nemesség polgársággá alakulásának valóságos esélyei, s mennyiben bizonyultak egyre inkább utópiának az ehhez fűzött remények. A további két politikai tárgyú előadás a szabadságharc alatti és utáni olasz–magyar kapcsolatokról szól: *Giuseppe Rutto* Nicodeme Bianchinek (aki könyvet akart írni a magyar szabadságharc történetéről) a kiadatlan írásai és 1848–49-es dokumentumai alapján a magyar–olasz diplomáciai és politikai kapcsolatokról ír, elsősorban Alessandro Monti olasz légiójának a szerepéről és a Szárd Királyságnak a magyar kérdéssel kapcsolatos magatartásáról; *Tamborra* pedig a magyar emigráció helyzetét, törekvéseit és illúzióit vizsgálja 1848 és 1866 között Itáliában, kiemelve a nemzeti kérdés problematikusságát az olasz–magyar viszonyban.

A 'nazione' és a 'popolo' szavak használatát, jelentésmódosulásait veszi számba *Fogarasi Miklós* az 1818–19-ben megjelent Conciliatore folyóirat cikkeiben. Ugyancsak e két fogalmat vizsgálja, de immár eszmetörténeti szempontból *Cesare Vasoli*, Giovanni Fantoninak Napoleonhoz írt levelét elemezve. A 'nemzet' fogalma áll annak a vitának a középpontjában is, melyet Gioberti folytatott a jezsuita Luigi Taparellivel – ezt mutatja be *Francesco Traniello* előadása.

Lukácsy Sándor Andrea Luigi Mazzini Párizsban publikált történetfilozófiai művének és Petőfi történetszemléletének a hasonlóságáról értekezik, hangsúlyozva, hogy csak párhuzamról van szó, nem hatásról.

Az előadások egy csoportja konkrét művelődési kapcsolatokról, érintkezésekről szól. *Jászay Magda* módszeres áttekintést ad a magyar sajtó Itália-képéről 1848-ig, egyrészt utalva a rögzülő „művészet hazája" sémára és a mediterrán Itália romantikus ábrázolására, másrészt bemutatva azt a folyamatot, hogyan nyernek egyre nagyobb teret az itáliai politikai helyzetre vonatkozó ismeretek, ami 1848-ban a Habsburg-ellenes mozgalmakkal való teljes szolidaritásig vezetett. *Erdélyi Ilona* szintén a magyarok Itália-ismeretéről gyűjtött össze mozaikokat, a politika mellett az irodalom és a tudomány terén is, részben a Tudományos Gyűjtemény olasz vonatkozású cikkei alapján. *Garas Klára* a magyar műgyűjtők olasz képgyűjteményeinek a kialakulásáról és sorsáról ad összefoglalást, jellemzi az arisztokraták nagy, és a középosztály kisebb gyűjteményeit, s említést tesz ezeknek a magyar művészettörténeti kutatások megindulásában betöltött szerepéről. *Kroó György* a forradalom korának jellegzetes színházi műfaját, a „pièce de sauvatage"-t mutatja be, és részletesen elemzi befolyását az olasz Risorgimento operájának a kialakulásában, s hatását – részben közvetlenül, részben az olasz operahagyomány révén – a magyar nemzeti opera születésében.

A tanulmányok legnagyobb csoportja magyar irodalomtörténeti kérdéseket tárgyal, a szerzők az olasz irodalom jelenségeire többnyire csak mint viszonyítási pontokra, mint az európai kontextus részére, vagy az olasz közönség számára értelmezhető példaként utalnak. E korszak magyar és olasz irodalma, úgy tetszik, kevesebb példát nyújt a kapcsolatokra és hatásokra, mint az ezt megelőzőek. Itália elvesztette korábbi kulturális vezető szerepét, így az olasz hatás jelentősége csökkent a magyar irodalomban. Ugyanakkor Itália és Magyarország helyzete Európában politikai, társadalmi és kulturális téren bizonyos hasonlóságot mutat. Ez magyarázza, hogy e korszak kutatá-

sában inkább az összehasonlító irodalomtörténeti, mintsem a kapcsolattörténeti tanulmányok kerültek túlsúlyba.

Éder Zoltán a felvilágosodástól a romantikáig terjedő időszak nyelvi vitáit hasonlítja össze Itáliában és Magyarországon, megállapítva, hogy különbségük abból fakadt, hogy míg az olaszok francia, a magyarok német és osztrák mintákat követtek. *Sárközy Péter* összegző tanulmánya a preromantika kérdését tárgyalja Magyarországon és Itáliában, *Pál József* a neoklasszicizmusról ír a megújuló magyar irodalomban. *Melczer Tibor* a költői elkötelezettség és az irodalomban való menedékkeresés attitűdjét tekinti végig a magyar irodalomban Batsányitól Aranyig, utalásokkal az olasz irodalom párhuzamos jelenségeire. *Gianpiero Cavaglià* Berzsenyi életművét elemezve s összehasonlítva a német neoklasszicisták elméletével és költészetével, arra a következtetésre jut, hogy Berzsenyi egyértelműen neoklasszicista programot követett; ezzel határozottan elutasítja a magyar szakirodalom preromantikus Berzsenyi-képét. *Amedeo Di Francesco* a szentimentalizmus és a nemzeti irodalom programjának a kapcsolatát vizsgálja Kölcsey költészetében. *Király Erzsébet* a neoklasszicizmus és a romantika találkozási pontjaira, ötvöződésére világít rá a XIX. sz. első felének magyar költészetében, főleg Kölcseynél és Petőfinél, bemutatva ezzel párhuzamosan Leopardi költészetének a hasonló vonásait. *Maria Teresa Angelini* Katona József, valamint Foscolo, Alfieri és Manzoni tragédiáinak stílusbeli és tartalmi hasonlóságairól ír. *Kovács Sándor Iván* előadása hatástörténeti tanulmány: Tasso (s a hozzá kapcsolódó Zrínyi-hagyomány) szerepét követi végig a magyar epikus költészet történetében Csokonaitól Aranyig. A magyar epika politikai szatírájáról szól, főleg Arany *Elveszett alkotmány*ának nyelvi leleményeit méltatja *Paolo Ruzicska* előadása.

Szörényi László alapvető tanulmánya a XIX. századi magyarországi neolatin költészetről ad összefoglalást.

A konferencia központi problémáinak tágabb, európai határait világítja meg *Sziklay László* előadása, aki a népiesség és a romantikus történetszemlélet összefüggését tekinti át Közép-Kelet-Európában; *Sante Graciotti* szintézis-kísérlete, melyben ugyancsak e térség irodalmainak nemzeti és népies vonásait összegzi a felvilágosodás és a romantika között; valamint *Jan Ślaski* írása, mely a 'nép' és 'nemzet' fogalmának Adam Mickiewicz költészetében és általában a lengyel romantikában betöltött szerepéről értekezik.

Kovács Zsuzsa

Poszler György: A jéghegy csúcsa és a láthatatlan szisztéma (szubjektív portrévázlat Lukács Györgyről).
Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, Budapest, 1985. 51 l.

Poszler György a filozófus születésének századik évfordulója alkalmából készített bevallottan szubjektív, esszéisztikus számvetést Lukács György emlékével és hagyatékával. E portrévázlat érdekessége, hogy nem a tanítvány vallomása – közvetlen személyes élmények nem befolyásolták a szerzőt. Poszler „rendhagyó kalapemelés"-nek nevezi írását, melynek fő vonulatát nem a művek elemzése-értékelése

adja – ekkora terjedelemben meg sem kísérelhetné azt –, hanem Lukács személyiségjegyeinek, emberi viszonyainak, kapcsolatainak – és azok ellehetetlenülésének – pontos analízise. Poszler portréja azt az embert mutatja meg, akinek életpályáját az elvetélt, meg nem valósított vagy elveszített emberi kapcsolatok kísérik, állandó otthontalanság és pszichés magány jellemzi. Alkatilag determinált vonzásai és választásai általában a taszításban csúcsosodtak ki, akár baráti – Popper Leo, Balázs Béla, Bánóczi László stb. –, akár szerelmi – Jelena Grabenko, Gertrud, a feleség, Bauer Hilda – viszonyról legyen szó. Valószínűleg egyetérthetünk Poszler Györggyel abban, hogy a személyesség elvetélt lehetőségei mellett a politikus és filozófus tevékenységét is hasonló gátak korlátozzák. Egész pályafutását végigkísérik a politikus és teoretikus ellentmondásából fakadó dilemmák és kompenzációk, melyek jórészt felelősek azért, hogy az óriási életmű mégsem teljesedett ki, nincs főmű, nem készült el a rendszer.

J. J.

Praznovszky Mihály: Nógrád megye sajtótörténete 1846–1919.
Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, Salgótarján, 1985. 71 l. (Múzeumi értekező 2.)

1982-ben látott napvilágot a szerző *Nógrád megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1846–1978* című összeállítása. A bibliográfia és egyéb sajtótörténeti dolgozatok révén annyi anyag gyűlt össze, mely lehetővé tette ezt a nagyobb lélegzetű sajtótörténeti összefoglalást, bár terjedelmi okok miatt az elemzés több részletre nem térhet ki.

A szerző bevezetőjében az országos viszonylatokhoz képest maga is periférikusnak ítéli a Nógrád megyei lapkiadás ezen korszakát, magyarázatként több lehetséges okot jelöl meg: a napilapok hiányát, a szerkesztők laikusságát, állandó küszködésüket az anyagi csőddel, a politikai függőséget, s a fővárosi sajtóval való versenyképtelenséget. Az ekkortájt megjelent lapok zöme valóban inkább helytörténeti forrásként tarthat számot az érdeklődésre, mintsem igényes színvonala miatt. Az első fél évszázadot – gyakorlat, pénz, előfizetők híján – sok kudarcra ítélt lapkiadási kísérlet, tiszavirág-életű folyóirat fémjelzi. Nagyobb esélyük volt azoknak a kiadványoknak, amelyeket városuk, vagy valamelyik párt szubvencionált, bár sokszor politikailag függetlennek igyekeztek feltüntetni magukat. Irodalmi szempontból két folyóiratot emelnénk ki: az egyik a Nógrádi Lapok, melynek 1873-ban a fiatal Mikszáth volt munkatársa, s ahol nagyon sok tárcát, karcolatot, novellát jelentetett meg, a másik a Röpke Ívek, mindössze kilenc megjelent számában a szerkesztő Komjáthy Jenő kritikai és prózai írásaival, és Reviczky Gyula verseivel.

A könyv második része A mennyiségi fejlődés évei címmel, a századfordulót véve korszakhatárnak, külön tárgyalja az utolsó két évtized sajtótermését. A fejezetcím eleve elárulja, hogy minőségi változásra nemigen számíthatunk. Ebben a húsz évben irodalmi lap nem jelent meg, a politikai lapok irodalmi mellékletei szürkék, jelentéktelenek. „Sem kimagasló írói, költői egyéniség, sem olvasói igény nem volt, ami po-

tenciálisan fenn tudott volna tartani egy irodalmi lapot. Tétova kísérletek, gyenge eredmények – ez a jellemző." – összegez a szerző. A tanulmány a Tanácsköztársaság sajtójának számbavételével zárul.

D. K.

Przepowiednia czasu twego. Antologia współczesnej poezji węgierskiej.
Wybór i komentarze: Konrad Sutarski. Wydawnictwo Literackie, Kraków, 1985. 224 l.

Harminchat magyar költőt mutat be a lengyel olvasónak a Wydawnictwo Literackie antológiája, amelyet a Budapesten élő lengyel költő és műfordító, Konrád Sutarski válogatott és szerkesztett. Mint azt Sutarski rövid utószavában elmondja, gyűjteményében olyanokat kíván bemutatni, akik pályájukat a második világháború befejezése után kezdték. A válogató hálója tehát szélesre van vetve: az 1921-ben született Pilinszkytől és Rákos Sándortól az ötvenes évek elején született Tóth Erzsébetig és Bari Károlyig terjed. Mint minden antológiaválogatás, ez is bírálható – hiába keressük például a kötetben Várady Szabolcs és Rakovszky Zsuzsa verseit. Ami az egyes költők itt szereplő műveinek a számát illeti, Pilinszky, Nagy László, Juhász és Csoóri vezetnek 6-6 verssel, míg a fiatalabbak közül egyrészről Utassy, másrészről Tandori és Petri mintegy 5-5 verssel vannak jelen. Kár, hogy Sutarski válogatását már 1980 áprilisában lezárta, s így nem kerülhettek be a gyűjteménybe egyes magyar költőknek 1980–81-ben írott, a lengyelországi eseményekre reagáló versei (Csoóri, Petri).

Konrad Sutarski a kötet számos versét fordította; rajta kívül még nyolc lengyel költő jegyzi a fordításokat, köztük a Magyarországon is jól ismert kitűnő Tadeusz Nowak, a varsói Jerzy Ficowski és Marian Grześczak, a krakkói Tadeusz Śliwiak és a lublini Bohdan Zadura. Közülük Sutarskin kívül talán csak Zadura tud még magyarul, de a többiek is általában jól megbirkóztak fordítói feladatukkal. A kötet elé Domonkos Mátyás írt tájékozott és okosan tájékoztató bevezetőt.

Gömöri György

Prodromus.
Tanulmányok a régi és az újabb magyar irodalomról. Közzéteszi az Eötvös Loránd Tudományegyetem Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszéke és a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete. Szerkesztette: Kovács Sándor Iván. Budapest, 1985. 47 l. („Studium" A Magyar Iparművészeti Főiskola kiadványai)

A kis tanulmánykötet tisztelgés a hatvan éves Tarnai Andor előtt: kollégái, tanítványai írásait tartalmazza. Élén Klaniczay Tibor és Tolnai Gábor közösen írt *Köszöntő*je áll; ebben baráti szeretettel vázolják a régi magyar irodalom kiemelkedő tudósának eddigi pályafutását, s kívánnak a felfelé haladó életpályához további sikereket, a hatvanadik évfordulót joggal tekintve csupán átmeneti epizódnak.

Madas Edit *Urbán pápa legendája az Érdy-kódexben* című írása az Érdy-kódexbe kétszer is bemásolt legenda kapcsán a Karthausi Névtelen stilisztikai tudatosságára világít rá; Téglásy Imre *(Hercules Hungaricus)* a Hercules-mítosz XV–XVI. századi magyarországi jelentését, sajátosságait elemzi; Szelestei Nagy László pedig érdekes felfedezését teszi közzé: egy XVI. századi formuláskönyvben Janus Pannonius-epigrammák találhatók. Heltai János *A Nagy Sándor-regény Bethlen Gábornak ajánlott 1619. évi kiadása*, Orlovszky Géza *Zrínyi Miklós „Syrena"-kötetének hatása Fráter István kéziratos versgyűjteményében*, Nemeskürty Harriet *Israel Voidiuss egykorú verse Zrínyi Miklós téli hadjáratáról* címmel írt tanulmányt a kötetbe. Tarnai Andor egyik legfontosabb kutatási területéhez, a XVIII. századi Magyarország stilisztikai-retorikai műveltségéhez szolgáltat adalékot Kazinczy Andrea *(Az alkalmi beszéd stilisztikai megközelítése Ács Mihály 1708-ban elmondott halotti oratiója tükrében)* és Bartók István *(Adalék a XVIII. századi magyar egyházi retorika történetéhez: Gombási István prédikációelméleti munkássága).* Németh S. Katalin Székely László 1744-es bécsi útinaplóját ismerteti; Hausner Gábor Kazinczy Ferenc Zrínyi-jegyzeteiből tesz közzé mutatványt; Lancsák Gabriella pedig a XIX. századi osztrák tudós, Joseph Hormayr magyarországi levelező társaságáról írva, egy alig ismert, az 1820-as években működött magyar katolikus tudós körre irányítja a figyelmet.

A kötetet Tarnai Andor széles körű munkásságát feldolgozó bibliográfia (75 tétel!) – Németh S. Katalin munkája – zárja.

K. P.

Miklós Radnóti: Under Gemini.
A prose memoir and selected poetry. Translated by Kenneth and Zita McRobbie and Jascha Kessler. Introduction by Marianna D. Birnbaum. Corvina Kiadó, Budapest, 1985. 107 l.

A kötet a címadó *Ikrek hava* mellett Radnóti kései nagy verseiből válogat. Az eclogákon kívül reprezentáns darabjai az *Erőltetett menet, Razglednicák, Levél a hitveshez, À la recherche...*, s néhány korábbi vers.

Marianna D. Birnbaum bevezetője ugyan Radnóti kihantolásával kezdi a bemutatást, de nem az életrajz eseményeire koncentrál, hanem a kötet főbb verseihez nyújt fogódzókat rövid elemzéseivel. Mivel a könyvecske gerincét az eclogák adják, így természetszerűleg velük foglalkozik alaposabban.

A szép kiállítású könyv is hozzájárulhat a Radnóti iránt egyre élénkülő külföldi figyelem és érdeklődés kielégítéséhez.

J. J.

Radnóti Miklós: Versek és műfordítások.
Az előszót írta és a függeléket összeállította: Cs. Gyímesi Éva. Dacia Könyvkiadó. Kolozsvár-Napoca, 1985. 243 l.

A Radnóti műveiből készült válogatást a kötet gondozójának *A szó hatalma* című tanulmánya vezeti be. Sokatmondó címe is mutatja, hogy a szerző Radnóti életsorsát a szóhoz köti: „A szó ilyen körülmények között az emberi szabadság és méltóság megőrzésének egyetlen módozata", amit azzal a következtetéssel épít tovább, hogy „Radnóti szava tehát: ige, azaz erkölcsi tett; tudatos sorsvállalás és értéképítés a fizikai-erkölcsi katasztrófa, a világháború közepette; a szellemi haza gazdagítása olyan pillanatokban, amikor a valóságos haza távol van." Mindezt Sőtér István gondolatával is megvilágítja: „Radnóti költői tettében, a maga sajátos idilljének megalkotásával megvalósul a szabadság: ez a rab szabadabb lett, mint őrei... azzal, hogy boldogabb múltját jelenné tudta emelni, a benne élő tisztább és jobb világ érvényét ki tudta kényszeríteni a köréje záródó borzalom ellenében." Az egész tanulmányt áthatja az a gondolat, hogy „olykor a cselekvés egyetlen útja-módja – a szó", aminek érvényét Szilágyi Domokos szavaival is igazolja: „csak a szó – ez a tett most" *(Törpe ecloga)*, majd Nemes Nagy Ágnesre hivatkozik, aki szerint ilyenkor „egyetlen szálon függ a szó". De a költői vallomások mellett nyelvi sajátosságokat is felsorakoztat: anyanyelvünk „a szónak eme tettel határos helyzetére vonatkozóan ismer egy szinonimát: ige. És ez a szinonima magát a cselekvést jelöli." Mindehhez további magyarázatként etimológiai összefüggések alapján az *igéz* és az *ígér* szót társítja.

A válogatásban Radnóti mindegyik kötete szerepel, nem is kevés verssel: *Pogány köszöntő, Újmódi pásztorok éneke, Lábadozó szél, Újhold, Járkálj csak, halálraítélt, Meredek út, Tajtékos ég.* Függelékként az életrajzi adatok összegezése szerepel, majd Radnóti vallomásai a költői nyelvről, formáról, valamint a róla szóló méltatások Tolnai Gábortól, Méliusz Józseftől, Ortutay Gyulától, Csoóri Sándortól.

Szabó Zoltán

Radnóti-tanulmányok.
Szerkesztette: B. Csáky Edit. Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, Budapest, 1985. 211 l.

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság más intézményekkel közösen 1984 novemberében Győrben Radnóti-vándorgyűlést rendezett. Az ott elhangzott előadások szövegét tartalmazza a rangos tanulmánykötetté szerveződött kis gyűjtemény, amelyet Juhász Ferenc verse vezet be. Tolnai Gábor, Koczkás Sándor, Alföldy Jenő, Rónay László, Melczer Tibor, Szabolcsi Miklós, Amacziné Bíró Zsuzsa, Fodor András, Képes Géza, Z. Szabó László, Lator László, Bécsy Tamás és Csaplár Ferenc poétikai elemzései, pályakép-vázlatai, a műfordítói teljesítményt értékelő írásai, biográfiai kiegészítései,

valamint az európai és a magyar avantgárd vonásait tárgyaló tanulmányai járulnak a teljesebb Radnóti-kép kialakításához, sok új felismeréssel, aprólékos műelemzéssel gazdagítva a költőre irányuló kutatások eredményeit. Radnóti klasszicizmusát, költészetének és prózájának haláltudatát és lírájának újító törekvéseit állítják a figyelem középpontjába a kutatók, s bár már sok írás méltatja a huszadik században betöltött szerepéhez illően Radnóti életművét, ezek az elemzések és vallomásos esszék mégis jelentékeny új vonásokat tesznek hozzá az eddig megrögzült Radnóti-portréhoz. A négy ciklusra bontott anyagot Vujicsics Sztoján lírai emlékbeszéde zárja, amelyet a költő szoboravatásán mondott el Abdán.

R. T. O.

Radnóti Zsuzsa: Cselekvés-nosztalgia.
Drámaírók színház nélkül. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1985. 251 l.

A kötet tíz tanulmánya és a Weöres Sándorral készült interjúja egyetlen alapgondolatot jár körül: a magyarországi „kellemes" színház, megcsontosodott dramaturgiai, művészi elvárásaival, konzervatív értékrendjével és ízlésével gátolta-e – és ha igen, mennyiben – a magyar dráma mindenkori fejlődését. Az ilyen színház meg tudja-e szólaltatni a nála előbbre tartó, stílusában modernebb drámát?

Radnóti Zsuzsa nem kritikusi attitűddel közelít a kérdéshez. A Vígszínház dramaturgja más nézőpontból szemléli egy-egy mű színpadra állításának lehetőségét. Vizsgálódásait irodalomtörténeti megalapozottsággal, gyakorló szakemberként végzi, ezért írásainak nagy része műhelytanulmánynak tekinthető. Így a kézirat felfedezésétől a bemutatóig tartó szövegelemző, itt-ott szövegváltoztató, előkészítő munkák alakulását ismerhetjük meg Krúdy *A vörös postakocsi* című drámájának esetében *(A drámaíró, Krúdy Gyula).* Megjegyzendő, hogy a kötetben részletesen tárgyalt színművek közül ez volt az egyetlen, amely bemutatást nyert az adott elemzés megszületésének évéig, tehát 1967 és 1983 között.

A *Volt-e magyar avantgarde dráma?* című írás áttekinti a XX. század első felének írói törekvéseit, kiemelve Balázs Béla, Karinthy Frigyes, Mácza János, Déry Tibor, Füst Milán, Remenyik Zsigmond munkáit. Két igen fontos tanulmány foglalkozik részletesen Déryvel és Remenyikkel. *A drámaíró Déry* lényegében *Az óriáscsecsemő* alapos, megjelenítő erejű elemzése, Remenyik műveiből a *Blőse úrék mindenkinek tartoznak* a vizsgált színmű. A Tamási-művek színrevitelének lehetőségeit mérlegeli és mutat be egy elveszettnek hitt művet, az *Ősvigasztalást* az *Egy ismeretlen Tamási Áron dráma* című írás.

Másodlagossá válhat-e a szöveg a színpadon, uralkodóvá válhat-e a látvány? Írhat-e lírikus bemutatható drámát? Eltűnhet-e drámáinkból a cselekmény? S ha mindez megtörténik (ahogy meg is történt), bemutathatók-e Pilinszky, Weöres, Kornis Mihály, Nádas Péter darabjai? Ezekre a kérdésekre keresi a választ a *Gyerekek és katonák (Pilinszky János a drámaíró), Kornis Mihály: Büntetések (A jel-képek színháza); Weöres Sándor: A kétfejű fenevad* című elemzéseiben Radnóti Zsuzsa.

Két jelentős dolgozat foglalkozik a drámaírók azon nemzedékével, akiknek irodalmi elődei Sarkadi Imre, Csurka István, Mészöly Miklós lehetnek. *A Cselekvés-nosztalgia* Beleményi Géza *Légköbméter,* Kornis Mihály *Halleluja,* Nádas Péter *Takarítás, Találkozás, Temetés* és Spiró György *Nyulak Margitja* című műve kapcsán általános megállapításokra is törekszik. Az alkotások jellemzőiként kerül szóba a cselekvésképtelenség mint szemléleti változás, az apanélküliség mint téma, és Nádas kapcsán egy új dramaturgiai kihívás, „a szertartás-dráma" megszületése. A *Dinamit* antológia utószavaként jelent meg először *A „belső utak" drámái* című írás. Az érintett szerzők és drámák: Schwajda György *A szent család,* Hajnóczy Péter *Dinamit,* Spiró György *Esti műsor,* Forgách András *A játékos,* Baranyai László *História,* Kornis Mihály *Büntetések.* Az utóbbi, Franz Kafka szövegeiből készült színművel egy már említett önálló tanulmány is foglalkozik. Radnóti Zsuzsa megjegyzi, hogy bár a művek nem hibátlanok, mégis reprezentálják az új drámaírói törekvéseket, tanulságos lehet összehasonlításuk irodalmi elődeik darabjaival. E szerint a miért történt ez velünk kérdést fölváltja a hogyan történt ez velünk, a külvilág átláthatatlan, unalmas és érdektelen, még a mindentudó, objektív narrátor is elbizonytalanodik *(Dinamit),* elszegényedik a nyelv, hű tükreként az emberi lét sivárságának *(Esti műsor),* eltűnik az Illyés vagy Németh László drámáiban még meglévő erkölcsi biztonság, a történelem „jelenléte", marad az ember mikrokörnyezete, maradnak a „belső utak".

Hogy is áll/állt tehát a magyar színházművészet és a drámairodalom párbeszéde? Válaszként idézhetjük Radnóti Zsuzsa szavait: „A magyar színházi élet a kezdetektől a máig számtalanszor szembetalálkozott már azzal a szomorú ténnyel, hogy nem tudott megfelelni a drámaírói kihívásnak, és nem merte, nem tudta, nem akarta vagy nem volt szabad neki időben vállalni és magába fogadni éppen azokat a jelentős nemzeti drámákat, amelyek gondolkodásmódjukban, problémafelvetésükben és stiláris újdonságaikkal előbbre vihették volna színi kultúránk ügyét."

Stauder Mária

II. Rákóczi Ferenc emlékiratai.
Fordította és az utószót írta: Vas István. A jegyzetek és az előszó Hopp Lajos munkája. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1985. 373 l.

„*Vallomásaim* könyvében feltártam neked az emberek előtt szívem belsejét. Itt az embereknek mondom el Teelőtted külső tetteimet. Az emberek *Vallomásaim*-ból megtudják majd, milyen indítóokok hajtottak a cselekvésre; ebből a könyvből megismerik azt, amit tettem." A *Levél az örök igazsághoz* című bevezetőjében így jelzi Rákóczi a *Confessio* és a *Mémoires* kapcsolatát, azok benső lényegét is jellemezve; mindkét nagy műve függetlenségi kuruc politikai és történetszemléletének, radikális társadalomkritikájának, keresztény racionalizmusának és mindenekelőtt Istenbe vetett hitének szilárd alapjából nőtt ki. Az Emlékiratokat Rákóczi 1717 első felében, a már elkészült Vallomások után fejezte be, benne a magával vitt iratanyagot is segít-

ségül híva, a szabadságharc 1703 és 1711 közötti eseményeit adja elő. Az Emlékiratok irodalmi újdonságát azonban nem a kronologikus előadás, hanem a szabadságharc publicisztikájával rokon látásmód és az írói koncepció eredetisége, a közvetlen és analitikus kritika adja; főként e vonások helyezik munkáját az augustinusi confessio és a korszakban elterjedt memoár közé. Szekfűtől Zolnai Bélán át az újabb kutatás eredményeiig, Köpeczi Béla, R. Várkonyi Ágnes, Perjés Géza, Hopp Lajos és mások megállapításaiig sokan járultak hozzá a mű valódi jelentőségéhez méltó értékeléséhez, ezért a historiográfia és az irodalomtörténetírás méltatásai helyett most csupán azt kell jeleznünk, hogy a jelen kiadás – melyet Hopp bevezetője, jegyzetbe foglalt vázlatos kiadástörténete és Vas István emlékező utószava kísér – a jubileumi Rákóczi-évet követően megjelenő kritikai kiadás alapján készült, a jegyzetapparátus pedig emellett Köpeczi és R. Várkonyi *II. Rákóczi Ferenc* (1976) c. munkájának magyarázó függelékét hasznosítja. Szemben a Vallomásokkal, az Emlékiratok nem latinul, hanem franciául íródtak; Thaly Kálmán 1872-es fordítása után Vas István vette elő Rákóczi művét újra, a Révai Irodalmi Intézet lektoraként 1948-ban, amint arról a kötet végén megemlékezik. Illés Endrével közös vállalkozásuk szövegét az *Archívum Rákóczianum* szövegkiadása után, a történész és hadtörténész lektorok észrevételeit is figyelembe véve újra módosította, ami a Magyar Remekírók-féle kiadást eredményezte. A jelen kötetben megjelent fordításváltozat Vas István végérvényes szövegének tekintendő. A kötet félszáz lapnyi jegyzetanyaga hasznos és pontos tárgyi eligazító, a filológus számára azonban célszerűbb a kritikai kiadás használata.

Csapody Miklós

Petrus Ransanus: A magyarok történetének rövid foglalata.
Közreadja: Blazovich László és Sz. Galántai Erzsébet. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1985. 260 l. (Bibliotheca Historica)

A szicíliai származású humanista, Petrus Ransanus 1488-ban következtében került Magyarországra, s így kapott megbízást Mátyástól egy humanista szemléletű, Európa számára is befogadható történeti áttekintés megírására. A tudós egyházi férfiú a magyar történelem tekintetében mindvégig Thuróczy *Chronica Hungarorum*ára támaszkodott, azonban azt kiegészítette az István- és Margit-legendákkal, s természetszerűleg jelentős részt szentelt a Hunyadi-ház történelmi szerepe kidomborításának. Ennél is fontosabb, mert egykorú, s főként saját tapasztalatra, illetve szóbeli közlésekre alapozott Magyarország földleírása, amelyet Ransanus igen módszeresen és eredményesen készített el, olyannyira, hogy Bonfini krónikája geográfiai tekintetben ezt használja forrásul. S bár Ransanus a magyar történetírásban Thuróczyra támaszkodik – nem volt véletlen Mátyás megrendelése –, szemléletében, érdeklődésében túllép a szűken vett krónikási szemszögön, s a históriát az enciklopedikus igények felé

tágítja: ezt jelzi kitűnő földleírása, de tágas látóköre is a gazdasági, politikai vonatkozások, a szokáskultúra stb. irányában.

Mint annyi más hungarika, e kézirat is kalandos utat járt be. 1489–90-ben írta Ransanus az első változatot, amelyet Mátyás halála után átdolgozott. Az első változat nyomait őrzi még Bonfini krónikája, sőt Pécsi Lukács 1579-es kiadása is – azonban a kéziratnak éppen úgy nyoma veszett, mint a Palermóba került átdolgozott változatnak is. Ennek azonban szerencsére két másolata is fennmaradt: egyik a palermói városi könyvtárban, másik a Bakócz-kódexben. A művet először végül is a kiváló magyar humanista, Zsámboki János adta ki 1558-ban. A szövegkritikai kiadást, előzőleg pedig az egyes kézirat- és nyomdai változatok feldolgozását Kulcsár Péter végezte el. (Petrus Ransanus: Epithoma rerum Hungarorum. Bp., 1977.)

Most végre napvilágot látott a munka magyar nyelvű változata, amely a kritikai kiadás alapján készült, ám szerkezeti elrendezésében – a palermói kéziratmásolat helyett – a Bakócz-kódexet követi.

A Bibliotheca Historica sorozat e kötete fontos vállalkozás: végre magyar nyelven, szélesebb közönség számára is hozzáférhetővé tesz egy olyan kulturális értéket, amely a magyar műveltség és történelem európai kapcsolatainak organikus jellegét mutatja.

Szkárosi Endre

Reformkori országgyűlések színházi vitái (1825–1848).
Szerkesztette: Dés Mihály. Sajtó alá rendezte, összeállította, bevezette, az utószót írta és jegyzetekkel ellátta: Bényei Miklós. Magyar Színházi Intézet, Budapest, 1985. 355 l. (Színháztörténeti könyvtár 15.)

Kevés olyan szempontot találhatunk a reformkor Magyarországának tanulmányozásakor, mely oly sokrétűen és árnyaltan fejezné ki a kor szellemiségét, gondolkodását, s tükrözné gondjait is, mint a színház. Egyedülálló jelenség, ahogyan nemzeti üggyé, politikává, s évtizedeken át az országgyűlés nagy indulatokat kavaró tárgyává vált a honi színjátszás. A forráskiadvány ezeknek a színházpolitikai vitáknak anyagát tartalmazza, az első magyar „theatrum" létrehozása körüli harcoktól az 1848-as cenzúratörvényig.

A szövegközléseket elsősorban a hivatalos jegyzőkönyvek, naplók, irománykötetek, s a két utolsó diéta gyorsírásos naplója alapján válogatták, de felhasználták az egyéni feljegyzéseket, a nyomtatott és kéziratos országgyűlési újságokat is – így például Kossuth lapját, az Országgyűlési Tudósításokat, vagy a Pesti Hírlap közleményeit. A dokumentumok kronológiai rendben követik egymást, a latin nyelvűek magyar fordításukkal együtt szerepelnek. A szövegekben említett személyek legfontosabb adatait névmutató tartalmazza, a jegyzetekben kevésbé ismert szavak, kifejezések, utalások magyarázatát találjuk.

A bevezetésben a rendi országgyűlés felépítéséről és működéséről olvashatunk hasznos összefoglalót, az utószó pedig – részben a közölt dokumentumok alapján –

a fontosabb kérdésekre koncentrálva, átfogó igénnyel elemzi a reformkori országgyűlések színházpolitikáját.

D. K.

Sinkó Ervin: Egy regény regénye. Moszkvai naplójegyzetek (1935–1937).
Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1985. 626 l. (Sinkó Ervin művei)

A jugoszláviai magyar író *Egy regény regénye* című művét méltán tartjuk számon a klasszikus alkotások között, hiszen kevesen írtak – ideértve az orosz-szovjet írókat is – olyan pontos látleletet a harmincas évekbeli szovjet állapotokról, mint ő. Sinkó Ervin (1898–1967), valódi világvándor lévén, Párizsból utazott Moszkvába azért, hogy élete főművének tekintett regénye, az *Optimisták* végre megjelenhessen. Hiába követte azonban Romain Rolland tanácsát, hiába tett meg mindent, hogy a Magyar Tanácsköztársaságot megéneklő regénye napvilágra kerülhessen, szinte menekülnie kellett, hogy legalább életét megmentse. Az *Egy regény regénye* sajátságos önéletrajzként, ezekről az embert próbáló évekről beszél a dokumentum hitelével (a regénynek Sinkó moszkvai naplója az alapja). Kortörténeti tanulsága, hogy az őrült hatalmi gépezet törvényszerűen fölfalja az embert (természetesen a művészetet is!), de a forradalmár, noha hívő hitetlen, mégsem veszítheti el a reményt.

Sinkó Ervin ragyogó, az irodalom- és társadalomtörténet számára nélkülözhetetlen portrék során át mutatja meg a társadalom bajait, harcait. Csak a megtörtént érdekli, s ezért a cselekménybonyolításban a szemtanú hitelessége mindennél előbbre való. Iszaak Babel és Kun Béla, Malraux és Gábor Andor, a Rolland-házaspár és Garai Karcsi (aki Kürschner néven a moszkvai Deutsche Zentral-Zeitung szerkesztője volt), írók, újságírók, történészek, politikusok serege örökíttetik meg Sinkó naplójában, majd regényében. S a hajdani barát, s később „ellenség", a *Visegrádi utca* szerzője is köztük van, aki *Elejétől végig* című regényében döbbenetes erővel szólt az őt ért megaláztatásokról. „Az *Egy regény regénye* írója voltaképpen 1963-ban, Lengyel József e könyvét olvasva látta meg és élte át egész meztelenségében azt a valóságot, amely 1935 és 37 között személy szerint neki magának is sorsává lehetett volna." Az 1965-ben Zágrábban készült *Még egy utóirat*ban mondja a föntieket Sinkó Ervin, annak szándékával, hogy főt hajtson azoknak a mártíroknak az emléke előtt, akik az igazságra törekvő naplóban (és a regényben) akkori alakjukkal-cselekedeteikkel szerepelnek, nemegyszer karikírozva, groteszk külsővel.

Jóllehet sokat tudunk már Sinkó életművéről Bori Imre és főképp Bosnyák István, a két újvidéki irodalomtörténész kutatásaiból, a *Még egy utóirat* s a hasonló személyes kommentárok mégis közelebb visznek a szerző gondolkodásához. Szó sincs arról, hogy Sinkó utólag meghátrálna az általa naplóba rögzített véres valóságtól, de újólag fölidézve napló-hőseinek, a többnyire halálraítélteknek cselekedeteit, kissé megenyhül irányukban. Humánumát a történtek után 30 évvel később írott jegyzet is tanúsítja.

Az *Egy regény regénye* hatodik (magyarul második) kiadása jóval szegényebb volna Bosnyák István pontos, lényegre törekvő jegyzetei nélkül. Bosnyák mint az életmű kutatója nemcsak az egyes kiadások sorsáról, a hagyaték alakulásáról stb. értekezik, hanem hiedelmeket is eloszlat. Mindmáig el-elhangzik ugyanis a vád, hogy Sinkó a regényt emlékezet alapján írta, magyarán: a kézírásos eredeti napló nem létezik. Az irodalomtörténész pontról pontra ismerteti az autentikus naplóanyagot, sőt azt is kideríti, hogy az író miképp viszonyult regényében a kézírásos napló szövegéhez. A moszkvai (és párizsi) naplójegyzeteken kívül Sinkó még egyéb dokumentumokat is fölhasznált könyvében – újságkivágások, korabeli fotók, levelek (köztük Romain és Marie Rolland 16 levele!) –, melyeket a zágrábi hagyaték őriz.

Az *Egy regény regénye* mostani kiadása kisebb változásoktól eltekintve (tipográfiai és nyelvi-stiláris korrekciók) megegyezik ugyan az első magyar kiadással, mégis áttekinthetőbb. Köszönhető ez Bosnyák Istvánnak, aki a könyvet sajtó alá rendezte és gondozta. A *Még egy utóirat* is itt olvasható először, melyet Sinkó egy tervezett – de végül is meg nem valósult – belgrádi kiadás számára írt.

Szakolczay Lajos

A „Somogyvármegye" repertóriuma 1945–1948.
Összeállította, szerkesztette: Sipos Csaba. Az anyaggyűjtésben közreműködött: Esze Tamásné, Juhos Nándorné. Palmiro Togliatti Megyei Könyvtár, Kaposvár, 1984. 534 l. (Somogyi bibliográfiák 11.)

Az 1945–1948 közötti somogyi sajtó feltárására irányuló kutatás újabb kötettel gyarapította a Somogyi bibliográfiák sorozatát. A Somogyvármegye (1948. május elseje után Somogyi Hírek) című napilap a korszak legjelentősebb helyi sajtóorgánuma volt, a repertórium közreadása elsősorban a helytörténettel foglalkozók számára nyújt igen bő, jól használható, áttekinthetően rendszerezett forrásanyagot. A szépirodalmi és az országos vonatkozású közleményeken kívül minden fontos cikknek – a rövid, de informatív értékűeknek is – szerepel a címleírása, szükség esetén annotációval. Az összegyűlt anyagot négy fejezetre bontva közlik (Politikai és társadalmi élet – Gazdasági élet – Művelődésügy – Sport). A fejezeteken belüli rendezőelv a tárgyszavak szerinti csoportosítás, az azonos tárgyszavakhoz kerülő adatokat pedig megjelenésük alapján szigorú időrendbe sorolták. A repertórium végén találjuk a tájékozódást megkönnyítő mutatókat: földrajzi, illetve névmutatót, és a közleményekben előforduló intézmények, egyesületek jegyzékét.

D. K.

Současný stav a úkoly československé hungaristiky.
(Materialy I. československého hungaristického sympozia, Brno 2–4. října 1978.) [A csehszlovákiai hungarológia helyzete és feladatai. Az I. csehszlovákiai hungarológiai szimpózium előadásai, Brno, 1978. október 2–4.] Brno, 1985. 354 l.

A Jan Evangelista Purkyně Egyetem Délkelet- és Kelet-Európai Történeti és Néprajzi Tanszékének szervezésében magyar, cseh, szlovák és csehszlovákiai magyar szakemberek részvételével rendezték meg a csehszlovákiai magyarságtudomány első országos szimpóziumát. A plenáris ülésen Frantisek Hejl megnyitója hangsúlyozta, hogy szükséges a hungarológiai kutatások szervezettségének elmélyítése, mert csak így lehet megoldani új és igényesebb feladatokat. Példaként a Csehszlovákiában befejezés előtt álló kétkötetes Magyarország történetének munkálatait említette.

A megnyitót követő előadásokat a szimpózium legnevesebb csehszlovákiai meghívottai tartották. Két történeti és egy néprajzi előadás után Karol Rosenbaum a magyar–szlovák irodalmi kölcsönhatások művelődéspolitikai aspektusait elemezte. Rosenbaum az 1918 előtti és utáni kapcsolatok jellegének megítélésében egyaránt zsákutcának tekinti a csak pozitív vagy a csak negatív elemek felkutatására vállalkozó komparatisztikát. Véleménye szerint az összekötő motívumokat elsősorban a magyarországi szlovakisztika részesíti előnyben. Ezzel szemben a szlovák irodalom fővonulatához kötődő szlovákiai kutatások óhatatlanul elsősorban a jó ideig (lényegében egészen 1948-ig) meghatározó jelentőségű ellentétek számbavételét, illetve hangsúlyozását tartják fontosnak.

A brnoi szimpózium előadásai közt ebből a szempontból igen változatos volt a kép. A legtöbb esetben azonban az előadók a vizsgálat tárgyán kívüli valóságnak a konkrét elemzés szempontjából másodlagos jellegét hangsúlyozták, illetve azt, hogy bár elméletileg újabban semmilyen zavaró mozzanatnak sem kellene hátráltatnia a tárgyilagos kutatásokat, továbbra is akadnak rögzült prekoncepciókból, félreértésekből származó ellentétek. Többen is szorgalmazták, hogy ezekkel szemben az egyes vizsgált jelenségek immanens tulajdonságainak sokoldalú elemzésére kell törekedni. Az előadások alapján úgy tűnik, hogy főként az irodalomtörténeti szekció felszólalásait hatotta át az az igyekezet, hogy a nemzeti és nemzetiségi irodalmak kölcsönhatásait, viszonyát, tipológiai jellemzőit a magyar, cseh, szlovák, illetve a csehszlovákiai magyar nemzetiségi irodalom belső törvényszerűségeinek, fejlődési tendenciáinak előtérbe helyezésével vizsgálják.

A történeti és nyelvészeti szekciókban elhangzott előadások két-három kivételtől eltekintve az esettanulmányok kategóriájába sorolhatóak. Közülük jó néhány igen érdekes kérdéseket vet fel. Kár, hogy a nyelvészeti előadások szövegei jórészt rezümé-, illetve tézisszerű vázlatok csupán.

Különösen a történeti tanulmányok, még az egyes részkérdéseket feldolgozó szövegek is jól tükrözik, hogy olyan exponált kérdésekben, mint a honfoglaláskori magyar–szláv kapcsolatok, a 17–18. századi Habsburg-ellenes rendi felkelések vagy éppen a csehszlovákiai magyar kisebbség 1945–1948 közötti helyzete, napjainkban is jelentős véleménykülönbségek vannak. Mint ahogy azt a polgári nemzetté válás ideológiáját elemezve Niederhauser Emil is érzékeltette, a történeti értékelés eltéréseinek jó részét aligha lehet valaha is teljesen felszámolni, hiszen az egyes esemé-

nyeknek, személyiségeknek, helyzeteknek a három nemzet történelmében szükségszerűen más és más a helyértéke, funkciója.

Az irodalomtörténeti szekcióban a cseh–szlovák–magyar komparatisztika nyitott kérdéseinek elemzésével foglalkozó előadások mellett a csehszlovákiai magyar tudományosság legerősebb diszciplínájának számító irodalomtörténetet öt előadó képviselte. (A történeti és nyelvészeti szekcióban ezzel szemben csupán egy-egy nemzetiségi magyar szakember akadt.) Rudolf *Chmel*, *Sziklay* László és Karol *Tomiš* a magyar–szlovák komparatisztika más-más rétegeivel foglalkoztak ugyan, de abban közös véleményre jutottak, hogy mind a témaválasztásban, mind az együttműködésben és kölcsönös tájékozódásban sok az esetlegesség. Chmel joggal jegyezte meg, hogy körülbelül hasonló, vagy a csehszlovákiai hungarológiánál is kedvezőtlenebb a helyzet a magyarországi bohemisztikában és szlovakisztikában is. Tegyük hozzá – anélkül, hogy túlbecsülnénk a komplex nemzetkutatások gyakorlati jelentőségét vagy lehetőségeit, a tudományos szomszédolás diszciplínái jószerivel kezdettől fogva perifériális helyzetben vannak, és ez a kölcsönös megismerés terén tapasztalható egy helyben topogásban, az előítéletek igen változatos képet mutató tenyészetének burjánzásában jól megmutatkozik.

Ma már világosan látjuk, hogy a társadalomtudományok önmagukba zárkózása is felerősítette azt a tendenciát, amely a komplex nemzetkutatásokat régiónkban ilyen mostoha körülményekre ítélte. Múltban és jelenben, valamint a jövőt illetően sokszor és sokat beszélünk a kelet-közép-európai népek sorsközösségéről. Ennek a széles körű tudatosítása, aktív formálása a brnoihoz hasonló szimpóziumok rendszeressé és kölcsönössé tételét vagy akár egy közös cseh–szlovák–magyar népszerű-tudományos folyóirat kiadását is sürgető feladattá tehetné.

Jászi Oszkár a húszas évek végén amerikai emigrációjából egyik cseh ismerősével folytatott levelezésében azt írta, hogy a közép-európai közös feladatvállaláshoz elegendő lenne három-négyszáz elhivatott ember összefogása. Az állampolitika szintjére emelt együttműködés hatékonyabb tudati megalapozásához egyebek közt a Richard *Pražák* által vezetett brnoi hungarológiai oktató-kutatócsoporthoz hasonló, kezdeményező munkahelyekre s azok rendszeres együttműködésére van szükség.

Szarka László

Spiró György: Magániktató.
Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1985. 660 l.

Regényírói és drámaírói munkássága mellett Spiró Györgyöt a kelet-európai irodalmak összehasonlító vizsgálata, a szláv irodalomtörténet is foglalkoztatja, több tudományos könyvet, tanulmányt publikált ezekből a témakörökből. Hosszú ideig színikritikáival is figyelemmel kísérte a magyar színházi életet – s több esszét adott közre kortárs irodalmi művekről és filmekről. Ez a kötet tízéves tanulmányírói és kritikai terméséből válogatott munkáit tartalmazza. Változatos műfajúak ezek az írások: színészportrék, a vidéki színházak új törekvéseit méltató elemzések, rendezői elképzelések értelmezése, lengyel és szovjet filmek beható kritikái, irodalomtörté-

neti tanulmányok sorakoznak a négy ciklusba rendezett anyagban. Középiskolai magyar tanárára való emlékezéssel kezdődik a kötet, s ebből érthetjük meg a további írások értékrendszerét, eszmények számonkérését, stílusának tömörségre és egyértelműségre való törekvését. „Életünk elején megkaptuk tőle a lelkesedést, a kitárulkozást, a szellemi kalandozás lehetőségének páratlan, csodálatos élményét..." – írja, s ebben a szellemben éli meg színházi, film- és olvasmányélményeit, s közvetíti az érdeklődő közönségnek, művészeknek, kutatóknak. Érdekes körképet rajzol egy évtized magyar színházi életéről, darabokról, jelentékeny rendezői üzenetekről, izgalmasan ismerteti az évtized kimagasló filmalkotásait, pl. Mihalkov, Wajda, Klimov műveit, szorosabbra fonja a lengyel–magyar kapcsolatokat a lengyel irodalom és színház köréből származó tudósításaival (ezek közül is kiemelkedik nagyszerű esszéje Tadeusz Borowskiról, akinek megrendítő, felkavaró és a lágerirodalomban egyedülálló műve Magyarországon visszhangtalan maradt). A magyar kortárs irodalomból Kertész Imre kevéssé ismert és méltányolt életművét fedezi fel az olvasók számára, bírálja a lengyel műfordítók által készített Radnóti-kötetet, portrékat rajzol a szomszédos országok néhány jelentős drámaírójáról. Írásai nemcsak a bennük közvetített ismeretanyag révén válnak érdekessé és szellemi életünk egyik jellegzetes kommentárjává, hanem saját alkotói pályája szempontjából is fontos könyv ez: vonzódásai, ellenérzései, önálló írói arcvonásai is markánsan kirajzolódnak a kötetből.

R. T. O.

Stemmer Ödön: Egy antikvárius visszaemlékezései.
Szerkesztette és a szöveget gondozta Takács Márta. A bevezetést írta Benedek Marcell. Az utószót írta Szűcs Katalin. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1985. 317 l., 4 mell.

Habent sua fata libelli – fokozottan érvényes e mondás Stemmer Ödön könyvére. A könyvszakma e nevezetes öregje 1950-ben zárta le visszaemlékezései kéziratát, akkor készült az előszó is, Benedek Marcell írása. Stemmer Ödön 1961-ben meghalt, visszaemlékezéseiből azonban csak 1979-ben látott napvilágot néhány szemelvény a Kritika hasábjain, és ismét újabb hat év telt el, mire a teljes kötetet is kézbe vehette az olvasó. Hogy az olvasmánynak is kellemes, kézikönyvnek is tanulságos könyvészeti munka megjelenése miért tartott 35 évig, erre ma már valószínű senki nem tudna logikus magyarázatot találni.

Pedig Stemmer Ödön könyvét éppen azoknak kellene okulásul forgatni, akik a könyvkiadásban – terjesztésben – ügyködnek. Aki 1895-től könyveladással foglalkozott, annak a szakmai tapasztalatai még a computerizált világban is hasznosíthatók. Stemmer Ödön miközben szubjektív visszaemlékezéseit papírra veti, a könyvkereskedői hivatás belső titkaival is megismertet. Alapvető könyvészeti ismereteket nyújt, főleg a régi kiadványok eladói és gyűjtői számára, de antikvárius és vevője kapcsolatának lélektanába is bepillantást enged. Stemmer Ödön beszámol a könyvgyűjtés szenvedélyéről általában, megkülönböztetve a bibliofíliát és bibliomániát, érzékletes portrét rajzol fel néhány nevezetes könyvgyűjtőről. Akit a könyvszakma adatszerű

tudnivalói elfárasztanak, felüdülhet olyan fejezetek olvastán, mint „Miképpen védelmezte meg a bécsi rendőrség az erkölcsöket egy erotikakiadóval szemben?"

N. S. K.

Sugaras utakon.
A kárpátontúli magyar nyelvű irodalom antológiája, 1945–1985. Összeállította: Petro Lizanec, Gortvay Erzsébet, Vaszócsik Vera. Kárpáti Kiadó, Ungvár, 1985. 337 l.

Az antológia „a Kárpátontúl Szovjet-Ukrajnával történt újraegyesülésének 40. évfordulója alkalmából" jelent meg – reprezentatív szándékkal, ugyanis a kárpátaljai magyar irodalom értékeit kívánja bemutatni.

Rég túlhaladott mozgalmi zsargonja, minden dogmatizmusa ellenére a *Sugaras utakon* című gyűjtemény fontos látlelet: egyértelműen mutatja azt a mélypontot, ahonnan a kárpátaljai magyar irodalomnak föl kell tápászkodnia, ha a többi határon túli magyar irodalomnak nyomába akar eredni. Ismervén a változásokat, erre van is remény.

Az antológia e táj alkotóit – elég szerencsétlen módon – az ábécé betűrendjében mutatja be, így az egymást követő nemzedékek összemosódnak; mi több, a rég halott szerző (Győry Dezső) az írónak alig nevezhető verselgetővel, vers a prózával, régi az újjal összekeveredik. A válogatás szempontjai is inkább politikaiak, mint esztétikaiak, ezáltal sok olyan szöveg került a gyűjteménybe, amelynek másutt – nem irodalmi antológiában – volna a helye. Természetesen ebből a körképből is jól látszik, hogy a kárpátaljai magyar irodalom mit vesztett Kovács Vilmos halálával, hogy az általa indított fiatalok – részben társadalompolitikai okok miatt – még mindig nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket (Fodor Géza, Fábián László, Zselicki József), s ha kifuthatják pályájukat, az egész nemzetiségi irodalom nyerhet kiteljesedésükkel.

A költők és prózaírók alkotásait rövid életrajz vezeti be, mely hasznos információkat nyújt a kárpátaljai magyar irodalom iránt érdeklődőknek. Az antológiát válogatott bibliográfia és egy tanulmány jellegű ismertetés *(A kárpátontúli magyar nyelvű irodalom rövid áttekintése)* egészíti ki. Petro Lizanec írta az általános részt, a költészetet Gortvay Erzsébet, a prózát Vaszócsik Vera mutatta be. Arról, hogy a kárpátaljai magyar írók hogyan kötődnek az egyetemes magyar irodalomhoz, mely hagyományt vállalnak, a jelen összeállításból és a kísérő szövegből szinte semmi sem tudható meg. Az ünnepi körkép csak annak mond valamit, aki ismeri e nemzetiségi irodalom összefüggéseit.

Szakolczay Lajos

Supka Géza: 1848/1849.
Jegyzetek, utószó: Fábri Anna. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1985. 596 l. (Nemzet és emlékezet)

Az 1956-ban elhunyt régész, muzeológus, politikus, szerkesztő gazdag életművének jelentékeny alkotása ez a történelmi áttekintés, amely rendkívül magas színvonalon vállalja az ismeretterjesztés feladatát, s gyűjti egybe erről a két esztendőről a legfontosabb eseményeket, a kiemelkedő történelmi személyiségek szerepét, tevékenységét, egymáshoz fűződő kapcsolataikat, döntéseik következményeit. Ő maga így jellemezte munkáját: „...a szabadságharc balsikerének példáját vittem a mai kor elé...". Az események pontos történetéről azóta a történettudomány többet tud, néhány értelmezést is túlhaladott az idő, az egész mű azonban nem vesztette el aktualitását. Sajnálatos, hogy csak most jelenhetett meg először az 1849-ről szóló rész, s így nem válhatott a történelmi ismeretterjesztés szerves részévé, a kutatókat is ösztönző művelődéstörténeti dokumentummá. Erényei azonban így is vitathatatlanok: világos kifejtés, logikus felépítés, magával sodró érvelés, láttató portréfestés, összefüggések érzékeltetése, mindenre kiterjedő érdeklődés és problémaérzékenység jellemzi a kötetet, s olvasmányossága révén minden korosztály és minden műveltségi fok képviselője számára élményt nyújt. Írói eszközökkel megformált anyagát gyakran egészíti ki korabeli dokumentumok közzétételével. A magyar történelem más eseményeivel való párhuzamok és eltérések sugallata szintén értékes jellemzője e történelmi esszének. Supka Géza alakjáról, működéséről még nem készült kimerítő monográfia, sokáig háttérbe szorult sokoldalú életműve. Fábri Anna utószava hézagpótló jellegű, remélhetőleg sokak érdeklődését felkelti Supka Géza munkássága iránt.

R. T. O.

Cs. Szabó László: Őrzők.
Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1985. 669 l.

A nagy esszéíró nemzedék utolsóként eltávozott tagjának, a magyar irodalom folyamatából sokáig kiszakadt, majd, a nyolcvanas évektől ismét hazatért Cs. Szabó Lászlónak ez a posztumusz kötete közel három évtized anyagából válogat. „Akaratlanul folyton egy európai magyar művelődéstörténetet írtam Nagy Károly császár halálától Illyés Gyula haláláig" – írja a könyv előszavában a szerző, akinek írásművészete, szelleme és stílusa – mely a Nyugat-nemzedékek eleven hagyományaként élt tovább – töretlenül megőrizte az évtizedek során sajátos, félreismerhetetlen jegyeit. Ennek az esszének fundamentuma az a széles körű műveltség, mely nem ragad le az irodalom határainál, hanem egységében, összefüggéseiben érzékeli a művészeteket, a történelmet, a művelődés- és civilizáció folyamatait; s azok mögött mindennek a célját és okát: az embert. Nem állják útját ennek a kíváncsi, élénk megismerő tevékenységnek a földrajzi, politikai határok sem: nézőpontja, melyből a civilizáció, a kultúra hatalmas, időbeli folyamatait szemügyre veszi, tektonikus mozgásait figyeli, átfogja az európai földrészt, olykor még azon is túllát.

Végtelen változatosság jellemzi a kötetet, a témát, könnyedség, elegancia a kifejtést illetően. Stílusa, hangneme fogva tartja, szinte megbűvöli az olvasót – írjon akár Nagy Károly hagyatékáról, akár a titokzatos vikingekről, akár a balsorsú Bizáncról – majd, művelődéstörténetének legfontosabb pilléreit idézve: a középkori Közép-Európáról, a reneszánsz-kori műpártolásról, vagy a romantika „véres szép világáról." Bizáncról írott tanulmányából derül fény a kötet címére is – hiszen Őrzőknek nevezi a gondos bizánci filológusokat, akik, „mialatt Nyugaton zagyván együgyű lovagregényeken csordogált tovább az eredeti, kristályos, antik örökség, ők ragaszkodtak tudós szövegmagyarázataikhoz, a tiszta forráshoz. Szenvedélyes filológusok voltak, s nagyon valószínű, hogy nélkülük Homérosz nyomtalanul, örökre elmerül, akkor pedig mi lenne napjainkig az európai irodalom?" Cs. Szabó biztosan kimunkált értékrendszerében bizonyára elsőbbsége van a folytató, a folytonosságot erősítő, az „őrző" magatartásnak – az európai antik kultúrkincs továbbvitelének. Ám azzal semmiképpen sem vádolható, hogy nem becsüli a modern, az új, az avantgárd művészetet. Értő, kitűnő tanulmányok tanúskodnak erről – leginkább a modern, XX. századi modern angol irodalom köréből.

Cs. Szabó esszéinek nemcsak stílusa, szerkezete is bravúros. Hosszasan lehetne elemezni, miképpen is építi fel, kecsesen és arányosan, mondanivalójának építményét, szinte epikai feszültséget is teremtve, a mese izgalmát keltve az olvasóban. Egészen eredetiek például indításai, felütése; az, ahogyan ráhangol egy témára – meghökkentően, távolról, csodálkozásba ejtve az olvasót. A *Venezia lovat lopott* című tanulmány élén például magyar népballada áll mottóként – a Fehér László lovat lopott kezdetű; aztán kiderül, hogy a Szent Márk bazilika ércparipáiról szóló, izgalmas mese mégsem esik olyan messze Fehér Lászlótól, hisz annak a balladának is olasz a forrása, az érclovak négyesét pedig számtalanszor elrabolták... Ez az apró mozzanat talán arra is példa lehet, milyen egyszerűen és magától értetődően, görcsök nélkül tud írásaiban Cs. Szabó egyszerre európai és magyar lenni. Magyarságának, mely a sok évtizedes távollét alatt sem kopott meg, nemcsak a makulátlanul megőrzött nyelv a bizonyítéka, hanem szemlélete és világlátása is, amellyel a nagy európai és világkultúra folyamataiban mindig ott látja és érzékeli a kor Magyarországát is.

Erdődy Edit

Szabó T. Attila: Tallózás a múltban.
Válogatott tanulmányok, cikkek VI. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1985. 582 l.

Szabó T. Attila az utolsó magyar polihisztor. Mindent tud, ami Erdély múltjával, főként annak szellemi életével kapcsolatos. Hatalmas életművének kicsiny részét tartalmazza ez a kötet (válogatott tanulmányainak öt kötete ugyancsak a Kriterionnál jelent meg 1970-től kezdve, nem beszélve a mintegy 15 000 lapra terjedő Erdélyi Magyar Szótörténeti Tárról), de ez a kicsiny rész is elkápráztat sokoldalúságával, anyagának hihetetlen bőségével és kristálytiszta stílusával. A könyv hat fejezetre oszlik. Az első fejezet cikkei a szélesebb nagyközönségnek voltak szánva: a nyelvtisztaság és a népi műveltség kérdéseivel foglalkoznak. Cikkeinek második csoportja helyneveket

elemez. A harmadik csoport az irodalomtörténetet gazdagító közlésekből áll: sok régi magyar verset és irodalomtörténeti érdekű levelet találunk itt. A negyedik csoportban a szerző könyvismertetéseit olvashatjuk. Nagyobb részük erdélyi, illetőleg Erdélyt is érdeklő kiadványról szól, megkülönböztetett figyelemmel tekint a népi műveltségre. Az ötödik fejezet nyelvtörténeti érdekű; szó- és szólásmagyarázatokat tartalmaz. Végül az utolsó fejezet az erdélyi szellemi élet hat személyiségének portréját adja, kezdve a múlt század első felében élt Pálffy Jánossal, s befejezve a nagy Mester: Kelemen Lajos portréjával.

Nehéz lenne valamit is kiemelni ebből az anyagból. A legmegkapóbbak talán azok a cikkek, amelyekben Szabó T. Attila személyes élményei is helyet kaptak: egy erdélyi daloskönyv ismertetésekor viszonya az igazi népköltészethez, a szeretett Mester, Kelemen Lajos bemutatásakor ifjú évei, a nagy szótárról készült interjú az öregkor Szabó T. Attiláját villantják fel. Megéri a fáradságot, hogy teljes életművével megismerkedjünk, aligha találkozunk hozzá fogható tudóssal többé.

S. B.

Szász János: A színhely és a tettes.
Franz Kafka és kora. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1985. 128 l. (Századunk)

A „kafkai helyzet" megkopott, mégis hol időtlen fogalommá, hol napi gyakorlattá lett összefüggéseit, Kafka művének valódi üzenetét elemzi Szász János önmagában is irodalmi értékű esszéje, mely széles körű tárgyismerettel, a megjelenítés érzékenységénél és szemléleti tágasságánál fogva egyedülálló darabja a magyar szakirodalomnak. Lényeglátó tömörséggel rajzolja meg a korszak eszmetörténetét s benne a kafkai mű karakterét, felhasználva a Naplókat is, majd a Kafka-jelenség megközelítését és a műértelmezést konzekvens gondolatmenetben követi a szellemrokonság alakjainak bemutatása, a Monarchia utolsó évtizedeinek jellemzése, a traumatizált társadalom és a traumatizált ember lélektanának kortársi élményektől is hitelesített érzékeltetése. A szerző nem törekszik sem a különféle értelmezések és álláspontok ismertetésére, sem pedig egyeztetésére, saját olvasatait azonban szembesíti Lukács György, Hauser Arnold, Pók Lajos és a nemzetközi szakirodalom analíziseivel, Lukáccsal például vitázva is, mivel a szerző a kafkai művet többnek tartja az Osztrák–Magyar Monarchia zseniális kritikájánál. Számos mű- és motívumrokonság észlelésekor az irodalom- és mentalitástörténeti komparatisztika területein felhasználja Szilágyi Júlia, Egyed Péter, Kis Pintér Imre, Ágoston Vilmos és Molnár Gusztáv észrevételeit is. Az elmélyült műértelmezés és korábrázolás azonban jobbára a belső rokonságok, a gondolat és a forma igazi hasonlóságainak felismerésével válik valóban termékenyítővé: Kafka elődeinek és szellemrokonainak sorában látja Szász János Gogolt, Hašeket, Musilt, Urmuzt, Rilkét, Traklt és Schönberget, Alban Berget, Gustav Klimtet, Ernst Barlachot, Kokoschkát és Csontváryt is, a legtöbb újdonságot még a többszörös fénytörésben is bemutatott Ady-összefüggések felismerése, a Füst Milánnal, Karinthyval, Csáth Gézával és Krúdyval való mély rokonság bizonyító analízisei hozzák. Szász János esszéje a magyar irodalom tájékozódásaira, történelem és életérzés összefüggéseinek vizsgálatára, de közelebbről a nemzeti irodalom századfordulós

történetére és annak továbbélő hatásaira nézve is ösztönzője lehet a kutatásnak. A könyvet az idézetek és a hivatkozások jegyzéke zárja, mely utóbbi válogatott bibliográfiaként is használható.

Csapody Miklós

Székely János: A mítosz értelme.
Esszék. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1985. 202 l.

A költő, novellista, dráma- és esszéíró Székely János (1929) új könyve anyagának erős különneműsége ellenére is tovább árnyalja annak a rendkívüli esszéistának a képét, akinek gondolati-formai teljesítményei legutóbb az *Egy rögeszme genezise* című gyűjteménnyel (1978) hívták föl magukra a figyelmet. A bevezető írások után – amelyek emlékezete mechanizmusainak, az ősélmények hatásának titkait és a gyermekkor színhelyeit idézik meg – Székely János Gaál Gábor „megértő és gonosz, érzékeny és kedélytelen, balos és elfogulatlan, rideg és szimpatikus (de mindenképpen jelentékeny, súlyos, hatalmas)" alakját, nyomasztó formátumú személyiségét jeleníti meg, néhány mély nyomot hagyó, de inkább kellemes, mint rosszemlékű személyes találkozás elevenen élő emlékével. Rendkívüli jellemzőerővel, érzékletesen idézi föl ez az írás a romániai magyar irodalom történetének legendás alakját, aki életét tette fel az Ügyre, és „amikor győzött az ügy, (s ezzel élete visszamenőleg is igazolódott), nos, akkor ugyanennek az ügynek nevében, ugyanezt az életet vétkesnek nyilvánították, őt magát megalázták, elpusztították." Számos filológiai vizsgálatnál jobban mutatja meg Székely Gaál tragédiájának pólusait és alkatának ellentmondásait, éppen úgy, ahogy a következő, egészen más hangszerelésű arcképben az irodalomtörténészek előtt talán csak Kányádi *Halottak napja Bécsben* című poémájából ismert Schuller Rudolf alakját és alkatát. Schuller, akit Székely joggal mér Osvát Ernőhöz, akkori és mai kolozsvári tehetségek fölfedezőjeként, nemzedékek nevelőjeként írta be nevét az újabb erdélyi művelődéstörténetbe. Ragyogó esszében jellemzi ezután a szerző Arany János előkelőségét, emberi nagyságát, majd a címadó páros esszében a *Cantata profana* kolindaszövegének értelmezését – két lehetséges értelmezését s a kettő összekapcsolását –, a szövegben megjelenő mitikus cselekmény interpretációját adja. Székely első értelmezése szerint a mű jelentése a kialakuló emberi társadalom, vagyis a természet–ember harmónia megbomlása elleni lázadás, az ősállapotba való visszakívánkozás, a második értelmezés szerint pedig romantikus drámai kompozíció. Véleménye szerint maga a szöveg „nem annyira pedagogikus nemzedékdráma, mint inkább az emberi társadalom válsághelyzetére felelő regresszív-romantikus utópia". Bartók, aki a végleges szöveg összeállítója, maga is részt vett a klasszikus folklórképződési folyamatban, ugyanis egyetlen motívum beiktatásával a népi sorstragédiát romantikus utópiává hangolta át. Két esszét szentel Székely a Gilgames-eposz egyik alakjának: az ősártatlanságot és annak elvesztését jelképező Enkidunak – az erkölcsnek, majd terjedelmes fejezetekben adja közre régebbi és újabban keletkezett filozófiai, etikai, történetfilozófiai és művészetelméleti gondolatait, melyeknek legtöbbje aforisztikus formájú és tömörségű. E töredékek sorozatát követi a kötetzáró ciklus: néhány

alkalmi, de lényeges, rövid írás. Ezek körében régi tanárait idézi, Babits *Jónás*-versének üzenetét értelmezi, említett esszékötetének bemutatójára írott gondolatait rögzíti, születésnapi levelet ír Kányádi Sándornak, emlékezik Szilágyi Domokosra, akivel rövid ideig együtt dolgozott az Igaz Szó szerkesztőségében, majd Nagy Pál festőtől és Szervátiusz Jenőtől vesz baráti búcsút. A könyvet egy, az anyanyelvről szóló bensőséges vallomás zárja.

Csapody Miklós

Szent David Kiralynak és profetanak százötven Soltári.
A' francziai Nótáknak és Verseknek módjokra Magyar Versekre fordittattak és rendeltének Szentzi Molnar Albert által. Mellyek most is kisded formában kinyomtattattak M. Totfalusi Kis Miklos által Amstelodamban, 1686. esztendőben. 348 l. Hasonmás kiadás. Helikon Kiadó, Budapest, 1985. Melléklete: Tolnai Gábor: A költő és tipográfus. Akik Európában képviselték Magyarországot. 45 l.

Szenci Molnár Albert először 1607-ben Herbornban adta ki a 150 zsoltár verses parafrázisát, melyet a Clément Marot és Theodore de Bèze által szerkesztett psalterium dallamaira írt. A zsoltárok református katekizmussal, majd egyházi himnuszokkal vagy a Károlyi-féle bibliafordítással együtt több ízben megjelentek a XVII. század folyamán. Így Tótfalusi Kis Miklós is kinyomtatta híres Biblia-kiadása, az 1685-ös amszterdami ún. „aranyos Biblia" mellé. Sőt, a kottákat is tartalmazó zsoltároskönyvet 1686-ban külön kiadásban is terjesztette. E külön kinyomtatott zsoltároskönyv facsimile kiadása jelent most meg azon kiadványok sorába illeszkedve, melyek az „aranyos Biblia" megjelenésének 300. évfordulója alkalmából Tótfalusi Kis Miklóst ünneplik. A kísérő tanulmányban Tolnai Gábor röviden felvázolja és összeveti Szenci Molnár Albert és Tótfalusi Kis Miklós életpályáját.

K. Zs.

Szentkuthy Miklós: Múzsák testamentuma.
Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1985. 574 l.

Szentkuthy tanulmányainak, esszéinek összegyűjtött kötete magába foglalja az 1969-ben megjelent *Meghatározások és szerepek* című gyűjtemény anyagát is, de a két kiadvány elsősorban nem a közölt írások mennyisége tekintetében tér el egymástól (jóllehet a különbség így is jelentősnek nevezhető), hanem abban is, hogy a mostani gyűjtemény az elmúlt évtizedek egyik legeredetibb magyar írójának életútjáról is reprezentatív áttekintést ad, hiszen a húszas években írott könyvismertetések mellett az 1931-ben készült, Ben Jonsonról szóló doktori disszertációt éppúgy kézhez kapja az olvasó, mint a főleg 1945 és 1948 között született képzőművészeti kritikákat, zenei írásokat. Apróbb „műhelytitkoknak", illetőleg úgynevezett „kordokumentumoknak"

is tekinthetők némely írások, de valójában jóval többek ennél. Ha ugyanis valaki szisztematikusan végigolvassa Szentkuthy esszékötetét, akkor észre kell vennie, hogy a tanulmányok megközelítési módszere, hangneme alig-alig változik, sőt majdhogynem ugyanazokat a kérdéseket tárgyalja újra meg újra. Formai oldalról ez annyit jelent, hogy valamennyi írás előjátéka, illetve töredékes kísérőjelensége Szentkuthy regényeinek, másfelől pedig szinte valamennyi tanulmány – légyen bár a tárgya az ókori színház, Mozart zenéje, vagy Joyce regényei – mindig ugyanazt a művészet iránti igényt fogalmazzák meg: a klasszikus mérték- és rendteremtés igényét, az alkotónak a művel szembeni ironikus távolságtartását, egyszóval egy sajátos klasszicizmuseszményt.

Első pillantásra paradoxonnak tűnhet Szentkuthy esetében klasszicizmusról és mértékről beszélni, amikor a *Prae* és *A Szent Orpheus Breviáriumá*nak szerzőjét éppen a metaforák halmozása, a végtelenbe nyúló analógia-láncolatok jellemzik, de mégis, a Ben Jonson-disszertációban filológusi alapossággal kidolgozott kérdéskör vezérlő elve a kötetben megjelent tanulmányok jó részének. A klasszicizmus fogalma természetesen megfelelő viszonyrendszerben kerül alkalmazásra; s ez a viszonyrendszer: a romantika, illetve a romanticizmus. Az utóbbit Szentkuthy „elszegényített művészetnek" is nevezi, ahol a formák az ideges, nyers és megszelidítetlen szenvedélyek uralma alatt álnak, jóllehet – hasonlóan a non-figuratív művészet, vagy a zenei atonalitás példájához – a formai ismérvek, éppen úgy, mint a művészetnek önmaga számára kijelölt filozófiai előfeltevései, nem jelentik a művek lényegi, meghatározó természetét. A figuratív kompozíció, a XIX. századi zene öröksége, vagy a családregény változatlanul a zene, a festészet, az irodalom paradigmái. E néhány kiragadott példa nem jelenti azt, hogy Szentkuthy valamiféle konzervatív művészetfilozófiai elv megtestesítője volna. Annál is inkább nem, mert mind a klasszicizmus, mind pedig a romanticizmus merőben anakronisztikus fogalmak; visszatérő jelenségeket érzékeltet általuk Szentkuthy: Homérosz, Szophoklész, Shakespeare, Sterne, vagy Proust időn kívüli modernségének okát, vagy például a német filozófia és vallástörténet egy része és a harmincas évek Európája „hanyatlásvégi" kultúrájának összetartozását.

Ez a megközelítési mód a lehető legrugalmasabban követi a mű létrejöttének körülményei, valamint a kész mű formája között gyakran kimutatható feszítő ambivalenciát. Őrület, bohóctréfa, gúny egyfelől, keresztényi regula, kanonizált formák, kötött stílusjegyek másfelől – ezek mind szorosan összetartoznak, sőt nem is létezhetnek egymás nélkül. Adott esetben – mint például *A romlás virágai*nak magyar fordítását tárgyaló Baudelaire-kritika (1944), vagy saját *Ulysses*-fordítását kommentáló Joyce-tanulmány (1968) esetében – a kritikus kész hagyománykeretek közé illesztheti azokat az ítéleteket, amelyeket emez ambivalens fogalmi megközelítés révén alkotott. Teheti, mert Baudelaire és Joyce „klasszicizmusa" egyezik (ma már) az irodalomtörténet konvencióival. Más esetekben viszont az olvasó oly mértékben egyedi Szentkuthy-féle értelmezéssel találkozik, hogy kénytelen más, magát szintúgy „klasszicistának" nevező konvencióhoz visszanyúlni. A „visszanyúlás" gesztusában valószínűleg a megítélések, a tájékozódás „tankönyvi biztonsága" a mérvadó; márpedig ezt a biztonságot Szentkuthy, illetve az itt közölt írások „szelleme" elég rosszul tűri. Meglehet, ebből következően, hogy az olvasó a szövegen belüli gúnyolódást (temetőbogár-filoszok, sznobok és kispolgárok a gúnyolódás sztereotíp címzett-

jei!) esetleg – önkéntelenül is magára veszi. Túl ezen, Szentkuthy Hölderlin-értelmezése, Kerényi-kritikája, vagy éppen Thomas Mann *Doktor Faustus*áról szóló írása valóban felrúg mindenféle konvenciót (s ekkor csak néhány példát említettünk!). Hölderlin klasszicizmusa, a Kerényi műveit illető „gőzös" jelző, a semmitmondó „Hellász helyett hellénizmus" idea, éppúgy, mint Thomas Mann regényének „infernálisnak" nevezett világa – legyen ott maga az ördög, vagy az író ama „dilettáns" pozíciója, miszerint főhősével megíratja azokat a zeneműveket, amelyekt ino pectore ő maga szeretne – ezek a megítélések valóban nehezen illeszthetők a kritikai hagyomány manapság érvényesülő szeletébe.

De Szentkuthy konzekvensen visszatérő megközelítési módszerei még semmit sem mondanak az érvelés és az asszociációk, tehát a nyelv páratlan gazdagságáról, az érvelő lenyűgöző műveltségéről, nem utolsósorban pedig a majd minden írásban felfedezhető önirónáról, amely kizár mindenféle sértegetést, vagy durva hangot. (E tekintetben talán csak a Kerényivel, majd pedig Szerb Antallal, Devecserivel folytatott polémia „nyelve" jelent kivételt.)

Szentkuthy világirodalmi, zenei és képzőművészeti tallózásai méltóképpen egészítik ki szépírói műveit, a legizgalmasabb szellemi kalandokat kínálván minden olvasónak.

Rugási Gyula

Szerdahelyi István: Esztétika, kritika, közízlés.
Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1985. 321 l. (Esztétikai kiskönyvtár)

A kortárs esztétika egyik legtöbbet publikáló szerzője a mai magyar esztétika helyzetképének felvázolására vállalkozott ebben a kis kötetben. Röviden áttekinti a művészettudományok és a művészetkritika esztétikai vonatkozású problémáit, foglalkozik a mindennapi életben uralkodó esztétikai értékrendek alakításának gondjaival. Előszavában így nyilatkozik: „...ez a könyvesszé arról szól, miért nem hozott ez az évtized olyan eredményeket, amelyek eléggé fontosak lettek volna ahhoz, hogy feldolgozhatóak legyenek; miért nem folytatódott a hazai esztétikai koncepciók egységesülő fejlődése?" Írását a mély marxista meggyőződés, a harcos vitaszellem, szubjektív nézeteinek széles körű kifejtése, aktuális könyvek, tanulmányok gyakori idézése jellemzi. Hanák Tibor 1979-ben Bernben megjelent munkáját *(Az elmaradt reneszász)* cáfoló, bíráló megjegyzései után külön fejezetet szentel a marxizmus hegemóniájának, s ezután a hetvenes, majd a nyolcvanas éveket jellemzi részletesen (viták, jelszavak, az elutasító csend, az esztétika és kritika viszonya és más témakörök szerint), elemzi Lukács György tudománytörténeti szerepét és gondolatainak háttérbe szorulását, harcba kezd a neoavantgardista stílusdiktatúrának nevezett kritikai irány ellen. Röviden ismerteti a hermeneutikával kapcsolatos kutatásokat, számbaveszi művészetkritikánk hiányosságait, bírálja az esztétikai nevelést, a közízlés változó normáit, példaként kiemeli a táncművészet megítélésének problémáit a többi művészetekre is utalóan, végül pedig egy szubjektív hangú Perspektívák című eszmefuttatásban vázolja a magyar esztétika előtt álló feladatokat. A könyv a Kossuth Kiadó népszerűsítő ki-

adványsorozatában jelent meg, ezért érthető a kérdéskörök ilyen szubjektív bemutatása, a vitára szólító hangnem és példaanyag, s szerkesztés sajátosságai, azaz a szigorú tudományos felépítés helyett a legtöbbször napirendre kerülő, sajtóban, tömegkommunikációs intézményekben leggyakrabban közvetített anyag szerinti elrendezés.

R. T. O.

Szilágyi János: A magyar szocialista kultúra története 1867–1945.
Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1985. 203 l.

A tanulmány szerzője arra vállalkozott, hogy a kultúra szűkebb körének történeti vizsgálatát végezze el, tehát a tudományok és a művészetek s ezek intézményrendszere 1945 előtti állapotát tárja fel a meglévő dokumentumok, az elkészült részmonográfiák, részpublikációk, a munkásmozgalom történetének megírt fejezetei figyelembevételével. A szocializmus eszmei alapján fejlődő kulturális megnyilvánulások közül elsősorban a forradalmi kommunista törekvéseket állította előtérbe, az utópista-reformista törekvésekről részben kevesebbet írt, részben kritikusabban szemlélte ezeket. A Petőfi Irodalmi Múzeum, a Párttörténeti Intézet, a Munkásmozgalmi Múzeum, az Országos Széchényi Könyvtár és más könyvtárak dokumentumanyagának tüzetes tanulmányozását, elemzését vállaló szerzőnek nem kellett teljesen ismeretlen területeket bejárnia, számos kutatási eredmény állt rendelkezésére ehhez a munkához, ezeket is hasznosítva foglalta össze az előzményeket, a munkássajtó megindulásától a századelő szocialista irodalmán, művészetén át a Tanácsköztársaság ideológiai és konkrét tevékenységéig, meg nem valósult terveiig. A fehérterror és a húszas évek eseményei közül a munkás kulturális egyesületekről és az emigráns sajtóról ír bővebben, egy fejezetet József Attila és a szocialista kultúra kapcsolatának szentel. A harmincas évekből a szocialista képzőművészet fejlődését emeli ki, vázolja a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának munkáját, végül pedig az antifasiszta kulturális mozgalmakat méltatja (Történelmi Emlékbizottság, tüntetések, szavalóestek). Az áttekintést gazdag fényképanyag illusztrálja és alapos jegyzetek egészítik ki.

R. T. O.

Szlovenszkói küldetés. Csehszlovákiai magyar esszéírók 1918–1938.
Összeállította, a jegyzeteket és az utószót írta Szeberényi Zoltán. Madách Könyv- és Lapkiadó, Bratislava, 1984. [1985]. 487 l. (Csehszlovákiai Magyar Írók)

A tanulmány- és esszégyűjtemény Fábry Zoltán 1938-as írásának címét viseli, s ezzel is jelzi azt a folyamatot, ahogy egy nemzedék a helyét és feladatát kereste a kisebbségi sorsban. A tudományos életre és művelőire a két világháború között még jobban hatottak azok a gátló tényezők, amelyek a kisebbségi irodalom és kultúra fejlődését akadályozták, ezért a tanulmány és az esszé műfaja sem erősödhetett meg igazán. Jelentősebb művelői a Sarló mozgalom fiataljainak feltűnésével kerültek

felszínre, s főbb eredményeiket a nemzetiségi jog, a szociológia és szociográfia, a nyelvészet, az irodalomtörténet, a történeti néprajz és a kapcsolattörténet terén érték el. Így érthetően e fő témaköröket öleli fel a válogatás is. A kötet fejezetcímei jól tükrözik az írások tematikus megoszlását: Irodalom és nemzetiség; Valóság és társadalom; Tudomány és művészet; Kapcsolat és közeledés. Az anyagot válogató Szeberényi Zoltán főleg azon szerzők műveire figyelt, akik ott születtek, vagy huzamosabb ideig ott éltek, s később sem szakadt meg a kapcsolat, mint például Komlós Aladár vagy Balogh Edgár esetében. A magyarországi emigráns írók közül azok munkái kerülhettek a gyűjteménybe, akik családjuk révén odatartoztak (Forbáth Imre), vagy végleg meggyökereztek (Sas Andor).

A gyűjtemény legfőbb célkitűzése, hogy a két világháború közötti csehszlovákiai magyar irodalom kérészéletű heti- vagy napilapjaiban közölt, lappangó, nehezen hozzáférhető gondolati próza a későbbi nemzedékek számára megismerhetővé válhasson.

J. J.

Sztárai Mihály: História Perényi Ferenc kiszabadulásáról.
Válogatta, a szöveget gondozta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Téglásy Imre. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1985. 284 l. (Magyar Ritkaságok)

A kötet jóval többet tartalmaz annál, amit a cím ígér. Sztárai Mihály latin emlékirata, amelyet pártfogója, a velencei Francesco Contarini utasítására állított össze Padovában 1543-ban, mindössze 20 lapra terjed. A velencei Marciana könyvtárban őrzött, a kinyomtatás igényével és szándékával fogalmazott história először itt jelenik meg, Téglásy Imre fordításában.

Az ifjú Perényi Ferencet még 1534-ben adta át atyja, Perényi Péter koronaőr Grittinek saját szabadsága fejében. A fiút később évekig túszként tartották fogva a szultán udvarában, Konstantinápolyban. 1541-ben a török csapatokkal Magyarországra küldték. Azonban a titkon magát kereszténynek és Perényinek megőrző fiatalembernek sikerül megszöknie, és viszontagságos bujkálás után a család egyik váráig eljutnia. Váratlan felbukkanása sok szóbeszédre adott okot. Akaratlanul is egyik előidézője lett Perényi Péter bebörtönzésének: a fiú szabadulását az udvarnál a koronaőr törökössége bizonyítékaként értelmezték. Sztárai egy évig a szerencsétlen sorsú Perényi Ferenc (atyját sosem látta viszont, a család kétségbevonta személyazonosságát, végül bátyja tette el méreggel láb alól) mellett nevelősködött, tehát első kézből származó információkkal szolgálhatott megbízójának.

Sztárai históriájának közzététele jó alkalmat szolgáltatott a kötet összeállítójának, hogy a legkülönfélébb dokumentumokat gyűjtse össze Perényi Péterről, a Mohács utáni két évtized történetének fontos kulcsfigurájáról. A kötet 60 egykorú dokumentumot közöl; nagyobbrészt Perényi 1542-es lefogatására és haláláig tartó igazságtalan fogvatartására, valamint a fia sorsára vonatkozó leveleket, követjelentéseket és kihallgatási jegyzőkönyveket. A gyakran csak rövidítve adott, többé-kevésbé

időrendbe sorolt források közül 39 idáig kiadatlan volt, és valamennyi most olvasható először magyarul.

A dokumentumgyűjteményt elbeszélő történeti művekből vett szemelvények egészítik ki. A török, olasz, német és magyar szerzők (Konrad Sperfogel, Istvánffy Miklós, Paolo Giovio, Dzelálzáde Musztafa, Tinódi Sebestyén, Bethlen Farkas stb.) szövegei sokoldalúan, sokszor egymásnak ellentmondva mutatják be a tragikus sorsú magyar zászlósúr alakját és ellentmondásos politikai pályafutását. Az erősen rövidítve, kihagyásokkal közölt részletek mintegy fele a kötet számára készített fordítás.

Nincs különösebb irodalmi vagy forrásértéke annak a 90 négysoros strófának, amelyet a rab Perényi Péter latin próbálkozásai nyomán németre fordítva és kibővítve adott ki Augustin Hirschfogel 1550-ben, Bécsben *Concordantz unnd vergleychung des alten unnd newen Testaments...* címmel. A jegyzetíró szerint is „klapancia-szerű" versezetet a magyar fordító (Vajda Endre) sem igyekezett feljavítani. A szöveget illusztráló, jóval színvonalasabb, ó- és újtestamentumi jeleneteket ábrázoló metszetekből (szintén Hirschfogel munkája) huszat reprodukál a kötet.

Téglásy Imre bevezető tanulmánya felvázolja a protestantizmus eszméitől ihletett, Melanchtonnal levelező Perényi Péter arcképét. Bemutatja azt az eszmetörténeti és politikai hátteret, amelyben Sztárai Mihály emlékirata keletkezett.

O. G.

Takáts Gyula: Tükrök szava – betűk arca.
Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1985. 336 l.

A tekintélyes költői életművet alkotó költő a prózaírás, a műfordítás és az esszéírás mellett múzeumigazgatóként, irodalomszervezőként, a modern képzőművészet befogadásáért harcoló esztétaként és még számos közéleti funkciót betöltő alkotóként van jelen a kortárs szellemi életben. E kötetében – amint azt az alcím is jelzi – jegyzeteket, válaszokat, vallomásokat ad közre, életpályájának egyes fordulatait, mestereit idézi föl, szülőföldjének állít emléket, költőtársairól rajzol szeretetteljes portrékat (például Fodor Andrásról), eltűnődik a Balaton-környék múltján, jelenén és jövőjén, felvillantja a Balaton szerelmeseinek alakját, például Egry Józsefét, Babits Mihály, Szabó Lőrinc, Tamási Áron, Jékely Zoltán egy-egy alkotását elemzi nagy beleérzéssel, olvasók és szakemberek számára egyaránt figyelmet keltően és számontartásra érdemesen. A költészet titkait fejtegeti, faggatja, a legnemesebb magyar esszéírási hagyományokat követve. A klasszikus magyar költészet legjobb értékeit keresi kortársai alkotásaiban is, s örömmel nyugtázza a ma születő eredményeket (erre példa a Bertók László kötetét értékelő írása is).

R. T. O.

Tamási Áron: Szólít a szülőföld.
Szerkesztette és bevezető tanulmánnyal ellátta: Z. Szalai Sándor. Illés Endre utószavával. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1985. 609 l.

Ezúttal Tamási Áron három regényét jelentette meg egy kötetben a Szépirodalmi Könyvkiadó. A *Bölcső és bagoly*, a *Hazai tükör*, és a *Vadrózsa ága* önéletrajzi ihletésű művek. Nem pontosan a Tamási által megálmodott, a Bölcső és Bagoly *Ajánlás*ában ígért trilógia ez, de mindenképpen összetartozó művek. A gyermekkor felidézésétől az ifjúság és felnőttéválás küzdelmeinek leírásán keresztül jut el a már élete alkonyára érkezett ember emlékezéséig. A trilógiát ily módon – a három regény egybefűzésével – Z. Szalai Sándor szerkesztette meg, akinek *A sors a történelem üzenete* című bevezető tanulmánya alapos Tamási Áron pályaképet rajzol, rámutatva a kötetben szereplő három regény összetartozó vonásaira is.

A *Bölcső és bagoly* – amely 1949-ben már elkészült, de csak 1953-ban jelenhetett meg – a gyermekévek és a szülőföld költői felidézése. Azt a folyamatot meséli el, ahogy egy falusi kisfiú eljut a „megsegítő tudományig", a szellemi kiemelkedésig.

A *Hazai tükör* 1953-ban keletkezett. Itt történelmi témához nyúlt az író, az 1832–1853 közötti időkhöz, a reformkor, a szabadságharc és a megtorlás idejéhez. A főszereplő, Madár Vince művelt diák, aki bújdosó magányában veti papírra emlékezéseit. A felnevelődéséről vall a regény; a szülőföld, a közösség szeretetéről, a nemzeti összetartozás érzéséről, helytállásról, hűségről és szerelemről.

A kötet harmadik darabja a *Vadrózsa ága*, Z. Szalai Sándor meghatározásával a „férfikor tükre". Mondatait élete utolsó öt hónapjában diktálta feleségének a szerző. A 30-as évek irodalmi eseményeit, s az írói elismeréshez vezető utat követhetjük nyomon a műben. Találó és kedvesen évődő arcképek sorakoznak a kortársakról, a Centrál kávéház köréről. Sajnos, a regény befejezetlen maradt, alkotóját legyőzte az évek óta húzódó betegség.

A könyv zárófejezete Illés Endre *Egy jégtörő szellem* című megrendítő esszéje a barátról és pályatársról. Szinte Tamási halála pillanatában fogant ez a vallomás, valósággal eggyé forrva az utolsó művel, a *Vadrózsa ágá*val.

A borítón Nagy Imre Csűrök mögött című festménye idézi Tamási műveinek hangulatát, s az ő rajzai teszik még színesebbé a könyvet.

Hegyi Katalin

Tamási Áron: Tündöklő Jeromos. Színpadi játékok I. 1924–1944. Ördögölő Józsiás. Színpadi játékok II. 1944–1966.
Az előszót írta és a jegyzeteket összeállította: Salamon András. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1985, 1986. 479, 389 l.

Egy kétkötetes kiadás Tamási egész estét betöltő színpadi műveit tartalmazza.

Figyelemreméltó az első kötet elé írt, mindkettő bevezetőjének szánt előszó, Salamon Árpád tanulmánya, melyet szerencsésen egészít ki a kötet gazdag jegyzetanyaga, a közölt színművek 1934–1984 közötti előadásainak jegyzéke és egy jó válogatás az

előadásokról megjelent kritikákból. Ezek alapján Salamon két észrevételét fogalmazza meg. Az egyik az, hogy „Tamási színpadi munkássága drámairodalmunk máig vitatott fejezete", a másik pedig az, hogy „a színművek körüli értetlenség a szülőföldtől való távolsággal egyenes arányban nő", amit azzal hoz összefüggésbe, hogy „a két világháború közti időszakban a kolozsvári előadások voltak a legsikeresebbek, a felszabadulás után a Sepsiszentgyörgyi Állami Magyar Színház művészeinek sikerült a legjobban megközelíteniük a Tamási színművek lényegét".

Ez a vélemény nem rokontalan Salamon tanulmányának egyik-másik gondolatával. Az előszóként szolgáló 39 lapos tanulmány címe: „Én sohasem akartam egyebet megírni, csak ezt a való életet" (Tamási Áron színpadi műveiről). Indításként azt az érdekes kérdést tárgyalja, hogy mennyire ismerhette Tamási a színházat, amikor még fiatalon az Egyesült Államokban megírta első színművét, az *Ősvigasztalást*. Majd áttér az egyes színdarabok elemzésére. Értékelő elemzéseiben sok az újszerűség, az érdekes gondolat. És legalább ennyire fontos, hogy a pályakép dinamikus, hisz mindegyik esetben figyelemreméltó szemlélet- és stílusváltásokat mutat ki, ezeket a szövegelméleteket mai igényeinek megfelelően a szövegek párhuzamba állításával próbálja megvilágítani és bizonyítani. Ehhez hasonló újdonság ilyen jellegű tanulmányokban a szereplők közötti viszonyok megragadása, sőt egy esetben ábrázolása is. A szerző figyelemmel van a forrásokra is, a népi és magyar, valamint a huszadik századi dramaturgiára.

Több lehetőség közül minden bizonnyal az alkalmazott szociológiai szempont világítja meg a legjobban a fentebb említett észrevételét, a szülőföldhöz való közelség jelentőségét. Talán erre vall az is, amit Salamon Tamásinak a *Csalóka szivárvány* megírásához kapcsolódó írói tervéből emel ki: „kolompjának szavát a nyájat terelő pásztorok nemcsak meghallják, meg is hallgatják". Értékelését azzal fejezi be, hogy „minden előadás alkalmával egy közösség életérzésének költői megfogalmazása száll a színpadról a nézők felé".

Szabó Zoltán

Tanulmányok a magyar népi demokrácia negyven évéről.
Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1985. 284 l.

Az MSZMP KB Párttörténeti Intézetének és az MTA Történettudományi Intézetének közös vállalkozásában készült ez a tanulmánygyűjtemény az 1945-ös korforduló óta eltelt negyven évtized néhány politika-, gazdaság- és művelődéstörténeti vonatkozásának áttekintésére. A közelmúlt megismerése iránti érdeklődés megnövekedése indokolja az ilyen jellegű kiadványok közreadását, de az efféle vegyes tartalmú, eltérő jellegű művek nem pótolhatják a korszerű korszakmonográfiát. A kortörténetírás nem könnyű műfaj, erről Pach Zsigmond Pálnak a magyar történettudomány fejlődését áttekintő tanulmánya kimerítően tájékoztat. A közéleti-politikai-ideológiai-gazdasági témájú írások közül három irodalmi-kulturális vonatkozású (Standeisky Éva: *A Magyar Kommunista Párt irodalompolitikája (1945–1946)*, Póth Piroska: *A Nemzeti Parasztpárt kultúrpolitikájának néhány kérdése*, Urbán Károly: *A Lukács-*

vita. Újabb adalékok az 1949–50-es vita hátteréhez). Mindhárom tanulmány érdeme, hogy eddig nem ismert, hozzáférhetetlen vagy elferdített s most pontosított adalékok bemutatásával járul hozzá a téma mélyebb megismeréséhez, ismerteti az eddigi kutatások eredményeit, s további kutatásokra ösztönző módon villant fel fontos kérdéseket. Bizonyos fokig össze is függenek ezek a tanulmányok, kiegészítik egymást, sok fehér folt eltüntetését végzik el. Különösen gazdag az új anyagok feltárásában Standeisky Éva tanulmánya, a szerző igen széles körű kutatásainak egy kis szeletét mutatja itt be úgy, hogy írása valamennyi irodalomtörténész számára tisztázó, egyértelműsíthető és hiánypótló. A történész szerzők számos új szemponttal tágítják az irodalomtörténeti megközelítést, konkrét és kritikusan elemzett példáik jól illusztrálják az irodalomtörténészek által adott általános körképet, érthetőbbé tesznek néhány irodalompolitikai tévedést és nehezen kihevert következménnyel járó döntést (pl. a Lukács-vitában, a népi kollégiumokkal kapcsolatos intézkedések körül, a népi írók ügyében stb.). A kiadvány ismerete a közelmúlt tanulmányozásához okvetlenül szükséges, nemcsak konkrét elemzései, adatközlései miatt, hanem azért is, mert jól tükrözik a nyolcvanas évek eleji történetírás állapotát, annak erényeivel és hiányosságaival együtt.

R. T. O.

Tar Lőrinc pokoljárása. Középkori magyar víziók.
Válogatta, a szöveget gondozta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta V. Kovács Sándor. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1985. 367 l. (Magyar Ritkaságok)

A magyar irodalom szegényes látomásokban. A középkor folyamán két nevezetesebb vízióról tudunk felmutatni említésre méltó írásos bizonyítékokat – idáig ezek sem voltak hozzáférhetők magyarul. V. Kovács Sándor válogatásának első része a két elhíresedett magyar pokoljárás dokumentumait gyűjti össze.

Az első. Krizsafán fia György I. Lajos nápolyi hadjáratában tüntette ki magát. Apulia városának kapitányaként „túlságosan is üldözte és büntette ellenfeleit", majd többszáz gyilkossággal terhelt lelkében feléledt a bűnbánat, és vezekléssel igyekezett könnyíteni kínzó lelkiismeretfurdalásán. Nem elégedve meg a pápa által kiszabott penitenciával, 1360 körül Compostellába zarándokolt, és ott jó tanácsot nyerve a helybéli remetéktől, az írországi Szent Patrick purgatóriumának meglátogatásától remélte lelki békéjének helyreállítását. A purgatórium egy Észak-Írország partjainál fekvő kis szigeten található barlang volt, amelynek bódító gázokkal telt levegője hallucinációkat idézett elő a vakmerő látogatók képzeletében. A rendkívül közkedvelt zarándokhely felett a helyi egyház gyakorolt ellenőrzést; a barlangba való alászállást pontos liturgikus előírások szabályozták. A zarándokok számára a XII. században regulát állítottak össze. (V. Kovács Sándor közli a szabályzat egy XVII. századi magyar fordításának részleteit.) A hosszadalmas és kimerítő előkészületek után – 15 napig böjtölt, 5 napig ravatalra terítve feküdt, miközben halotti zsolozsmát és gyászmisét mondtak érte – a tömeggyilkos magyar vitézt 24 órára a barlangba zárták. A processzusról és a látomásokról nagy számú hitelesítő okirat és jegyzőkönyv maradt fenn. Az élmények

lejegyzésének körülményei bizonytalanok („ismeretlen, talán provance-i származású ágostonos szerzetes foglalta irodalmi keretbe"). A György vitéz zarándoklatával kapcsolatos hivatalos iratok, engedélyek, tanúbizonyságok előrebocsátása után kevés egyéni jellegzetességet mutató 29 látomás következik, melyek során előbb különböző alakokban (szerzetesek, egyháziak, rokonok, nőismerősök) ördögök igyekeznek Krisztus istenségének tagadására bírni bőséges skolasztikus érvanyag előcitálásával, majd Mihály arkangyal vezetésével járja be az állhatatos magyar a túlvilági tájakat. Sajnos, a kiadás jegyzetanyaga nem nyújt segítséget annak megállapításához, mennyiben tekinthetők eredetinek Krizsafán fia György látomásai. A 11–29. látomás bizonyosan a purgatórium klasszikusának, Denus lovagnak a feljegyzéseire vezethető vissza. Nem derül ki semmi azoknak az üzeneteknek a tartalmáról sem, amelyekkel az arkangyal az angol, a francia királyhoz, a pápához és Babilon szultánjához küldte Györgyöt.

A másik, jóval ismertebb pokoljáró Zsigmond király hűséges étekfogója, Tar Lőrinc. Az ő utazását már nem lelkiismeretfurdalás, sokkal inkább turisztikai érdeklődés vezérelte. Feltehetően Zsigmond személyes inspirálására kereste fel „világ körüli" utazásai során Írországot, hogy a lélek mineműsége felőli kétségeire (t.i. a királyéira) választ hozzon. Az ő élményeit megörökítő forrásunk teljesen hiteles. A barlangból való feljövetele után személyes elmondása nyomán rögzítette a látomásokat Jacobus Yonge dublini közjegyző – a jegyzőkönyvbe beillesztette a magyar úr sajátkezű nyilatkozatát is. Tar Lőrinc pokolraszállása hasonló formaságok között ment végbe, mint 50 év előtti elődjéé – csupán a vezeklést vette kevésbé komolyan. Látomásai is hasonlóak voltak, csak sokkal rövidebbek: 3 ördögi kísértés után Szent Mihály arkangyal betekintést engedett neki a tisztítótűzbe. A dublini jegyzőkönyvet kiegészíti két XVI. századi verses emlék. Az elsőben a szerző latin elogiumban magyar Ulisseskénti üdvözli Lőrincet; a második Tinódi Sebestyén jól ismert híradása a Zsigmondnak készített tüzes nyoszolyáról és kádferedőről. Függelékben összegyűjtve olvashatjuk a Tar Lőrinc személyével kapcsolatba hozható 7 ismert egykorú oklevelet, köztük Tar Lőrinc egyetlen fennmaradt autográf levelét.

A kötet második, rövidebb része a magyar nyelvű kódexirodalomból szemelget látomásokat, kísértéseket elmesélő példákat, exemplumokat, és egy 1679-ből származó naív, népies pokollátomást.

V. Kovács Sándor előszava rövid bevezetést nyújt az európai régiség és középkor pokoljáró-irodalmába. Nem igazán meggyőző azonban a magyar látomások összekapcsolása „a humanizmus felé vezető, egyháztól távolodó filozófiai áramlatokkal." Az is meggondolandó, vajon a Tinódi által felhasznált forrás Tar Lőrincre vonatkozóan valóban latin nyelvű, verses, lovagi epika lehetett-e eredetileg.

O. G.

A Teremtő dicsérete. Isten-keresés a modern művészetben.
Szerkesztette: Kardos Klára. Prugg Verlag, Eisenstadt, 1985. 159 l.

A tanulmánykötet, melynek gondolatát a klagenfurti egyetem egyik felolvasássorozata (Jézus a kortárs művészetben, 1983) adta, 6 fejezetben 16 összefoglalót,

vázlatot, illetve interjút és beszédet (köztük II. János Pál híressé vált müncheni beszédét) közöl a művészeti ágak szerinti csoportosításban, alcíme értelmezése szerint. A gyűjtemény ugyanis nem a katolikus egyház és az irodalom vagy más művészetek intézményi kapcsolatát, teológiai viszonyát vagy éppen egyházművészeti kérdések vizsgálatát tartja feladatának, hanem – tükrözve természetesen már az egyházon belüli megújulás irányzatainak hatását is – a kortárs művészet, a mai művészember transzcendencia-élményének, vallásosságának az elemzésére és bemutatására törekszik. K. J. Kuschelnek a német nyelvterület irodalmából hozott illusztrációit Szabó Ferenc vázlata *(A teremtés dicsérete. Néhány vonás Weöres Sándor és Juhász Ferenc arcképéhez)* követi, melyben a két költészet világképteremtését, a létkérdések felfogásának sajátosságait elemzi, kitérve a poétikai sajátosságokra is. Korzenszky Richárd összefoglalója *(A transzcendencia gondolata a mai magyar prózában)* ötletgazdag folytatása Rónay György *Keresztény szellem és életérzés a mai magyar irodalomban* című, 1970-ben írott tanulmányának; a szociografikus múlt- és önértelmezés első hullámától a memoárirodalom megélénkülésén és a történeti parabola megerősödésén, vagyis a kollektívum kilétére kérdező irodalmon át jut el a transzcendencia új jelentkezéséig, megkísérelve tipologizálni az új irodalom törekvéseit és íróit (közvetlen és közvetett transzcendencia, „pokoljárók", „relativizálók"). Külön alfejezetet szentel a lét értelmét kutató családregényeknek, majd Fejes Endre, Déry Tibor, Konrád György, Hajnóczy Péter, Kertész Ákos, Szabó Magda és Jókai Anna műveinek említése után jut el Mészöly Miklósig és a nyelvi játék, abszolutum összefüggései révén Esterházy Péterig, miközben hivatkozik a szakirodalomra (Szegedy-Maszák Mihály, Szörényi László, Pomogáts Béla stb. és egyes művekre, antológiákra: *Isten tenyerén ülünk, Fasírt)* is. A zenei tanulmányok sorában Tardy Lászlónak a magyar nyelvű misékről (Kodály, Szilas, Dobos és Sáry műveiről), a képzőművészetben pedig Prokop Péter írásának Csontváryról szóló fejezete kifejezetten magyar vonatkozású, de mellettük fontos, hogy magyarul olvasható néhány olyan, rendkívül érdekes művészetelméleti gondolatmenetet tartalmazó írás is, mint H. Schade *(A modern festészet világnézeti szerkezete),* H. Michel *(A képkultúra a mai tömegtájékoztatási eszközökben)* vagy M. Lacroix írása (a tárgykörnek a legújabb játék- és dokumentumfilmművészetben való megjelenéséről); a kötetet II. János Pál említett beszéde *(Beszéd a művészekhez és az újságírókhoz,* München, 1980*)* zárja, amely a mai egyház hivatalos, filozófiai-teológiai megalapozású állásfoglalásának is tekinthető a művészet lényegét, a művészi alkotómunka célját illetően. A szövegeket a szerzők jegyzéke és a tanulmányok lelőhelyének felsorolása egészíti ki.

Csapody Miklós

Tibenský, Ján: A királynő könyvtárosa.
(Adam Frantisek Kollár élete és művei.) Madách Könyv- és Lapkiadó, Bratislava, 1985. 186 l.

Kollár Ádám Ferenc a magyarországi művelődéstörténet érdekes alakja volt a XVIII. század második felében. A felvilágosult gondolkodó és tudós sokrétű tevé-

kenységet folytatott. Részt vett a politikai életben, a felvilágosult törekvések szellemében bírálta a nemesi előjogokat, és síkraszállt azért, hogy érvényesítsék a tolerancia elvét a protestánsokkal szemben. Történészként Magyarország múltjának feudalizmus kori szakaszával foglalkozott. Reformjavaslatait Mária Teréziának nyújtotta be, jelentős szerepe volt a Habsburg-birodalom tanügyi reformjaiban. Közel negyed századig könyvtárosa volt a bécsi császári és királyi udvari könyvtárnak. A szlovák történész alapos magyarországi forrástanulmányokat végezve készítette el Kollár Ádámról eredetileg 1983-ban kiadott ismeretterjesztő munkáját. Tanulságosak az életrajz bemutatásának szlovák szempontjai. Ismeretes, hogy Kollár Ádám nyomán írta a nevezetes passzust Herder a magyarokról. A császári és királyi könyvtárost természetesen nem lehet jelenünkből visszanézve szlováknak vagy magyarnak tartani, hungarus tudatú volt, s magáénak érezte az ország múltját, az egész ország felvirágoztatásán kívánt munkálkodni, ugyanakkor vállalta szlovákságát és szlávságát is. Tibenský feldolgozása magán viseli a szlovák látószög következményeit, de ténytisztelő.

K. Gy. Cs.

Toldy Ferenc: Irodalmi arcképek.
Válogatta, a szöveget gondozta, a jegyzeteket írta: Lőkös István. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1985. 212 l. (Magyar Ritkaságok)

A néhány éve indult sorozat újabb kötete a magyar irodalomtörténetírás egyik megteremtőjeként tisztelt Toldy Ferenc nehezen hozzáférhető munkáit adja közre Lőkös István válogatásában, szöveggondozásában és jegyzeteinek kíséretében. Tizenhét tanulmányt olvashatunk a következő szerzőkről: *Telegdi Miklós, Zrínyi Miklós, Gyöngyösi István, Révai Miklós, Virág Benedek,* a két *Budai, Horvát István, Fejér György, Teleki József, Kultsár István, Gaál György, Szemere Pál, Anonymus, Colonnai Guido, Magyar Pál, Margit hercegnő, Sztárai Mihály.* Irodalomtörténészek számára szükségtelen ezeknek az írásoknak a méltatása, hiszen szerzőjük megállapításai, műértelmezései, értékelő ítéletei valamennyiük tanulmányaiba, alapismereteibe beépült. Toldy széles érdeklődési köre, a múlt megismerése iránti vágya, a kortárs irodalom alakításában vállalt szerepe, a hazai nyelv és irodalom, valamint a magyar nyelvű tudományos sajtó megteremtésére tett erőfeszítései és elért eredményei, elvhűsége, kritikusi magatartása, szorgalma és munkabírása, értékmentő tevékenysége máig például szolgál minden hivatását szerető irodalomtörténész számára. Munkásságában a tudósi felelősség, a szigorú objektivitás jól megfért az érzelmek megvallásával.

Igen jól használható, pontos jegyzetanyag egészíti ki a külsőre is formás kötetet.

R. T. O.

Tomka Mihály: Az Új Aurora repertóriuma 1973–1983.
Új Aurora szerkesztősége, Békéscsaba, 1985. 90 l.

A békéscsabai Városi Tanács kézirat gyanánt kiadott kis füzete egy rangos, igényes vidéki folyóirat tíz évi munkáját reprezentálja. A folyóirat egyik munkatársa állította össze nagy gonddal és követésre méltó pontossággal az anyagot. A 788 tételből álló repertórium tematikailag, ezen belül szerzői betűrendben, azon belül pedig kronológiai sorrendben regisztrálja a megjelent írásokat és képeket. A gyors tájékozódást betűrendes személynévmutató is segíti. A békési környezethez, tájhoz kötődő alkotókon kívül igen sok országos hírű szerző is szerepelt a folyóirat hasábjain. A költők közül Simonyi Imre folyamatos jelenlétére, a prózaírók közül Darvas József, Krasznahorkai László és Tímár Máté írásaira figyelünk föl, a tanulmányírók sorából Bata Imre, Béládi Miklós, Fábián Zoltán, Fodor András esszéi tűnnek újra a szemünkbe. A folyóirat egyik célkitűzése a szomszéd népek alkotóinak bemutatása, ezért a leggazdagabb a Barátaink, kapcsolatok című, sok műfajt felölelő rovat.

R. T. O

Tótfalusi Kis Miklós.
Az amszterdami Biblia kiadásának háromszázadik évfordulója alkalmából Debrecen, 1985. április 25–27-én megtartott konferencián elhangzott előadások. – Reports on the conference on the tricentenary of the Amsterdam edition of the Bible by Nicholas Kis Tótfalusi. Debrecen, Hungary, 25–27 April 1985. Szerkesztette: Gomba Szabolcsné–Haiman György. Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára, Debrecen, 1985. 214 l., 1 tábla.

A nemzetközi konferencia előadásait tartalmazza a kötet, részben – a magyaron kívül – angol, német és orosz nyelven, mindenütt idegen, illetve magyar nyelvű tartalmi összefoglalókkal. A huszonhét előadás vagy felszólalás közül azokat emelem ki, melyek nem a világhírű nyomdász betűinek utóéletéről szólnak, vagy nem általános nyomdatörténeti érdekűek, illetve amelyek nem csupán az évforduló ünnepélyességét emelték. Bitskey István: *A Mentség műfaja* című tanulmányában a vallomás és a kritika kettősségét elemzi. Dán Róbert a Nagyenyeden, majd Amszterdamban nyert héber filológiai ismereteit minősítve állapítja meg, hogy Kis Miklós valódi tudóssá nőtt a bibliai filológiában *(Tótfalusi Kis Miklós és a héber filológia).* Dukkon Ágnes a levelek, előszavak, üdvözlő versek és naptár-függelékek szövegcsoportját vizsgálta a teológiai és műveltségeszmény szempontjából *(Tótfalusi Kis Miklós népművelői programjának kibontakozása a hollandiai években).* Fekete Csaba elsősorban Koltay-Kastner Jenő nézeteivel vitatkozva fejti ki, hogy Kis Miklós nem is ismerte a Vizsolyi Bibliát, a váradit igen; Lutherét nem kísérte figyelemmel, de a dordrechtit igen; a nagy európai népek mintájára szót szóval fordító és konkordativitásra törekvő Bibliát adott ki, a korabeli tudományos műhelyekkel kapcsolatot tartó munkatársakat is bevonva *(Az Amsterdami Biblia és az egykorú bibliai tudományosság).* Fogolyán Miklós

Hovhannészján Mátéról értekezik, aki Kis Miklóstól az örmény betűket megrendelte *(Tótfalusi Kis Miklós örmény betűi)*, Gomba Szabolcsné felhívja a figyelmet az erdélyi (nagyszebeni és brassai) görög kereskedőtársaságok kultúraközvetítő szerepére; a Kis Miklós kiadványaiból görögre fordított *Pax corporis* és erdélyi törvénytár kapcsán *(Tótfalusi Kis Miklós jelenléte)*. A betűművész kalandos utóéletű antikváiból és kurzívjaiból több, rajzban eltérő sorozatot is készített. (Haiman György: *Fehér foltok a Tótfalusi-betűk történetében.)* Herner János és Keserű Bálint tanulmánya elsősorban erdélyi peregrinus-levelek alapján állítja be Kis Miklós Biblia-kiadását az 1660–1730 közötti évtizedek kiadási törekvéseinek sorába *(Adalékok az Amszterdami Biblia sorsához)*. Makkai László Kis Miklós – Hollandiából hozott – polgári nemzeteszméjéről szól, amellyel alaposan megelőzte korát, hiszen az akkori világközpont gondolatait ültette át a perifériára *(Tótfalusi Kis Miklós világa kora eszméinek tükrében)*. Péter Katalin azt vitatja, hogy a protestánsok népnyelvi műveltségi programját nem lehet egy okkal, így a nemzeti nyelvű Biblia olvastatásának követelményével magyarázni *(A Bibliaolvasás mindenkinek szóló programja Magyarországon a XVI. században)*. Saradze Guram arról a mhedruli (grúz) betűtípusról szól, melyet Kis Miklós 1687-ben készített *(Miklos Kis Totfalusi u gruzinszkaja tyipografija)*. Soltész Zoltánné Kis Miklós 110 kolozsvári nyomtatványát jellemzi tipológiailag *(Tótfalusi Kis Miklós kiadványai)*. Tarnai Andor kimutatja, hogy Vossius *Retorikájának* 1696-os kiadását az alap-változatból Dálnoki Benkő Márton dolgozta át, és megkísérli forrásainak, illetve szellemi hátterének bemutatását is *(G. J. Vossius Retorikájának kolozsvári kiadásai)*. Tóth István, a kolozsvári latinista Kis Miklós humanista költeményeit elemzi. Ezek a latin versek a Károlyi Péter poétikája által fémjelezhető késő-humanista irányhoz tartoznak, klasszicizmusukat némileg árnyalja a szerző coccejánizmusa *(Tótfalusi Kis Miklós és a coccejánus megalapozású humanista költészet)*. Varga Imre is Kis Miklós verseit vizsgálja. Egyedül az 1697-es kolozsvári tűzvész alkalmából írott *Siralmas panaszt* tartja értékesnek mint költeményt, amely a siralom-ének műfaji követelményeit teljesíti ki – és mint kordokumentumot *(Tótfalusi Kis Miklós versei)*. A kötet legizgalmasabb tanulmánya – irodalomtörténeti szempontból – kétségtelenül a Jankovics Józsefé *(Devotio és desperatio, avagy az ismétlődés szerepe Tótfalusi Mentsége szerkezetének kialakulásában)*. Az irodalomtörténetírás szinte máig kusza és áttekinthetetlen halmaznak tekintette a Mentséget. Jankovics bebizonyítja, hogy a „devotio" és a „desperatio" az a két kulcsszó, illetve motívum, amely nem csupán a mű pszichológiai mélyszerkezetét határozza meg, hanem ehhez igazodva, az ismétlések révén a szöveg teljes struktúráját is. Végül Tolnai Gábor tanulmánya – eredetileg a konferencia bevezetője – Németalföld művelődési viszonyait tárgyalja, Kis Miklós Erdélyével kapcsolatban *(Erdély és Németalföld a XVII. század végén)*. A kötet méltó módon reprezentálja a nagy betűművész életével és munkásságával kapcsolatos kutatások jelenlegi állását.

Szörényi László

Tótfalusi Kis Miklós: Apologia Bibliorum. – A Biblia védelmezése.
Fordította: Fekete Csaba. Előszó: Makkai László. Kiadja: a Magyarországi Református Egyház Sajtóosztálya. Budapest, 1985. 287 l.

Tótfalusi Kis Miklós életműve hálás téma a régi magyar művelődéstörténet kutatóinak: az irodalom-, egyház-, könyv- és nyomdászattörténészek mellett azoknak is bőven ad munkát, akik képeskönyvek kiadásával örvendeztetik meg az olvasókat; ezen felül az életmű nemzetközi érdeklődésre is számot tart, Angliától Grúziáig.

A jelen kiadvány is egy nemzetközi kollokvium alkalmából jelent meg Haiman György tervezésében. Az Apologia Bibliorum 1697-es kolozsvári kiadásának hasonmását az új fordítás elé írt néhány oldal követi. Makkai László ebben az előszóban foglalja össze mindazt, amit e mű létrejöttének körülményeiről tudnia kell annak, aki azt olvasni akarja: Tótfalusi Kis Miklós 1680-ban indult németalföldi peregrinációjára, hogy ott a nyomdászat mesterségét megtanulván az 1654-ben megjelent amsterdami Jansonius-féle magyar Bibliát újranyomtassa; mint erre Tofeus Mihály erdélyi református püspök bíztatta. A munka során vette észre a lelkes nyomdász, hogy az újra kiadandó szöveg sok helyen hibás: fordítási és nyomdahibák vannak banne. Németalföldön tanuló teológus diákok (Csécsi János, Kaposi Sámuel) segítségével kijavította ezeket a hibákat – jóllehet Tofeus püspök rosszallta a korrekció szándékát –, s 1685-ben megjelent a kijavított változat.

Az 1689-ben hazatért, s a kolozsvári református nyomda vezetését átvett mester a hazai, kiadásra szánt kéziratokat is hasonlóan kezelte, mint a Jansonius-féle Bibliát: idomította azokat kialakított helyesírási elveihez, tartalmi kifogásokat emelt stb.: tudós nyomdász volt. Számos támadás érte a Biblia „hagyományos" szövegének megváltoztatásáért is. Ezért írta meg, s adta ki 1697-ben az Apologia Bibliorum-ot.

Ennek első részében általánosságban, elméletileg indokolja eljárásának jogosságát és szükségességét, majd a második részben a bizonyító anyagot tárja az olvasók, a vádaskodók szeme elé; egy bibliai részek szerinti jegyzéket azokról a szavakról és kifejezésekről, amelyek a Jansonius-féle kiadásból hiányoznak, illetve ott rosszul szerepelnek. A harmadik része e műnek a már több kiadásban is megjelent helyesírási, nyelvtani rész, nyelvtörténetünk megbecsült darabja; bizonyítéka annak, hogy Tótfalusi Kis Miklós nem alaptalanul, felkészületlenül mert hozzányúlni a szent könyv szövegéhez.

Az Apologia Bibliorum hasonmásával egy kötetben vehetjük kézbe az immár teljes terjedelmében magyarul is olvasható szöveget, Fekete Csaba, Szabó András lektorálta fordításában.

•

Monok István

Tóth Eszter: Családi emlékek Tóth Árpádról.
Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1985. 303 l. (Tények és tanúk)

Jellemrajz, korrajz, családregény, emlékirat – mindeme műfajok szerencsés ötvözete Tóth Eszter izgalmas dokumentumkötete, melynek – mellesleg – irodalom-

történeti, filológiai hozadéka is figyelemreméltó. A szerző egyszerű, keresetlenül természetes stílusban, érzelmileg visszafogottan, minden pátosz és túlzás nélkül tud beszélni egy család legbelső dolgairól, úgy rajzolja meg a költő-apa emberi arcát, ahogyan azt a hajdani kislány látta. Ez az arc végtelenül vonzó és szimpatikus – a szerzőt azonban egy percig sem illetheti az elfogultság vádja. Az érzelmi azonosulás nála kritikus, tárgyilagos elemző hajlammal párosul. Így látja nemcsak a korán elvesztett apát, de az édesanyát is, az *Esti sugárkoszorú* halhatatlan asszonyát, aki, mint ahogyan ezt a visszaemlékezés igen meggyőzően mutatja be, méltó társa volt a költőnek. Igen szerencsésen tágítja ki a dokumentumregény horizontját a debreceni Tóth-nagyapáról szóló fejezet. Sajátos, és mégis jellegzetes századeleji művész-sorsot mutat meg benne a szerző: a becsületes, de csak fél-tehetség szobrászt a hatalmi harcok és manipulációk emelik a magasba, hogy aztán – éppoly könnyedén el is ejtsék; hogy öregkorára amolyan „figura" váljék belőle. A Tóth család mindennapjait, a Pestre került fiúk, az Amerikába szakadt Ilus és a Debrecenben maradt szülők kapcsolatát érdekes dokumentumok, levelek teszik érzékletessé.

Irodalomtörténeti szempontból is becses dokumentumok Tóth Árpádné, Annuska levelei, melyeket a betegsége miatt távol lenni kényszerülő Tóth Árpádhoz írt – beszámolva a gyermek Eszterke dolgairól éppúgy, mint a társasági eseményekről vagy kiadói ügyekről. Csak sajnálni lehet, hogy e szép és becses, gazdag érzelmi tartalmú levelezés csak egyoldalúan maradt fenn – Tóth Árpád elégette saját leveleit, mondván, hogy „nem kell mindent az irodalomtörténet orrára kötni." A költő védekezése a kíváncsi tekintetek elől érthető és jogos – ám Tóth Eszternek igaza van, amikor a magánlevelek fontosságáról, értékéről szól: „A költői műnek természetesen nem lehet szüksége dokumentációra ahhoz, hogy megálljon a lábán. Emberi megismerésünket azonban feltétlenül gazdagítja, ha látjuk a mindennapi környezetét, amelyből kinőtt." Áll ez Tóth Eszter könyvére is: melyből mélyebben, alaposabban érthetjük meg nemcsak Tóth Árpád költészetét, hanem a kort is, amelyben alkotott. A kötet jól összeválogatott, érdekes képanyaga – köztük Tóth Árpád rajzai, levelezőlapjai – is ezt a célt szolgálják.

Erdődy Edit

Töttös Gábor: Irodalmi séták Szekszárdon.
Szekszárd város Tanácsa, Szekszárd, 1985. 165 l.

A három nagyobb tömbre tagolódó kötet első írása a város elmúlt negyven évéről, eredményeiről számol be, számos fénykép kíséretében. A második, tulajdonképpen a címben jelzett rész a város minden fontos objektumát érinti, és nem csak az irodalmi, hanem a művelődéstörténeti, történeti, kultúrtörténeti, tehát szélesebb érdeklődésre számot tartó adatot rögzíti. Éppen ezért sajnálatos, hogy a fejezet végéről hiányzik a névmutató. A sok, század eleji, illetve napjainkbeli képeslap és fénykép, amelyek épületeket szobrokat, tereket és utcákat ábrázolnak, növeli a fejezet élményszerűségét. A harmadik, egyúttal a legterjedelmesebb egység a szekszár-

di vonatkozású szépirodalomból válogat a *Képes Krónikától* napjainkig terjedően, többek között Vörösmarty Mihálytól, Babits Mihálytól, Mészöly Miklóstól.

V. K.

Transylvanica in Marburg. Bücher aus und über Siebenbürgen in Marburger Bibliotheken.
Ein Auswahlverzeichnis. Erstellt von Wolfgang Kessler unter Mitarbeit von Herwig Gödeke. Hg.: Universitätsbibliothek Marburg und Seminar für Osteuropäische Geschichte der Philipps-Universität. Marburg 1985. 184 l.

Érdekes könyvjegyzéket tarthat kezében az olvasó, a nyugat-németországi Erdély-kutatás egyik központjának, Marburgnak „transylvanica-anyagát" kapja válogatva. A kötet azonban ennél többet ad, és a többletből rajzolódnak ki a nekünk igen tanulságos nyugat-német Erdély-kutatás fő irányai, amelyekre elsősorban a szászok iránti fokozott és Schlözer óta akár természetesnek is nevezhető érdeklődés a jellemző, másfelől a magyar történeti-irodalomtörténeti álláspontok többé-kevésbé elvetése, bírálata, illetve kénytelen-kelletlen tudomásulvétele. (Jellemző, hogy a jegyzék tanúsága szerint Jósika Miklósnak Erdély történelméről szóló regényei hiányoznak, jóllehet az 1830-as évek vége óta bőséggel jelentek meg német fordításban, de éppen így hiányoznak a két háború közötti erdélyi magyar írók, költők, míg román szerzők összes és válogatott művei itt-ott föllelhetők!) Mindez elsősorban a vitathatatlanul nagy munkát végző Wolfgang Kessler *Aspekte Siebenbürgens* című bevezető tanulmányára érvényes. A tulajdonképpen jugoszlavista történész Erdély vázlatos történetét adja, és megpróbálja az egymást kizáró álláspontok egyeztetését, nyilván a tárgyilagosság fenntartása kedvéért. Az mindenképpen igaz, hogy Erdély művelődése nem azonos a magyar nyelvű művelődéssel, de a magyar nyelvű irodalom, a magyar fejedelmi, főúri udvarok stb. művészete, zenéje nem csupán egy a sok közül, hanem sok tekintetben meghatározó jellegű. Jósika Miklós nélkül például Roth történeti regényei elképzelhetetlenek. Herwig Gödeke a marburgi egyetemi könyvtár transylvanica-állományát mutatja be, majd ismét Kessler következik Marburg és Erdély kapcsolatait elemezve, és itt a történész igazán elemében van. Sokrétűen mutatja be erdélyi (főleg magyar) diákok németországi – marburgi – egyetemjárását. Ehhez azt tehetjük hozzá, hogy az itt tanító Wolff államjogi tanításai nemcsak II. József elveiben, hanem a magyar politikai gondolkodásban is visszhangoztak a XVIII. század végén – és nemcsak Erdélyben. Végül az erdélyi könyv- és folyóiratanyag válogatott jegyzékét kapjuk, kielégítő címleírásban, viszonylag kevés sajtóhibával a magyar szavakban.

Meglepő, hogy Ritoók János szász–magyar kapcsolatokat tárgyaló könyve nem szerepel a könyvek között, és Gáldi László művei közül is csupán néhány található itt. Azért kevés a magyar (és a román) anyag, mondja az egyik szerző, mivel ezt nyelvi okok és az érdeklődés hiánya indokolják. Mikor jutunk el egyszer már oda, hogy Erdély történetét, művelődéstörténetét csak *mindhárom* nyelv ismeretében lehet kutatni? Hogy népek kényszerű vagy nem kényszerű együttélése mindig kulturális és irodal-

mi kapcsolatokat eredményez? Hogy a legnagyobbak közül sokan birtokában voltak a három nyelvnek, s ennek tudatában hozták létre életművüket? Talán a magyar kutatási eredmények célszerűbb terjesztése, részvétel nemzetközi konferenciákon, az idegen nyelvű könyvkiadás segíthet ezen a mindenképpen számunkra előnytelen helyzeten. Az 1918 előtti magyar kutatás nem foglalkozott kielégítő módon ezekkel a kulturális kapcsolatokkal. A mai román és részben szász kutatás egyoldalúságát e kiadvány is hangsúlyozza. Viszont e kapcsolatok nélkül megfosztjuk az erdélyi művelődést valódi jellegétől, amelyet – akarva-akaratlanul – a kötetben közölt könyvjegyzék is demonstrál. E demonstrálás a kötet legnagyobb érdeme.

Fried István

Tudományos Gyűjtemény, 1817–1841. I–II.
Válogatta, szerkesztette, a jegyzeteket és az utószót írta: Juhász István. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1985. 440, 425 l. (Magyar Hírmondó)

A Tudományos Gyűjtemény a régi típusú, enciklopédikus lapok közé tartozik, azokból az időkből, amikor az olvasóközönség még nem volt elég széles, érdeklődése nem volt eléggé differenciált ahhoz, hogy egy-egy szűkebb területre összpontosító „szaklap" megjelenését is lehetővé tegye. A Tudományos Gyűjteményben viszont mindenki találhatott kedvére való, érdeklődésének megfelelő olvasmányt, a kereskedelem kérdéseitől a matematikán és a juhtenyésztésen át a poétikai tanulmányig és a cselédek oktatásáról szóló javaslatig. Juhász István kétkötetes szöveggyűjteményében, a jegyzetek élén álló, a válogatás és a sajtó alá rendezés szempontjairól szóló beszámoló szerint, a folyóiratot „mint a kor legjelentősebb irodalmi műhelyét" igyekezett bemutatni. Munkája mégis hű képet ad a lap eredeti sokszínűségéről is, s ez csak látszólag ellentmondás, hiszen annak idején (különösen a folyóirat megjelenésének első éveiben) az irodalom fogalma még jóval szélesebb volt a mainál; gyakorlatilag belefért mindenféle „tudománybéli dolog". E sokszínűség érzékeltetése szempontjából is igen szerencsés ötletnek bizonyult az, hogy Juhász válogatásának összeállításakor követte a lap eredeti felépítését. Terjedelmileg a legnagyobb helyet (az egész első kötetet) az értekezések foglalják el, annak ellenére is, hogy a szerkesztő lemondott jó néhány olyan tanulmány közléséről, amely azóta modern kiadásokban is elérhetővé vált. A válogatás második kötetébe kerültek a korabeli lapszámoknak is második felében megjelent írások: a Könyvvizsgálatok (a hazai és külföldi literatúra köréből), valamint a Tudománybéli jelentések; utóbbiakból érdekes kép bontakozik ki a hazai tudományos élet hajdani negyedszázadának mindennapjairól.

A kötet utószavában Juhász István feleleveníti az elmúlt századelő irodalmi életét, azokat a lehetőségeket és kihívásokat, amelyek közepette a Tudományos Gyűjtemény megszületett, majd egymást váltó szerkesztőinek (Fejér, Thaisz, Vörösmarty stb.) képét felvillantva követi végig a lap negyedszázados történetét. A válogatást igen alapos és a Magyar Hírmondó sorozat kötetei esetében a megszokottnál jóval részletesebb (több mint száz oldalas!) jegyzet egészíti ki.

Szajbély Mihály

Ungvári Tamás: Kaland és gondviselés.
A regény születésének eszmetörténeti háttere. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1985. 657 l.

A nyolcvanas évekre Magyarországon is egyre gyakrabban jelentkezett az irodalomtudományban az az igény, hogy minden összefoglalás, monográfia alapos eszmetörténeti háttérrel, megalapozottsággal tárgyalja választott témáját. Ungvári Tamás évtizedek óta szenvedélyesen kutatja a regény keletkezési körülményeinek filozófiai, természettudományos, teológiai és szociológiai forrásait, főképpen az angol irodalom nagy alkotásaiból vonva le regényelméleti következtetéseit. E munkájában az eszmetörténeti háttérbe ágyazottan mutat be fontos irodalomtörténeti folyamatokat, elmélyítve és kiegészítve eddigi eredményeit. A címként kiemelt két fogalomról – kaland és gondviselés – kimutatja, hogyan váltak a regény alkotóelemeivé, s miként változtak a 18. század folyamán a regényt befolyásoló tényezők, hogyan hatott az írókra a számos tudományos felfedezés, az erkölcsi felfogás számtalan változata, a polgári tudat alakulása. Nézeteit mindenütt kiegészíti más elméletírók eszméivel, bőven kommentálja azokat, s igen sok szemszögből világítja meg az általa kiemelt jelenségeket. Nyolc nagy fejezetre bontott áttekintését gazdag filológiai apparátussal támasztja alá, jegyzetanyaga, irodalomjegyzéke, folyóirat- és névmutatója más irodalomtörténeti szakmunkákhoz hasonlóan jól használható a részletkérdések, egy-egy tárgyalt mű további tanulmányozásához. Az eszmetörténeti megközelítés sokszor merész, szubjektív feltevésekre is lehetőséget ad, a kötet szakkritikai fogadtatása során bizonyára néhány vitás kérdést kiemelnek majd filozófusok, politikatörténészek, elméleti szakemberek. Az alkalmazott módszer azonban mindenképpen jelentős eredménye a szaktudománynak is, s Ungvári stílusa a nagyközönség számára is követhető, a figyelmet mindvégig lekötő, beszéljen bár Defoe különféle regénytípusairól, nyelvi kérdésekről vagy természetfilozófiai problémákról, a tudomány és a művészet szétválásának izgalmas folyamatáról vagy a tizennyolcadik századról készült nagy tanulmányokról, értelmezésekről. Az elméleti, filológiai és módszertani eredményeket szinte kizárólag angol és francia nyelvű szépirodalmi művekre és szakirodalomra alapozza, egy fontos magyar vonatkozása mégis van a kötetnek: *Lukács György* regényelméletével gyakran szembesíti az eddigi nézeteket, saját teóriáit, így a kiterjedt Lukács-irodalomnak is számon tartandó műve. A mű tudományos újdonságaival, egy műfaj születésének korszerű bemutatásával várhatóan ösztönözni fogja az eszmetörténeti kutatásokat, s a regény további századokbeli alakulásáról szóló tanulmányokhoz, koncepciókhoz jó kiindulási alapul szolgál majd.

R. T. O.

Urbán Ernő. Bibliográfia.
Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtár, Szombathely, 1984. 171 l. (Vasi életrajzi bibliográfiák XIV.)

A Kossuth-, SZOT- és József Attila-díjas Urbán Ernő, Vas megye szülötte előtt életrajzi bibliográfiával tiszteleg megyéje, halála után tíz esztendővel. Urbán sokrétű

tevékenysége a szélesebb olvasóközönség számára talán ma már kevéssé ismert, így ez is oka lehet az évfordulón kívül, hogy a bibliográfiai sorozat tizennegyedik kötetét személyének és munkásságának szentelték. Nemcsak a katalógusokból és bibliográfiákból összegyűjthető költői, prózai és drámai munkásságát kellett számbavenni, hanem az országjárásai során keletkezett riportjait, műveinek színpadi és filmbemutatóit, ezek kritikai fogadtatását. Ezért az összeállító számos, szóba jöhető folyóiratot és újságot is átnézett, listában rögzítve őket, hogy a további kutatást ezzel is segítse. A kötet első része az életművet rendezi szépirodalmi, publicisztikai, útirajzokat és műfordításokat tartalmazó fejezetbe, a második részben pedig az Urbán Ernőre vonatkozó tanulmányok, interjúk, visszaemlékezések találhatók. A fejezeteken belül az egyes tételek időrendben helyezkednek el, a kötetek analizálva, a vonatkozó recenziók művenként összegyűjtve találhatók. A sok, jól felépített mutató – cím, név, bemutató, földrajzi stb. – nagy mértékben fokozza a kötet használhatóságát. A bibliográfia egyik érdekessége, hogy Urbán Ernő önportréi illusztrálják.

V. K.

Várkonyi Nándor bibliográfia.
Összeállította: Bertók László. Pécsi Városi Könyvtár, Pécs, 1984. 150 l.

A Bertók László által összeállított kötet több a bibliográfiai adatok szikár rendszerénél. A Várkonyi Nándor halálának tizedik évfordulója alkalmából megjelenő könyvtári kiadványt Németh László *Látogatás Várkonyi Nándornál* című, 1966-ban megjelent interjúja, Weöres Sándor és Csorba Győző egy-egy verse nyitotta meg. Az életművet rendező kötet lezárásaként pedig három, Várkonyi Nándortól származó írás, illetve műrészlet szerepel: A *Sorsunk dióhéjban,* a *Képteremtő és képlátó* (Weöres Sándorról szóló) és *Az elveszett Paradicsom* című emlékezések és tanulmány. A „Pécs szent embere"-ként tisztelt irodalom- és művelődéstörténész, irodalomszervező és folyóirat-szerkesztő szerteágazó munkássága az első részben szerepel, dokumentumtípusok és témakörök szerinti bontásban. A könyvformában megjelent irodalom- és művelődéstörténeti műveit a cikkek, kritikák és tanulmányok követik. Külön fejezetet kaptak ezen belül az általános irodalmi írások és az egyes írókról szóló tanulmányok, a szerkesztői minőségben írott cikkek és nyilatkozatok, a művelődéstörténeti tanulmányok és a *Szép magyar nyelv* című cikksorozata. Szépirodalmi művei elbeszélésekre és versekre tagolódnak. Az első részt az interjúk és nyilatkozatok zárják. A második részbe a róla szóló tanulmányok, cikkek, hírek, a neki ajánlott művek, levelek, a róla készült képzőművészeti alkotások és fényképek kerültek. A bibliográfiát életrajzi kronológia és névmutató egészíti ki.

V. K.

Vásárhelyi Judit: Eszmei áramlatok és politika Szenci Molnár Albert életművében. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985. 142 l. (Humanizmus és reformáció 12.)

Vásárhelyi Judit könyve (amely kandidátusi disszertációjának átdolgozott szövegét tartalmazza) nem Szenci Molnár-monográfia. A jeles régi magyar író munkásságának és életútjának kevésbé kutatott oldalait igyekszik megvilágítani, így itt nem olvashatunk fő műveiről, a Zsoltároskönyvről, a Szótárról, a bibliakiadásokról és Kálvin Institúciójának magyar fordításáról. A szerző az 1606-tól kezdődő időszakot kutatja, beillesztve Szenci Molnár Albert munkásságát az európai összefüggésekbe, ezen belül is elsősorban a pfalzi és erdélyi helyzetbe. A kor nagy eszmei áramlatai, az irenizmus, a pfalzi rózsakeresztesség, az újsztoikus filozófia ismertetésén, és Szencire gyakorolt hatásának vizsgálatán túl megismerkedünk magukkal a művekkel is, a *Postilla Sculteticá*val, a *Consecratio templi novi*val, a *Discursus de summo bono*val és a többiekkel, el egészen odáig, hogy a fordítások hűségéről és stilisztikai minőségéről is képet kapunk. Szó esik olyan érdekes momentumokról is, mint amilyen Szenci diplomáciai szerepvállalása Bethlen Gábor szolgálatában, vagy Molnár Albert ördöggel való paktálásának két változatban is fennmaradt legendája. Az 1973-as Szenci Molnár-évforduló óta – melyet akkor a régi magyar irodalomtörténet és a tágabb szellemi közélet egyaránt megünnepelt – egyre nagyobb a csend a zsoltárfordító körül. Ez a könyv, amely maga is láthatóan a hetvenes évek Szenci Molnár „boom"-jából veszi genezisét, hozzájárulhat a kutatás folyamatosságának fenntartásához, a reális pályakép és monográfia jövőbeni megírásához.

Szabó András

Vatai László: Átszínezett térkép. Magyar változatok az újkorban. Püski-Corvin, New York, 1985. 192 l.

Vatai László református lelkész, filozófus és irodalomtörténész, a sárospataki református teológián és a kolozsvári egyetem bölcsészkarán végezte tanulmányait. 1934–1936-ban a sárospataki Angol Internátus tanára, majd a Soli Deo Gloria Református Diákszövetség titkára volt. A felszabadulás után kisgazdapárti képviselő lett, a közoktatásügyi minisztériumban dolgozott, s a közgazdasági karon filozófiát adott elő. Filozófiai nézetei az egzisztencializmus protestáns árnyalatához álltak közel, e nézeteit Dosztojevszkijről írott *A szubjektív életérzés filozófiája* (1942) című munkájában, továbbá *Az egyéniség élete* (1942) és *Bevezetés a filozófiába* (1946) című könyveiben fejtette ki. 1947-ben az Egyesült Államokba távozott, 1951 és 1961 között Buffalóban volt református lelkész, majd Kanadában telepedett le. Protestáns egzisztencializmusa kapott kifejezést *Az ember és tragikus élete* (New York, 1954) című művében, illetve az Új Látóhatárban megjelent filozófiai és filozófiatörténeti tanulmányaiban. Angol nyelven is adott közre könyveket. Legnagyobb munkája *Az isten szörnyetege* (Washington, 1963), amely Ady Endre költészetéről ad egyéni szemléletű képet és filozófiai igényű összefoglalást.

Új könyvében, az *Átszínezett térkép*ben tanulmányait és előadásait gyűjtötte össze. Nemegyszer évfordulók alkalmából létrejött írásokat, így Dosztojevszkijről és Arany Jánosról haláluk századik, Bethlen Gáborról pedig születésének négyszázadik évfordulója alkalmából készített portrévázlatot. Dosztojevszkijről mint „titokzatos géniuszról" értekezik, s azt kívánja bizonyítani, hogy Kierkegaard és Nietzsche mellett ő formálta leginkább a huszadik századi ember gondolkodását. Arany Jánost pedig „a magyar írók fejedelmének" tartja, akinek történeti jelentőségét mindenekelőtt az adja, hogy ő művelte ki a ma is használatos magyar nyelvet, a magyarság legfontosabb szellemi tulajdonát és géniuszát. „Nyelvünket – mondja – nála tisztábban senki se szólaltatta meg, és nem művelte tökéletesebb módon. Maradék nélkül összefoglalta a történelmi és népi magyar nyelvet, és alkotta is; költészetében bontakozott ki töretlenül és legszebben ez az európai kifejezési lehetőségtől elütő idióma. Mi csak ennek a nyelvnek a formáló erejében lehetünk emberek és magyarok. Történelmünkben ezért a legfontosabb szereplők egyike Arany János. És a jövő egyik kulcsa is." A nyelvnek ezt a középpontba állítását – és erről maga a tanulmány írója beszél – az emigrációs helyzet is indokolja, minthogy a nyugati világban szétszórtan élő magyarság nemzeti identitását és szellemi hazáját maga az anyanyelv teremti meg. „Nekünk, emigrációba szorult magyaroknak – olvassuk – különösen fontos az általa alkotott tökéletes nyelv. Az idegen óceánban fogy és kopik az örökölt, velünk hozott beszéd, s nemcsak magyarságunk, hanem emberségünk is fogy és kopik vele. Hiába tanul meg valaki több idegen nyelvet, a fogalmak és érzések kötődése, tartalma csak a vérünkké vált anyanyelven, gyermekségünk nyelvén lehet tiszta, csak az határozhat meg érvényes értékeket. Idegen nyelven boldogulhat valaki, de nem lehet teljes ember. Nyelvünk határai valóban létünk határát is jelentik. Nemcsak általában, hanem ilyen értelemben is."

Arany Jánosban találja meg a magyar nyelv és ezáltal a nemzeti identitás talán legnagyobb hatású alakítóját, Bethlen Gáborban pedig az újkori magyar függetlenségi gondolat letéteményesét keresi. A fejedelem „végső célja – állapítja meg – a rendi életformával szemben a népi, modern európai polgár és parasztpolgár társadalom megteremtése volt az egységes országban. Ehhez a magyar valóságot vette figyelembe: a nép, a nyelv, a föld, a történelmi tudat, a hit, és a ráció együttesét." Aranynak sikerült megvalósítania azt, amire vállalkozott, Bethlen országépítő tervei ezzel szemben – korai és váratlan halála következtében – nem válhattak valóra, s a nemzeti függetlenség ügye egész újkori történelmünk során kudarcot szenvedett. Tulajdonképpen a kultúrában létrehozott nagy eredmények és a politikai szférában elszenvedett vereségek kettős nemzeti tapasztalatával magyarázza Vatai László a magyar társadalmi és szellemi élet alakulásának sajátosságait, ez a gondolat szövi át tanulmánygyűjteményének más darabjait, például Márai Sándor naplóiról, Németh László önéletrajzi írásairól vagy a kisgazdapárt társadalombölcseletéről szóló írásait is.

Pomogáts Béla

Verancsics Faustus: Machinae novae és más művei.
Válogatta, sajtó alá rendezte, az utószót és a jegyzeteket írta: S. Varga Katalin. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1985. 395 l. (Magyar Hírmondó)

A XVI–XVII. század fordulójának jeles polihisztora volt Verancsics Faustus, akinek legfontosabb írásaiból ad válogatást a kötet. Közli a *Machinae novae* (Velence, 1616), a *Logica nova* (Velence, 1616) című írásokat és függelékeiket: Verancsics találmányainak listáját, illetve *A főtisztelendő csanádi püspök úr logikájával szembeni baráti észrevételek*et, a *Keresztény erkölcstan*t és a *Politikai tízparancsolat*ot; továbbá Verancsics Faustus emlékiratait és *A szlávok* című rövid értekezését, mindegyiket magyar fordításban.

A *Machinae novae*, ez a sok szempontból egyedülállóan érdekes tudománytörténeti forrás Verancsics Faustus találmányaival, műszaki ötleteivel ismertet meg, nemcsak leírva, de számos esetben metszettel is illusztrálva a tudnivalókat. Egyéb munkái a korabeli európai filozófiai-(katolikus)teológiai gondolkodás jellemző termékei. Külön kiemelendő az emlékiratok történelmi forrásértéke: hiteles beszámolók ezek a XVII. század eleji magyarországi katolicizmus helyzetéről.

K. P.

Vitéz Mihály ébresztése.
Szerkesztette: Laczkó András. Kaposvári Városi Tanács, Kaposvár, 1985. 65 l. (Kaposvári kiskönyvtár 3.)

A kis kötet az 1985. február 7-én Kaposvárott rendezett tanácskozás előadásait adja közre. A Dorottya napján keltezett előszóban-köszöntőben *Takáts Gyula* azzal zárja sorait, hogy „Csokonai szellemének ébresztésében mind a mai napig bőven van törlesztenivalója úgy Somogynak, mind irodalomtörténetünknek".

Szilágyi Ferenc tanulmánya a Csokonai-életmű, az életrajzi és eszmetörténeti kutatások új eredményeinek fényében tekinti át a kritikai kiadásokat. *Vargha Balázs* a költő szentimentalizmusát vizsgálva arra az eredményre jut, hogy noha Csokonai alkatától, hajlamaitól idegen volt ez az érzés és stílus, szentimentálisnak kellett lennie, mert a kor az volt. Csokonai drámáit, elsősorban csurgói színjátékait elemzi *Boros Dezső* munkája, *Laczkó András* pedig a Csokonait Somogyban érő hatásokat veszi számba, főként az episztolák, a levélváltások, kortársakkal történt találkozások alapján.

A kaposvári ülésszak napvilágot látott előadásai hozzájárulhatnak ahhoz, hogy Somogynak és irodalomtörténetünknek is kevesebb legyen a „törlesztenivalója".

Ny. J.

Adam Wenner: Tagebuch der kaiserlichen Gesandschaft nach Konstantinopel 1616–1618.
Herausgegeben und erläutert von Karl Nehring. München, 1984. XIV+135 l. (Veröffentlichungen des Finnisch-Ugrischen Seminars an der Universität München, Serie C, Band 16).

Adam Wenner von Crailsheim 1616-tól 1618-ig a Hermann Czernin von Chudenitz által vezetett császári követség tagjaként utazott Konstantinápolyba, s úti élményeit *Ein ganz neu Reisebuch* címen könyvecskében foglalta össze, melyet 1622-ben Nürnbergben adott ki. A Karl Nehring által gondozott kiadvány ennek az útibeszámolónak a fakszimiléjét közli, annak lapszámaira utalva megadva a nehezen értelmezhető hely-, személy- és egyéb (pl. tisztség-) nevek magyarázatát. A közreadó rövid bevezetése tájékoztat Wenner személyéről, valamint a követség céljára és jellegére vonatkozó tudnivalókról.

Wenner útleírásából a hungarológust elsősorban az 5–25. lapokon írottak érdekelhetik; itt olvashatók ugyanis a szerzőnek a magyar területen (Pozsonytól Belgrádig) való utazás során szerzett ismeretei és benyomásai. Közismert, hogy az országon áthaladó külföldi utazók, köztük a Törökországba menő követségek tagjai útleírásaikkal milyen értékes forrásokat hagytak hátra a korabeli Magyarország, s különösen a török által megszállt terület ismeretére vonatkozóan. Wenner leírása nem tartozik az információkban különösen gazdag szövegek közé, közzététele mégis hasznosan gyarapítja a hódoltsági viszonyokról szóló tudásunkat.

Klaniczay Tibor

Weöres Sándor legszebb versei.
Válogatta és az előszót írta Kántor Lajos. Albatrosz Könyvkiadó, Bukarest, 1985. 142 l.

Amint a népszerű, mégis ritkuló papírkötésű sorozat egészének, a Weöres-válogatásnak is az elemi megismertetés, az életmű legfontosabb darabjainak bemutatása a célja a romániai magyar olvasó előtt, aki jobbára csak így ismerkedhet meg a magyar klasszikusokkal. Ehhez mért költő-bemutatás Kántor Lajos előszava is *(Weöres Sándor vetítővásznán. Magyarázat egy versválogatáshoz)*, melyben a szerző – bár hivatkozik a szakirodalomra (Bori Imre, Tamás Attila) – nem a költő monográfusainak nyomán jár, hanem nagyon vázlatosan maga követi Weöres pályaalakulását és emeli ki lírájának sajátosságait. Kántor a „táncritmusoktól" indulva kíséri végig a költő útját, amelynek következő állomása az *Öregek* (1928); ekkor Weöres 18 esztendős, akit Kodály, a vers címzettje Csöngén fölkeres és a verset remekműben zenésíti meg. Kántor lényeges kérdést exponál, amikor Kodály Zoltánt idézi itt: Weöres „...egyike annak a kevés magyar költőnek, aki sejti, hogy a magyar versnek nem szabad elszakítania a szálait, amik a magyar muzsikához kötik." Kántor Lajos ezután a költő élet- és költészetfilozófiájának kialakulását, Weöres „önarcképeinek" vonásait idézve jelzi a férfi-nő

kapcsolat jelentőségét e lírában (egy gondolattal Illyéssel is összevetve), majd Weöresről mint a travesztia világirodalmi klasszikusáról ír röviden, a *Psyché* szerzőjéről, megemlítve műfordítói munkásságának körében *Coşbuc, Pillat, Beniuc és Porumbacu* verseinek átültetését is. Kántor Lajos fő érdeme azonban maga a válogatás: a majd félszáz kötetnyi életmű eddigi mustráját a *111 vers* (1974), az *Egybegyűjtött írások* (1975) és az *Újabb versek* (1984) alapján készítette el úgy, hogy az a terjedelem arányában (alig több, mint 70 vers) hiteles képét adja a költő eddigi munkásságának, miközben fölkelti a Weörest eddig nem vagy csupán hírből ismerők érdeklődését is, jól betöltve ezzel a sorozat hivatását. Weöres költészetének majd minden periódusából jellegzetes darabok kerültek a kötetbe, s ami a *Psychét* illetően a bevezetőből kimaradt, a mű bemutatásakor jellemző részletekkel kerül a maga helyére. A versanyagot a költő életrajzának (1913-tól 1984-ig terjedő) tömör összefoglalója és legfontosabb könyveinek jegyzéke zárja.

Csapody Miklós

Wesselényi István: Sanyarú világ. Napló 1703–1708. II. 1707–1708.
Közzéteszi: Magyari András, Demény Lajos. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1985. 898 l.

A borúlátó véleményekkel ellentétben nem kellett sok-sok évet várni arra, hogy az 1983-ban kezdett vállalkozás, hadadi Wesselényi István (1674–1734) naplójának kiadása befejeződjék. A politikai pályáját 1699-ben kezdő Wesselényi diáriumának főbb erényeit már az első kötet (1703–1705) megjelenése kapcsán ismertettük, itt csupán azokra a kérdésekre térünk ki, amelyek kifejezetten e kötettel kapcsolatosan mondhatók el.

Az 1706. év kimaradt a szövegközlésből, mert a napló eredetije elveszett, vagy lappang. Mivel hallatlan részletes „naponkénti jegyzés"-ről van szó, e hiány sajnos nem pótolható egyéb, akár Wesselényivel kapcsolatos iratokból sem. Különösen nem akkor, ha – s ez bizonnyal így van – a hiányzó rész is tartalmaz útleíró betéteket, netán addig ismeretlen verses szövegemléket is; mint például az e kötet jegyzetanyagában (a szövegből kiemelten, s így külön hangsúlyt nyerve) közölt „Néhai Méltóságos Gróf Bethleni Betlen Sámuel Uram búcsúztató szavainak strófái" 1708-ból.

Mint az várható is volt, a napló mutatói e befejező kötetben kaptak helyet. Azt azonban nem remélhettük, hogy kellemes meglepetésként nem mutatót, hanem egy kislexikont kapunk a szöveg sajtó alá rendezőitől. A személyneveknél rövid életrajzzal (s ez a nem közismert személyeknél hallatlanul fontos), a helyneveknél pedig a mai névalak mellett tájékoztatást találunk arról, hogy hol is található az illető hely. Mivel csak nagyon ritka magyarországi gyűjteményben van olyan kézikönyv, amely az egykori magyar elnevezések többször is megváltozott s ma használatos román megfelelőit adja, ez a mutatót hangsúlyosan is értékessé teszi.

Az alapos tárgyi jegyzetek mellett, egy az első kötetben közöltnél bővett szakirodalmi jegyzék tájékoztat bennünket a korszak könyvészetéről.

Monok István

Záhony Éva: Romániai magyar szépirodalom a két világháború között. 1919–1944. Bibliográfia.
I. Önálló művek, írások és kritikák. II. Írások és kritikák. A bevezető tanulmányt Pomogáts Béla írta. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 1985. 752 l. (Az Országos Széchényi Könyvtár Kiadványai. Új sorozat 1.)

Záhony Éva munkája negyedszázad szépirodalmi termésének majdnem teljes bibliográfiai feldolgozását nyújtja. Válogatott bibliográfia és repertórium, mely az 1919–1944 közt „Romániában élt és ott alkotó magyar írók és költők szépirodalmi munkásságát dolgozza fel, a legfontosabb irodalmi orgánumok alapján". A kötetek 142 romániai magyar szerző – Ady Mariskától Wass Albertig terjed a névsor – szépírói termését veszik számba a jelzett időhatárok között, s 21 orgánum repertóriumát adják, a Brassói Lapoktól a Zord időkig. S nem csupán a szépirodalmi alkotásokat vették figyelembe, hanem teljesebb irodalomtörténeti és szociológiai kép érdekében közlik a szerzőre vagy a műre vonatkozó kritikai irodalmat is. S azért válogatott bibliográfia, mert antológiákkal, műfordításokkal nem foglalkozik, illetve egyes, már feldolgozott életműveket is mellőz.

A minden bizonnyal nagy haszonnal forgatható bibliográfiát irodalomjegyzék és névmutató teszi teljessé.

Pomogáts Béla tanulmánya igen szükséges volt a kötethez: a nemzetiségi irodalom több mint hat évtizedes történetét tárgyalva, annak sajátosságait bemutatva, külön foglalkozik az intézményrendszerrel is. A magyar irodalom működési feltételeit biztosító intézményrendszer – folyóiratok, társaságok, könyvkiadói vállalkozások – rövid áttekintése jelentékenyen megkönnyíti a bibliográfiában való tájékozódást.

J. J.

Zelk Zoltán: Egyszervolt ember.
Prózai írások 1964–1971. Válogatta és a szöveget gondozta: Sinka Erzsébet. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1985. 601 l.

Zelk Zoltán életműsorozatát hat kötetben adta ki a Szépirodalmi Kiadó, ez a kötet az 1964 és 1971 között írt karcolatait, tárcáit, jegyzeteit, interjúit tartalmazza. A két háború közötti irodalmi életből, az erdélyi ifjúmunkásmozgalomból, a Nyugat szerkesztőségéből őrzött emlékeinek rögzítése mellett a legszebb lapok Kosztolányi Dezső, József Attila, Nagy Lajos, Radnóti Miklós, Vas István, Kormiss Dezső, Pap Károly, Gelléri Andor Endre, Nagy László egy-egy művének értelmezéséről, egy-egy közös emlék felidézéséről szólnak, de figyelmet érdemelnek színészekről, olvasókról, szavalóművészekről, lóversenypályán szerzett ismerőseiről, a hatvanas évek közéleti eseményeiről, társadalmi jelenségeiről töprengő írásai is. Az Élet és Irodalomban rendszeresen megjelenő Pénteki levelek egymásutánja Zelk Zoltán személyiségét és a korhangulatot egyaránt hiteles vonásokkal gazdagítja, idézi fel. Sportsarok címmel

sporttárgyú glosszáit, tűnődéseit gyűjtötte össze a hagyaték értő gondozója, második felesége, Sinka Erzsébet. A hatvanas évek történetének megírásakor Zelk Zoltán tudósításait, helyzetfelméréseit és íróportréit sem lehet majd figyelmen kívül hagyni.

R. T. O.

Zrínyi Miklós prózai művei.
Négyesy László hagyatékából Kovács Sándor Iván vezetésével sajtó alá rendezte az ELTE Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszékének Zrínyi-szemináriuma: Bánki Judit, Hausner Gábor, Kazinczy Andrea, Orlovszky Géza, Porogi András, Szakolczai Attila. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1985. 761 l. (Zrínyi-könyvtár 1.)

Négyesy László nemcsak Zrínyi verses műveinek készítette el a kritikai kiadás jó néhány kritériumát teljesítő, máig legjobb szövegét, hanem a prózai műveket is hasonló igénnyel dolgozta fel. Azonban a megjelentetésre – anyagi okok miatt – végül nem került sor. A jelen kötet ezt az adósságot pótolja. Kovács Sándor Iván bevezető tanulmánya *Négyesy László kísérlete Zrínyi prózai műveinek kritikai kiadására* részletesen ismerteti e terv történetét, az 1919-re már sajtó alá szánt, napvilágot mégsem látott kéziratot és Négyesy egyéb, az Akadémia kézirattárában őrzött, idevonatkozó hagyatéki iratait. Négyesy alapvetően a Bónis-kódexre támaszkodott a szöveg megállapításánál, de a többi számbajöhető forrást is hasznosította, kritikai megrostálás után. Majd következik Négyesynek az új kiadáshoz írott tanulmánya. Ez eredetileg akadémiai székfoglalónak készült, de előszóként való szerepeltetése teljesen jogosult. Majd a rövid Bevezetés után következnek a hadtudományi és politikai művek. Ezután találjuk a szövegkritikai, majd a tárgyi jegyzeteket. Ez utóbbiak a *Vitéz hadnagy*ra és az *Áfium*ra, valamint a *Mátyás-elmélkedések*re terjednek ki. Következnek a Magyarázatok: ez hiányos, a Vitéz hadnagy aforizmáira, a Mátyás-elmélkedésekre és az Áfiumra vonatkozó rész már nem készült el. A kiadók – akik különben a tárgyi magyarázatokat is kiegészítették, szögletes zárójelben elkülönítve, az újabb szakirodalom alapján –, mivel szerzősége kétséges, az ún. Nádori emlékiratot nem közlik, de Négyesy hozzáfűzött magyarázatát igen.

Végül a kötet első részét mint Függelék Zrínyi ifjúkori, Bécsben elmondott Szent László-beszédének magyar nyelvű fordítása zárja (Kulcsár Péter munkája, a jegyzetek Szakolczai Attiláé). Sajnos, a cím fordításába értelemzavaró hiba csúszott: „Lászlónak szentelve, aki most szent az égiek körében, (...) majd pedig a császárok leghatalmasabbikának, Ferdinándnak szentséges fia, a magyaroknak e néven III. királya" (449. l.). A helyes fordítás egyébként olvasható Négyesy bevezetőjében: „Lászlónak, most az égiek közt üdvözült szentnek, (...) valamint a legnagyobb császár, Ferdinánd dicső fiának, ugyane néven a magyarok III. királyának tiszteletére szentelt beszéd" (95. l.). Kár, hogy a nagyon nehezen hozzáférhető latin eredetit a kiadás nem közli. A kötet második felében találjuk a Bónis-kódex hasonmását. Két tábla után, amelyek Négyesy kéziratát illusztrálják, rövidítésjegyzék és névmutató következik.

A kötet a Zrínyi-kutatás számára igen hasznos mű, alapszövegével és jegyzeteivel együtt. Első kötete egyébként a Zrínyi-Könyvtár című kiadványsorozatnak, amelynek céljairól és jellegéről a sorozat főszerkesztőjének, Klaniczay Tibornak előszava tájékoztat. Minden dicséretet megérdemel ez a sorozat, amely hosszú évekre keretet és lehetőséget biztosít a Zrínyi-kutatásoknak.

Szörényi László

Magyar nyelvészet, 1985

Általános Nyelvészeti Tanulmányok XVI.
Szerkesztette: Telegdi Zsigmond és Bakos Ferenc. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985. 340 l.

Az MTA Nyelvtudományi Intézetében készülő, 1963-ban indított általános nyelvészeti sorozat XVI. darabja jelentéstani tanulmányokat gyűjt egybe. A sorozat hagyományainak megfelelően tematikus kötet: A szemantika kérdései alcímet viseli. Tíz tanulmányt és számos – a 70-es években született hazai és külföldi szemantikai művet bemutató – recenziót tartalmaz.

A tanulmányok megírására kizárólag a Nyelvtudományi Intézet munkatársai kaptak felkérést. Így a kötet nem reprezentálja a magyar szemantikai kutatások egészét, viszont számot ad a Nyelvtudományi Intézetben folyó jelentéstani kutatások elméleti és módszertani sokszínűségéről.

A kötetben hat magyar nyelvvel foglalkozó tanulmány van. *Bakos Ferenc* kontrasztív szemantikai-tipológiai elemzés keretében a megnevezés (nomináció) kérdéseivel foglalkozik Egy fejezet a magyar *fő*-előtagos összetett főnevek újlatin, germán és szláv megfelelőinek szemantikai-tipológiai vizsgálatából című szókészlettani dolgozatában. Arra a kérdésre keres választ, hogy a megnevezéseket milyen mértékben befolyásolják a kognitív-visszatükröző folyamatok, illetőleg az egyes nyelvek specifikus sajátosságaiból következő hangos-formális összetevők. *Bánréti Zoltán* A páros *akár*-t tartalmazó mondatok szemantikájáról és szintaxisáról című tanulmányában e három tagmondatból álló összetett mondatok lehetséges szemantikai interpretációit kutatja. Az értelmezéseket két jelentéstípusba sorolja, s e típusokat kapcsolatba hozza a beszélő szemléletével. Megállapítja, hogy e mondatokban a kettős kötőszó egy implicit modalitást tartalmazó viszony.

A *-hat/-het* képző ún. episztémikus jelentését vizsgálja *Kiefer Ferenc* logikai-szemantikai dolgozatában. Tanulmányának legfontosabb mondandója a szubjektív és objektív episztémikus lehetőség elkülönítése. Az episztémikus *-hat/-het*-nek vagy valóságábrázoló funkciója van, vagy pedig modális értékű: a beszélő és az adott valóság-összefüggés közötti szubjektív viszonyt fejezi ki.

É. Kiss Katalin Az anaforikus névmások értelmezéséről című mondatszemantikai tanulmányában a magyar névmások, illetőleg különböző főnévi csoportok koreferencia és diszreferencia viszonyait vizsgálja a generatív grammatika keretében kidolgozott ún. „megkötés-elmélet" segítségével. Az univerzalitás igényével fellépő, de elsősorban az amerikai angolra kidolgozott elméletet szembesíteni egy nem indoeurópai nyelvvel, a magyarral. A magyar nyelvi anyag vizsgálata azt mutatja, hogy N. Chomsky megkötés-elvei bizonyos esetekben módosításra, máskor kiegészítésre szorulnak.

Molnár Ilona Egzisztencia-viszonyok a *hogy* kötőszós összetett mondatban című írásában a *hogy* kötőszóval szerkesztett alárendelő összetett mondatok újszerű szin-

taktikai-szemantikai rendszerezését végzi el. Elsősorban a nyelvi közeg közvetítette kognitív tartalmakat figyelembe véve, e mondatokon belül egy belső és külső viszonytípust különböztet meg. Így a vizsgált jelenség eddig kevéssé ismert vonásait sikerült megközelítenie.

A magyar mondatok aktuális tagolásának kérdésköréhez tartozó problémával foglalkozik *Szabolcsi Anna:* Puszta főnév a fókuszban, avagy az elsőrendű predikátumkalkulus csapdája című tanulmánya. A szerző, aki vizsgálódásához a modális logikán alapuló Montague grammatikát használja elméleti keretül, azon paradoxonok feloldására törekszik, amely a „puszta főnév" fókuszhelyzetbe kerülésével kapcsolatosak.

Horváth Katalin

Antal László: A hatodik mondatrész.
Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1985. 139 l. (Gyorsuló idő)

Antal László e könyvében főként a mondatrészek problémájával foglalkozik. Arra keres választ, hogy min alapul a mondatrészek felosztása, mi indokolja a felosztást, s hogy mennyiben releváns éppen öt mondatrész elkülönítése. A hagyományos nyelvészeti definíciót szemügyre véve megállapítja, hogy az nem tesz eleget a tudományos kritériumoknak. Nem helytálló tehát az a meghatározás, amelynek alapján az öt mondatrészre való felosztás létrejött. Úgy véli, hogy a definícióban keverednek bizonyos típusú fogalmak, amelyeknek a nyelvhez, a nyelv rendszeréhez semmi közük nincsen. Szerinte egy nyelvi kategória nyelvészeti definíciója „csak nyelvészeti terminusokat alkalmazhat, csak nyelvi elemekre és nyelvi elemek közötti viszonyokra terjedhet ki". Antal nézőpontja, miként ezt ő is kijelenti, strukturalista.

Új meghatározását javasolja a mondatrészeknek, mivel szerinte a mondatrész viszonyfogalom, „nem azonosítható pusztán a megvalósító szófaj alapján, hanem ennek és még legalább egy másik mondatrésznek a viszonya alapján". Tehát a mondatrész fogalmát mint elemek viszonyát definiálja. (Például az alany meghatározása: egy nominális elem és egy verbális elem mondatértékű kapcsolatának nominális része.)

Azt javasolja, hogy az ötelemes mondatrészrendszerbe még egy hatodikat is fel kell venni. A „jelzői értékű hátravetett határozókat" vizsgálja. Megállapítja, hogy ezek nem jelzők, tehát nem is lehet jelzői értékük, és nem is határozók. Ezért javasolja, hogy ezeket a mondatrészeket válasszuk külön, és nevezzük kiegészítőknek. Ezzel a mondatrészrendszer szimmetriája is helyreáll. Az állítmány bővítményei a nominális tárgy, az adverbiális határozó; az alany bővítményei pedig a nominális jelző és az adverbiális kiegészítő.

Felépít tehát egy új módon definiált mondatrészrendszert, amely hat elemből áll, s ennek fényében vizsgálja meg a tárgyat és a határozót is. Részletesen tárgyalja azokat a problémákat, amelyek e két mondatrésszel kapcsolatban felvethetők.

Majd áttér a szintaktikai viszonyok tárgyalására. A mondaton belül szintaktikai viszonyok különböző fokozatait igyekszik elkülöníteni, annak alapján, hogy bizonyos elemek a mondatban egyidőben több szintaktikai viszony részesei. Persze

ezek a viszonyok soha nem egyenrangúak. Lehet egy elem egyszerre alanya az állítmánynak, jelzettje a jelzőnek stb. Így tehát „szimultán szintaktikai viszonyokat" állapít meg a mondaton belül. Elképzelését összeveti a generatív grammatika általános elképzeléseivel is.

Varga Anna

Balázs János: A szöveg.
Gondolat Kiadó, Budapest, 1985. 371 l.

Balázs János könyve, mint azt a borítón is olvashatjuk, „az első hazai összefoglalása a szövegtani vizsgálatoknak". Hozzátehetném, hogy mindmáig az első és egyetlen, de nem akármilyen. Széles körű olvasóközönségnek készült, olvasmányos és tudományos munka, s ez már magában is hallatlanul nagy feladat és teljesítmény. Másik erénye, hogy magyar szövegtan, nem csupán az angol, amerikai, holland, francia, német stb. másolása. Nemhogy nem akad el a külföldi, óriási szakirodalom magyar példára való alkalmazásában (l. a bibliográfiát és a jegyzeteket), vagy megkerülné ennek buktatóit, mint ilyen esetekben előfordult már a magyar nyelvészeti szakirodalomban. Ellenkezőleg. A tihanyi apátság alapítólevelétől kezdve Nagy László költészetéig felöleli példáiban a teljes magyar irodalmat.

A könyv két fő részre osztható. Az első a szöveg meghatározásával, tényezőivel, alkotásával és megértésével, valamint címével és szintjeivel foglalkozik, a második pedig a szuperstruktúrákkal. Munkahipotézisként Balázs János a szöveget úgy határozza meg, hogy „az a legnagyobb funkcionális egység, amely a nyelvi kommunikáció szerkezeti kerete". A szövegben három szintet különböztet meg, szintaktikait, szemantikait és pragmatikait. A szuperstruktúrák között fő típusai a vers, a szónoki beszéd, a levél és az elbeszélő szövegek. Szövegelemző eljárása egyszerre strukturális és procedurális. Ehhez felhasználja az utóbbi évtizedek grammatikai, szemiotikai, szemantikai, irodalomelméleti és irodalomtörténeti eredményeit. Fontos jellemzője még, hogy a rokon tudományokat és azok eredményeit is hasznosítja.

A könyv, melynek kéziratát 1982-ben zárta le és 1985-ben jelent meg, még sokáig nélkülözhetetlen alapmunkája lesz a magyar szövegtannak.

Bencze Lóránt

Bereznai Zsuzsanna: Falucsúfolók az egri járásban.
Kiadja az ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszéke, valamint az MTA Nyelvtudományi Intézete. Budapest, 1985. 48 l. (Magyar csoportnyelvi dolgozatok 23.)

A falucsúfolók éppen annyira elemei a nyelvjárási szókincsnek, mint a szókapcsolatok, frazeológiai egységek, köszönések, megszólítások stb. Különösen jellemzők a falucsúfolók az etnopszichológia szempontjából, s így több társtudománynak (néprajz, helytörténet) is nyújtanak adatokat az itt föltárt nyelvi tények.

A könyv rövid bevezetője foglalkozik a gyűjtés módszereivel, a kutatott területtel, az egyes településekre vonatkozó csúfolók számával.

A munka jelentősebb része a frazeológiai egységek indítékaik alapján való fölsorolása. Az egyes cikkek sorszámokkal vannak ellátva, s így az utalások könnyebben megtehetők. Az idézőjelek közé foglalt csúfoló után magyarázat következik legtöbbször, s amennyiben ez adatközlőtől származik, akkor igen pontos fonetikai lejegyzéssel, szintén idézőjelek között. Külön utal a szerző a ritmusos csúfolóknál a ritmusok végére.

Összegzésül közli a falvakhoz tartozó és az egyes falvakban használatos csúfolókat, több nagyon szellemes és szemléletes, térképpel kombinált ábrán. Végül mennyiségileg és stilisztikailag elemzi adatait.

Hajdú Mihály

Anna Biermann: Possession und Zuschreibung im Ungarischen.
Günther Narr Verlag, Tübingen, 1985. 166 l.

A kötet a birtoklást kifejező magyar nyelvi szerkezetekkel foglalkozik. Az is kiderül azonban róluk, hogy más funkciójuk is lehet: a címben is olvasható *tulajdonítás* (Zuschreibung).

A birtoklást kifejező nyelvi alakulatok közé a szerző azokat a szerkezeteket sorolja, amelyek két dolog közti összetartozást jelölnek. Ezeket hagyományosan birtokos szerkezetnek (possessivische Konstruktionen) nevezzük, holott egyikük sem csupán birtoklást jelöl. Erre a többértékűségre néhány kutató már korábban fölhívta a figyelmet (Benveniste, Seiler, Isacenko), s ezt vizsgálja a tanulmány is.

A tulajdonítás lényegét a szerző a következő német mondattal szemlélteti: *Peter hat (et)was zu essen.* Ebben az esetben nincs birtokviszony Péter és az ehető tárgy között, hanem a mondat a következőt jelzi: 'Péter olyan valaki, akit egy potenciális tényállás (képes valamit megenni) jellemez'.

A világ nyelveiben két alapvető, birtoklást kifejező konstrukciótípus van: a névszói szerkezetek (Nominalphrasen) és a mondatszerkezetek. Ugyanez a kettő található meg a magyarban is. Ezek altípusait vizsgálja a tanulmány: a birtoklást kifejező nominális alakzatokat (possessivische Nominalphrasen – PNPs), ezek viszonyát az igéhez, a névutóhoz. Ezután a tulajdonító szerkezetek (Zuschreibungskonstruktionen – ZK) strukturális vizsgálatát adja, kiegészítve a szerkezetek tartalmi, kommunikációs teljesítményével. Külön fejezetet szentel a létigével kifejezett állításnak (Existenz-Assertion) (*Van mit egyen a gyerek*), az alany ZK-konstrukcióbeli helyzetének, valamint a tulajdonítás és a modalitás viszonyának.

A jól tagolt, alapos munkát részletes irodalomjegyzék zárja.

Előry Vilma

Boross József–Szűts László: A mai magyar argó kisszótára.
A Belügyminisztérium Sajtóosztályával együttműködve kiadta az Idegenforgalmi Propaganda és Kiadó Vállalat. Budapest, 1985. 56 l.

A csoportnyelvek között a leggyorsabban változó szókincset az argó mondhatja magáénak. Magyarországon mégsem jelent meg tolvajnyelvi szótár 1924 óta, s ez a mostani is hátoldalán a „Csak belső használatra" föliratot viseli. Természetesen nagyobb könyvtárainkban a nyelvészek hozzáférhetnek, s föl is dolgozhatják adatait, összevethetik régebbi szótárainkkal a mai anyagot.

A könyv bevezetése sok segítséget ad ehhez. Első fejezete az argó helyét tárgyalja röviden, a második pedig a magyar argó kutatásának történetéről szól, fölsorolja az eddig megjelent szótárakat. Foglalkozik a magyar és a nem magyar nyelvek argó szavainak szókincsével, eredetükkel, etimológiai összetételükkel.

A könyv második része argó–köznyelvi szótár az argó szavak betűrendjében. Ebben gyakorlati helyesírással szerepelnek az argó szavak, mellettük általában egy, néha több köznyelvi jelentés minden használati vagy stílusminősítés nélkül. A Szómutató című következő rész a köznyelvi–argó szótárt tartalmazza, amely szerint egy-egy köznyelvi szónak általában több, néha nyolc-tíz argó megfelelője is van.

Hajdú Mihály

A cirill betűs szláv nyelvek neveinek magyar helyesírása. Az újgörög nevek magyar helyesírása.
Főszerkesztő: Hadrovics László. Szerkesztő: Zoltán András. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985. 239 l.

A kézikönyv szervesen kapcsolódik a magyar helyesírás szabályai új, tizenegyedik kiadásához. Egy kötetben jelent meg az európai nem latin betűs írású modern nyelvek neveinek magyar helyesírása. Az előszóban a főszerkesztő hangsúlyozza, hogy a nem latin betűs írású nyelvek neveinek befogadásakor kettős feladatot kell megoldani: a nevek írásképét és hangalakját egyszerre kell nyelvünk írott és beszélt változatába illeszteni. Az átírás tehát nemcsak helyesírási, hanem egyúttal kiejtési szempontból is szabályozza a nyelvünkbe állandóan és nagy számban bekerülő idegen nevek használatát. A kézikönyv nemcsak az egyes nyelvek átírási szabályait ismerteti, hanem az átírás elveit is tisztázza. Szabályoz névhasználati kérdéseket, tájékoztat névhasználati hagyományokról. Olyan nyelvek neveit ismerteti, amelyeket közeli országokban beszélnek, és ott olyan írással írnak, amely hazánkban sokkal ismertebb, mint bármely más nem latin betűs írásrendszer. A tárgyalt írásrendszerek alapfokú ismerete része az általános műveltségnek. A cirill betűs szláv nyelvek neveinek magyar helyesírása című rész – Zoltán András munkája – vázolja a cirill írású szláv nyelvek magyar átírásának történeti fejlődését Asbóth Oszkártól napjainkig. Egy-egy fejezet foglalkozik az orosz, ukrán, belorusz, bolgár és macedon szavak és nevek átírásával. Az egyes fejezetek elején nyelvenként ismerteti a könyv az átírási szabályokat. Felhívja a figyelmet a kivételek főbb csoportjaira is. Ezután átírási táblázat, majd példatár következik a

a megfelelő idegen nyelv ábécéjének sorrendjében. A szláv anyag végén mutató van, amelyben a szükséges név a magyar ábécé sorrendjében kereshető. A névmutatót függelék követi, amely a szerbhorvát cirill és latin betűs ábécék összevető táblázatát, a cirill betűs szláv ábécék nemzetközi átírását és a Kniezsa István által szabályozott nemzetközi szlavisztikai átírást tartalmazza. A példatárban elsősorban az ismert és gyakori nevek, a kivételes átírású nevek, valamint olyan nevek szerepelnek, melyek átírása valamilyen nehézséget rejt magába. Sajátos helyzetben van a szerbhorvát nyelv, amely két hivatalos és egyenrangú (cirill és latin) ábécével rendelkezik. A magyar helyesírás szempontjából 1978 óta a szerbhorvát nyelv latin betűs írásnak számít. Ezért közli segítségül a függelék a két ábécé összehasonlító táblázatát. Viszonylag nagyobb helyet kapott a könyvben az orosz nyelv neveinek átírása. Ezt csak részben indokolja az orosz nyelv kiemelkedő nemzetközi szerepe, inkább azért volt erre szükség, mert az említett szláv nyelvek közül az orosz helyesírása a legkevésbé fonetikus.

Az újgörög nevek magyar helyesírása című rész – Szabó Kálmán munkája –, amely a görög – ókori, bizánci és újgörög – szavak és nevek latinos átírásától a mai átírási rendszerig, az eredeti kiejtés szerinti átírásig vezetett. Részletezi, majd táblázatba foglalva közli az újgörög szavak és tulajdonnevek átírási szabályait. A fejezetet gazdag példatár zárja.

Molnár Ildikó

Dobóné Berencsi Margit: A személyiségformálás lehetőségei az anyanyelvi órákon. (Általános iskola, 5–8. osztály.) Tankönyvkiadó, Budapest, 1985. 227 l. (A tanítás problémái)

A kiadvány útmutató: hogyan kell a nyelvtani ismereteket a nyelvhasználat eszközeként alkalmazni. A szerző segíteni kíván a tanárnak abban, hogy a felső tagozatos magyar nyelvtan tanításában ne csak oktatási feladatot lásson, hanem kihasználja a személyiségformálás lehetőségeit is.

A könyv általában a leíró nyelvtan felosztását követi. Az egyes fejezetekben felsorolja a szerző a tantárgyi koncentráció lehetőségeit, és változatos modelleket kínál a személyiségformáláshoz.

Az 1. fejezet a nyelv és a beszéd viszonyát vizsgálja. A 2. fejezet (A hangok és a betűk) utal a hangok esztétikai szerepére, a köznyelvi és tájnyelvi ejtés különbségeire, és felhívja a figyelmet a beszédművelés fontosságára. A következő egység (A szavak világa) segít abban, hogy a tanár megértesse tanítványaival, mit jelent számukra a szavak birtoklása. Foglalkozik a fejezet a divatos szavakkal, szólásokkal is. A 4. és 5. rész (A szófajok, A mondat és a szöveg) a köszönés és a megszólítás útvesztőiben segít eligazodni. E fejezetekben olvashatunk a kommunikáció és a stílus kérdéseiről is. A 6. fejezet (Nyelvünk élete) segít elmélyíteni és gazdagabbá tenni a tanulók nyelvszemléletét nyelvrokonainkról. Az utolsó fejezet a helyesírás tanításához ad tanácsokat.

A könyvet bibliográfia egészíti ki.

Molnár Ildikó

Erdélyi Erzsébet: Nagykőrös utcaneveinek története 1850 és 1982 között.
Kiadja az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége. Budapest, 1985. 67 l. (Magyar névtani dolgozatok 56.)

Alapos és részletes történeti bevezető után a magyar népszámlálás és utcanévadás múltjának rövid összefoglalása következik. Ezek után időszakonként és területi egységekként mutatja be a könyv Nagykőrös utcaneveit. Valamennyi időszak neveinek megadja jelentéstani rendszerét, strukturális arányát. A vizsgált időszakok: 1850 és 1880 között, a századfordulón, 1928–29 és mai névrendszer. A neveknek mindkét elemét alapos vizsgálatnak veti alá, kitér a névbokrok szerepére, a névadási gyakorlat változásaira.

A munka második nagy része a nevek betűrendben való fölsorolása az egyes időszakokban való előfordulásaikkal együtt. Itt fontos adatokat kapunk a névváltozásokra, az írásváltozatokra stb.

A munka mintaszerű földolgozása egy mezőváros belterületi közterületneveinek – mind történeti, mind leíró szempontból.

Hajdú Mihály

Fülöp László: A sárvári kovácsmesterség szakszókincse.
Kiadja az ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszéke, valamint az MTA Nyelvtudományi Intézete. Budapest, 1985. 170 l. (Magyar csoportnyelvi dolgozatok 25.)

A szociolingvisztika egyre több rétegét tárja föl a dialektusoknak, nyelvjárásoknak. Különösen sokat hallani manapság a falun élő, de nem mezőgazdasági munkát végző csoportok, rétegek nyelvéről, elsősorban szókincséről. Természetesen, a szakmai nyelvek oldaláról közelítve a kérdést, azt tapasztaljuk, hogy a szakszókincs földrajzi tagolódásának a vizsgálata is előtérbe került. Mindezeknek az irányzatoknak a képviselője a címben szereplő munka.

A könyv első része részletes tájékoztatót ad a kovács szakma múltjáról, helyi jelentőségéről, annak háttérbe szorulásáról, az adatgyűjtések leletmentő értékéről, azok módszereiről stb. Különösen fontos, hogy a szakmát végzők személyét, társadalmi helyzetét, egymásrautaltságát is bemutatja, s ez szociográfiai értékű pontos megfigyeléseken alapuló leírás. A műhely és a munkamenet bemutatása a néprajzi szemlélet érvényesülését mutatja, de természetesen mindig kiemelésre kerülnek a használatos, sokszor csak az emlékezet szintjén élő műszavak, szakmai kifejezések.

Részletesen bemutatja a szerző a munkafolyamatokat, szerszámokat, anyagokat, kész termékeket stb. Az évszakonkénti munkakülönbségek, jellegzetességek leírása után szokásokkal, szólásokkal találkozunk még ebben az első részben.

A könyv második része a nyelvészeti szempontból is kiválóan szerelt tájnyelvi szakszótár. A szócikkek fölépítése mintaszerű. Címszóként végig nagybetűkkel a szó köznyelvi alakja áll, amit idézőjelek között a nyelvjárási alak vagy alakok és azok toldalékos formái követnek. A főnevek esetében a többes számú nominatívuszi és egyes

szám 3. személyű birtokos személyraggal/jellel ellátott alakok, igéknél a múlt idejű és a felszólító módú egyes szám 3. személyű alakok szükség esetén teljes formában, változatlan tő esetében csak a végződések föltüntetésével szerepelnek. Amennyiben a nyelvjárás bizonyos esetekben variációkkal él, akkor valamennyi használt forma megtalálható a gyakoriság sorrendjében.

A szó jelentését csak akkor közli külön a szerző, ha az nem szerepel az Értelmező szótárban. Amennyiben ott azonos valamelyik jelentéssel, akkor arra való hivatkozást találunk a jelentésmegadás helyett.

A szócikk lezáró adata a címszót magába foglaló és pontos fonetikai lejegyzéssel szereplő példamondat idézőjelek között. A példamondatok igyekeznek a szavakat olyan szövegkörnyezetben adni, amely nemcsak a jelentés pontosítását segíti elő, hanem sok néprajzi adatot is tartalmaz.

Néha utalások, etimológiai megjegyzések is beépülnek a szócikkekbe, s ez nagy mértékben növeli a munka értékét.

Hajdú Mihály

Göncz Lajos: A kétnyelvűség pszichológiája.
A magyar–szerbhorvát kétnyelvűség lélektani vizsgálata. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1985. 226 l.

A könyvben a szerző a magyar–szerbhorvát kétnyelvűséggel kapcsolatos, tíz éve folyó kutatásainak az eredményeit foglalja össze. Konkrét kutatási beszámolókból ismerheti meg az olvasó a vajdasági magyarok kétnyelvűségének egyes vonásait. Göncz Lajos munkája közvetíti a nemzetközi tudományos eredményeket is: beszámol a kétnyelvűség vizsgálatának legfontosabb – kanadai – eredményeiről.

A cikkeket, tanulmányokat aszerint csoportosította a szerző, hogy a kétnyelvűség mely pszichológiai vonatkozásait tárgyalják. Minden fejezetben rövid bevezető olvasható, ezután egy vagy több tanulmány következik. Az egyes írások vagy a szerző kutatási eredményei alapján, vagy külföldi eredmények alapján megírt tanulmányok. A cikkek részint átfogó, összegező ismereteket adnak, részint részletkérdéseket tisztáznak.

A kötet kezdő írásaiban a kétnyelvűség definíciójáról és egyes aspektusainak méréséről olvashatunk. A második fejezetbe kerültek a kétnyelvű egyének nyelvrendszerei közötti kölcsönhatás lélektani vonatkozásairól írott tanulmányok. Göncz megkísérli egy új kétnyelvűségi tipológia felállítását. Osgood és Ervin 1954-es tanulmányát követve a kétnyelvűség fajtája szerint megkülönböztet koordinált és összetett, foka szerint pedig balansz (kiegyensúlyozott) és domináns kétnyelvűséget. Így az alábbi típusokat különíti el: A (koordinált, balansz), B (koordinált, domináns), C (összetett, balansz), D (összetett, domináns). Göncz megfigyelései szerint az A típusú kétnyelvűségben a legkisebb az interferencia, a D típusúban pedig a legnagyobb. A kétnyelvűség glottodidaktikai problémáiról szól a következő fejezet. Majd a kétnyelvűség szociálpszichológiai vonatkozásairól és a korai kétnyelvűség fejlődéslélektani vonatkozásairól

írott tanulmányokat olvashatjuk. Végül a szerző összefoglalja a vajdasági magyar–szerbhorvát kétnyelvűségi kutatások eddigi eredményeit.

A kötetet bőséges irodalomjegyzék teszi teljessé. A könyv függelékeként megjelent Mérőeszközök című fejezetből az érdeklődő megismerkedhet a kérdőívekkel és a felmérés módszereivel.

Molnár Ildikó

Gregor Ferenc: Die alte ungarische und slowakische Bergbauterminologie mit ihren deutschen Bezügen.
Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985. 344 l. (Slavistische Forschungen 49.)

A történelmi Magyarország területén évszázadokig együtt élő különböző népek nyelvi egymásrahatásának kutatása izgalmas feladat a nyelvész számára. A jövevényszó kutatás területén jelentős eredményekkel dicsekedhet a magyar nyelvtudomány, a szaknyelvek kutatása, különös tekintettel a különböző népek nyelvi egymásrahatására, azonban csak a legutóbbi évtizedekben kapott kellő figyelmet.

Gregor Ferenc levéltári kutatásokon alapuló feldolgozása az eddigi legmélyrehatóbb elemzés a magyar és a szlovák bányásznyelv szókincséről. Bemutatja e szaknyelv alak- és jelentésváltozatait, hasonló és eltérő jegyeit, utal a szláv nyelvekben – elsősorban csehben – meglévő párhuzamokra, illetve hasonlóságokra, helyenként idézi a román terminológiai adatokat is. Tisztázza a magyar és a szlovák bányászati szaknyelvnek a német bányászati szakterminológiához való viszonyát. E viszony megnyugtató tisztázása nem kis érdeme a monográfiának, hiszen a szerzőnek azzal a közfelfogással kellett szembeszállnia, mely szerint magyar bányásznyelv valójában nem volt, az egész szakterminológia németből való. Mind a szlovák, mind a magyar bányászati szakterminológia valóban a német nyelven alapul, ennek a bányaműveléssel összefüggő történeti hátterét is feltárja a szerző.

Számos problémát vet fel a szóátvétel módja és időpontja. Egy-egy német kifejezés eltérő időben és eltérő területi megoszlásban kerülhetett be – többször is – mind a szlovák, mind a magyar nyelvbe, a többszörös átvételek jelentésváltozást is eredményezhettek. Tekintettel arra, hogy a történelmi Magyarország ércbányái szlováklakta területen voltak, a szlovák nyelvbe közvetlenül, a magyarba – gyakran szlovák közvetítéssel – kerülhettek az egyes szakszavak. Mindkét vizsgált nyelv leggyakrabban az eredeti német megnevezést vette át, megfelelő hang-, illetve alaktani módosításokkal, de élt a tükörfordítás módszerével is.

A szerző bemutatja mind a szlovák, mind a magyar bányászati szaknyelvnek azt a latin eredetű, viszonylag kis számú rétegét is, amely elsősorban az ügyintézés révén vált ismertté.

Az egyes szavak tárgyalásánál legkorábbi előfordulásukat rögzíti, majd bőséges példatárral támasztja alá az adott szóval kapcsolatos – fentebb már említett – problémákat.

A monográfia a következő fogalomkörökhöz tartozó szakszavakat vizsgálja: a bánya, bányaüzem; a bányamunkás; a bányatulajdonos, vállalkozó; alkalmazottak; munkaszervezés, bérezés; lakás, öltözködés; a bányászat alapvető fázisai: kutatás,

feltárás, tárnakialakítás, bányaművelés; az érc; bányászati szerszámok; szellőztetés, világítás, víztelenítés; a bányatérségek kiépítése; szállítás; érctisztítás.

A kötetet rövidítésjegyzék, szójegyzék és a helynevek jegyzéke teszi teljessé.

Zsilák Mária

Hadrovics László: Ungarische Elemente im Serbokroatischen.
Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985. 590 l.

A szomszédos népekre és nyelvekre gyakorolt legintenzívebb magyar hatás a szlovák mellett a kaj-horvátot érte. Az alább ismertetendő mű már csak azért is fölkelti érdeklődésünket, mert a szerző két kedves területe: a szerbhorvát filológia és a magyar (illetőleg szerbhorvát) etimológia – az egymás mellett élő népek és nyelvek történetének és kölcsönhatásának – témakörében mozog.

A technikai jellegű bevezető fejezeteket követően Hadrovics László először a szerbhorvátot ért magyar befolyás történelmi-társadalmi hátterével foglalkozik. A forrásokról szólva ismételten hangoztatja a „forrásolvasó etimologizálás" helyességét a „szótárforgató etimologizálással" szemben. A szerző korpuszának összeállításakor primér források egész sorát dolgozta fel: szótárak, irodalmi – köztük 19–20. századi szépirodalmi – művek mellett számos nyomtatott magánlevelet, végrendeletet, leltárt, számlát, árlistát, piaci helypénztárjegyzéket stb. Az anyaggyűjtés e szinte példátlan gazdagsága az újabb és újabb jövevényszókutató nemzedékeket hasonló módszerességre és alaposságra serkentheti. A monográfia terjedelmének háromnegyed részét kitevő szótári anyag előtt álló további fejezetek a magyar–szerbhorvát szókölcsönzések hang-, alak-, képzés-, jelentés- és mondattani problematikáját vizsgálják meg. E fejezetek és a szótár szoros összhangban állanak egymással: rendszeresek az utalások az egyikről a másokra és viszont. Mindezekből plasztikusan kirajzolódik az a sokrétű magyar nyelvi hatás, ami a szerbhorvát (különösen a kaj-horvát) nyelvi rendszert és lexikát egyaránt jellemzi.

A szerbhorvát nyelv magyar elemeinek történeti-etimológiai szótára számításaim szerint 853 szócikket foglal magában. Minden egyes szócikk szótörténeti és szófejtő részből áll. A szerbhorvát címszavak rendkívül becses adalékai időrendben, szövegösszefüggéssel olvashatók. A szótárnak egyik kimagasló értéke ez a példamutató anyagközlés. A szerbhorvát címszók közül 40 tulajdonnév, további kb. 210-nek az átadója belső fejlemény a magyarban (140 származékszó, 65 összetétel, néhány hangutánzó-hangfestő szó), a fennmaradó mintegy 600 magyar szó pedig rendszerint jövevényszó, illetve nagyritkán európai vándorszó. Különös figyelmet érdemelnek a szláv eredetű magyar szavak visszakölcsönzései a szerbhorvátban. A fentiekből is látható: a szótár etimológiai részében a szerző nem éri be pusztán az átadó magyar nyelvi szóalak közlésével, hanem általában megadja a magyar szó eredetét is. Ezt az eljárást követi többnyire a magyar származékszók és összetételek esetében is. Egy-egy vitatott etimonú magyar szó eredetének, alaki és jelentésbeli változásának kérdését Hadrovics sokoldalúan és újszerűen közelíti meg, s a legutóbbi időkig ismeretlen eredetűnek tartott szavaink közül jó néhánynak javasol új etimológiát a legújabb szakirodalom, illetőleg saját korábbi és újabb kutatásai alapján. A szerző invenciózus problémafelvetései meg-

termékenyíthetik a további kutatásokat. A monográfia szótári részének másik legfőbb értékét e magyar szófejtésekben láthatjuk.

A szótárt a címszavak szófajok és tárgykörök szerinti csoportosítása követi, s a könyvet mintaszerű név-, tárgy- és szómutató zárja.

Hadrovics László művének a Kárpát-medence népeinek, nyelveinek kölcsönhatásával foglalkozó munkák sorában a legelsők között van a helye.

Zaicz Gábor

Hidvégi Lajos: Pusztabokrok.
Adatok Cegléd és környéke településtörténetéhez a régészeti, történeti források és a földrajzi nevek alapján. Kiegészítette és sajtó alá rendezte: Torma István. Kiadja: Cegléd Város Tanácsa. Cegléd, 1984. 175 l., 4 térk.

A könyv tulajdonképpen egy nagyszerű történeti helynévgyűjtemény.

A kötet elé Ikvai Nándor írt lelkes és méltató köszöntőt, amit a fölhasznált források rövidítésjegyzéke követ. Ezt azért kellett itt megemlíteni, mert terjedelme alapján is hallatlanul gazdag anyagban kutatott a szerző, s ennek alapján eredményei sem lehetnek szegényesek. Rövid bevezetése – Cegléd falutól a ceglédi pusztabokorig – a honfoglalás korától kíséri végig a környék történetét, és magyarázza a „pusztabokor-elméletet", amely tulajdonképpen munkamódszer az Árpád-kori faluhelyek fölkutatására. Beszél a határ szélére történő temetkezések szokásáról, határjárásokról, határjelekről, a helynevek jelentőségéről. Ezt követően több lapra terjedő táblázat mutatja be az egyes nevek első okleveles előfordulásait, nyelvészeti, régészeti adatait, utal templomára, s ad egyéb megjegyzéseket. A könyv legterjedelmesebb része az adattár. Ez nem teljes helynévtár, csak a történeti névanyagban megtalálható nevek életének, változásainak, lokalizálásának, jellemző sajátságainak bemutatása. A nevek betűrendben követik egymást, a mutatót utaló címszavak helyettesítik, és lásd! vagy vö. jellel hívnak föl a bővebb tárgyalás helyére. A mai vagy a kikövetkeztetett mai alak a címszó. Ezt követi új sorban a lelőhely és az évszám megadásával a történeti névalak betűhív lejegyzésben. Mai népnyelvi adatot nem kapunk. A jelentősebb helyekről terjedelmes névmagyarázat következik. Amennyiben van rá régebbi, történeti följegyzés, az szó szerint kerül be a névcikkbe. Amennyiben népetimológiai magyarázata vagy népmondája is van a névnek, az részletes följegyzést nyer itt. Az objektum történetét néha egészen a kézirat lezárásáig megkapjuk, általában azonban a XX. század első felében lezárul a történeti ismertetés, addig azonban igen részletes és nagyon alapos.

Az első három térkép a módszernek megfelelően egyenlő négyzetekre osztja a kutatott területet, s igyekszik megkeresni mindegyikhez a megfelelő települést. A negyedik térkép igen részletes mai és történeti névlokalizációt tartalmaz, jól áttekinthető, szép grafikus formában.

Hajdú Mihály

A hűség nyelve.
Csehszlovákiai magyar írók az anyanyelvről. Összeállította: Zalabai Zsigmond. Madách Könyv- és Lapkiadó, Bratislava, 1985. 234 l.

Fábry Zoltán Kazinczyt idéző szavaival kezdődik a könyv: a nemzeti megmaradást és fejlődést csak a nyelvében élő nemzet tudja megvalósítani. Ez a nemzeti léthez, a nyelvhez való hűség fogja össze egy kötetbe a sokféle témával foglalkozó 37 esszét, tanulmányt, elemzést, karcolatot és glosszát. A szerkesztő, Zalabai Zsigmond válogatásában az utóbbi 15–20 év csehszlovákiai magyar szellemi termésének legjavából olvashatunk arról, hogy milyen sajátos összetartó erőként hat és működik az anyanyelv a társadalmi élet valamennyi területén hétköznapjainkban.

Gyönyör József a magyar nemzetiségű lakosságnak a többi nemzetiséghez képest kisebb arányú létszámnövekedésének problémáját tárgyalja. Áttekinti, hogyan érvényesülnek az igazságszolgáltatásban és az államigazgatásban a nemzetiségi nyelv használatát meghatározó törvények.

Kulcsár Ferenc, Tóth László és Bodnár Gyula karcolatai jól illeszkednek az Anyanyelv és család című fejezetben Jakab István és Keszeli Ferenc névadással kapcsolatos – és Magyarországon is nagyon időszerű – megjegyzéseihez, illetve Ordódy Katalinnak az anyanyelv sajátos ízéről írt glosszájához.

A következő fejezetben (Anyanyelv és iskola) Somos Péter az anyanyelv, az erkölcsi tartás és a helyes gondolkodás összetartozásáról ír. Mihályi Molnár László tanulmánya a társadalmi és nyelvi hátrányos helyzet, valamint az ismeretek és a magatartásformák elsajátításának kapcsolatát elemzi. Csáky Károly és Zolczer János az ipolyhídvégi iskolások anyanyelv- és szülőföldtudatát vizsgálva megállapítja, hogy az anyanyelv szerepével tisztában vannak, büszkék nemzetiségükre, de baj van a helyesírással, a szókinccsel és a kifejezőkészséggel.

A nyelvjárás és a köznyelv egyidejű életét és egymásra hatását elemző kötetrész kisebb glossza, Turczel Lajos esszéje után Kovács László tanulmányát tartalmazza a diglosszia sajátos jelentkezéséről az alapiskolás tanulók és tanítók beszédében. Gágyor József tréfás szólásokat, szójárásokat gyűjtő munkájából ad ízelítőt. Kovács László a nyelvjárásgyűjtés helyzetéről és távlatairól írva a munkát segítő legfontosabb tennivalókat veszi számba.

Az Anyanyelvi hibanapló című fejezetben számtalan, jellegzetesen szlovák nyelvi környezetben felvetődő magyar nyelvhelyességi kérdésről olvashatunk Zalabai Zsigmond, de főként Mayer Judit tollából.

Külön fejezet foglalkozik a fordítással kapcsolatos nyelvi problémákkal és a fordító felelősségével. Hubik István a fordítást mint a nem anyanyelvi környezet mindennapos velejáróját tárgyalja. Milan Rúfus versét hat magyar műfordító fordította le és látta el kísérő gondolataival. Zalabai Zsigmond a gyermekversek sajátos szókincsének idegen nyelvi értelmezhetőségét elemzi.

Az utolsó fejezetben (Nyelvtáj és irodalom) Rácz Sándor a nyelvi kifejezésmód túlzottan egyszerűvé vagy éppen görcsössé és kificamodottá válásáról, a gondolkodásmód szegényességét elfedő halandzsanyelv sekélyességéről ír. Gál Sándor, Cúth János és Koncsol László a legféltettebb kincs, az anyanyelv védelme mellett tesznek hitet.

Tőzsér Árpád az irodalom változó tartalmát, Zalabai Zsigmond a nyelv és a költészet kapcsolatát, Rácz Olivér a nyelv egyéni megőrzésének fontosságát elemzi.

A kötet külön értéke a szlovákiai helységnevek magyar és szlovák nyelvű mutatója.

A határainkon túli magyarság nemzeti, önazonossági kérdéseinek elemzése – akár szépirodalmi, ismeretterjesztő, vagy akár tudományos formában is megfogalmazva – Magyarországon nemcsak a szakmai, hanem a szélesebb közönség körében is nagy érdeklődésre tarthat számot.

Kozma Gábor

Jelentésszerkezet és szintaxis.
Kiadja az ELTE Általános és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszéke. Budapest, 1985. 200 l. (A „Nyelvi mozgásformák dialektikája" kutatócsoport munkái 3.)

Ez a tanulmánykötet annak az 1982-ben indított sorozatnak a harmadik darabja, amelyet az ELTE Bölcsészkarának Általános és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékén dolgozó kutatócsoport *Zsilka János* irányításával ad ki. A kutatócsoport feladata, hogy a Magyar Nyelv Értelmező Szótárának igeanyagára támaszkodva *többjelentésű* igék szemantikai és szintaktikai elemzésével a mai magyar nyelv mind több jelentős, belső nyelvi, rendszerszerű összefüggését törekedjen feltárni, tudatosítani. A munkában részt vevő fiatal kutatók *Zsilka* János dialektikus nyelvelmélete, az ún. *szerves nyelvi rendszer* alapján dolgoznak, az általa kidolgozott vizsgálati módszert követik.

A kötet az előszón kívül négy dolgozatot: *Ladányi Mária, Kelemen Sándor, Spannraft Marcellin* és *Kállay Géza* tanulmányát közli.

Ladányi Mária az *ereszt* és a *játszik* igék jelentésstruktúrájának és szintaktikai szerkezetének belső egységét mutatja ki. Az igékkel találkozhattunk már a sorozat előző köteteiben, ahol a szerző az igék szerves jelentésstruktúráját tárta fel. Itt korábbi elemzéseinek eredményeit tömören összefoglalja csupán, majd rátér a tautologikus egységből kiinduló szerkezeti elemzésre. A dolgozat értékét növelik a metaforikus jelentések e keretben történő meggyőző, alapos elemzései.

Kelemen Sándor az *önt*, a *dob*, és a *kerget* igékkel foglalkozik. Ezek az igék itt kerülnek először terítékre. Első lépésben szerves jelentésszerkezetüket igyekszik feltárni, majd a szintaktikai forma mint szükségszerű alakulat bemutatása következik a nomen absztraktumból kiindulva. Ebben a dolgozatban nem a metaforikus jelentések elemzése kap hangsúlyt, hanem a jelentésrendszer legelvontabb mozzanatainak (a *tesz* és a *van*) az elemzése, az a szerep, melyet ezen általános jelentések a mondat létrejöttében betöltenek.

Spannraft Marcellin a *fest*, a *vezényel*, a *csavar* és a *sodor* igéket elemzi. Két igével (*csavar* és *sodor*) már foglalkozott a sorozat első kötetében, így ezeket csak az új keretben elemzi, a korábbi elemzések eredményeire utal csupán. A másik két igét itt vizsgálja először: a szerves jelentésszerkezet bemutatása után tér rá a V és az N tautologikus egységéből kiindulva az igével alkotott szerkezetek elemzésére. A dolgozat foglalkozik a metaforikus jelentések hierarchizálódásával, egymásraépülésével is.

Kállay Géza a *fej* ige kétféle szerkezetének részletes elemzését végzi el. A dolgo-

zat első része az alap és átvitt jelentések közötti kapcsolatok felderítésével foglalkozik, a második rész pedig az ige belső jelentésszerkezete és az igéhez lineárisan kötődő névszói csoportok összefüggését tárgyalja. A különböző esetek megjelenésével a nomen absztraktum differenciálatlan egysége megbomlik, egy-egy esetnek egy-egy általános igei jelentés feleltethető meg.

A tanulmányok *Zsilka János* eredményeire épülnek, az elemzések az általa kimunkált módszert követik. Ez a módszer azonban nem végleges, nem merev. A fiatal kutatók egyéniségének és a kiválasztott igék természetének megfelelően alakul, gazdagodik, az újabb összefüggések tükrében korábbi felismerések értékelődhetnek át.

A kötet jelentős hozzájárulás a forma és a jelentés összefüggésének gazdag irodalmához.

Horváth Katalin

Kakuk Mátyás: Hangtani változások Kunszentmárton XVIII–XIX. századi családneveiben.
Kiadja az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató munkaközössége. Budapest, 1985. 32 l. (Magyar névtani dolgozatok 54.)

A több mint tízezer lakosú település egyházi anyakönyveiben végzett kutatómunkát a szerző. Följegyezte a családnevek előfordulási formáit, s azt kutatta, hogy a lejegyzésben milyen eltéréseket mutatnak a köznyelvi alakhoz képest. Földolgozása és rendszerezése első szempontja hangtani volt. Az egyes magánhangzó-megfelelések után sorra vette a mássalhangzókat, elsősorban mindig a szabályos változások, majd a szórványos, rendszertelen hangmegfelelések bemutatásával. Külön foglalkozott az inetimologikus mássalhangzókkal, a mássalhangzótorlódások föloldásaival stb. A kötetet a családnevek betűrendes szótára zárja a megfelelésekre való utalással, az írásváltozatok föltüntetéseivel.

Hajdú Mihály

Kiss Jenő: A pingvintől a kolibriig.
Egzotikus madarak magyar nevei. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985. 61 l. (Nyelvtudományi Értekezések 120.)

A *Magyar madárnevek* (Az európai madarak elnevezései) című monográfiájának kiegészítéseként a szerző e művében az Európán kívül élő madarak magyar elnevezéseiből közöl válogatást.

A kismonográfia törzsanyagát kitevő betűrendes adattár szócikkeiben a szerző előbb az egzotikus madarak előfordulási helyét közli, majd nevüknek magyar szótörténetét és eredetét ismerteti. A 129 címszó között alig tíz (*albatrosz, bese, emu, kaffersas, kakadu, kolibri, kondor*(keselyű), *marabu, pingvin, strucc*) tartozik az Európában is ismertek közé – a többi a nem szakember számára mind idegen, valóban egzotikusan hangzó elnevezés (pl. *akepa, akialoa, amadina, amarant, anhinga, ani, aniuma, ara, araponga, arasszári, Argusz-páva, aymara papagáj*).

A címszóanyagból a madarak lelőhelye alapján – számításaim szerint – 55 madárnév képviseli az amerikai, 32 az ázsiai, 26 az afrikai, 20 pedig az ausztráliai-óceániai kontinenst. Az Európán kívüli madárnevek 95%-a a 19. századtól kezdve, a madártani munkák fordítása révén jelentkezett a magyarban; korábbról csak a *strucc* (15. század), valamint még hat madárnév (a 17–18. század óta ismert *dronte, halción, ibisz, kazuár, pipra* és *tukán*) adatolható. Viszonylag kevés egzotikus madárnevünk keletkezett tudatos szóalkotással, mesterséges névadással (pl. *gulyamadár, szuszók, varrómadár*), e nevek túlnyomó többsége jövevényszó. Közülük – a tucatnyi tükörfordítást is beleszámítva – közel százat a német közvetített, s mintegy 30 származik a latin ornitológiai szaknyelvből. Ami az egzotikus madárnevek végső forrását illeti, közülük például az *albatrosz*, a *bülbül*, a *kaffersas*, és a *marabu* arab gyökerű. Feltűnő, hogy 23 madárnév is (mint pl. a *kolibri*) különféle (dél-)amerikai indián nyelvekre vezethető vissza; az ázsiai nevek közül nyolc a malájra (pl. *kakadu*), az ausztráliaiak-óceániaiak közül hat pedig az új-zélandi maorira (pl. *kivi*).

A hasznos és tartalmas, jól megszerkesztett szócikkeket és megbízható szófejtéseket tartalmazó kis kötet forrás- és irodalomjegyzékkel, továbbá egységes magyar és szaknyelvi latin névmutatóval zárul.

Zaicz Gábor

Komárom megye földrajzi nevei.
Közzétette: Gerstner Károly, Hegedűs Attila, Körmendi Géza, Túri Róbert és Vitányi Borbála. Szerkesztette: Balogh Lajos és Ördög Ferenc. Kiadja a Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest, 1985. 494 1. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 169.)

Magyarország helyneveinek gyűjteménye újabb kötettel gazdagodott. A kötet fölépítése nagyon hasonlít az előzőkéhez. A bevezetésben beszámolnak a szerkesztők a gyűjtés történetéről, a történeti névanyag forrásairól, a közzététel, a népnyelvi anyag hangjelölésének, helyesírásának módjáról stb. Ugyanezt röviden német nyelven is közlik az olvasókkal. Ezután fölsorolják a gyűjtők és a közzétevők neveit, majd Markó Imre Lehel összeállításában következik a földrajzi köznevek értelmező szótára. Ez öt községben való helyszíni gyűjtés alapján, 13 településen pedig az összegyűjtött tulajdonnevek köznévi elemeinek vizsgálatai alapján készült. A megyei térkép bemutatása után járásonként, azokon belül településenként szerepelnek a nevek az adattárban.

Az egyes helységek adatait magának a településnek a népnyelvi alakja nyitja meg. Ezt követik a népnyelvi helyhatározó ragok a hol?, honnan?, hová? kérdésre, valamint az -i képzős forma. Ezek után kapjuk a XIX. század közepétől megtalálható fontosabb történeti névformákat. Majd a település területére és lakosságára vonatkozó számadatok állnak. Nagyon tömör, csak néhány mondatos történeti vázlat zárja az első bekezdést. A következő a belterület névanyagát tartalmazza sorszámozva. Valamennyi belterületi helynévnek szerepel a népnyelvi, a hivatalos, esetleg történeti névalakja, az objektum mibenlétének rövidítése, esetleges névélettani magyarázata. Néha

előfordul történeti följegyzések idézése (elsősorban Pesty Frigyes 1864. évi gyűjtéséből), régészeti leletre való utalás, népetimológia, monda vagy más hagyomány stb.

A következő bekezdés a külterületi nevek adattára az előzőhöz hasonló elrendezésben. A negyedik bekezdés a lokalizálhatatlan történeti neveket sorolja föl lelőhelyének forrásjelzetével együtt. Míg az utolsó egység a gyűjtők, adatközlők neveit tartalmazza.

A hatalmas adattárat kiváló mutató – összeállítója Tapolcainé Sáray Szabó Éva – teszi tudományos szempontból jól használhatóvá.

Hajdú Mihály

Kovács Ákos: Magyarországi falvédőföliratok.
Kiadja az ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszéke, valamint az MTA Nyelvtudományi Intézete. Budapest, 1985. 40 l. (Magyar csoportnyelvi dolgozatok 24.)

A szociolingvisztika föladata olyan nyelvi elemekkel is foglalkozni, amelyek ugyan nem sorolhatók semmiféle eddig használt kategóriába, de léteznek, használatosak, s jellemzői bizonyos rétegeknek, csoportoknak, tájaknak. Ilyenek a falvédő föliratai, amelyek nem tekinthetők a népi frazeológia alkotórészének, nem is találkozunk velük kivétel nélkül mindenütt egy adott társadalmi rétegben, de jellemzői a kornak, műveltségnek, életmódnak stb. Összegyűjtésük a nyelvtudománynak is föladata, vizsgálatukra nyelvészeti módszereket is föl kell használni.

A szerző a könyv bevezetésében a kutatás történetét foglalja össze, megismertet gyűjtésének módszereivel, s tematikai rendszerezést ad az anyagról.

A könyv adattára pontosan egyezer adatról, valóban meglevő, és a szerző által látott szövegről tanúskodik, de ez nem ugyanennyi különféle szövegvariáns, hiszen némelyik szöveg több falvédőn is megtalálható volt. Így mintegy ötszáz különféle szöveget találunk az adattárban a gyakorlati helyesírás szerinti adatközléssel, a kezdő szavak betűrendjében. Szómutatóra nagy szükség lett volna a könyv végén.

Hajdú Mihály

Könyvecse az szent apostoloknak méltóságokról. 1521.
Bevezette és jegyzetekkel ellátta: Pusztai István. Kiadja a Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest, 1985. 150 l. (Régi Magyar Kódexek 1.)

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszékén évek óta folynak a munkálatai az eddig kiadatlan vagy méltó kiadásban meg nem jelent nyelvtörténeti értékű magyar kódexek megjelentetésének. Az előkészítő munkacsoport tagjai: Korompay Klára, Bánki Judit, Fodor Adrienne, Kovács Zsuzsa és Kozocsa Sándor. Munkálkodásuk első eredménye ez a kellemes kiállítású Könyvecse.

A bevezetés elhelyezi a sorozatot az eddigi kódexkiadványok történetében, indokolja szerkesztési elveit, és ismerteti tartalmát. Alapos részletességgel leírja a budapesti Egyetemi Könyvtár őrzötte Cod.Hung. XVI. Nro 5. 1521. jelzetű könyv külső és belső sajátságait, födelét, kötésének, papírjának jellemzőit: méretét, anyagát stb. Bemutatja az írás típusát, bizonyítja egy kéztől való származását, s eléggé elfogadhatóan magyarázza ennek női voltát; egy domonkos rendi apácát tételez föl scriptornak. Nagyon érdekes és tanulságos a könyv sorsára vonatkozó sok, hivatkozásokkal alátámasztott megjegyzése is.

Különösen fontosak azok a részek, amelyek a kézirat betűhív közzétételére vonatkoznak. A nagyfokú hűségre való törekvés jellemzi ezek szerint az átírást, s ennek értékéből az sem von le, hogy lemondtak a betűvariánsok (alfa, francia r, hosszú s, szigma, zet) használatáról, hiszen az átírással szemben ott található a fakszimile, amely e téren kielégíti az írástörténeti kutatásokat is. Itt utal a bevezetés a magyar helyesírástörténeti kutatások előzményére, az eddig közöltekkel való eltérésekre is. Fontos, hogy a scriptor tévedéseit, javításait is megtartják az átírásban, de a hibás adatnak kerek zárójelbe tételével fölhívják rá a figyelmet. Ezekkel és hasonló megoldásokkal több tudományág számára is könnyebben felhasználhatóvá tették az átírást és az egész kiadványt. Ide kívánkozik még a kódex irodalomtörténeti nevezetességének megemlítése is: ebben található az első magyar Dante-fordítás. Végül megjegyzi a bevezetés, hogy az eredeti latin szöveget mindeddig nem sikerült megtalálni, de ez csaknem teljes egészében összeállítható különböző töredékekből, s így középkori fordításirodalmunknak is fontos forrása a Könyvecse, amelyben a tájékozódáshoz az idézetek és utalások lelőhelyeit összefoglaló táblázat ad segítséget. A könyv első részét gazdag irodalomjegyzék zárja le.

A második rész az eredeti kódex hasonmása és annak betűhív átirata. Ezek közlésének technikai megoldása a lehető legjobb. Bal oldalon a kódexlap eredeti fotója található, jobb oldalon ugyanannak a lapnak sorszámozott átirata. Ugyanitt vannak a kódex lapszámai is föltüntetve, s ugyanerre az oldalra elfér a nem túl bő jegyzetanyag is.

A fakszimile jól olvasható, tiszta alapú, éles kontúrú betűket tartalmaz. Csupán hangulati okból hiányolhatjuk a kissé mattabb hátteret. Az átírás nagyon pontos, valamennyi mellékjelet is tartalmazó, gondos munka. A jegyzetapparátus az átírás nehézségeire, bizonytalanságaira hívja föl a figyelmet. Sajnálatos, hogy gazdaságossági okokból a kiadó lemondott az igényesebb nyomdai kivitelről, s így rákényszerült a hasonmás 20%-os kicsinyítésére, ami önmagában nem is hiba, hiszen a használatot nem korlátozza semmiben, csak beszorította a kódexlapot az A/5-ös méretbe.

Hajdú Mihály

Lőrincze Lajos: Hogyan vitázunk, hogyan vitázzunk?
Kiadja a Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 1985. 54 l. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 175.)

Évekig zajlott a vita a Magyar Nyelvőr hasábjain a befejezett melléknévi igenév állítmányi használatáról. A vitaindító cikket Szepesy Gyula írta, s nyelvművelőink közül sokan állást foglaltak a kérdésben. Helyet kapott a vita az Édes Anyanyelvünk folyóiratban is. Ebben a tanulmányban Lőrincze Lajos megkísérli lezárni a vitát: az érvek rendszerezése és szembeállítása mellett újabb anyagot is bemutat, újabb szempontokat is felvet, és leszögezi mai nyelvművelésünk legfontosabb elveit is.

Egy nyelvi forma helyességének megítélésében elengedhetetlen a nyelvhasználat felmérése, a nyelvi tények alapos bemutatása és tárgyilagos értékelése. A nyelvszokást vizsgálva Lőrincze megállapítja, hogy a befejezett melléknévi igenév állítmányi használata gyakori az újságok, folyóiratok nyelvében, használják íróink és költőink (Móricztól Szabó Magdáig, Babitstól Weöres Sándorig). Fellelhető nyelvészeink és irodalomtörténészeink munkáiban, valamint a tudományos ismeretterjesztésben. A szerző hangsúlyozza a nyelvi jelenségek megítélésében a dialektikát is, hiszen a nyelvi jelenség a folyamatos változás állapotában van.

Lőrincze vitába száll Szepesy néhány állításával, és megállapítja, hogy Szepesy nem tévedett témája megválasztásában, csak arányt tévesztett. Végezetül leszögezi, hogy jogos a befejezett melléknévi igenév állítmányi használata, ha az igenév már melléknevesült. Bizonyos esetekben a használat nemcsak célszerű, hanem szükségszerű is (pl. a kocsink nyitott, a kocsink nyitva van stb.). Védekeznünk kell azonban a befejezett melléknévi igenévnek a közéleti és a hivatalos nyelvben megfigyelhető túltengése, a divat túlzásai és a stílustalan nyelvhasználat ellen.

Molnár Ildikó

A magyar helyesírás szabályai.
Tizenegyedik kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984. 388 l.

Az előszóból megtudjuk, hogy a sok újítást hozó 11. kiadást az MTA Helyesírási Bizottsága dolgozta ki, és a Nyelvtudományi Bizottság egyetértésével terjesztette a Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya elé. Az osztály javaslatára az MTA elnöksége a közrebocsátásra 1984. április 24-én megadta a jóváhagyást.

Első ízben található helyesírási szabályzatunkban Általános tudnivalók című fejezet. Ebben olvashat az érdeklődő az írás és a helyesírás fogalmáról. Összeveti a fejezet a magyar helyesírást más írásrendszerekkel is. A betűk című fejezet a magánhangzók és a mássalhangzók írásával, az ábécével és a betűrendbe sorolással foglalkozik.

A 10. kiadás 3, a 11. kiadás 4 helyesírási alapelvet ismer el. A kiejtés, a szóelemzés és a hagyomány elve mellé felveszi az egyszerűsítés elvét is.

A kiejtés szerinti írásmód című fejezetből megtudhatjuk, a szabályzat azt az álláspontot képviseli, hogy szavaink legnagyobb részének köznyelvi kiejtése megállapít-

ható, és helyesírásunk ezt rögzíti, de tudomásul veszi az irodalmi nyelvben élő alakváltozatokat is. A szóelemző írásmód című fejezetből kitűnik, hogy a 10. kiadáshoz viszonyítva a szabálypontok megfogalmazása változott meg, az írásmód nem. A hagyományos írásmód alapelve csak néhány esetben érvényesül helyesírásunkban, mégis nagyon fontos tudnivalók olvashatók az erről szóló fejezetben. Az *ly* megtartásáról intézkedő szabály sokkal bővebb a korábbi kiadások hasonló pontjánál. A 11. kiadás az ly-t tartalmazó szavak csoportosításával megkönnyíti elsajátításukat. Elismeri a szabályzat a (zárt) *é* hang létezését nyelvünkben, de kimondja írásbeli jelöletlenségét. Az egyszerűsítő írásmód című fejezetből megtudjuk, hogy bizonyos esetekben lemondunk a szóelemek feltüntetéséről, pl. a többjegyű betűk kettőzésekor és a három azonos mássalhangzót jelölő betű találkozásakor.

A különírás és az egybeírás szabályrendszerének ésszerűbb, áttekinthetőbb elrendezését kísérelte meg a szabályzat. A szóismétlések írásának szabályait a 10. kiadás 9 pontja helyett 4 pontban rögzítette. A mellérendelő szókapcsolatok és összetételek írásánál az új kiadás a 10. kiadás rendszerét vette át, az alárendelő szókapcsolatokat és összetételeket a tagok közötti viszony alapján rendszerezte. Alapállása megegyezik a korábbi kiadáséval: a szavakat általában különírjuk egymástól, egybeírásukra akkor kerül sor, ha összetétellé válnak.

A 11. kiadás ellenzi a nagybetűk felesleges használatát. Ezt tudjuk meg A kis és nagy kezdőbetűk című fejezetből.

A tulajdonnevek írása című fejezet igen alapos és részletes. A földrajzi nevek típusai írásmód szerinti csoportosításban szerepelnek. Segítség, hogy a szabályzat két egymás melletti oszlopban közli az alapformákat és az -i képzős származékokat. Külön fejezet tárgyalja – most először – a csillagneveket. Az intézménynevek írásában a 11. kiadás az ingadozások kiküszöbölése érdekében kimondja: az intézmények hivatalos nevében minden tagot nagybetűvel kezdünk. Most először foglalkozik a szabályzat a márkanevek helyesírásával, kitüntetések és díjak nevének írásmódjával. A fejezetben olvashatunk még az állandó és egyedi címek írásáról és a tulajdonnevek köznevesüléséről. Az idegen közszavak és tulajdonnevek helyesírásáról külön fejezet szól.

Az elválasztás szabályai között újdonság a dz és dzs hangok jegyeinek szétválaszthatatlansága.

Külön fejezet foglalkozik az írásjelekkel, a rövidítések és a mozaikszók írásmódjával.

Az Egyéb tudnivalók című fejezetből a számok írásmódját, a keltezés módjait, valamint a postai címzésmintákat ismerhetjük meg.

A magyar helyesírás szabályainak legterjedelmesebb része a Szótár. A gondot okozó szó, szóalak vagy szókapcsolat helyes írásmódjáról az érdeklődő a szójegyzékből tájékozódhat a leggyorsabban. A szóanyagot a szerkesztők a 10. kiadásból vették át, de nem változatlanul. Elhagyták az idejétmúltnak tekinthető szavakat és nagyobb számban felvettek új lexikális elemeket.

E szabályzat használatát részletes tárgymutató segíti.

Molnár Ildikó

A magyar helyesírás szabályainak 11. kiadásáról.
Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985. 22 l.

A kiadvány első fejezete közli a Magyar Tudományos Akadémia elnökségének 1984. április 24-én kelt 18/1984 számú határozatát. A második fejezetben Benkő Loránd, a Nyelvtudományi Bizottság elnöke és Keresztury Dezső, a Helyesírási Bizottság elnöke összefoglaló tájékoztatást ad A magyar helyesírás 11. kiadásáról. Olvashatunk az előzményekről és a munkálatokról, részletesen bemutatásra kerül a szabályzat arculata. Végigvezeti a könyvecske az olvasót a 11. kiadáson, bemutatva, hogy hol került sor a régi szabályok megőrzésére, és hol újításokra. Ezeket a dokumentumokat Fábián Pál a Helyesírási Bizottság társelnöke tette közzé. Függelékben közli a kiadvány a megváltozott írásmódú szavak és szókapcsolatok jegyzékét.

Molnár Ildikó

A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára.
4. kötet. Mutató. Főszerkesztő: Benkő Loránd. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984. 493 l.

A magyar nyelv történeti-etimológiai szótárának első kötete 1967-ben, a második 1970-ben, a harmadik pedig 1976-ban jelent meg. Ez a szótár a terjedelménél, az adatok, az utalások, a párhuzamok igen nagy számánál fogva rendkívül sok olyan magyar, rokon nyelvi és más nyelvekből való szót is tartalmaz, amelyre a tudományos kutatónak vagy az érdeklődő olvasónak szüksége lehet, de nem, vagy sokszor nem tud(hat)ja, megtalálhatók-e ezek a szótárban, és ha igen, melyik címszó alatt. Ebben segít a Mutató, amely az ilyen adatok jelentékeny részét tartalmazza. A Mutatót magyar és német nyelvű tartalomjegyzék és tájékoztató vezeti be. A tájékoztató szintén magyar és német nyelvű, és a Mutató szerkesztési elveit, használatát ismerteti. A szavak az egyes nyelvek szerint, azokon belül pedig ábécérendben vannak közölve. A szómutató előtt betűrendben az összes idézett nyelvet felsorolják, közülük csillaggal jelzik azokat, melyek a Mutatóban – pontosabban a szómutatóban – nem külön egységként, hanem megfelelő minősítéssel, nyelvcsaládjuk összevont anyagában találhatók meg. Például a cserkesz (cserk.) a kaukázusi nyelvek, a csagatáj (csag.) – az oszmán-török és a csuvas csoportja után – az egyéb török nyelvek között van.

A mutató, szómutató felépítésének alapja egyrészt a keresőszó: az a magyar vagy idegen nyelvű szóalak, amely iránt a használó érdeklődhet, másrészt az irányszó, amely a használót a lelőhelyre vezeti; ez a szótár szócikkeinek bevezető címszava. A lelőhelyet tehát nem lapszám, hanem címszó jelöli: *bibál → bibelődik, denevér → lidérc* stb. Az utóbbi példában a keresőszó a szótárban címszóként is szerepel. Ilyenkor félkövér betűtípussal szedik. A szómutató magyar része a 37-től a 146. oldalig terjed, a rokon (uráli) nyelvek adatai a 147–187., az altaji nyelvekéi a 188–204. lapokon állnak. Illusztrációként megemlítjük még például az angol (213–232), a latin (297–329), a német (233–294), az orosz (390–412) és a szlovák (423–435) szavak mennyiségét, il-

letve lapszámát. Ezek között sokszor megtalálhatók a magyarban meghonosodott nemzetközileg elterjedt szavaknak a legismertebb idegen nyelvekben lévő megfelelői is.

A Mutató a Történeti-etimológiai szótár első három kötetének igen hasznos kiegészítője. A nagy hagyományú, magas színvonalú magyar szótörténeti-etimológiai kutatások művelésében pedig nélkülözhetetlen segédeszköz.

A. Molnár Ferenc

Magyar Személynévi Adattárak. 62–70. sz.
Kiadja az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége. Budapest, 1985.

Kilenc füzete jelent meg ebben az évben a sorozatnak. Közülük azonban csak egy törekedett valamennyi névelem összegyűjtésére, egy település teljes személynévállományának részletes bemutatására. Ez *Kovács Jenő Mersevát személynevei* című munkája, a sorozat 65. számú füzete. Ebben a szerző a község rövid történetének bemutatása után a családnevek történeti előfordulásait ismerteti. 1743 és 1827 között tízévenkénti időszakokat különböztet meg, s valamennyi családnévnek az előfordulási számát bejegyzi a megfelelő időszakba, majd összesíti is ezeket az adatokat. Megtudjuk, hogy 232 különböző családnév volt használatban, amelyek közül a leggyakoribb a Nagy (101), a Kelemen (74) és a Horváth (60) volt. A teljes kor 1228 személye tehát 232 néven osztozott, s így az egy névre jutó megterhelés nem lett volna nagy (5,29), de 110 nevet csak egy-egy személy viselt, így a terheltebb nevekre nagyon sok elnevezés jutott. Ugyanezeket a számításokat és táblázatokat megtalálhatjuk a következő kor (1828–1970) családneveiről is, végül egy 1981-ből való névösszeírás alapján szinkron rendszerű összefoglalást is kapunk a családnevekről. A keresztnevek esetében hasonló korszakolással és számításokkal találkozunk, kiegészítve a névöröklés, valamint a második és harmadik keresztnevek vizsgálatával. A ragadványneveket először szerkezeti fölosztásban, majd jelentéstani csoportosításban közli a szerző. A beceneveket a szólítónevek kategóriájában találhatjuk meg, így itt családnevek, teljes szavak, névkiegészítők és névhelyettesítők is szerepelnek. A becenevek rendszerezésére nem törekszik a könyv, de így is igen hasznos, újszerű és gazdag anyagú ez a rész is.

Ugyancsak egyetlen munka, *Virág Gábor Csantavér családnevei* című füzete vizsgálja a családneveket alapos részletességgel. Ezt a füzetet is a vizsgált település története nyitja, amelynek különösen fontos része a telepítés körülményeiről, helyéről szóló fejezet. A családneveket először jelentéstani rendszerezésben kapjuk, természetesen külön-külön a magyar, szerbhorvát, német, szlovák, kárpátukrán, zsidó és egyéb eredetűeket. Ezt a fölosztást az alaktani vizsgálat követi, amelyben a névalkotó elemeket egyenként veszi szemügyre a szerző. Különösen gazdag (350 típus) a képzők rendszertani vizsgálata. Sokoldalú és szemléletes táblázatok egészítik ki a szöveges és adattárszerű fejezeteket.

Szép Katalin munkája, *Magyarszerdahely személynevei* megtévesztő című, mivel csak a település szólítóneveivel foglalkozik. Igaz, ezeken belül említ családneveket, teljes keresztneveket, ragadványneveket és beceneveket, de rendszerezésükre, áttekinté-

sükre nem törekszik. A község valamennyi lakójának minden egyes névelemén végighalad betűrendben, s vagy utal a teljes bemutatás helyére, vagy fölsorolja a címszó alá tartozó (általában egy család valamennyi személyét magában foglaló) említőneveket, szólítóneveket, ragadványneveket. Újszerű adattár, amely egyszerre többféle szempont érvényesítését teszi lehetővé, de a későbbi földolgozónak, a munka használójának kell a névtípusokat egyenként kigyűjteni, összeválogatni, rendszerezni.

A sorozat többi darabja csak a ragadványnevek vizsgálatát vállalta, illetve azoknak az összegyűjtése alapján készült. Módszerességével és többoldalú föltárásával kiemelkedik közülük *Néma Lajos Visk és Szlatina ragadványnevei* című munkája (62. sz.), amely két kárpátaljai község ragadványneveit mutatja be először szerkezeti megjelenésük, majd funkciójuk (hangulatuk), jelentésük, szófajuk, végül pedig betűrendi helyük alapján. Az egyes nevek magyarázatára ebben az utolsó fölsorolásban tér ki a szerző alapos részletességgel, s itt utal a két vizsgált községben a név meglétére, életére.

Albert Zsuzsanna az erdélyi Harasztkerék ragadványneveit gyűjtötte egybe a 63. számú füzetben. Ő a névadás okai szerint szedte sorba a neveket, s itt is magyarázta őket, de ez jelentéstani fölosztás is egyben. Sok szólást, névcsúfolót is följegyzett, s ezeket is közreadja. Foglalkozik a névhasználat szerkezeti problémáival, érinti azok életét, használatát, hangulatát, végül betűrendes fölsorolást ad róluk.

Ivádyné Gyenge Ilona egy hadastelepülésű nemesi kisközség, tulajdonképpen egyetlen nagy család által lakott település, Ivád ragadványneveit mutatja be; először hadak szerint számadatokkal és grafikai megoldásokkal, majd adattárát szófaji csoportosításban is, jelentéstani rendszerezésben is közli, a megfelelő helyeken szükséges magyarázatokkal. Sok táblázat, névélettani fejtegetés és a nevek betűrendes fölsorolása teszi teljessé a füzetet, amely a sorozatnak 66. számú darabja.

Elek Margit Polgár ragadványneveit feldolgozó műve (67. sz.) a település történeti és nyelvjárási bemutatása után jelentéstani rendszerezésben közli a ragadványneveket történeti előfordulásaikkal, funkcióra és öröklésre való utalásaikkal, magyarázataikkal, nyelvjárási ejtésben lejegyzett népi indoklásaikkal együtt. Az összegzésben statisztikai földolgozást találunk.

Rácz Sándor két ragadványneves munkával is szerepel a sorozatban. A 64. számú füzet Maroslele, a 69. számú pedig Ferencszállás és a volt báró Gerliczy-majorok lakosságának ragadványneveit tartalmazza. Mindkét munkának hasonló a föltárási rendszere: a ragadványnevek betűrendjében halad végig a szerző a települések teljes lakosságán, s valamennyi személynek megadja lehetséges említését, szólítását. Ilyen megoldással néha túlságosan hosszú, a valóságban aligha használt nevek állnak elő, s a kutatónak későbbi föladata kihámozni a valódi használatot, a névelemek gazdagságából kiválasztani a ténylegesen ejtettet. Ezt megkönnyíti az a megoldás, hogy az első helyen adott név nagyjából hivatalosnak tűnik, míg a többi a lakosság által elfogadott vagy elfogadottnak is tartható lenne.

A sorozat címének, adattári jellegének valamennyi füzet megfelel, a legtöbb azonban jóval többet ad egyszerű fölsorolásnál; sok szempontú csoportosítást, elemzést, statisztikai földolgozást is közöl, ami által anyagát más célokra fölhasználhatóvá, más vidékek hasonló anyagával összehasonlíthatóvá teszi.

Hajdú Mihály

Műhelymunkák a nyelvészet és társtudományai köréből.
1. szám. Kiadja az MTA Nyelvtudományi Intézete. Budapest, 1985. 130 l.

Rövid átfutási idejű, rugalmas időközökben megjelenő tanulmányok sorozatát indította el a Nyelvtudományi Intézet. Cikkek, kismonográfiák, „menetközbeni" munkabeszámolók kapnak helyet a kötetekben. Mint *Herman József* Beköszöntőjéből megtudjuk, a kiadvány a kutatás munkaeszköze kettős tekintetben is. Egyrészt munkaeszköz az olvasó számára, mert a tudományos munka legfrissebb eredményeit közvetíti hozzá, másrészt munkaeszköz a szerző számára, mert eredményeit kiteszi a bírálat, a viták, a továbbfejlesztés és az alkalmazási kísérletek próbájának.

Az első számban hat tanulmány olvasható. *Előry Vilma* Krúdy egyik Szindbád-novelláját vizsgálja, és a felfedett stílusjegyeket, a szöveg makro- és mikrostruktúrájának, valamint több novella szuperstruktúrájának jellemzőit igyekszik beilleszteni egyrészt a novella műfaji változatainak, másrészt a századelő stílusirányzatainak rendszerébe. Az egyetlen idegen (angol) nyelvű tanulmány *Kálmán László* és *Prószéky Gábor* munkája. Ők bizonyos lexikai egységeket vizsgálnak a gyermeknyelvben az FMR grammatika szemszögéből. Az FMR grammatika a tradicionális (nem transzformációs) generatív grammatika kiterjesztése. Az Indiana egyetem felépítéséről, működéséről, oktató- és kutatómunkájáról számol be *Kontra Miklós. Pléh Csaba* tanulmánya azt vizsgálja, hogy vannak-e nálunk hiperkorrekciós jegyek a nyelvi normában, a speciális oktatás változtatja-e a grammatikai intuíciót. A „Halmozottan hátrányos helyzet és a nyelvi fejlettség" című, folyamatban levő kutatási projektum néhány eredményéről számol be *Réger Zita. Solt Kornél* cikke azt bizonyítja, hogy a határozatlan predikátumok nem is annyira határozatlanok. Az egyes tanulmányokhoz irodalomjegyzék csatlakozik.

Molnár Ildikó

Név és névkutatás.
Az Inczefi Géza halálának 10. évfordulóján rendezett emlékülés előadásai. (Szeged, 1984. április 13–14.) Szerkesztette: Békési Imre. Kiadja a Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest, 1985. 240 l. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 170.)

Inczefi Géza a szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének volt tanszékvezető tanára. Fő kutatási területe a helynévvizsgálat volt, s ennek jegyében hívták össze a szervezők a névtani konferenciát, amelyen 80-100 résztvevő előtt 25 előadás hangzott el. Ezeknek a szövegét megelőzi a kötetben *Szendrei János* köszöntője és *Nagy L. János* bibliográfiája Inczefi Géza nyelvtudományi munkásságáról.

Az előadások szövegét három nagy egységre osztotta a szerkesztő. Legterjedelmesebb természetesen a helynevekkel foglalkozó fejezet. Kiemelkedő *Kristó Gyula*, A Kárpát-medencei helynévanyag kontinuitásának kérdéséhez című munkája. Ebben a

nagy folyónevek (Duna, Maros, Tisza, Kőrös) megemlítésén kívül foglalkozik az Ablonc és Nyitra víznevekkel és Pécs város nevével is, amelyeknek kontinuitását valószínűnek tartja.

Mező András a helynevek vándorlásával foglalkozik középkori adatai alapján. Több településnevet és néhány puszta nevét veszi alapos vizsgálat alá, s megállapítva mesterséges átvitelét, településtörténeti változásokra következtet. *Hajdú Mihály* az Inczefi által laza szerkezetűnek tartott helynevekkel foglalkozik A névvé válás folyamatáról című előadásában. Szerinte ennek a folyamatnak egyik állomását jelentik a laza szerkezetű nevek. *Juhász Dezső* a tájnevek alaktanáról tartott előadásában megállapítja a szerkezetük szerinti kategorizálás lehetőségeit és szabályait. Különösen alapos kutatásban részesíti a folyóközök neveit. *Balogh László* szamosszegi példák alapján bizonyítja a helyneveknek azokat a tulajdonságait, amelyek a környezet, a birtokviszony vagy a lakosság változására utalnak. *Várkonyi Imre* Somogy megye helységneveiből a foglalkozásra, templomok címeire és a vásártartás napjára utalókat veszi vizsgálat alá. *Hévvízi Sándor* okleveles adatok Békés megyei előfordulásairól és fölhasználási lehetőségeiről ír. *Szabó Géza* a helynevek kutatását kapcsolja össze a nyelvjáráskutatással, s a földrajzi nevek alaki különbségeit vizsgálja regionális szempontból. *Pesti János, Varga Mária* és *Cs. Nagy Lajos* az országos nagy helynévkutató mozgalom részterületeinek eredményeiről számol be, annak alapján vizsgál különböző jelenségeket. *Vörös Ottó* az Őrség helyneveinek *hová?* kérdésre felelő helyhatározó ragjait vizsgálja meg, *Szegfű László* pedig Baja nevének eredetéről ír.

A Személynév és személynévkutatás című fejezet is sok értékes tanulmányt tartalmaz. Ezek élén áll *Bachát László* munkája a szinkron vizsgálatú ragadványnévkutatás mai állásáról. Fölsorolva az eddigi eredményeket, új célokat tűz egyúttal a ragadványnévkutatás elé. *Farkas Ferenc* a jászsági települések ragadványneveit veti egybe gazdag anyag alapján, sok statisztikai adattal. *Ádám Imre* a Szabolcs megyei személynévtípusok XVI. századi előfordulásait mutatja be. Elsősorban a kételemű családneveket, illetőleg a XVI. századi ragadványneveket veszi vizsgálat alá. *Mizser Lajos* Miskolcnak, Budapest VIII. kerületének és az országos fölmérésnek a keresztnévanyagát veti egybe a 10 leggyakoribb név alapján. *Szabó József* a Nagykónyi község nyelvjárásában előforduló keresztnévi eredetű közszavakat veszi számba és magyarázza. *Varga József* a jugoszláviai Muravidék magyar lakosainak névdivatját és a névkutatás gondjait mutatja be alapos részletességgel. *Pesti János* itt hívja föl a konferencia figyelmét arra, hogy a névtani kutatók utánpótlásának neveléséért nem tettünk eleget. Annyit biztosan nem, amennyit az előző nemzedék, köztük Inczefi Géza is megtett.

A kötet következő fejezete az Egyéb nevek és kutatásuk címet viseli. Ennek, de talán az egész kötetnek legfigyelemreméltóbb tanulmánya *J. Soltész Katalin* munkája az úgynevezett történésnevekről. Ezek jelentős események nevei, amelyeket nem tekint mindenki tulajdonneveknek, de idetartozásukat Soltész Katalin jól megalapozott érvekkel bizonyítja, s igazát el kell ismernünk. A következőkben típusonként csoportosítja ezeket a történésneveket. Első csoportjának kategóriáit a szerkezet, másodikét a jelentés alapján alakította ki. Valódi tulajdonneveknek tartja az ide tartozó trópusi ciklonok és a hadműveleti fedőnevek adatait. Ez a tanulmány újabb területet fedez föl a névtudomány számára, s ennek további művelése valóban a névkutatók föladata lesz.

Ördög Ferenc a magyar céhek patrónusválasztásának hagiográfiai, ikonográfiai és művelődéstörténeti indítékait vizsgálja a magyar Céhkataszter alapján. Újszerű munkája hatalmas névanyagra, 4545 céh adataira támaszkodik, és szinte teljes szintézisét adja a témának. *Vitányi Borbála* az irodalmi névadás valóságos talajáról és képzeleti hátteréről ír.

A tanácskozáson *R. Molnár Emma* mondott zárszót, s ennek szövege zárja le a közreadott kötet előadásait is.

Hajdú Mihály

Nyelvészet és tömegkommunikáció. I–II.
Szerkesztette: Grétsy László. Kiadja a Tömegkommunikációs Kutatóközpont. Budapest, 1985. 246, 232 l. (Membrán könyvek 15.)

A tanulmánygyűjtemény egyesíti és kamatoztatja a nyelvészet és tömegkommunikáció-kutatás eddigi eredményeit, közelíti egymáshoz az eddig többé-kevésbé párhuzamosan futó, egymás eredményeire csak kevéssé építő nyelvészeti, illetve pszichológiai, szociológiai aspektusú kutatásokat. Az elemzések alapját az 1976 és 1980 közötti rádió- és tévéműsorok képezik. A vizsgálati anyag: hangszalagok és a hangzó anyag írásos változata – mintegy 400 gépelt oldalnyi terjedelemben – a rádiótól, valamint kb. 80 lapnyi élőszöveg leirat a televíziótól.

Az I. kötet *Wacha Imre* munkája, Beszéd: szituáció, szöveg és hangzás együttese a rádióban és a televízióban címmel. A szerző három nagyobb részre tagolja művét. Az I. fejezetben megállapítja, hogy nem egységes nyelvváltozat a rádió és a tévé hangja, hiszen sokfélék a műsorok, különbözőek a megszólaló személyek és eltérőek a szituációk. A II. fejezetben a tömegkommunikációs eszközöket vizsgálva két nagy hangzási stíluskategóriát, két nagy műfajtípust különít el Wacha: az irodalmi igényű beszédet és az informatív stílust. Vizsgálja az informatív stílus egyes típusait, számba veszi akusztikumának fő meghatározóit. Részletesen bemutatja az írásos és élőszószerű mondatszerkesztés típuskülönbségeit, sorra veszi az írott szöveg megszólaltatásának akusztikus gondjait. Példaként idézi az egyes műsorokat, az egyes rádiós és tévés személyiségek beszédét, és részletesen elemzi a példaszövegeket. A III. fejezetben Wacha Imre hangsúlyozza a rádióban és a tévében megszólalók anyanyelvi felelősségét, és vázolja a továbblépés lehetőségeit.

A II. kötet négy szerző dolgozatát tartalmazza. *Buda Béla* a rádió és a televízió nyelvének kommunikáció-lélektani és szociolingvisztikai jellegzetességeit veszi számba. Megvizsgálja a közlemény- és műsorcímeket. Összeveti a sajtó, a rádió és a tévé nyelvét. Megállapítja: a három tömegkommunikációs eszköz lexikális tartalmainak hasonlósága és nyelvük uniformizáltsága arra utal, hogy a tömegkommunikáció a modern társadalmakban egységesíti a nyelvet. A befogadó oldaláról elemzi a szóbeli kommunikációt *Heltainé Nagy Erzsébet*. Bemutatja, hogyan vált fontossá az adó mellett a vevő, a beszélő mellett a hallgató szerepe. Szól a közvetlen beszédbeli kommunikáció és a tömegkommunikáció különbségéről, a tömegkommunikáció közönségéről, a rétegzettség és a befogadás közti összefüggésekről. Utal arra, hogy a kommunikációelmélet és a szo-

ciálpszichológia kutatásai segítettek abban, hogy a nyelvészet a beszédet társas pszichikai jelenségként kezelje. *Huszár Ágnes* a rádió és a televízió beszélt nyelvének mondattanáról ír. Bemutatja a beszélt és írott nyelv normájának különbségeit. Megkísérli tisztázni a kettő egymáshoz való viszonyát a nyelvi rendszer működésén belül. Sorra veszi az élőbeszéd jellegzetességeit, sajátos hibáit és aktuális tagolási kérdéseit. *Kemény Gábor* azt vizsgálja: hogyan használják fel a tömegkommunikációs eszközök a nyelvi képeket az elhangzó szöveg szemléletessé tételére. Tisztázza nyelvi kép és a vizuális kép viszonyát, csoportosítja a nyelvi képeket a képzettartalom elevensége, a kép közismertsége, illetve eredetisége szerint. Elemzi a nyelvi képek stilisztikai szerepét a közvetlen szövegösszefüggésben, majd a szöveg határain túltekintve az emblematikus kifejezésmód szerepét mutatja be a tömegkommunikáció nyelvében.

A II. kötet végén bőséges szakirodalom-jegyzék található.

Molnár Ildikó

Nyelvi divatok.
Szerkesztette: Bíró Ágnes és Tolcsvai Nagy Gábor. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1985. 287 l.

A könyvet öt fiatal nyelvművelő – *Bíró Ágnes, Felde Györgyi, Huszár Ágnes, Kemény Gábor* és *Tolcsvai Nagy Gábor* – írta.

Bár a szerzőket nyelvművelő szándék vezette, kötetük nem kézikönyv, amely vitás esetekben eligazít, inkább tájékoztató a legfrissebb nyelvi jelenségekről és ezek értékéről. Írásaikat elsősorban a divat iránt legfogékonyabbaknak, a fiataloknak szánták, elgondolkodtató olvasmányként. A könyv „... a mai beszélt nyelv divatjelenségeivel együtt a nyelvhasználatot meghatározó magatartásformákat is vizsgálja, hiszen a beszéd része a beszélő viselkedésének, tükrözi gondolkodásmódját, értékrendjét." A 27 tanulmányt 7 nagyobb témakörbe rendezték a szerkesztők.

A kötet elején köszönési és megszólítási szokásainkról, a tegezésről és a magázásról, a megszólító névmás megválasztásáról és a köszönés elmaradásának eseteiről olvashatunk. A második rész a Szó, szó szó... címet kapta. Ebben a fejezetben összegyűjtve megtaláljuk a leggyakoribb divatszavakat (kivált, elvárás, igény, valós stb.). Társalgási kultúránk elsatnyulását mutatják az unalomig nyűtt szavak (cikis, akármi stb.). Nyomon követhetjük néhány szavunk jelentésváltozását (elértettem, idejekorán, tempós stb.). Olvashatunk a divatos idegen szavakról és ezek egy sajátos csoportjáról (beat, hard rock, heavy metal stb.).

A következő hat írás a nyelvi magatartással foglalkozik. Szólnak a szerzők a köznapi bizalmaskodásokról, az élőbeszéd jellegzetes hibáiról: a szószátyárkodásról, a terpeszkedő kifejezésekről, az ok nélküli ismétlésekről és a közhelyek divatjáról. Ezután a magyar nyelvhasználat eldurvulását mutatják be, feltárva a durva szavak használatának okait és a használati szokásokat. Felhívják a figyelmet arra a veszélyre, hogy a terjedő durva nyelvhasználat nemcsak nyelvünket mételyezi meg, hanem egész kultúránkat és az emberi kapcsolatokat is. Az ötödik fejezetben olvashatunk a képzavar keletkezéséről, a mai reklámnyelv jellemző vonásairól és a slágerszövegek nyelvi

gondjairól. A hatodik rész írásai a keresztnévdivatról, az árunevekről, a márkanevekről, az üzletelnevezésekről, az új társulások névadásáról és zenekarnevek divatjáról szólnak. A hetedik rész címe: Nyelvi humor nyelvészszemmel. Ebből a fejezetből megtudhatjuk, hogy miért nevetünk a vicceken. Bemutatják a szerzők, hogyan jelenik meg a nyelvi humor szatirikus hetilapunkban, a Ludas Matyiban és azt, hogy miként használja fel mai irodalmunk a névadásban rejlő humort.

A kötetet szó és tárgymutató teszi még használhatóbbá.

Molnár Ildikó

Nyelvművelő kézikönyv II. L–ZS.
Főszerkesztő: Grétsy László és Kovalovszky Miklós. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1985. 1292 l.

A kézikönyv I. kötete 1980-ban, majd – változatlan formában – 1983-ban jelent meg.

A II. kötet az *l* betű cikkétől a *zs* végű változatlan tövő névszók ragozása címszóig terjedő anyagot tartalmazza.

A könyvet a Kiegészítés az I. kötet szakirodalom-jegyzékéhez című fejezet vezeti be. A listában egyrészt az I. kötet anyagának lezárása után a II. kötet lezárásáig terjedő években (1979 és 1984 között) megjelent új könyvek és cikkek vannak felsorolva, másrészt helyet kaptak régebbi munkák is. E fejezet után a cikkek végén olvasható szerzői névjelek feloldását közli a kézikönyv. Ezután következnek a szócikkek. A szerkesztési szempontok és módszerek változatlanok maradtak a két kötet anyagának összeállítása során. Ahol erre lehetőség adódik, nyelvtörténeti háttérre és rendszerbeli összefüggésekre is utal a könyv, s az anyagrészek közötti kapcsolatokra számos hivatkozás irányítja rá a figyelmet. (Az I. kötet utalásai most a II. kötettel váltak élővé.) A könyv nemcsak az írott nyelv, hanem a beszélt nyelv és a helyesírás kérdéseiben is eligazít, tájékoztat. A szócikkek megfogalmazása világos, tömör, az állásfoglalások egyértelműek.

Ezzel a II. kötettel vált teljessé ez a minden lényeges gyakorlati nyelvhelyességi kérdésre feleletet adó munka. Ez a tudományos alapú, de gyakorlati célú és hasznú kézikönyv nemcsak a kutatóknak és a hivatásos nyelvművelőknek segítség, hanem az íróknak, szerkesztőknek, pedagógusoknak, közéleti embereknek és mindazoknak, akiknek legfontosabb munkaeszközük a nyelv.

Molnár Ildikó

Olaszy Gábor: A magyar beszéd leggyakoribb hangsorépítő elemeinek szerkezete és szintézise. A számítógépes beszédelőállítás néhány kérdése.
Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985. 170 l. (Nyelvtudományi Értekezések 121.)

A hetvenes évektől erőteljesen fellendült a hazai beszédkutatás, amely egyrészt a személyi feltételeken (kibővült kutatói bázis), másrészt a technikai feltételeken (korszerű eszközök) alapszik. A kettő szerencsés találkozásának köszönhetően olyan eredmények születtek, amelyek világszerte jelentősek.

A beszéd fizikai megvalósulásának vizsgálata fizikusi, mérnöki, számítástechnikai, programozói feladat. A legkorszerűbb kutatási forma az, ha az elemzéseket szintézissel, vagyis a beszéd mesterséges előállításával ellenőrizzük.

Olaszy Gábor most megjelent munkája a magyar beszéd szerkezetét érintő legújabb kutatások eredményeit adja közre. Számos új adatot közöl a korábbi kutatásokhoz viszonyítva, eredményeit a magyar beszéd igen jó minőségű mesterséges előállításával igazolja. A könyv a magyar beszéd leggyakoribb hangsorépítő elemeinek szerkezetét és szintézisét tárgyalja. Olyan részleteket tudunk meg a beszédfolyamatról, amelykről sejtelmünk sem volt. A beszéd mesterséges előállítása azonban a fonetikus kutató számára is számos meglepetést tartogatott: kiderült, hogy fontosnak ítélt részleteknek nincs, vagy alig van szerepe a hangzó beszédben, ugyanakkor sokáig kellően nem vizsgáltak pontos ismerete nélkül nem hozható létre magyar beszéd. Olaszy Gábor határozta meg például a magyar hangsorok felépítéséhez szükséges ún. belső intenzitásszerkezetek értékeit és viszonyait. Részletes leírás olvasható a könyvben minden magyar mássalhangzóról és mássalhangzó–magánhangzó kapcsolódási formáról. A magyar mintaszavakról készített hangspektrogramok és intenzitásgörbék szemléletesen láttatják a mesterséges szót a természeteshez viszonyítva. A szerző közli a számítógépes adatlapokat is, amelyekről leolvashatók a beszédhangok és a hangkapcsolódások idő-, frekvencia- és intenzitásadatai. A látszólag száraz adatokból izgalmas kép bontakozik ki: vajon ki gondolná, hogy például a *b* mássalhangzónkat éppen annyiféleképpen kell mesterségesen előállítanunk, ahány magánhangzónk van a nyelvben, különben nem értjük meg. Pedig, amikor kiejtjük, mindig ugyanolyan módon képezzük, függetlenül a megelőző vagy követő magánhangzótól. Tudjuk, hogy az *á* magánhangzónk mindig érthetőbb, mint például az *i*. Az azonban ismét csak az adatokból derül ki, hogy a kettő között igen nagy az intenzitáskülönbség, elérheti a 10 dB-t is, és ebben az esetben halljuk őket egyformán hangosnak! A szintézissel lehetett kimutatni, hogy amikor a „gép" ugyanolyan monotonon beszél, mint a dallam nélküli beszédet előállító ember, akkor is bizonyos dallamstruktúrákat valósít meg, csak ezeket a fülünk gyakorlatilag nem érzékeli. Ezek a vizsgálatok igazolták, hogy a természetes beszédben nem is tudunk „dallam nélkül" szavakat kiejteni. A hangos beszéd során az anyanyelvét beszélő már kevéssé figyel az időtartamviszonyokra. Egyes beszédhangok időtartamának mesterséges változtatása pedig érdekes összefüggéseket mutat: ha az *sz*-t rövidítjük, akkor előbb *c*-t, majd *t*-t fogunk hallani. Így lesz a magyar *szél* szóból *cél*, majd *tél*. Ez a jelenség minden nyelv *sz* mássalhangzójára igaz.

Mindezek az eredmények konkrét gyakorlati alkalmazásokban használhatók fel. A kötet végén Olaszy Gábor ismerteti azokat a lehetőségeket, ahol munkája kutatási eredményeit felhasználhatják. A legjelentősebbek közül érdemes megemlíteni a követ-

kezőket. A HUNGAROVOX elnevezésű text-to-speech magyar nyelvű real time beszédelőállító rendszer, amely az írott (begépelt) szöveget *azonnal beszéddé alakítja.* Felhasználható az oktatásban – magyar hangok, szavak, a sajátos magyar akcentus tanításában, elsajátíttatásában, a helyesírás gyakoroltatásában –, információközlő rendszerekben, beszélő számítógépterminálokban stb. Ennek a mesterséges beszédnek a szabályain alapul egy olyan hallást és beszédmegértést vizsgáló eljárás kifejlesztése, amely új lehetőség a beszédaudiometriában kisgyermekek hallásának megítélésére.

Gósy Mária

Penavin Olga: Kúla és környéke földrajzi neveinek adattára.
Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete. Újvidék, 1985. 153 l. (Vajdaság helységeinek földrajzi nevei 11.)

Immár a 11. kötetéhez érkezett Penavin Olga nagy vállalkozása, a jugoszláviai Vajdaság magyar helyneveinek gyűjteménye. A kötet elé írt cím nélküli előszó szomorú eseményről tudósít. A kezdeti három munkatárs közül a munkálatok elején meghalt Mirnics Júlia, e kötet tervezésekor pedig Matijevics Lajos is. Most tőle búcsúzik a szerző, s bemutatja Prekajac Máriát, aki a munka végzésében segítségére volt. Utána a helynévkutatás céljával, hasznával, a fölhasználás lehetőségeivel, a gyűjtés menetével, módszereivel, az adatszolgáltatókkal és a közzététel módjával ismerkedhetünk meg.

Az adattári részt megelőzi még Kúla bemutatása, rövid történeti vázlat és két térkép segítségével, amelyek közül egyik Kúla helyét mutatja a Vajdaságban, a másik pedig Kúlához tartozó településeket (Szivác, Lipar, Cservenka, Veprőd és Bácskeresztúr), amelyeknek Kúla a központja. Az adattárban is e települések szerint vannak fölsorolva az oda tartozó helynevek. Minden község adattárát neve, annak sok történeti előfordulása vezeti be, amit településtörténeti magyarázat követ. Ebben külön kitér a szerző a jelentősebb építményekre, a mezőgazdaság és az ipar fejlődésére, a szellemi és kulturális életre, annak alakulására, a lakosság létszámára, foglalkozási arányaira stb.

A nevek mai formájuk szerinti betűrendben követik egymást. A köznyelvi alak után megkapjuk a nyelvjárási ejtésmódot is. Valamennyi név mellett szerepel a *hol?, honnan?, hová?* kérdésre felelő ragos névalak. Ezt követi a névvel jelzett objektum meghatározása, helyének körülírásos lokalizációja, esetleg története, a hozzá fűződő események, történetek, mondák, hiedelmek stb. A szerző minden esetben kitér a névélettan szempontjából fontos ismeretek közlésére, a névadás okára, magyarázatára, ha ezt sikerült megtudnia. A címszavak között sok az utaló név, s ezek a mutatót részben helyettesítik is.

Ebben a kötetben is megtaláljuk a földrajzi köznevek szótárát. Ez tulajdonképpen földolgozása is már a névanyagnak bizonyos szempontból, hiszen funkciójuk, szófajuk, etimológiájuk stb. szerint csoportosítja a névelemeket. Az adatközlő és gyűjtők után szerbhorvát nyelvű összefoglaló zárja ezt az értékes, gazdag anyagú vajdasági helynévgyűjteményt is.

Hajdú Mihály

Pifkó Péter: Esztergom utcanevei. 1700–1982.
Kiadja a Hazafias Népfront Városi Bizottsága, a Komárom Megyei Levéltár és az Esztergomi Balassa Bálint Társaság. Esztergom, 1984. (1985). 101 l., 4 térk.

Nagyalakú (A/4) és sokszorosítási eljárással készült ez a munka, de tartalmában fölveszi a versenyt a nagymúltú nyomdák kiadványaival is. 1683-tól, a török alóli fölszabadulástól kíséri végig a város életének történetét az utcanevek tükrében. Ehhez természetesen szükséges sok-sok történeti kutatás és általános történelmi adat is, aminek összefoglalását A belterület növekedése, változása című fejezetben kapjuk meg.

Nyelvészeti szempontból az utcanévadás történetével foglalkozó rész a fontosabb, amely az 1720-ban összeírt négy utcanévtől a mai 177 névig vezeti végig az olvasót. Nagyon jellemző az egyes korokra, hogy kikről nevezik el az utcákat, milyen típusú neveket használnak. Az 1820-as évekbeli természetes utcanevek a század végétől szinte csak névváltoztatásokkal vesztették el természetességüket, s váltak 80%-ukban mesterségesekké, elsősorban személyekről át- meg átkereszteltekké.

A fölhasznált irodalom és forrásanyag közlése után következik az Utcanévtár. Ez betűrendben tartalmazza a névcikkeket a mai nevek alapján. Először megadja az utca földrajzi elhelyezkedését a kezdő és végződő közterületek megnevezésével. Utána új bekezdésben foglalkozik a mai név magyarázatával, majd fölsorolja az esetleges régebbi neveket azok eredetére utaló rövid megjegyzésekkel. Legtöbbször pontos keletkezési (névadási) évszámot is közöl a szerző, amelyeknek hivatkozásait az utolsó bekezdés forrásjelzete tartalmazza.

Utaló szócikkek nem fordulnak elő a névtárban, helyettük jól összeállított és teljes utcanévmutatót találunk, amely a bevezetés lapszámain való előfordulásra is fölhívja a figyelmet, s aláhúzva közli annak az utcanévcikknek a számát, amelyben a névről olvashatunk.

A térképek az 1850. évi városrészeket, a város múlt századi növekedését, a századvég térrajzát és a mai utcahálózat pontos képét tartalmazzák.

Hajdú Mihály

Symposium in memoriam János Lotz (1913–1973).
Bo Wickman (ed.). Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm, 1985. 122 l. (Studia Hungarica Stockholmiensia 4.)

Lotz János az USA-ban halt meg 1973-ban. Halálának 10. évfordulóján a Stockholm Egyetemen rendezett szimpóziumon emlékeztek rá. Az előadók többsége Lotz János személyes ismerőse, barátja volt. A programban olyan témák szerepeltek, amelyek valamikor Lotz János érdeklődését is felkeltették. Ebben a kötetben a szimpózium 10 előadása jelent meg, közülük 3 angolul, a többi svéd nyelven, az eredmények angol összefoglalásával.

Lotz János és a magyar nyelvészeti kutatások kapcsolatát elemezte *Kiefer Ferenc*. A 30-as évek elején még igen erős volt Magyarországon az újgrammatikus iskola hatása. Így a megbecsült nyelvtörténet mellett a mai nyelv leírása kisebb tudományos

érdeklődést váltott ki. Lotz Svédországban hasonló atmoszférájú nyelvészeti közegbe kerülve igyekezett elfogadtatni a nyelvtudomány új szemléletmódját. Mindennek Magyarországon egészen a 60-as évekig nem volt jelentősebb hatása. Látogatásai és baráti kapcsolatai révén csak ettől kezdve vált itt is elismertté munkája. Kiefer Ferenc megemlíti Lotz Jánosnak a *-lak, -lek* rag és az *é* birtokjel morfológiai problémáival, és a magyar magánhangzók minőségi és mennyiségi vizsgálatával foglalkozó, a magyar nyelvészetben úttörő jellegű munkáját.

Östen Dahl (Stockholm) az igeszemlélet, az esetek és a tranzitivitás témájával foglalkozik. Ezeknek a fogalmi kategóriáknak az egymásra hatását vizsgálja a finnugor nyelvekben, valamint az orosz és néhány más szláv nyelv esetrendszerében is. A szerző Fred Karlsonnal közösen elvégzett egy finn–orosz összehasonlítást. A szerző saját korábbi munkáinak ismertetése után lényegében P. J. Hopper és S. A. Thompson amerikai nyelvészeknek a tranzitivitás fogalmát tipológiai szempontból meghatározó tanulmányát értékeli.

Lotz János nemcsak a kutatásokban igényelt következetességet és pontosságot, de ugyanezt várta el az iskolai tankönyvektől is. Lotz szerint a korabeli svéd nyelvtankönyvekben a tények zűrzavaros bemutatása legalább annyira ellentétes mindenféle pedagógiai elvvel, mint amennyire tudománytalan. *Hans Karlgren* (Stockholm) ezért megvizsgálta a mai svéd nyelvtankönyveket is, de pontosan olyan rossznak találta a helyzetet, mint régebben Lotz János.

Claes Christian Elert (Umeå) szerint Lotz János az elsők között alkalmazott nyelvi összefüggések szemléletesebbé tételére ábrákat. A szerző áttekinti a nyelvészetben alkalmazható grafikai ábrázolásmódokat, a számítógépek grafikus megjelenítési lehetőségeit és a beszédszintetizátorok alkalmazási területeit.

Lars-Gunnar Hallander (Stockholm) Lotz János verstani kutatásainak eredményeit elemzi. Megállapítása szerint Lotz verstani szemléletmódjára is a Roman Jakobsonnal való szoros együttműködés hatott. A verstant nem az irodalom, hanem a nyelvészet területéhez kapcsolta, ami megfelel az orosz formalisták véleményének is. Lotz verstani eredményeinek részletes tárgyalása után Hallander megállapítja, hogy Jacobson összességében nem fogadta el Lotz verstani tipológiáját, mivel azt csupán régebbi tipológiák felújításának tartotta.

A nem anyanyelvi néma olvasásban jelentkező sajátos problémákkal foglalkozik *Eva Martins* (Stockholm). Rámutat, hogy összetéveszthetőségük miatt zavart okoznak az olvasó anyanyelvéhez hasonló vagy teljesen azonos alakú idegen nyelvű szavak, valamint az izolált szavak (címek, nevek) és az elválasztás is. A vizsgálat egy magyar–német szótár adatait használta fel.

Erling Wande (Uppsala) azt vizsgálja, hogy nehezebb-e a finn nyelvet megtanulni, mint a svédet és más germán nyelveket. A kérdés feltevése a szintetikus és az analitikus struktúrák szembeállításán alapszik. A szerző összefoglalja az ilyen pszicholingvisztikai kutatások főbb eredményeit, különös részletességgel tér ki a finn esetrendszer és a svéd prepozíciók rendszerének összehasonlítására.

Tryggve Sköld (Umeå) a finn *kymmenen* 'tíz' szó etimológiájával és a finnugor számnevek rendszerében elfoglalt helyével foglalkozik. Az eddigi ismertebb magyarázatokat értékelve Europaeus (1853) megállapításait emeli ki. Europaeus elsőként írt

a **kom/*kem/*km* tövek származékának tekintett mordvin *kemeń* és a latin *-ginta* összefüggésének lehetőségéről. A szerző szerint érdemes ezt a felvetést újra megvizsgálni.

Az összehasonlító finnugor nyelvészeti kutatásokat tekinti át *Bo Wickman* (Uppsala). A svéd Stiernhielm és Strahlenberg (XVII–XVIII. század) nyelvrokonságra vonatkozó korai vizsgálatai mellett Sajnovics János és Gyarmathy Sámuel elsőként elvégzett konkrét grammatikai elemzéseit vizsgálja.

Robert Austerlitz (New York) Lotz János amerikai munkásságát és az amerikai nyelvészet ezen idő alatt bekövetkezett fejlődését tárgyalja. Roman Jacobson hívására az USA-ba érkező Lotz János 20 évig a Columbia Egyetem professzora volt, majd 1967-ben egy alkalmazott nyelvészeti intézet vezetője lett. Itt kezdte el az angol–magyar összehasonlító vizsgálatokra és a világ nyelveinek kutatására vonatkozó nagyszabású terveinek megvalósítását.

Kozma Gábor

Timaffy László: A kisalföldi kocsik és szekerek szakszókincsének nyelvatlasza és szótára.
Kiadja az ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszéke, valamint az MTA Nyelvtudományi Intézete. Budapest, 1985. 86 l. (Magyar csoportnyelvi dolgozatok 22.)

A nyelvatlaszmunkálatok a Magyar Nyelvjárások Atlasza hatalmas köteteinek megjelenése után részben megszűntek, részben pedig regionális szakatlaszok készítésére irányultak.

A szerző a néprajz, a nyelvészet és az agrárgazdaság tudományában is szakember, s ezeknek a tudományszakoknak a mélyreható ismereteit nagyszerűen kamatoztatta könyvében. A munka első része a kutatott területnek és témának nagyon tömör néprajzi és történeti bemutatása. Főleg a vizsgálatra kerülő járművek előállításának, felszerelésének menetét és szakkifejezéseit kapjuk itt meg. Külön fejezet foglalkozik a mesterségbeli (bognár és kovács) műszavakkal, s egy másik a paraszti gazdaságban használatos kifejezésekkel, szóalakokkal. Így a könyv nagyszerű forrása a dialektológiai szociolingvisztikának, amely mint egyik legfiatalabb kutatási terület még nem bővelkedik megfigyelésekben, adatokban sem, nemhogy szakirodalomban.

A második rész tartalmazza a térképlapokat. A Kisalföld Magyarországhoz tartozó részének 34 községében végzett gyűjtést a szerző. Abszolút sűrűségű kutatópont-hálózattal jegyezte föl 44 különböző alkatrész nevét, fonetikai pontosságra törekedve. Az első térképen a kutatópontok számai mellett az itt található számokra utal a szóadatok mellett. Nem használ jeleket, valamennyi használatos szó- és szóalakot betűkkel kiír a térképekre. Ez a nyelvjárási egybevetés szempontjából nagy előnye a munkának, hátránya viszont az, hogy ritkán tud kettős alakokat megadni, a variációk közléséről le kell mondania. A nyelvi változások, a régi adatok kiszorulása, az újak térhódítása nem szemlélhető a térképeken. Mivel a nyelvjárási alaprétegeket, az idős földművesek nyelvét igyekezett bemutatni, ezt így el kell fogadnunk, ezzel be kell érnünk.

A munka harmadik nagy egysége a szótár. Ebben a térképen nem szereplő szavak és kifejezések is szerepelnek nyelvjárási alakjukkal, utószavaikkal és tömör, inkább a címszóban foglalt tárgy helyének, valamihez való tartozásának megadásával a jelentéseik is.

A kötetet néhány szemléletes rajz zárja le, amelyen számok utalnak az egyes kocsialkatrészekre, s ezeknek a számoknak a föloldásai a rajzok mellett találhatók.

Hajdú Mihály

Vitányi Borbála: Thury Zoltán írói névadása.
Kiadja az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége. Budapest, 1985. 44 l. (Magyar névtani dolgozatok 55.)

Az író valamennyi írásművét alapul vette kutatásaihoz a szerző, s többszáz nevet gyűjtött össze. A neveket először a névadás indítéka szerint vizsgálta. Utána megnézte a név és a nevet viselő személy viszonyát. Külön fejezetet szentelt az alakváltozatoknak, a nevek formálásának, képzésének, becézésének. A munka második része, három időszakra bontva a neveket, névgyakorisági sorrendeket közöl. Ezeket összeveti a korabeli anyakönyvek adataival, s megállapítja, hogy Thury névadása megfelel a korabeli névdivatnak. A nevek statisztikai vizsgálata különválasztja a csak alapalakban előfordulókat a becézett formájúaktól. Valamennyinek megadja abszolút előfordulási számát és részesedési arányát. A kötetet a családnevek és a keresztnevek betűrendes adattára zárja le.

Hajdú Mihály

A hungarológia hírei

A Társaság szervezeti élete

A Szirmai Endre-díj átadása
Hamburg, 1988. december 5.

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

A Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság alig több, mint évtizedes története során kezdettől fogva törekedett arra, hogy a hungarológia terén kiemelkedő érdemeket szerzett tudósok elismerésére módot találjon, kifejezésre juttassa e szakterület művelői iránti tiszteletét, s ennek látható jelét is adja. Már alapszabályaink intézkedtek arról, hogy a Társaság közgyűlései a hungarológia legkiemelkedőbb, főleg idősebb tudósait a magyar nyelv, irodalom, néprajz, művelődéstörténet terén való munkásságukért egész életművük alapján tiszteleti taggá válasszák. 1979-ben a Társaság Lotz János emlékére érmet alapított azzal a céllal, hogy a magyar nyelv és irodalom Magyarországon kívüli oktatása, a hungarológia egyes szakterületeinek a megismertetése, illetve az ennek érdekében végzett szervezőmunka terén szerzett érdemeket elismerje és megtisztelje. 1981 óta minden közgyűlés alkalmával sor kerül négy–hat Lotz-érem kiosztására. Ehhez járul most a hungarológia művelésében szerzett érdemek megbecsülésének harmadik módja, a Szirmai Endre-díj. Társaságunk pártoló tagja, a neves stuttgarti orvosprofesszor jóvoltából mód nyílt arra, hogy a Társaság háromévenként egy 3000 DM összegű díjat juttasson meghatározott feltételeknek megfelelő tudományos alkotásért. A Társaság végrehajtó bizottsága 1987-ben dolgozta ki a díj odaítélésének szabályzatát, mely szerint a díjat vagy a magyar kultúra, történelem valamely eddig ismeretlen, jelentős emlékének a felfedezéséért, illetve publikálásáért; vagy pedig valamely világnyelven megjelent hungarológiai tárgyú tudományos munkáért lehet odaítélni. Az erre létesített kuratórium javaslata és a végrehajtó bizottság 1988. évi ülésén történt döntése alapján a Szirmai Endre-díj első jutalmazottja Dr. Czigány Lóránt úr lett *The Oxford History of Hungarian Literature. From the Earliest Times to the Present* című, a Clarendon Pressnél 1984-ben megjelent majd 1986-ban újra kiadott munkájáért. Öröm és megtiszteltetés számomra, hogy őt ebből az alkalomból Társaságunk elnöke, Bo Wickman professzor, valamint egész elnöksége és végrehajtó bizottsága nevében üdvözölhetem.

Czigány Lóránt 1935-ben született Sátoraljaújhelyen; egyetemi tanulmányait Szegeden, Oxfordban és Londonban végezte, s a PhD fokozatot ez utóbbi helyen nyerte el 1965-ben. Hosszú ideig dolgozott a British Library-ben és éveken át tanította a magyar irodalmat a Berkeley-i egyetemen. De mindezek mellett elsősorban azzal a hallatlanul gazdag irodalomtörténeti munkásságával vált ismertté, melyet a Nyugat-Európában feltárható magyar irodalmi emlékek és források felkutatásának, feldolgozásának és publikálásának szentelt. E területen különösen termékeny volt a British

Library-ben végzett tevékenysége, ahol számos ismeretlen hungarikát fedezett fel. E téren való főbb publikációi: Iványi-Grünwald Béla és Waltherr László gyűjteményeinek katalógusai, valamint Szabó Zoltán írásainak publikálása. A néhány éve elhunyt Szabó Zoltán nagy értékű hagyatékának a feldolgozásán pedig jelenleg is dolgozik mint a hagyaték kurátora. Ő állította össze Cs. Szabó László bibliográfiáját és az Új Látóhatár repertóriumát is. Közben állandó témája a magyar és az angol irodalom kapcsolata, mely téren alapvető *A magyar irodalom fogadtatása a viktorianus Angliában, 1830–1914* című, Budapesten 1976-ban megjelent könyve. Ezt a hungarológiát annyi jeles munkával gazdagító munkásságot koronázta meg a magyar irodalom teljes történetét angolul összefoglaló könyve, mely a díj odaítélésének alapjául szolgált.

Angol nyelvű magyar irodalomtörténetével Czigány Lóránt úttörő munkára vállalkozott és igen nagy szolgálatot tett a magyar irodalomtörténetnek és általában a nemzetközi hungarológiának. Nem mintha nem írtak volna, illetve adtak volna ki már korábban is angolul magyar irodalomtörténetet. Ezeket azonban többnyire eredetileg Magyarországon és magyarul írták, nem pedig angol környezetben élő, angolul író tudósok. Ráadásul az utóbbi évtizedekben a Magyarországon angolul kiadott irodalomtörténetek mind több szerző munkái, s az egyes részeket a szerkesztők csak több-kevesebb sikerrel tudták egységessé formálni. Czigány Lóránt egymaga vállalkozott a teljes magyar irodalomtörténet összefoglalására, amire – mint tudjuk – Magyarországon, magyar nyelven is csak félévszázada történt kísérlet Szerb Antal, majd Féja Géza részéről. Az egyszemélyes irodalomtörténetnek mindig nagy előnye, hogy egységes látásmódot, értékelésrendet tud érvényesíteni a legrégibb időktől napjainkig. Természetesen minden ilyen mű erősen egyéni jellegű, nem a közfelfogást igyekszik rögzíteni, hanem a szerző látképét nyújtja az adott irodalomról. Czigány Lóránt könyve is új, egyéni arculatú magyar irodalomtörténet, mely bátran vállal az elterjedt, mondhatni kodifikált nézetekkel szemben külön álláspontot. Az ilyen mű kritikai fogadtatása mindig változó, megoszló, hiszen egyfajta kihívást is megtestesít. Így van ez ebben az esetben is, de ezt is érdemnek kell tulajdonítanunk, mivel mint minden tudomány, az irodalomtörténet is csak a sokféle egyéni álláspont ütközése közepette fejlődhet, haladhat előre. Czigány Lóránt az angolszász irodalomtudomány háttér-ismeretével és az angol nyelvű olvasót szem előtt tartva járult így hozzá a magyar irodalom történetéről való képünk gazdagításához, színesebbé, teljesebbé tételéhez. Méltán megilleti ezért őt az első Szirmai Endre-díj.

A díj átadásakor nyilvánosan is szeretném itt kifejezésre juttatni Társaságunk köszönetét a nagylelkű díj-alapító Szirmai Endre professzornak, aki lehetővé tette, hogy egy kitűnő tudós kitűnő munkáját elismerhessük. Elnökünk, s Társaságunk egész vezetősége nevében kívánok neked, kedves Lóránt, további sikeres munkát, erőt, egészséget a magyar irodalom és irodalomtörténet érdekében végzett és mindnyájunk tiszteletét kivívó munkásságodhoz.

Klaniczay Tibor

Hölgyeim és Uraim!

Amikor a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság Végrehajtó Bizottsága titkos szavazással úgy döntött, hogy nekem ítélik elsőnek a Szirmai Endre-díjat, meglepődtem és ugyanakkor öröm töltött el.

Meglepődtem, mert váratlanul ért a személyemnek szóló megtiszteltetés, és öröm töltött el, mert úgy éreztem, hogy ezzel a gesztussal a Magyarországon kívüli, emigránsok által végzett tudományos munkásság részesült hivatalos elismerésben.

Most, hogy a díjat átveszem, alkalmam nyílik és ösztönzést érzek arra, hogy az *Oxford History of Hungarian Literature* keletkezéséről néhány szót szóljak. A könyv együttes erőfeszítések eredménye. Az American Council of Learned Societies tervbe vette, hogy a kelet-európai irodalmakat, köztük a magyar, angol nyelvterületen megismerteti a nagyközönséggel. Nekem jutott az a megtisztelő feladat, hogy rövid áttekintést adjak a magyar irodalomról, különös hangsúlyt helyezve a XIX. századdal kezdődő korszakra. Az áttekintésben foglalkoznom kellett a történeti háttérrel, közölnöm kellett életrajzi adatokat, a főbb művek tartalmi ismertetését, és mindezt jegyzetapparátus (lábjegyzetek és utalások) nélkül, és olyan gördülékeny stílusban kellett megírnom, hogy egy első éves amerikai egyetemi hallgató is könnyedén olvashassa.

Mondanom sem kell, hogy a kézirat végső formájában háromszor hosszabb lett a kívántnál, és számos szükségmegoldást tartalmazott. „A magyar irodalom története" címen került az Oxfordi Egyetemi Nyomda gondozásába. A lektori jelentések alapján a kiadó úgy döntött, hogy a munka megfelel az „Oxford History" néven jól ismert kézikönyv-sorozat kívánalmainak.

Bár a kéziratot így tehát elfogadták, az Oxfordi Egyetemi Nyomda mégsem tudta külső anyagi támogatás nélkül a kiadás költségeit vállalni. Az Amerikai–Magyar Kulturális Központ és a Tulipános Láda Kulturális Alapítvány, Hám Tibor, illetve Szathmáry Lajos kezdeményezésére bőkezűen hozzájárult a kiadási költségekhez. Támogatásuk nélkül munkám nem jelenhetett volna meg.

Már maga az a tudat, hogy az Atlanti-óceán mindkét oldalán egyetemisták nemzedékei számára ez lesz az első betekintés a magyar irodalomba, bőséges jutalom munkám megírásáért. Persze, az is némi megelégedéssel töltött el, hogy néhány kollégám úgy gondolta, hogy célom az ő szakmai továbbképzésük volt, s ennélfogva, ha valamit nem tudtak, az én könyvemben keresték rá a választ. Néha eredménytelenül. Ez arra bírta őket, hogy nem teljesen indokolt bírálattal illessék munkámat, mintha ezért írtam volna könyvemet, hogy minden eddigi és ezután következő magyar irodalomtörténetet fölülmúljak vele!

Így tehát fokozott örömmel veszem át a Szirmai Endre-díjat, s egyúttal szeretném őszinte köszönetemet kifejezni Szirmai Endre professzor úrnak, aki az irodalom és a hazája iránt érzett szeretetből döntött úgy, hogy létrehozza ezt az alapítványt. Hasonlóképpen, őszintén remélem, hogy az ő nemes gesztusa a jövőben hosszú ideig előmozdítja majd a hungarológiai kutatásokat és ezek eredményeinek publikálását.

Köszönettel tartozom továbbá a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaságnak, különösképpen Klaniczay Tibor főtitkár úrnak, akinek megtisztelő szavait az imént hallottuk, és Jankovics József főtitkárhelyettes úrnak, aki először ajánlotta a Rákos Péter alelnök úr vezette kuratórium figyelmébe a nevemet.

Végül, de egyáltalán nem utolsósorban, a szíves vendéglátásért és az ünnepélyes alkalom megszervezéséért köszönettel tartozom házigazdáinknak, a hamburgi egyetem finnugor szemináriumán belül működő Hungarológiai Központnak, különösképpen Wolfgang Veenker professzor úrnak és dr. Holger Fischer úrnak, valamint mindenkinek, aki jelenlétével megtisztelt.

Köszönöm.

Czigány Lóránt

Nekrológ

Aurélien Sauvageot
1897–1988

Gyásza van a magyar nyelvtudománynak és különösképpen a hungarológiának: 1988. december 5-én a dél-franciaországi Aix-en-Provence-ban 91 éves korában elhunyt Aurélien Sauvageot professzor, a külföldi magyarságtudománynak egyik legnagyobb és szinte az utolsó pillanatig tevékenykedő alakja.

Miután az utóbbi másfél évtizedben örvendetesen megnőtt csaknem az egész világon a hungarológiát oktató egyetemek és főiskolák száma, és – ugyancsak örvendetesen – új hungarológiai központok, közösségek jöttek létre, ismét felvetődött a kérdés: mit kell hungarológián érteni? Azt szinte mindenki elfogadja, hogy a korábbi „nyelvi–irodalmi" modellt szélesíteni kell, de hogy meddig, mely tudományágakkal bezárólag és hogyan, milyen alapon stb., abban már nagyon eltérőek a nézetek. Egy viszont tagadhatatlan: Aurélien Sauvageot már a húszas-harmincas évektől a tágabb értelemben vett hungarológiát képviselte és művelte, mégpedig kivételes képességekkel, kivételes tenni akarással és hasonló eredményességgel. Ilyenformán „a hungarológus" mintaképének tekinthetjük.

Sauvageot professzor immár egy hosszú és teljes élettel igazolta azt, amit 1964-ben az Eötvös Loránd Tudományegyetem ünnepi közgyűlésén, díszdoktorrá avatása alkalmából mondott: „Most, hogy annyi esztendő fizikai, bár korántsem érzelmi távolléte után ismét Önök között vagyok, újra áthat a magyar kultúra egész vonzóereje, és újra elfog az elégedettség jóleső érzése is: íme nem volt haszontalan, hogy amint számomra adatott, egész pályámat e kultúrának szentelhettem." Hogy mindez megadatott számára, azt nem kismértékben emberi, tudósi és oktatói képességei, sajátos vonásai tették lehetővé: a más, köztük mindenekelőtt a finnugor nyelvek és kultúrák iránti vonzódás; szenvedélyes tudományszeretet; kiemelkedő problémalátás és -érzékenység; erős kritikai érzék és kritizáló hajlam; ötletesség, mindig újra törekvés; az elméletek, az általános nyelvészet iránti érdeklődés és ugyanakkor a gyakorlatnak, a nyelvhasználat vizsgálatának az előtérbe helyezése; az életnek – a nyelvi életnek is – a maga teljességében, bonyolultságában való szemlélete; nem mindennapi irodalmi és stílusérzék.

Továbbá Aurélien Sauvageot életútja is úgy alakult – vagy talán inkább ő maga úgy alakította –, hogy a hungarológiánál maradva, egy életen át foglalkozhatott a magyar nyelvvel, irodalommal, történelemmel, a széles értelemben vett magyar kultúrával. Az École Normale Supérieure elvégzése után 1923-ban fiatal tanárként Magyarországra jött, és ettől kezdve nyolc éven át a hallgatók százait tanította a francia nyelv és kultúra ismeretére az Eötvös Kollégiumban és a Bölcsészettudományi Karon. Közben azonban egyrészt a Párizsban, majd Stockholmban, Uppsalában és Helsinkiben – Antoine Meillet biztatására – megkezdett finnugor nyelvészeti tanulmányait folytat-

ja, másrészt tudatos készüléssel kitűnően megtanul magyarul. Hogy mit kapott Magyarországtól, a magyar nyelvészektől, arra így emlékezett vissza említett beszédében: „Életem végéig nagy szerencsének fogom tekinteni azt, hogy olyan emberek tanításaiból okulhattam, mint Gombocz Zoltán, Szinnyei József, Munkácsi Bernát, Melich János és annyian mások, nem is szólva azokról, akiknek ma is folyó munkássága eligazít. Hadd szóljak régi barátomról, Pais Dezsőről, hadd említsem Bárczi Géza, Kálmán Béla, Lakó György, Fokos Dávid, Beke Ödön professzorok nevét, és persze Németh Gyulát, Sebestyén-Németh Irént, Ligeti Lajost – és annyi-annyi más tudósról is szólhatnék, akiket sajnos nem tudok most mind felsorolni, de akikre annyit gondoltam az elmúlt évek során. Mert el sem tudom számlálni, hány gondolatom köszönhető az ő ráhatásuknak." 1931-ben, hazatérte után az École des Langues Orientales-on újonnan felállított finnugor tanszékre – amelynek feladata a magyar, a finn és az észt nyelv oktatása lett – őt nevezték ki professzornak. Harminchat éven át, 1967-ig adott itt elő nyelvünkről, irodalmunkról, kultúránkról, közben szoros kapcsolatot tartva fenn a magyarországi tudományossággal, a magyar szellemi élettel és folytatva korábbi magyar nyelvészeti és egyéb, a hungarológia körébe vágó munkásságát. Ez utóbbi nem szakadt meg nyugalomba vonulása után sem, szinte mindaddig, míg a halál ki nem ütötte kezéből a tollat. Egészen természetes tehát az is, hogy Társaságunknak, a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaságnak tiszteleti tagja volt annak megalakulásától kezdve.

Mi igazolja azt, hogy Aurélien Sauvageot a szélesebb értelemben vett hungarológiát művelte?

Sauvageot professzor elsősorban nyelvész volt. Három könyvben mutatta be – sajátos műfajt is teremtve – nyelvünk sajátságait, illetőleg történetét, beleértve a mai, sőt a jövő nyelvhasználat kérdéseit is (*Esquisse de la langue hongroise.* Paris, 1951. 338 l.; *Premier livre de hongrois.* Paris, 1965. 322 l.; *L' édification de langue hongroise.* Paris, 1971. 424 l.). Ezekben és valamennyi munkájában elsősorban azt tartotta szem előtt, hogy a nyelv elválaszthatatlan a gondolkodástól, a társadalomtól, a nyelvet beszélő nép életétől, továbbá középpontba helyezte a nyelvi struktúrákat, és mindig vizsgálta a nyelvi funkciókat. E munkák jelentősége nemcsak abban van, hogy világnyelven adnak tájékoztatást nyelvünkről, hanem abban is, hogy önálló, nemegyszer meglepetést keltő meglátásaikkal, ötleteikkel új irányba viszik a kutatásokat, vagy újra gondoltatják a korábbi megállapításokat. Aztán 1931-ben kiadja nagy francia–magyar és 1937-ben magyar–francia szótárát, amely a két nyelv korabeli szó- és kifejezéskészletének valóságos tárháza. Ezek megszerkesztésében olyan kiváló nyelv- és stílusértő tudósok voltak segítségére, mint Balassa József és Benedek Marcell. Hogy milyen magas igényt támasztottak saját munkájukkal szemben, arra találóan utal Sauvageot egyik megjegyzése: „Gyakran órákon keresztül mérlegeltük hármasban újra meg újra egy-egy szó jelentését, még a legfinomabb árnyalatot is. És hányszor fordultunk felvilágosításért mindenfajta szakemberhez, magyarokhoz és franciákhoz egyaránt." 1924-től kezdve számos magyar tárgyú dolgozatot jelentetett meg a Magyar Nyelvben, a Magyar Nyelvőrben és az Études Finno-Ougriennes-ben, továbbá nem magyar tárgyú, finnugor vagy általános nyelvészeti témájú munkáiban is gyakran hivatkozik magyar nyelvi jelenségekre, és idéz magyar példákat. Bámulatra méltó, ahogyan Párizsból, majd Aix-en-Provence-ból is figyelemmel kísérte a magyarországi társadalom-

tudományok, mindenekelőtt a nyelvészet és az irodalomtudomány eredményeit. Ismertetett minden megkapott új könyvet, folyóiratot – hivatalosan és baráti körben is állandóan szorgalmazta, kérte ezek megküldését –, mégpedig a Bulletin de la Société Linguistique de Paris és az Études Finno-Ougriennes hasábjain, mindig – részben saját szempontú – kritika alá vetve őket.

Sauvageot professzor érdeklődési körében fontos helyet foglalt el az irodalom. Magyarországi tartózkodása alatt megismerkedett Móriczcal, Babitscsal, Kosztolányival, Illyés Gyulával és másokkal. Nagyon is érthető, hogy az általa becsült magyar irodalmat be akarta mutatni a franciáknak, a világnak. Lefordította – nagy filológiai pontossággal és műgonddal – Jókainak *A kőszívű ember fiai,* Babitsnak a *Timár Virgil fia* és Veres Péternek a *Próbatétel* című regényét. Ezenkívül tanulmányt írt az Ady-fordítások, és előszót Illyés Gyula *Puszták népe* című szociográfiájának francia nyelvű kiadása elé, s *Nouvelles hongroises* címen antológiát állított össze XIX–XX. századi irodalmunkról.

Természetesen Sauvageot professzort érdekelte Magyarország története, a magyar nép életének korábbi és XX. századi alakulása is. Hazatérte után, már 1937-ben *Découverte de la Hongrie* (Paris, 244 l.) című munkájában képet festett a francia olvasóknak a korabeli Magyarországról, színesen, külön kitérve a szellemi és mindennapi életre, valamint „az egyén sorsára", de feltárva valamennyi társadalmi és egyéb problémát is.

A hungarológia körébe az is beletartozik, hogy Sauvageot professzor előadások hosszú sorában jellemezte a magyar nyelvet, irodalmat és kultúrát a francia közönségnek, illetve – korábban – a Nyugat hasábjain egymás után mutatta be nálunk a francia irodalom egy-egy kiemelkedő alakját.

És hogy mennyire aktív volt nyugdíjasként, a kilencven év felé közeledvén is, azt egyértelműen bizonyítja, hogy az általa indított Études Finno-Ougriennes című nemzetközi finnugrisztikai évkönyvben 1970-től 1987-tel bezárólag több mint húsz dolgozatot és mintegy tíz recenziót jelentetett meg. És ezeknek csaknem a fele magyar tárgyú. Írt többek között a magyar zárt *ë*-ről, igeragozásunk eredetéről, a tárgyas ragozás használatáról; továbbá Füst Milánról és Kassák Lajosról. Megható módon vett végső búcsút kedves magyar barátaitól: Pais Dezsőtől, Bárczi Gézától, Pődör Lászlótól. Recenziókat tett közzé László Gyulának, Kiefer Ferencnek és Zsilka Jánosnak egy-egy könyvéről. Végül pedig közölte memoárjának minket, magyarokat közelről érintő, 1946-os részletét.

Aurélien Sauvageot nem mindennapi életműve fennmarad, és – örömünkre – folytatódik, éppen napjainkban.

Szathmári István

Tudományos ülések, konferenciák

Arcok és eszmék a nyugati magyar irodalomban
Lugano, 1988. október 12–16.

A Svájci Magyar Irodalmi és Képzőművészeti Kör (korábban: Svájci Magyar Irodalom- és Könyvbarátok köre) tanulmányi napjait jó évtizede az igényesség jellemzi. A különböző témaköröket (irodalom, történelem, politika) egybefogó konferenciák, amelyeken általában az illető kérdéscsoportot jól ismerő szakemberek tartanak előadásokat, azért is érdekesek, mert nyitottak: mindenki részt vehet rajtuk – akár aktívan is –, aki egy kicsit is közel érzi magához a fölvetett témát. Az elhangzott előadások rendszeresen kötetbe gyűjtve megjelennek, hogy csak a legnevezetesebbet, a Hungarológiai Értesítőben is ismertetett előadássorozatot említsem. (*Magyar Mérleg* – A magyarság szellemi élete a II. világháború után, 1945–1980; I. kötet: *A magyarországi szellemi élet harminc éve, 1948–1978;* II. kötet: *Nyugati magyar kulturális élet a II. világháború után, 1945–1979;* III. kötet: *A kisebbségben élő magyarság kulturális élete a II. világháború után. 1945–1980* – a három kötet külön-külön és egybegyűjtve is megjelent.) A neves előadók névsora – Bogyay Tamás, Borbándi Gyula, Csernohorszky Vilmos, Dénes Tibor, Ferdinandy Mihály, Gosztonyi Péter, Hanák Tibor, Határ Győző, Illyés Elemér, Juhász László, Kabdebó Tamás, Novák Mária, Ölvedi János, Piazza Péter, Révész László, Saáry Éva, Skultéty Csaba, Veress Dániel – arra enged következtetni, hogy a SMIKK komolyan veszi hivatását: előadásaival, tanulmányaival az egyetemes magyar irodalmat és művelődéstörténetet is szolgálja.

1988 őszén sem volt másképp. Sőt, az *Arcok és eszmék a nyugati magyar irodalomban* című előadássorozatnak különös jelentőséget kölcsönzött az év elején Magyarországon lezajlott vita (Élet és Irodalom), amely Béládi Miklós–Pomogáts Béla–Rónay László *A nyugati magyar irodalom 1945 után* című könyve kapcsán itthoni és külhoni álláspontokat ütköztetett. Érdekes, hogy ez a sokszor személyeskedésekbe torkolló eszmecsere Luganoban – noha az egymással szögesen szemben állók közül (Pomogáts–Csernohorszky, Pomogáts–és e sorok írója) többen is részt vettek a konferencián – nem folytatódott tovább; pontosabban: továbbgyűrűzött, de előadások formájában megmaradt a tudományosság szintjén. A tanulmányi napoknak külön színfoltja volt, hogy volt aki hangszalagon (Sztáray Zoltán), volt aki „színészeket" (Csiky Ágnes Mária), illetve kollégáit foglalkoztatva (Fáy István, Csepelyi Rudolf) közölte mondanivalóját. A tanulmányi napok alaphangját az Új Látóhatár két szerkesztőjének, Sztáray Zoltánnak és Borbándi Gyulának tanulmánya adta meg. Sztáray Zoltán (*Mi is hát a nyugati magyar irodalom?*) a nyugati magyar irodalomról mint dzsungelről beszélt, hangoztatva: e képződmény egyszeri, soha meg nem ismétlődő jelenség. Az irodalom és irodalompolitika berkeiben jól tájékozott szerző esszéjében egyszerre kétfelé is vágott: megrótta a hazai „tudományosságot", illetve azokat, akiknek a szemében a nyugati magyar irodalom nem érték (a Kossuth Klub-vitája), és fájdalmasan

beismerve a nyugat közönyét, az olvasók érdektelenségét – „az Új Látóhatár amerikai előfizetőinek fele nem olvassa a folyóiratot" –, megállapította: ha az olvasókon múlna, híre-hamva sem volna a nyugati magyar irodalomnak.

„Van-e önismeretünk?" – kérdezte Borbándi Gyula *A nyugati magyar irodalom értéktudata és önismerete* című előadásában, miközben sorra vette az egyetemes magyar irodalom központjait („leghátrányosabb helyzetben a romániai központok vannak"), és nyugtázta a hazai befogadás eredményeit (e megújulási folyamat eredménye Faludy György magyarországi előadókörútja is). Borbándi leszögezte: „nem kielégítő a nyugati magyar irodalom kritikai tevékenysége"; s e megállapítását többek közt azzal indokolta, hogy Gombos Gyula Szabó Dezső-monográfiája csak a megjelenés után 2 évre kapott igazi megméretést. Nyugtalan kérdései – „vajon a mi értékrendszerünkben is csak az alkotók esztétikai megmérése dönt?"; „vajon a nyugati magyar irodalomnak nincsenek tabui?" stb. – önismeretet gazdagító, továbbgondolásra ösztönző próbák.

Hosszabb kutatómunkára épültek azok az összefoglaló igényű tanulmányok, amelyeknek szerzői egy-egy műfajt vettek bonckés alá. Sárközi Mátyás ragyogó áttekintése (*Útrakelt Odüsszeuszok – Nyugati magyar líra*) egyben poétákra szabott stíluselemzés is, a számkivetés költőinek csoportosítása a megélt élmény alapján. Minden szava találó, s olyan lírikusokról is sokat mond, akiket itthon nem életművüknek megfelelően értékelt a kritika (Bikich Gábor, Csokits János). Csiky Ágnes Mária (*Expedíció egy föltérképezetlen területen*) a nyugati magyar drámát – az összes közül talán a legmostohább műfajt – vizsgálta (a drámarészletek fölolvasásában Széll Ilona és Csipkés Attila volt segítségére) átvilágító, lényeglátó erővel. Az előadás kevésbé ismert alkotók (Pohárnok Jenő) bemutatása mellett nagy teret szentelt a valódi drámaíróknak, ezek közül is a középpontba állítva Határ Győzőnek, az egyetemes magyar irodalom számára sem lebecsülendő drámaköltészetét. (Az előadás egyetlen szépséghibája, amiről a szerző természetesen nem tehet: az előadó saját drámaköltészetét nem értékelhette, holott – jegyezzük meg – a *Medvetánc*, a *Titkos krónika* és a *Mónár Anna* a nyugati magyar dráma legjobb teljesítményei közé tartozik.)

Lőkkös Antal (*Főképp a humor taglalása veszélyes – Van-e humor a nyugati magyar irodalomban?*) meggyőzően – s érthető: percről-percre kacajt kiváltva – bizonyította, hogy eme sajátos írói látásmód – hát még ha filozófiával is be van oltva – semmivel sem alantasabb, mint a „komoly" műfajok. Lőkkös maga is kitűnő stílusparódiák írója, s hogy a humor egyszerre társadalomrajz, bírálat és fölüdülés – jól kiválasztott példái meggyőzően igazolták. (Lőkkös művein kívül főképp Elekes Attila versei tartoznak ebbe a „szférába".)

E sorok írója *A nyugati magyar irodalomkritika* című tanulmányának megállapításait a fontosabb nyugati magyar folyóiratok (Új Látóhatár, Irodalmi Újság, Katolikus Szemle, Magyar Műhely, Szivárvány, Arkánum, Nemzetőr) kritika-rovatának anyagára alapozta, s leszögezvén, hogy a nyugati magyar irodalomkritika értékben semmivel sem marad a szépprózа és a líra mögött, szólt a letagadhatatlanul jelen lévő kritikusegyéniségekről is (Albert Pál, Hanák Tibor, Kibédi Varga Áron).

Pomogáts Béla *Nyugati magyar irodalom hazai szemmel – Mit várhatunk a nyugati magyar szellemi élettől* című elmélkedésében kitért a személyes találkozások hasznosságára, jóllehet előadásának középpontjában a nyugati magyar irodalom hazai be-

fogadásának az alakulása-változása állt. Csepelyi Rudolf (előadását Csipkés Attila és B. Szabó Péter olvasta föl) *Aurora Australia – A legmesszebbre került szó* című összefoglalója rendkívüli alapossággal mutatta be az ausztráliai magyar irodalmat és tudományos életet; viszont hátulütője az előadásnak, hogy olyan „alkotókat" is számon tart, akik közül jó pár a legnagyobb jóindulattal sem nevezhető írónak.

Az általánosabb jellegű elméleti, illetve egy-egy műfaj eredményeit rögzítő tanulmányok-esszék mellett föltétlen említésre méltók az író-portrék. Nem csupán azért, mert – részletesebb tárgyalással – szinte kiegészítik a fentebb említett tanulmányokat, hanem mert valamelyest pótolják a hiányzó pályaképeket. Fáy István forrásértékű tanulmányában (melyet Csernohorszky Vilmos olvasott föl) a költőfivér, a nálunk úgyszólván ismeretlen Fáy Ferenc keserű sorsára, mint líraalakító tényezőre mutatott rá, ismertetve a kortárs-elemzők: Ignotus Pál, Határ Győző, Márai Sándor stb. Fáyval kapcsolatos meglátásait. *A magyar Montaigne – Cs. Szabó László* című Kabdebó Tamás-előadás a nyugati magyar irodalom egyik legnagyobb esszéírójának törekvéseit, eredményeit méltatta, hangsúlyozván meghatározó szerepét az őt követő nemzedékekre, míg az NSZK-ban élő Bogyay Tamás a nemrég elhunyt kitűnő esszéista, a sokoldalúságáról ismert Dénes Tibor történész-arcát rajzolta meg pár markáns vonással, adózván a svájci író kutató-szenvedélyének.

Az előadásokat élénk vita követte, melyet az elnök, Saáry Éva vezetett; egyébként ugyancsak az ő szavaival nyitott és zárt a konferencia.

Az *Arcok és eszmék a nyugati magyar irodalomban* című előadás-sorozat a nyugati magyar sajtóban elég komoly visszhangot vert, B. Szabó Péter szerint mindvégig higgadt tárgyilagosság és alaposság jellemezte „a négynapos eszmecserét" (Duna Tudósító, 1988. nov.–dec.). Ugyancsak ő vonta le a tanulságokat is: „1. van nyugati magyar irodalom, bár létezése véges lehet; 2. a nyugati magyar irodalomnak van önismerete és értéktudata, ami elsősorban a korrektúra szerep betöltésében rejlik, és ami leginkább adja sajátos karakterét; 3. ez az irodalom nem alacsonyabb és nem is magasabb rendű, mint a többközpontú (policentrikus) egyetemes magyar irodalom bármely ága; az alkotói szabadság birtoklása ellenére is ez az irodalom van a leghátrányosabb helyzetben, mivel létéhez hiányzik a fenntartó és ellenőrző szerepet betöltő olvasótábor és irodalmi intézményrendszer."

Szakolczay Lajos

Hungarológiai konferencia
Brüsszel, 1988. november 17–20.

1988. november 17–20. között nemzetközi hungarológiai konferenciát tartottak Brüsszelben, az Institut Supérieur de l'État de Traducteurs et Interpretes (ISTI) épületében. A konferencia szervezése az intézmény tanárának, *Sass Kálmán*nak az érdeme, aki egyrészt megnyerte a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság (Association Internationale des Études Hongroises) támogatását, másrészt megszerezte a magyar Művelődési Minisztérium, a belga Oktatásügyi Minisztérium, a brüsszeli magyar nagykövetség, és egy sor más intézmény – köztük az Európai Közösség belgiumi kulturális megbízott-

jának – védnökségét. A szervezésben magyar részről *Klaniczay Tibor* akadémikus, belga részről *Mme L. Laureys,* az ISTI keretében működő Association pour la Promotion de l'Étude des Langues Modernes (APELM) elnöke, és *M. G. Guislain,* az ISTI igazgatója vett részt.

A konferenciára népes magyar küldöttség utazott (7 fő). Itáliából három kutató érkezett. A francia, német, lengyel és cseh résztvevők mellett első ízben jelent meg hungarológiai konferencián egy szovjetunióbeli kutató, az ungvári nyelvészprofesszor, Petro Lizanec személyében.

A tanácskozás – változó számú, részben helyi érdeklődőkből, részben helyi magyarokból, részben a főiskola hallgatóiból kikerülő közönség előtt – november 17-én délután *Jacques Rifflet*-nek, az APELM elnökének üdvözlő szavaival kezdődött, ezt követte *Benda Kálmán* megnyitó előadása Szent István király életművének magyarországi és európai hatásáról.

A felolvasások nem tematikus sorrendben követték egymást, az első napon azonban mégis kialakult egy kisebb nyelvészeti blokk: *Ginter Károly* a francia és a magyar nyelv kölcsönös tanulásának nyelvtani nehézségeit szedte csokorba, *Petro Lizanec* (Ungvár) a magyar nyelv és szláv környezete együttéléséről beszélt a kárpátaljai térségben.

Az előadások zöme irodalomtörténeti vonatkozású volt, *Jan Ślaski* (Varsó) a lengyel–magyar–olasz irodalmi kapcsolatok alakulását elemezte, *Klaniczay Tibor* a reneszánsz magyarországi térhódításának különleges körülményeiről: a török háborúk és hódítások korának viszonyairól beszélt. *Amedeo Di Francesco* (Nápoly) Boccaccio 16. századi magyarországi visszhangjáról számolt be, *Richard Pražák* (Brno) a 18. századi Habsburg-birodalom cseh–morva és magyar részei közötti kulturális kapcsolatokat, eltéréseket és párhuzamot írta le. *Sárközy Péter* (Róma) az olasz klasszicizmus „árkádikus" irányzatának a 18. század végi magyar kulturális újjászületésre gyakorolt hatását elemezte. *Sass Kálmán* (Bruxelles) Puskin, Vörösmarty, Petőfi és Arany nemzedékéről beszélt, *Nicolas Cazelles* (Párizs) Arany János balladáinak modern vonásaival foglalkozott, *Gianpiero Cavaglià* (Torino) Krúdy Gyulát helyezte el a Habsburg-birodalom végső időszakának kereteiben.

Kisebb súllyal jelentkezett a tematikában a történettudomány. *Benda Kálmán* már említett bevezetőjén kívül e sorok írója szólt az erdélyi fejedelemség három kultúrájáról, azok egymáshoz való viszonyáról; illetve *Holger Fischer* (Hamburg) idézte föl az 1918–1919-es Károlyi kormányt, s jelentőségét Európában.

A többi előadás külön-külön képviselt egy-egy tudományágat. *Voigt Vilmos* néprajzi indíttatású felolvasása a magyar őstörténet és a primitív történelem tárgykörét érintette, *Németh Lajos* művészettörténész a szecesszió magyarországi feltűnését és útját ismertette, a közgazdász *Kemenes Egon* pedig a KGST-tag Magyarország és a Közös Piac kapcsolatainak kilátásait vázolta.

A konferenciát szokás szerint kiegészítő egyéb rendezvények között meg kell említeni *Virágh László* Ars Renata együttesének nagy sikerű esti koncertjét, valamint *Bacsó Péter* „Tanú"-jának nagy érdeklődéssel kísért vetítését. A résztvevőket fogadta *Németh József*, hazánk brüsszeli nagykövete.

A dolgok természetéből következett, hogy egy ilyen jellegű konferencián az előadók többsége inkább egy-egy témakör ismertetésére vállalkozott, s csak kevés volt

az új tudományos eredményre törekvő feldolgozás. Mint az várható volt, a közönség kérdései és érdeklődése is főleg a magyar múlt általános problémáira irányultak, kivételt csak – megint magától értetődően – Kemenes Egon mai tárgyú előadása jelentett. Ez volt az egyetlen téma, amiről a brüsszeli sajtó a konferencia kapcsán külön is említést tett.

Egy bizonyos: ez a konferencia jó alkalmat teremtett arra, hogy újabb országban jelentkezzen a magyar kultúra és történelem. Belgiumban ugyanis ez volt az első ilyen tárgyú tudományos értekezlet. Remélhetőleg folytatására is sor kerül egykor, s a hungarológia nemzetközi kutatógárdájának újból lehetősége lesz személyes és tudományos kapcsolatai továbbépítésére e szép országban, amelynek megismerésére egyébként most bizony alig-alig maradt időnk.

Barta Gábor

A régi magyar irodalom kutatóinak konferenciája.
Szeged, 1989. május 19–20.

1989 májusában Szegeden ültek össze a régi magyar irodalom kutatói szokásos évi vándorgyűlésükre. Az Irodalomtudományi Intézet és a négy tudományegyetem konferenciái a páros években tematikusak, a páratlan években pedig nem, s az egyes vidéki egyetemek felváltva adnak otthont az összejöveteleknek. Ezt a látszólagos kettősséget sikerült most a szegedi szervezőknek feloldani, ugyanis az idei ülésszak is tematikus volt, de nem a hagyományos módon: az előadásokat az fogta egységbe, hogy valamennyi előadó szorosan kapcsolódott a Szegeden folyó kutatásokhoz.

Az előadók életkorának átlaga – mint hallhattuk – harminc év alatt volt, ami nemcsak azt jelzi, hogy az egyetem az utóbbi 10–15 évben komoly kutatógárdát nevelt ki, hanem azt is, hogy ez a képzés folyamatos, hiszen a még nem végzettek is helyet kaptak az előadók között.

Május 19-én délután a konferencia *Csernus Sándor* történész előadásával kezdődött, aki a humanista fejedelemtükrök francia forrásvidékéről beszélt. Ezután *Hajnóczi Gábor* következett, aki a Zichy-kódex egy rajzának eszmetörténeti hátteréhez gyűjtött adalékokat.

A nap hátralévő része a könyvtárkutatóké volt. A könyvjegyzékek rendszeres feldolgozása a nyolcvanas évek eleje óta folyik Szegeden, és ezek a *Monok István* által szerkesztett Könyvtártörténeti füzetekben jelennek meg időről időre. Monok István jelenleg Mária királynő könyveinek sorsát vizsgálja. Előadásában egyelőre negatív eredményről számolhatott be: Mária királynő Budáról távoztakor nem vitt magával Corvinát. A kutató több helyszínen, több katalógust átvizsgálva 9 inventáriumot talált, de maguk a könyvek szétszóródtak. Várható, hogy az egyes kötetek vizsgálata még hozhat eredményt.

Farkas Gábor a kassai bibliotheca publica tanulmányozása közben arra a megállapításra jutott, hogy – ellentétben a korábbi nézettel – nem Klimó György pécsi könyvtára, hanem a kassai volt az első magyarországi nyilvános könyvtár. A kassai bibliotheca több szempontból is páratlan: a könyveket jellemzi a felekezeti sokoldalúság, többféle nyomdából származnak, sokféle nyelven íródtak, valamint nagyon gaz-

dag a kéziratos anyaga is. A könyvek három fő tárgy köré csoportosíthatók: a teológia, a filozófia és az orvostudomány köré – ez utóbbi szak feltűnően gazdag. A könyvtár felügyeleti szerve a református egyház lehetett, a városi levéltárban ugyanis nincs nyoma.

A második napot *Jankovics József* előadása nyitotta: Vörösmarti Mihályról beszélt. (Korábban a szakma Veresmartiként tartotta számon, de Jankovics meggyőzően érvelt a „Vörösmarti" névalak helyessége mellett.) Rövid kronológiai bevezető után az előadó rátért a vakbuzgó kálvinistából lett katolikus szerző kéziratos formában fennmaradt barokk művének, *Megtérése históriájának* elemzésére. A tartalmi ismertető után a mű forrásvidékét tárta fel s megállapította, hogy ellentétben a korábbi szakirodalmi állításokkal, Vörösmarti nem eredeti gondolkodó, hanem mindent készen vett át korában ismert idegen nyelvű művekből. Vörösmarti műve nem önéletrajz, helyesebb konverziótörténetként olvasni: a szerző nem a lelkiismeretével küzd, hanem módszertani–etikai vitát folytat. Vallomásai végül is 15 év belső fejlődésének történetét tükrözik.

Szilasi László „100 esztendő beszédmódja" című előadásában az Iványi Béla levélgyűjteményeinek kiadása során felmerült gondolatokat rendszerezte. Arra a kérdésre kereste a választ, hogy a magyar, latin és német levelekben, melyekből kirajzolódik a korai reformáció története, van-e valamilyen elv az egységes nyelv mögött. Vizsgálódásait Zoványi megérzései nyomán folytatta, s azt állította, hogy ezeken a leveleken nem lehet humanista elveket számonkérni. Szilasi Zoványi téziseit példákkal argumentálta (pl. ismeretlen Nyéki-levéllel is), s hangsúlyozta a szinkron megközelítés fontosságát.

Németh S. Katalin Wolfenbüttelben olyan, számunkra eddig ismeretlen nyomtatványt talált, melyben egy magát megnevezni nem akaró katona szemtanúként beszéli az 1663–64-es magyarországi hadjáratot. A mű dialógus formájában dolgozza fel az eseményeket: a lovas katona, aki valóban résztvevője lehetett a harcoknak, egy fiktív személynek, képzeletbeli unokatestvérének, egy naiv pásztornak a kérdéseire válaszol. Véleménye tipikus német álláspontot képvisel, s ennek megfogalmazásához forrásként korabeli német röpiratokat is felhasznált. A mű legfontosabb magyar vonatkozása, hogy a szerző értékeli Zrínyi alakját: jó gazdálkodónak tartja, és olyan hadvezérnek, aki bár saját csapatait jól vezeti, de az egyesített seregek irányítása már meghaladja képességeit.

Ötvös Péter dolgozata egy eddig ismeretlen levélről szól, melyet Bornemisza János küldött Bosnyák Tamásnak. A levél 1629 márciusában kelt Kassán, és írója két korábbi levelét foglalja benne össze, melyeket Rimay Jánoshoz intézett, de amelyeket a címzett (éppen Bosnyák miatt) nem kapott meg. E dokumentum nagy jelentőségű lehet Rimay egyik utolsó, bár meghiúsult politikai akciójának felderítésénél. Egyszersmind adalék az irodalmár Rimay kiadási törekvéseihez: mind a Balassi-kötet, mind a saját, immár nyomdakész verseinek sajtó alá rendezéséhez.

A délutáni ülésszak *Vadai István* frappáns logikájú és rendkívül meggyőző előadásával kezdődött, mely a régi magyar irodalom kutatásának egyik rendszeresen nagy vihart kavaró kérdéséhez, a Balassi–Rimay *Istenes énekek* kiadástörténetéhez szólt hozzá. A meglévő adatokat újragondolva Dézsinek ad igazat Klaniczay ellenében. Vadai matematikai módszereket dolgozott ki arra, hogy a különböző kiadványokat ho-

gyan lehet összehasonlítani, a hiányokat milyen számításokkal lehet pontosan kimutatni, és mindezek ismeretében végül a tartalomjegyzékeket, lapszámokat miként lehet meghatározni és egymással összemérhetővé tenni. Mindezt az Országos Széchényi Könyvtárban található, de eddig alaposan meg nem vizsgált korrektúrapéldányon mutatta be, mely egy rendezett kiadás előzménye volt.

Szőnyi György Endre Balassi és Sir Philip Sidney életrajzi, költői hasonlóságának nyomán elindulva számos igen feltűnő azonosságot talált a két személyiség pályájában: a hithez való viszony, az utolsó órák s azok filozófiája, majd ezek hagyományozása a mitikussá fejlesztett epicédium-költészet segítségével stb. E párhuzamok elvontabb kérdések felvetéséhez vezették az előadót. Arra kereste a választ, hogy mennyiben alakították a késő reneszánsz korban a költők önmaguk ezt a róluk később kialakuló képet, illetve milyen szerepe volt ebben a kánonformálásban az utódoknak.

H. Hubert Gabriella Laskai Csókás Péter latin nyelvű művének teológiai rendszerét ismertette. A kötet egyszerre nyelvtörténet, filozófiatörténet, iskola- és akadémiatörténet, költészettörténet és egyháztörténet. Érdekessége, hogy egyetemes és magyar irodalmi hagyományokat figyelembe vevő műfajelméleti rendszere van. Az elméleti szempontú mű a protestáns humanizmus ékes példája.

Szigeti Csaba poétikatörténeti részkutatásokkal foglalkozik, s ennek kapcsán most a rímsorozatokat vizsgálta a magyar költészetben. A modern francia elméleti irodalom nyomán a Régi Magyar Költők Tára XVII. századi sorozatának 10. kötetét nézte át a rímképletek szempontjából. Azt kereste, hogy megjelennek-e a páros rímek helyén az a-b rímképletű (keresztrímes) verskezdő sorok, s vajon hatottak-e a nyugati minták, ezek közül is elsősorban a szonett. Ezért a c-vel jelölhető rímhívó szó sorát kitüntetett helyzetűnek tartja. E prekoncepció alapján vizsgálódásai negatív eredménnyel zárultak.

Az előadásokat valamennyi esetben tartalmas vita követte. *Klaniczay Tibor* elnöki zárszavában kiemelte Szeged sokoldalú szerepét a régi magyar irodalom kutatásában.

Székely Júlia

Sík Sándor-emlékülés
1989. május 29.

Sík Sándor születésének 100. évfordulója alkalmából az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya és az Irodalomtudományi Intézet tudományos ülésszakot rendezett az akadémia kongresszusi termében, 1989. május 29-én. A költőként, tudósként, pedagógusként és irodalomszervezőként, szerkesztőként egyaránt kiemelkedő egyéniségről eddig ilyen összefoglaló jellegű, széles nyilvánosságnak szánt értékelés nem született, többnyire a katolikus sajtóban méltatták kortársai és pályatársai. Holott életműve nem korlátozódott csupán a modern magyar katolikus irodalom megújítására, a Vigilia című folyóirat igen magas szintű szerkesztésére, hanem az egész egyetemes magyar irodalom számára maradandó jelentőségű volt tevékenysége. A tíz elő-

adás e tevékenység különböző oldalait világította meg, az elmélyült szakmai elemzéseket szinte minden előadónál áthatotta a nagy egyéniség személyes ismeretéből eredő tisztelet, az emlékezés melegsége.

A délelőtti ülés elnöke, *Tolnai Gábor* felidézte Sík Sándorral tanítványi közelségben töltött szegedi éveit, majd azokat a mostoha évtizedeket, amelyek alatt Sík Sándor munkássága nem kaphatta meg az őt megillető elismerést, sőt, hallgatni kellett róla, művei nem jelenhettek meg, az általa képviselt értékek kiszorultak a magyar irodalom nagy részéből. Az első előadó, *Baróti Dezső* (*A patrióta* címmel) Sík Sándor eszméiről, magyarságtudatáról, szellemi horizontjáról, a tanítványainak átadott gondolkodói magatartásról beszélt szubjektív hangnemben, az átélt személyes élmények hitelével gazdagított, széles körű tárgyismerettel átszőtt előadásában. *Rónay László* a költői életművet méltatta *A szavak inflációjától a „szó"-ig* című előadásában, szuggesztív példákkal illusztrálva az emberség, a szeretet, a lelki nemesség üzenetét közvetítő költészetet. *Mészöly Dezső* (*A Himnusz-fordító* címmel) a műfordító Sík Sándor érdemeit sorolta fel, szintén személyes emlékek közbeiktatásával. Elemezte a Babits Mihály és a Sík Sándor által fordított himnuszok különbségeit, az eltérő elveket, formai megoldásokat, a műfordítói műhely titkait. Ez a fajta megközelítés, műfordítás-elemzés nagyon ritka műfaj a szakirodalomban, hasznos lenne, ha Mészöly Dezső hosszabb lélegzetű műben is kifejtené az itt felvázolt gondolatokat, a Sík Sándor-fordítások értékeit, hatását a magyar műfordítói gyakorlatra. *Békés Gellért* (*Töredék az emberről* című) előadása Sík Sándor kivételes egyéniségét hozta közel a hallgatósághoz, az embert próbáló időkben tanúsított magatartását, emberekhez való viszonyát, példamutató személyiségét mutatta be sokoldalúan, lélektanilag hitelesen és árnyaltan. *Lukács László* Sík Sándor tanári tevékenységét, ismeretközvetítő adottságait, professzori erényeit tárta fel előadásában. Tanítványaira gyakorolt hatását, az egyetemi órák tananyagát, eredeti gondolatainak fontosságát és máig ható érvényét bizonyította. *Németh G. Béla* az irodalomtudós alakjának bemutatására vállalkozott, Sík Sándor felismeréseit elemezte, módszerének hatékonyságát méltatta. *Jelenits István* (*Sík Sándor a keresztény irodalomról* című) tanulmánya a tudós munkásságának jelentős részét alkotó irodalomértelmező, a modern keresztény elméleteket és műveket a magyar irodalomba integráló írásait elemezte, tág horizontú érdeklődésének bizonyítékait tárta fel új szempontokat, modern értékelő mozzanatokat alkalmazó módszerrel. *Bodnár György* (*Sík Sándor modernségfelfogása* címmel) az irodalomtudósi tevékenység és elvrendszer egy jelentős rétegét bontotta ki a tanulmányok, kritikák, egyetemi előadások szövegéből, a máig használható, útmutató nézeteket mutatta be, Sík Sándor értékre érzékeny, világos elveit gyűjtötte össze magyar és kortárs világirodalmi példákkal illusztrálva. *Pomogáts Béla* (*Út a Nyugathoz* című) tanulmánya a modern magyar irodalom megszületésében szerepet vállaló papköltő kortársaihoz, a meghatározó folyóirathoz való viszonyát elemezte számos eddig ismeretlen dokumentum, valamint néhány jelentős költői mű felhasználásával. *Vásárhelyi Miklós* sajtótörténeti kutatásainak egy részletét mutatta be a Sík Sándor által szerkesztett Vigilia évtizedeinek, az 1945 utáni korszakban betöltött funkciójának felidézésével, a tudomány eszközeivel támasztva alá a követelmény és a szakmai értékelés megállapításait, a rendkívül igényes, független szellemű lapról alkotott elismerő, de a szakirodalomban igen elszórtan jelentkező véleményeket.

Összefoglalóan valamennyi előadásról elmondható, hogy mindegyik egy nagyobb tanulmány vagy tanulmányfüzér alapja lehet, hiszen itt nem volt mód a részletes kifejtésre, valamennyi szempont alapos érvényesítésére, de a szerzők tárgyismerete, Sík Sándor iránti tisztelete és a napjainkban érvényesülő értékmentő szellem lehetővé teszi, hogy a közeljövőben monográfia születhessen a magyar irodalom e jelentős személyiségéről.

R. Takács Olga

Műhelyek

Hungarológia Csehszlovákiában

Amikor 1918-ban létrejött az önálló csehszlovák állam, a hungarológiai kutatások továbbfejlesztésének új lehetőségei alakultak ki. A hungarológia tudományos művelését már a 18. és 19. század fordulóján megalapította a nagy cseh tudós, Josef Dobrovský és a 19. században tanítványai és követői fejlesztették tovább. A 19. század második felében pedig a magyar lektorátus bevezetésével a prágai egyetemen szervezeti alapot kapott a cseh hungarológia. Csak az első világháború után, 1924-ben nevezték ki Prágában az első magyar szakos docenst, Pavol Bujnák szlovák irodalomtörténész személyében. 1930-tól, professzori kinevezésétől 1933-ban bekövetkezett haláláig Pavol Bujnák mind a prágai, mind a pozsonyi egyetem egyetlen magyar szakos tanára volt. Főleg összehasonlító irodalomtörténettel foglalkozott, ma is figyelemre méltó Arany János a szlovák irodalomban című műve (*Ján Arany v literatúre slovenskej*, Praha 1924), és számos tanulmánya, pl. *Neruda és Petőfi* (1932). A korabeli, még Dobrovskýig visszanyúló nézetekre jellemző, hogy habilitálnia csak finnugor nyelvtudományból lehetett, így született Az igekötők a finnugor nyelvekben, főként a magyarban (*Praefixa verbalia v jazykoch ugrofinskych a zvlášte v madarskom*) című erősen vitatható könyve (1928). A finnugor nyelvtudományt később tehetséges finnugor nyelvész és Bujnák utóda, a prágai egyetem professzora, Vladimír Skalička fejlesztette tovább, aki már a magyar filológiában habilitált. Műve, a *Zur ungarischen Grammatik* (1935) a prágai nyelvészeti kör kezdeményezésének egyik kiváló terméke.

De a csehszlovákiai hungarológiát 1945 előtt sem csak Bujnák és Skalička képviselték; Szlovákiában megjelent pl. Orbán Gábor *A finnugor nyelvek számnevei* című könyve (1932), Alžběta Göllnerová *Eötvös József* című tanulmánya (szlovákul 1937), vagy Arany A. László *Kolon nyelvjárásának fonológiai rendszere* című tudományos monográfiája (1944). Fontos továbbá Rudo Uhlár összehasonlító tanulmánya (*Kapcsolatok a szlovák irodalom és a szomszéd irodalmak között*, 1932) és Emil Boleslav Lukáč dolgozata (*Ady és a dekadencia*, 1933), mely a dekadenciával szöges ellentétben álló értékeket mutatta ki Ady művében. František Brábek elavult magyar–cseh szótára után (1912) az első igazi modern kiadvány a szlovák Ján Hvozdík által összeállított magyar–szlovák és szlovák–magyar szótár (1933). Hvozdík falusi birtokos volt, nem képzett filológus, ennek ellenére rendkívüli filológiai érzékkel rendelkezett, s ezért szótára mindmáig időtállónak tekinthető.

A brnoi bölcsészeti karon a hungarológiai kutatás megindulása Josef Macúrek akadémikus nevéhez fűződik. Macúrek 1934-ben egyetemi tankönyvet adott ki *A magyarok és a történeti Magyarország államának története* (Déjiny Maďarů a uherského státu) címmel. Ezzel a művével habilitált és 1935-ben a brnoi egyetemen a magyar történelem professzorának nevezték ki.

1945 után új korszak kezdődik a csehszlovákiai hungarológia fejlődésében is. Pozitív eredmények ezen a téren azonban csak jó pár évvel később születtek; hiszen az első szakaszban, 1945–1948 között még nem alakultak ki a hungarológia fejlesztésének feltételei, mert a magyartanítás mind a magyar iskolákban, mind az egyetemi magyar szakon szünetelt. A negyvenes évek végén újból megnyílt a pozsonyi egyetemen a magyar szeminárium, s két évig, megbízott előadóként itt működött Emil Boleslav Lukáč, a kiváló szlovák költő, aki Adyról és a modern magyar költészetről adott elő.

Pozsonyban 1951-ben Sas Andor és Csanda Sándor kezdett először magyar nyelven tanítani a pedagógiai és a bölcsészettudományi fakultás akkor egyesített tanszékén. 1953-ban megalakult a Pedagógiai Főiskola és a Felsőbb Pedagógiai Iskola magyar tanszéke, s különvált a bölcsészkar magyar szemináriumától. 1959-ben alakult meg a pozsonyi bölcsészeti kar önálló magyar tanszéke, Sas Andor docens vezetésével, a pedagógiai fakultás magyar tanszéke pedig Nyitrára került, a más szakokat is magába foglaló magyar tagozattal együtt. Sas Andor halála után, 1962–1974 között Turczel Lajos, 1974–1987 között Csanda Sándor volt a tanszék vezetője. 1987-től Fónod Zoltán vezeti a pozsonyi magyar tanszéket.

A pozsonyi magyar tanszék fő pedagógiai feladata a szlovákiai magyar iskolák tanárainak képzése. 1977-ben, az újabb iskolai reform után a magyar iskolák magyar szakos tanárainak képzését (az általános iskolák felső tagozata és a középiskolák számára is) a pozsonyi Komenský egyetem magyar tanszékén egyesítették. A nyitrai pedagógiai fakultáson azóta csak az 1–4. osztályok tanítóinak képzése folyik.

A pozsonyi és nyitrai tanszék körül jelentős kutatógárda csoportosult. Sas Andor francia műveltségű tudós, a pozsonyi hungarikák nagy szakértője, akinek legfontosabb tanulmánygyűjteménye, a *Történelmi és irodalmi tanulmányok* 1953-ban jelent meg Pozsonyban; pályája azonban már az első csehszlovák köztársaság idején Munkács város levéltári kalauzának kiadásával (*Szabadalmas Munkács város levéltára, 1376–1850*, Munkács 1927) elkezdődött. A Kárpátalján végzett kutatásait ismert történelmi monográfiájában – *Egy kárpáti latifundium a hűbéri világ alkonyán* (Bratislava 1955) – gyümölcsöztette. Pozsonyra vonatkozó történeti és irodalomtörténeti kutatásainak fő terméke posztumusz monográfiája *A koronázó város. A bécsi kongresszustól a nagy márciusig (1815–1848)*, Bratislava 1973.

Sas Andor európai műveltsége és sokoldalúsága egyedülálló maradt. Követői inkább „hazai földön maradtak". A szlovákiai magyar irodalomtörténészek elsősorban a szlovákiai magyar irodalommal foglalkoztak behatóan, ami természetesen legfontosabb feladatuk és küldetésük is volt, de sok figyelmet fordítottak a szlovák–magyar irodalmi kapcsolatokra is. Első kutatási témakörüknek rendkívül gazdag a szakirodalma, rövid tanulmányomban itt csak néhány érdekesebb könyvet tudok megemlíteni; pl. Turczel Lajos könyveit (*Két kor mezsgyéjén*, 1967; *Portrék és fejlődésképek*, 1977 és a *Hiányzó fejezetek*, 1982 című köteteit), amelyek elsősorban a két világháború közötti csehszlovákiai magyar irodalmat, sajtó- és kritikatörténetet dolgozták fel alaposan. Turczel Lajos kulturális és irodalmi összképet nyújt, európai összefüggésbe helyezi a két világháború közötti magyar irodalom számos fejezetét. Ez pedig nem kis érdeme egy tudósnak.

Ugyancsak a két világháború közötti csehszlovákiai magyar irodalomnak szentelte figyelmét Csanda Sándor is, aki *Első nemzedék* (1968) és *Harmadik nemzedék*

(1971) című könyvében elsősorban az 1948-cal kezdődő korszak csehszlovákiai magyar irodalmáról rajzol mozaikszerű képet. Összehasonlító jellegű műve a *Nemzetiségi irodalmunk és kapcsolatai* (1985).

A csehszlovákiai magyar irodalom közel hét évtizedes történetének összefoglalása még mindig hiányzik, de nagyon sokat tett egy jövőbeli szintézis elkészítéséhez Turczel Lajoson és Csanda Sándoron kívül Fónod Zoltán és Szeberényi Zoltán is. Fónod Zoltán *Tegnapi önismeret* című könyve (1986) kitűnő kísérlet arra, hogy lehet speciális művelődéspolitikai és szociológiai módszerrel mélyebb irodalomtörténeti önismerethez jutni. Az 1987-ben megjelent *Megmozdult világ*ban Fónod Zoltán először próbálta Fábry Zoltán életét és munkásságát részletes monográfiában feldolgozni. A csehszlovákiai magyar irodalom másik kimagasló egyiniségének, Győry Dezsőnek pedig Szeberényi Zoltán szentelt már régebben alapos művet (*A vox humana poétája*, Bratislava 1972), majd legújabban *Arcok és művek* című könyvében (Bratislava 1988) nyújtott az olvasónak „negyven arcképet a szlovákiai magyar irodalomról".

Szlovák nyelven mutatja be a szlovákiai magyarság irodalmát a Magyar irodalom Csehszlovákiában (*Madarská literatúra v CSSR*, Bratislava, 1983) című gyűjteményes tanulmánykötet. Talán érdemes itt a két szlovák szerkesztő, Karol Rosenbaum és Rudolf Chmel bevezetőjéből a következő szavakat idézni a csehszlovákiai magyar irodalom küldetéséről: „A Csehszlovákiában magyarul írott irodalom viszonya a hazai csehszlovák írásbeliséghez és a Magyarországon magyarul írott irodalomhoz – összetett. A szlovák irodalommal, és részben a cseh irodalommal összeköti a közös államiság, konkrétan a társadalmi, gazdasági, kultúrpolitikai kapcsolatok, a magyar irodalommal pedig a nyelv, a kulturális és irodalmi hagyományok."

Más kutatási területet jelent a szlovák–magyar irodalmi kapcsolatok vizsgálata, ahol elsősorban Csanda Sándor nevét kell megemlítenünk, aki több könyvet és tanulmányt írt ebben a témában, ezek közül elsősorban *A törökellenes és a kuruc harcok költészetének magyar–szlovák kapcsolatai* c. könyve (1961) említendő meg. Csanda a régi magyar irodalomnak is figyelmet szentel, különösen fontos *Balassi Bálint költészete és a közép-európai szláv reneszánsz stílus* című monográfiája (1973), valamint a *Szülőföld és irodalom* című könyve (1977). Fontos kollektív munka a *Magyar irodalmi hagyományok szlovákiai lexikona*, mely Csanda szerkesztésében 1980-ban jelent meg Pozsonyban.

Az újabb magyar irodalommal behatóan foglalkozik Jaroslava Pašiaková, a *Kassák Lajos* című szlovák nyelvű biográfia szerzője (Bratislava 1973), aki *Folyamatos múlt* című tanulmánykötetében (Bratislava 1981) az újabbkori cseh és magyar irodalom néhány párhuzamáról szól. Írt Otakar Březina és Kassák Lajos szellemi testvériségéről és arról, miért egyezik egészen rendkívüli pontossággal Karel Čapek *Fehér kór* és egy elfelejtett, lexikonban sem jegyzett szlovákiai magyar író, Török Géza *Szérum* című regényének alapmotívuma.

A stilisztika és poétika területén ki kell emelni Zsilka Tibor munkásságát, elsősorban *A stílus hírértéke* (Bratislava 1973) és *Poétikai szótár* (Bratislava 1977) című művei okán. Zsilka modern szemiotikai módszerekkel dolgozik és elméletileg a néhai Anton Popovič nyitrai irodalomtudományi iskolájához kapcsolódik.

A szlovákiai hungarológiai irodalomkutatásban meg kell említeni a verselemzéssel fogalkozó kutatókat, akik közül elsősorban Koncsol László és Zalabai Zsigmond

művelik magas szinten szakmájukat. A Koncsol-féle eszmetörténeti nyomozásnak kitűnő eredménye *Ívek és pályák* című könyve (Bratislava 1981), s igen figyelemre méltó Zalabai Zsigmond *Tűnődés a trópusokon* című úttörő jellegű poétikai munkája is (Bratislava 1981). A nyelv elemzésével Zeman László foglalkozott, aki a szaknyelv terminológiájának is figyelmet szentelt. Ezen a helyen kell megemlíteni *A szlovák–magyar szak- és műfordítás kérdései* című tanulmánykötetét (Bratislava 1981) is.

A szlovákiai magyar irodalomtörténeti hungarológiáról szólva nem szabad elfelejteni, hogy a Szlovák Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézetében is foglalkoznak hungarológiával. Itt dolgozott Rudolf Chmel, a csehszlovák írószövetség jelenlegi titkára és a Slovenské Pohl'ady című folyóirat főszerkesztője. Már 1972-ben, szlovák nyelvű monográfiájában (*Literatúry v kontaktoch,* Bratislava 1972) az összehasonlító irodalomkutatás korszerű módszereivel tett kísérletet a szlovák és a magyar irodalom sajátos kapcsolatrendszerének elemzésére. A bemutatott anyag, a termékeny kérdésfölvetések Chmel munkáját mindenképpen a szlovák–magyar kapcsolatkutatás fontos alapozó művévé teszik és ezért munkája magyarul is megjelent. (*Két irodalom kapcsolatai,* Bratislava 1980). Az újabb magyar irodalommal rendszeresen foglalkozik még Karol Tomiš, aki a Nyugat és a szlovák irodalom kapcsolatairól, Ady Endre szlovák visszhangjáról írt. Milena Cesnaková-Michalcová a mai Szlovákia területén az 1918 előtti magyar színház- és színjátszás történetét kutatja.

A szlovákiai magyar irodalomtörténeten kívül röviden említenünk kell még a szlovákiai nyelvtudományi hungarológiát is. A kutatók gyakran foglalkoznak kontrasztív lingvisztikával. Ilyen munkák a *Tanulmányok a magyar–szlovák összevető nyelvvizsgálat köréből* (Z konfrontácie madarciny a slovenciny, Bratislava 1977) című tanulmánygyűjtemény, amely a magyar–szlovák összehasonlító nyelvkutatás kezdetének tekinthető, valamint Bertók Imre *A szlovák és a magyar nyelv kontrasztív elemzése különös tekintettel az esetrendszerre* című tanulmánygyűjteménye (Bratislava 1977). A magyar–szlovák összevető nyelvvizsgálatban a szlovák Ján Horecky, Juraj Furdík és Klára Buzássyová szintén értékes eredményeket értek el. A szlovák–magyar lexikális kapcsolatokat elsősorban Ján Dorul'a és Vincent Blanár tanulmányozták eredményesen. A szlovákiai magyarok közül ki kell emelnünk Sima Ferenc és Jakab István munkásságát. Sima Ferenc Csehszlovákiában a magyar történeti nyelvtan legjobb szakértője (műve a *Magyar nyelvtörténet,* Bratislava 1971) és az egyetlen szlovákiai magyar nyelvészünk, aki szélesebb finnugor nyelvészi képzettséggel is rendelkezik. Jakab István már hosszabb ideje foglalkozik a magyar nyelvtannal. Nyelvészeti könyveinek sora hosszú: *A magyar igekötők állományi vizsgálata* (Bratislava 1976), *Nyelvünkről, nyelvünkért* (Bratislava 1980), *Nyelvünk és mi* (Bratislava 1983), *Nyelvi vétségek és kétségek* (Bratislava 1987). A *Nyelvünkről, nyelvünkért* című könyvének előszavában foglalta össze a magyar nyelvművelés feladatát: „Egy magyar nyelv van. Ezt használja a magyar nemzeti társadalom, ezt használják anyanyelvükként már országok magyar nemzetiségei és szórványai. Fontos tehát, hogy ez a közös nyelv egységes, minden magyar számára érthető legyen."

A szlovákiai magyarok közül még több kimagasló tudós egyéniséget is említhetünk a hungarológia különböző területeiről. Tehetséges „magántudós" pl. a történész Püspöki Nagy Péter is, akinek – a nagymorva birodalommal kapcsolatos nézetei

ugyan erős kritikában részesültek – heraldikai munkái (*Dunaszerdahely város címeréről*, Bratislava 1970.) mintául szolgálnak ezen a tudományterületen.

A szlovákiai hungarológiai kutatás mellett még a cseh hungarológia eredményeit is számba kell venni. Bár Cseh- és Morvaország soha nem voltak ilyen közeli kapcsolatban a magyarsággal, mint a mai Szlovákia, ezért itt más, eltérő feltételei voltak a hungarológia tudományos művelésének, ahogyan ezt már a cseh és a szlovák tudományos hungarológia alapítójának, Josef Dobrovskýnak példája is mutatja.

A második világháború után 1950-ben megújult a prágai egyetemen a magyar szeminárium, előbb Vladimír Skalička, később Rákos Péter vezetése alatt. Skalička mellett a nyelvészeti szakon dolgozott Bredár Gyula és Blaskovics József. Utóbbi többször kiadott cseh nyelvű magyar nyelvi tankönyvet és jegyzet formában cseh nyelvű magyar nyelvtant (1957). Blaskovics korán átpártolt a turkológiához, azonban Ladislav Hradskýval együtt részt vett még egy magyar–cseh és cseh–magyar kéziszótár kiadásában.

A nyelvészeti hungarológia területén legtöbb érdem Vladimír Skalička akadémikus nevéhez fűződik. A második világháború előtti cseh nyelvű hungarológiai munkáit 1967-ben Moszkvában *A prágai nyelvészeti kör* (Prazskij ligvisticeskij kruzok) címmel oroszul is kiadták. Maradandó értékű *A magyar nyelv tipológiája* című tanulmánya, amely *A magyar nyelv története és rendszere* című tanulmánykötetben jelent meg Budapesten, 1967-ben. Ez a téma foglalkoztatta Skaličkát a *Zum Problem des Donausprachbundes* című tanulmányában is (Ural-Altaische Jahrbücher, 40. évf., Wiesbaden 1968, Heft 1–2, 3–9.), és újabban a tipológiai tanulmányok gyűjteménykötetében, amelyet az NSZK-ban tíz évvel ezelőtt adtak ki (*Typologische Studien*, Schriften zur Linguistik 11, Braunschweig–Wiesbaden 1979). Fontosak Skalička *Traveaux linguistique de Prague* (1–2, Praha 1964–1966) című tanulmánykötetének tipológiai tanulmányai és a magyar nyelvtudomány áttekintése 1973-ból, valamint a csehszlovákiai nyelvészeti hungarológia és finnugrisztika értékelése 1978-ból, amely az 1. csehszlovák hungarológiai szimpózium brnoi közleményében jelent meg. Nem szabad elfeledkeznünk a cseh hungarológia névtudományi munkásságáról sem, amelyben a néhai Vladimír Šmilauer akadémikus és munkatársai úttörő munkát végeztek (pl. Rudolf Forstinger), s tanulmányaikat főleg a Topográfiai Bizottság Híradója („Zpravodaj místopisné komise") című folyóirat lapjain tették közzé.

Az irodalomtudományi hungarológiát elsősorban Rákos Péter képviseli Prágában. *Rhytm and metre in Hungarian Verse* című angol nyelvű könyvével (Praha 1966) járult hozzá ahhoz az ismert magyar verstani vitához (Horváth János, Gáldi László, Vargyas Lajos stb.), mely századunk ötvenes és hatvanas éveiben zajlott le. Rákos ebben a könyvében egyebek között a magyar versritmus és metrum sajátos problémáira, és ennek a verstan általános problematikájával való összefüggéseire mutatott rá. *Tények és kérdőjelek* című könyvében (Bratislava 1971) az irodalomelmélet vitás kérdéseit (pl. az irodalmi értékelés problémáit) dolgozta fel az irodalom, az irodalomkritika és a filozófia komplex vizsgálatának igényével, nem hagyva figyelmen kívül a magyar irodalmat sem (Jókai-, Madách-, Ady-, Karinthy-, Németh-, Illyés-tanulmányai). Rákos Péter kezdeményezésére és vezetésével jelent meg akkoriban *A magyar irodalom lexikona* című kollektív mű az Odeon prágai könyvkiadó sorozatában (Slovník spisovatelů Maďarsko, Praha 1971). Rákos Péternek a csehszlovákiai magyar irodalom irán-

ti érdeklődése is fontos, Fábry Zoltán *Hazánk és Európa* c. könyvéből figyelemreméltó cseh nyelvű válogatást (Naše vlast Evropa, Praha 1967) tett közzé. Legutóbbi könyvének, *Az irodalom igaza* című kötetének esszéi, vitacikkei, a magyar klasszikusok cseh nyelvű fordításaihoz írt bevezető tanulmányai imponáló válogatást nyújtanak a szerző húszéves munkásságából. E könyvében olvasható *Prologomena egy eljövendő irodalomtudományhoz* c. tanulmánya is, mely kitűnő általános irodalomtudományi bevezetés a magyar irodalomelméletből válogatott tanulmányainak csehül megjelent kötetéhez (*Teorieliteratury v zrcadle maďarské literárni vědy*, Praha 1986). Rákos nemcsak nagyszerű elméletíró és a hungarológia irodalomtudományi művelője, de hosszú idő óta ő a szervezője és szellemi irányítója a magyar irodalom terjesztésének Csehországban, az egyetemes magyar irodalom csehszlovákiai követe. Rákos Péter nevelte a prágai irodalomtudományi iskola többi irodalomtörténészét is (Jan Mészáros, Anna Valentová, Marcela Husová stb.), akik többnyire a modern magyar irodalommal foglalkoznak.

A prágai hungarológiai iskola mellett Morvaországban, Brnoban alakult ki a másik cseh hungarológiai központ. Alapítója, Josef Macůrek akadémikus irányította ezt a központot a második világháború után, főleg a történettudományi kutatásokra összpontosítva. Ő kezdeményezte 1950-ben a magyarországi levéltárakban található bohemikák összeírását, s *Az európai Kelet történetírása* című könyvében (Dějepisectví evropského vychodu, Praha 1947) nagy figyelmet szentelt a magyar történetírásnak, valamint a felvilágosodás kori cseh és magyar történetírás kapcsolatainak. Macůrek professzor tanítványaiban is felébresztette a magyar történelem és kultúra iránti érdeklődést. Rövid ideig foglalkozott magyar történettudományi kérdésekkel Osvald Machatka, aki két fontos tanulmányt tett közzé: az első budapesti cseh–szlovák munkásegyesületről (erről a témáról később önálló könyvet írt az olmützi történész, Vladislav Zapletal) és a Rákóczi-szabadságharc cseh összefüggéseiről (Časopis Matice Moravské 1953, 1955). Machatkát 1955-ben én követtem és 1968-ban Macůrek javaslatára átvettem a brnoi Balkanisztikai és Hungarológiai Kabinet vezetését. A hatvanas években főleg cseh–magyar felvilágosodáskori kapcsolatokkal foglalkoztam. Ebben a témakörben két monográfiát írtam: *Magyar református értelmiség és cseh nemzeti ébredés* (Madarská reformovaná inteligence v českém obrození, Praha 1962) és *Josef Dobrovský als Hungarist und Finno-Ugrist* (Brno 1967). Később a magyar irodalom szélesebb problematikájára, valamint a közép-, délkelet- és kelet-európai összehasonlító kultúrtörténeti kutatásokra fordítottam figyelmet. Érdeklődésem központjában elsősorban a közép- és délkelet-európai nemzeti ébredés tipológiája állt. A közelmúltban jelent meg a középkori magyarországi latin nyelvű legendákból és krónikákból való cseh nyelvű válogatásom. (*Legendy a kroniky koruny uherské*, Praha 1988). E könyvben először jelenik meg cseh nyelven Anonymus krónikájának teljes szövege, továbbá István király Intelmei, valamint Zoerard és Benedek legendája. Szemelvényeket közlök ezen kívül a Kézai-, a Rogerius- és a Bécsi Képes Krónikából, az István-, László-, Gellért- és Margit-legendákból. A Dagmar Bartoňková és Jana Nechutová fordította 30 ívnyi kötetben szerepel még Julianus első útjáról a szerzetestárs, Ricardus által írt beszámoló is. Minden forráshoz előszót, jegyzeteket, lehetőleg teljes forrás- és irodalomjegyzéket, valamint kommentáló részeket mellékelek.

Fontos művet írt munkatársam, Marta Romportlová, aki a *Csehszlovákia és Magyarország 1918–1938* (ČSR a Maďarsko 1918–1938, Brno 1986) című monográfia szerzője. Könyvében gazdag forrásanyag felhasználásával az adott időszak csehszlovák– magyar kereskedelmi kapcsolatainak fejlődését mutatja be. A Csehszlovák Tudományos Akadémia brnoi Szláv Intézetének munkatársa, Milan Šmerda pedig néhány jelentős tanulmányt írt a 17–18. századi cseh–magyar történeti kapcsolatok köréből.

A Balkanisztikai és Hungarológiai Kabinetben a brnoi egyetemen 1975 óta van önálló magyar szak. A magyar nyelv tanítását a brnoi bölcsészkaron 1958-ban kezdték meg és az oktatásban jelentős szerep jutott Mráz Károly és Ágnes Šabacká megbízott tanároknak, s az utolsó időben Bekéné Nádor Orsolyának, a brnoi egyetem magyar lektornőjének is. Jelenleg a kabinetben működik Deák Eszter magyar aspiráns is. Rendszeresen megjelentetjük a csehszlovákiai hungarológia bibliográfiáját *(Bibliografie ceskoslovenské hungaristiky)* az én szerkesztésemben, Marta Romportlová és Jiří Cvetler közreműködésével. Eddig öt kötet jelent meg (1966–1968, Brno 1971, 1969–1971, Brno 1974, 1972–1974, Brno 1977, 1975–1977, Brno 1983, 1978–1980, Brno 1986). 1978-ban szervezte a kabinet az első csehszlovák hungarológiai szimpóziumot, ahol elhatározták, hogy a kabinet a továbbiakban a csehszlovák hungarológia koordinációs központja lesz. A szimpózium anyagát nagy késéssel, 1985-ben adtuk ki *A csehszlovák hungarológia mai állapota és feladatai* címmel.

Ahogy e rövid beszámolóból is kitűnik, a csehszlovákiai hungarológia fejlődése dinamikus és termékeny. A szlovák hungarológia inkább a hagyományos szlovák és magyar tudomány örököse, és klasszikus módon fejleszti elsősorban az irodalomtörténeti és nyelvészeti hungarológiát, valamint a néprajzot, melyben szintén szép eredményeket ért el. A cseh hungarológia – főleg a prágai központban – a cseh és a nemzetközi tudományos élet modernebb és produktívabb módszertani irányzataihoz kapcsolódik, elsősorban az irodalomtudomány és a nyelvészet területén. Itt elevenen él tovább a prágai nyelvészeti kör és Jan Mukařovsky esztétikai iskolájának példája, melyet Szlovákiában a nyitrai irodalomtudományi központ, valamint Rudolf Chmel összehasonlító tipológiai felfogása követett. A tipológiai módszert következetesen a brnoi hungarológiai iskola fejleszti, elsősorban a történet- és irodalomtudomány területén, hangsúlyozva a levéltári forrásanyag kutatását, hisz enélkül a legjobb elméleti módszerek is csak szűkebb, kevésbé meggyőző eredményekhez vezetnek. A cseh hungarológia eredményeit bizonyítja az a tény is, hogy a két legjelentősebb szintetikus mű prágai, illetve brnoi hungarológusok vezetésével készül. Az első cseh nyelvű „Magyar irodalomtörténet"-ben cseh irodalomtörténészek dolgoznak Rákos Péter vezetésével, az első modern „Magyarország történetét" pedig cseh és szlovák történészek írják, František Hejl és jómagam irányításával. Ez utóbbi mű talán hamarosan meg is jelenik.

A csehszlovákiai magyarság számára mindezek mellett legfontosabb a pozsonyi és a nyitrai hungarológiai központ munkássága. A magyarságkutatás a magyarok kezében egy nemzetmentő- és megújító nemes célt is teljesít. Az ennél szűkebben értelmezett hungarológia pedig csak egy józan, objektív tudományág.

Richard Pražák

NÉVMUTATÓ

E névmutató csak az irodalomtörténeti és nyelvészeti *recenziók címleírásainak* személyneveit tartalmazza.

Abody Béla 9
Adriano l. Hadrián
Agárdi Péter 9
Ambrus János 94
Antal János 10
Antal Jánosné 11
Antal László 180
Áprily Lajos 11
Arany János 11
Asztalos István 12
Babić, Sava 12
Babits Mihály 14, 62
Bakos Ferenc 179
Balázs János 14, 181
Balla Bálint 55
Balogh Edgár 15
Balogh József 16
Balogh Lajos 193
Bánki Judit 175
Banner Zoltán 16
Barabás Miklós 16
Barrett, Anthony A. 68
Barta András 88
Barta János 18
Bauer Hilda 19
Békési Imre 201
Bél Mátyás 20
Béládi Miklós 100
Belitska-Scholtz Hedvig 67
Benedek András 21
Benedek Marcell 143
Benedek Mihály 122
Benkő Loránd 198
Bényei Miklós 138
Berényiné Varga Ibolya 36
Bereznai Zsuzsanna 181
Bertók László 168
Biermann, Anna 182
Birnbaum, Marianna D. 133
Bíró Ágnes 204
Blazovich László 137
Bocatius János 22
Bodri Ferenc 23
Boldizsár Iván 23
Bonfini, Antonio 24
Borbándi Gyula 25, 123
Bori Imre 26
Boross József 183
Botka Ferenc 28
Branca, Vittore 128
Brodarics István 28
Brodericus Stephanus l. Brodarics István
Chindriş, Ioan 75
Czímer József 29
B. Csáky Edit 134
Csapláros István 30
Csapodi Csaba 28
Csáth Géza 30
Cseke Péter 31
Csépe Imre 33
Csokonai Vitéz Mihály 171
Csonka Ferenc 22
Csorba Sándor 34
Csordás Mihály 33
D'Alessandro, Marinella 30
Daněk, Václav 82
Dapsy Gizella 109
Deák Tamás 35
Décsy Gyula 113
Deme Zoltán 36
Demény Lajos 173
Dénes Zsófia 37
Dér Zoltán 37, 92
Dés Mihály 138
Dobóné Berencsi Margit 184
Dojcsák Győző 38
Domokos Sámuel 39
Elek László 41
Erdélyi Erzsébet 185
T. Erdélyi Ilona 43
Erdélyi János 43
Esze Tamásné 140
Fábri Anna 145
Faludy György 44
Fekete Csaba 163
Fekete Gyula 44
Fekete J. József 45
Ferenczy Miklós 46

Fenyő Ervin 51
Földes Anna 48
Freiherrn, Adam 113
Futaky László 49
Fülep Lajos 49
Fülöp László 185
Füskúti Landerer Lajos 95
Gál, Evžen 82
Sz. Galántai Erzsébet 137
Garai Gábor 50
Gerelyes Endre 50
Gerstner Károly 193
Gomba Szabolcsné 161
Gortvay Erzsébet 144
Gödeke, Herwig 165
Göncz Lajos 186
Graciotti, Sante 128
Gregor Ferenc 187
Grétsy László 203, 205
Gyertyán Ervin 52
Cs. Gyímesi Éva 134
Győri János 11, 69
Gyulai Pál 54
Gyurmán Adolf 55
Hadrián pápa, VI. 28
Hadrovics László 183, 188
Haiman György 161
Hamvas Béla 55
Hanák Tibor 55
Hankiss Elemér 56
Hatvany Lajos 57
Hatvany Lajosné 57
Hausner Gábor 175
Hegedűs Attila 193
Héra Zoltán 58
Herczeg Ferenc 59
Herczeg Gyula 59
Hermann István 60
Herner János 96
Hidvégi Lajos 189
Hopp Lajos 136
Horváth Ádám 127
Huber Kálmánné 49
Ignotus 63
Illés Endre 154
Illés László 61
Illyés Gyula 16
Inczefi Géza 201
Izsépy Edit 91
Jankovich Miklós 67
Jankovics József 100
Janus Pannonius 68
Jékely Zoltán 69
József Attila 52
Juhász István 166
Juhász Mária 69
Juhos Nándorné 140
Julow Judit 77
Kabdebó Lóránt 70
Kacsir Mária 71
Kacsó Sándor 71
Kafka, Franz 147
Kakuk Mátyás 192
Kántor Lajos 172
Karácsony Sándor 73
Kardos Klára 158
Kardos Péter 63
Karthauzi Névtelen 115
Kazinczy Andrea 175
Käfer István 74
Kecskés András 74
Kelevéz Ágnes 83
Kemény Zsigmond 18
Kenyeres Ágnes 75
Kerényi Ferenc 95
Keresztessy József 96
Keresztury Dezső 11, 16, 76
Kessler, Jasha 133
Kessler, Wolfgang 165
Király László 113
Kiss Jenő 192
Kiss Tamás 77
Klaniczay Tibor 78, 121
Kollár, Adam Frantisek 159
Kolozsvári Grandpierre Emil 81
Kormos István 125
Kósa László 65
Kosáry Domokos 99
Kosztolányi Dezső 37, 82, 83, 84, 92
Kovács Ákos 194
Kovács Ferenc 75
Kovács Ida 83
V. Kovács Sándor 157
Kovács Sándor Iván 132, 175
Kovalovszky Miklós 205
Kozma Dezső 85
Köbölkúti Katalin 42
Köpeczi Béla 64, 85
Körmendi Géza 193
Kőszeg Ferenc 122
Krausz Tamás 87
Krúdy Gyula 88
Kulcsár Péter 28
Laczkó András 171
Lakatos István 118
Lakatos Istvánné Németh Ágnes 118
Láng Gusztáv 42
László Zsigmond 89

Le Goff, Jacques 64
Lendvai L. Ferenc 73
S. Lengyel Márta 89
Lenkei Júlia 19
Lilla I. Vajda Júlia
Liptay Katalin 116
Lizanec Petro 144
Lotz János 208
Lőkös István 160
Lőrincze Lajos 196
Lőrinczy Huba 92
Lukács György 19, 60, 87, 94, 130
Madách Imre 95
Madár Lajos 96
Madas Edit 115
Magyar Bálint 97
Magyari András 173
Makkai László 163
Mályuszné Császár Edit 106
Marafkó László 105
Márványi Judit 122
Mattheusz János 55
May István 106
McRobbie, Kenneth 133
McRobbie, Zita 133
Megela, Ivan Petrovics 107
Melczer Tibor 14
Méliusz József 108
Mendöl Zsuzsa 49
Merković Lazar 82
Mesterházi Miklós 87
Miklya Jenő 109
Mikszáth Kálmán 109
Molnár József 55
Monok István 96
Monostori Imre 111
Móra Ferenc 112
Móricz Zsigmond 23, 107
Mózes Huba 40, 112
Muraközy Gyula 24
Nagy Éva 42
Négyesy László 175
Nehring, Karl 113, 114, 172
Nemeskürty István 115, 116
Németh G. Béla 59, 99, 117
Németh László 110, 111, 118
Németh Lászlóné 118
Nyerges Judit 100
Oláh Miklós 120
Olaszy Gábor 206
Orlovszky Géza 175
Osvát Ernő 122
Ölvedi János 123
Ördög Ferenc 193
Örkény István 48, 124
Panek Zoltán 126
Pascu, Ştefan 75
Penavin Olga 207
Perényi Ferenc 153
Péterffy Ida 127
Pethő Sándor 127
Petőfi Sándor 12, 85, 128
Pifkó Péter 208
Pomogáts Béla 78, 174
Porogi András 175
Poszler György 130
Praznovszky Mihály 131
Pusztai István 194
Radnóti Miklós 133, 134
Radnóti Zsuzsa 124, 135
II. Rákóczi Ferenc 136
Rákos Péter 82
Ransanus, Petrus 137
Rejtő István 109
Réz Pál 84
Rozsics István 57
Sáfrán Györgyi 11
Salamon András 154
Santarcangeli, Paolo 128
Schelken Pálma 83
Simonffy András 50
Sinka Erzsébet 174
Sinkó Ervin 139
Sinkó Ferenc 34
Sipos Csaba 140
Sipos Lajos 62
Skelton, Robin 44
Spiró György 142
Stemmer Ödön 143
Supka Géza 145
Sutarski, Konrad 132
Cs. Szabó László 145
Z. Szabó László 125
Szabó Lőrinc 70
Szabó T. Ádám 113
Szabó T. Attila 146
Szakolczai Attila 175
Szalai Anna 98
Z. Szalai Sándor 154
Szálka Irma 20
Szász János 147
Szeberényi Zoltán 152
Széchenyi Béla 51
Széchenyi István 51
Szegedy-Maszák Mihály 65, 110
Székely János 148
Székelyné Török Tünde 42
Szemere Bertalan 34

Szenczi Molnár Albert 149, 169
Szendrey Júlia 85
Szentkuthy Miklós 149
Szerdahelyi István 151
Szigethy Gábor 16, 51, 76, 112, 120
Szilágyi Ferenc, id. 91
Szilágyi János 152
Szolimán, szultán 28
Sztárai Mihály 153
Szűcs Katalin 143
Szűts László 183
Takács Márta 143
Takáts Gyula 154
Tamási Áron 154
Tar Lőrinc 157
Téglásy Imre 153
Telegdi Zsigmond 179
Thomka Beáta 82
Thury Zoltán 211
Tibenský, Ján 159
Timaffy László 210
Tolcsvai Nagy Gábor 204
Toldy Ferenc 160
Tolnai Gábor 149
Tomka Mihály 161
Torma István 189
Tótfalusi Kis Miklós 149, 161, 163
Tóth Árpád 163
Tóth Eszter 163
Tóth Gyula 47
Tóth Pál Péter 10
Töttös Gábor 164
Tőzsér Ágnes 11
Tőzsér Árpád 81
Túri Róbert 193
Tüskés Gábor 49
Ungvári Tamás 167
Urbán Ernő 167
Vajda Júlia 46
Varga János 55
S. Varga Katalin 171
Várkonyi Nándor 168
Vas István 98, 136
Vásárhelyi Judit 169
Vass Henrik 42
Vaszócsik Vera 144
Vatai László 169
Verancsics Faustus 171
Verseghy Ferenc 36
Vitányi Borbála 193, 211
Vörösmarty Mihály 54
Wenner, Adam 172
Weöres Sándor 172
Wesselényi István 173
Wickman, Bo 208
Záhony Éva 174
Zalabai Zsigmond 190
Zelk Zoltán 174
Zoltán András 183
Zrínyi Miklós 175

ISSN 0209–4800

A kiadásért felel: Klaniczay Tibor

Hozott anyagról sokszorosítva

9019358 MTA Sokszorosító, Budapest. F. v.: dr. Héczey Lászlóné

A HUNGAROLÓGIAI ÉRTESÍTŐ ELŐFIZETHETŐ

Magyarországon: az Akadémiai Kiadó Terjesztési Osztályán (1363 Budapest, Pf. 24., Telefon: 181-2130), a 215-11488-as pénzforgalmi jelzőszámon, utánvéttel vagy az összeg egyidejű befizetésével.

Külföldön: terjeszti a KULTURA Külkereskedelmi Vállalat, H-1389 Budapest, Pf. 149. Bankszámla: Magyar Nemzeti Bank, 218-10990.

Példányonként beszerezhető a Magiszter (1052 Budapest, V., Városház u. 1. Telefon: 138-2402) és a Studium Könyvesboltban (1052 Budapest V., Váci u. 22. Telefon: 118-5680), valamint a Hungarológiai Értesítő szerkesztőségében (1014 Budapest I., Országház utca 30., Telefon: 155-9930, vagy 175-9011, 126-os mellék).

Előfizetési díj egy évfolyamra: 110,— Ft.

E szám ára: 55,— Ft.